

การวิเคราะห์งานภูมิสถาปัตยกรรม : พระราชวัง
ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตามธรรมเนียมไทยโบราณในอดีตตั้งแต่อยู่ในการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ “พระมหากษัตริย์” ทรงมีพระอิสริยยศสูงสุดเป็นตัวแทนของเทพและดำรงตำแหน่งผู้นำของประเทศ ผู้ที่มีพระอิสริยยศรองลงมาคือ “พระมหาอุปราช” ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยของพระมหากษัตริย์ดังตัวอย่างเช่น ยามมีศึกสงครามพระมหากษัตริย์และพระมหาอุปราชจะทรงช่วยกันออกศึก โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นแม่ทัพใหญ่คุมกองทัพหลวงส่วนทางด้านพระมหาอุปราชทรงเป็นแม่ทัพหน้าคุมกองทัพหน้าเดินทางไปตั้งรับก่อน นอกจากนี้ยังมีแม่ทัพหลังนำทัพหลังเป็นกองทัพหนุนคอยช่วยกองทัพหลวงอีกกองหนึ่ง แบบแผนการจัดตั้งกองทัพนี้เองได้ถูกนำมาใช้เป็นรูปแบบของการวางผังพระราชวัง เป็นการจัดแบ่งตามลำดับความสำคัญกล่าวคือ มีวังหลวงเรียกว่า “พระบรมมหาราชวัง” วังหน้าเรียกว่า “พระราชวังบวรสถานมงคล” และวังหลังเรียกว่า “พระราชวังบวรสถานพิมุข” จากหลักฐานทางเอกสารที่ปรากฏตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาปรากฏว่ามีนามของพระราชวังทั้ง 3 เกิดขึ้นแล้ว ในการวางผังบริเวณของพระราชวังตั้งแต่สมัยโบราณมีความซับซ้อนอย่างยิ่ง สามารถเห็นได้จากความหลากหลายขององค์ประกอบและกฎเกณฑ์ต่างๆ ภายในอาณาบริเวณเมืองค้ประกอบมากมาย เช่น พระราชนิเวศน์ มณฑลเสนาบดี บวรสถาน ฯลฯ แต่ละส่วนยังประกอบด้วยอาคารและบริเวณอีกจำนวนมากไม่น้อยเพื่อรองรับพระราชพิธีและพระราชกิจต่างๆ มีการกำหนดอาณาเขตและแบ่งแยกพื้นที่ภายในออกเป็นพระราชฐานส่วนหน้า พระราชฐานส่วนกลาง และพระราชฐานชั้นใน โดยแบบแผนนั้นได้รับอิทธิพลรูปแบบและการวางผังจากหลายวัฒนธรรม อาทิเช่นแบบแผนขอมในสมัยสุโขทัย แบบแผนตะวันตกในสมัยอยุธยา แบบแผนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบบแผนตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง เป็นต้น รูปแบบของพระราชวังไทยในแต่ละยุคจึงมีการผสมผสานและพัฒนาารูปแบบมาอย่างต่อเนื่องซึ่งได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับพื้นที่และการดำเนินชีวิตแบบไทยมากขึ้น (โกสิต อีสริยวงศ์, 2546: 13)

นอกจากแบบแผนการจัดตั้งกองทัพได้ถูกนำมาใช้เป็นรูปแบบของการวางผังพระราชวังแล้ว ยังมีอิทธิพลและคตินิยมซึ่งเป็นหลักใหญ่ที่ได้รับมาและมีบทบาทความสำคัญตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบัน คือ คตินิยมเรื่องระบบจักรวาล หรือ ภูมิจักรวาล โดยมีเขมรเป็นต้นแบบซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากอินเดียมีความเชื่อว่า “กษัตริย์มีบทบาทเทียบเท่าเจ้าบนภูเขาด้วยเหตุนี้กษัตริย์เขมรจึงปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์แห่งภูเขาละจักรวาล” คตินี้แทรกซึม พัฒนาและปรับเปลี่ยนให้เข้ากับวิถีชีวิตและกระจายอยู่ในทุกชนชั้นของสังคมโดยจะมีความเคร่งครัดและระดับการใช้งานที่แตกต่างไป จากการตีความคติภูมิจักรวาลนี้เองเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดการวางผังบริเวณ จัดวางตำแหน่งอาคาร การตกแต่งบริเวณ ฯลฯ นอกเหนือจากความสำคัญในเรื่องงานสถาปัตยกรรมและภูมิสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัยแล้ว (โกสิต อีสริยวงศ์, 2546: 14) ครั้นมาถึงในสมัยรัตนโกสินทร์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงดำเนินตามแบบแผนดังกล่าวข้างต้นต่อมาเมื่อบ้านเมืองเริ่มห่างศึกสงคราม แบบแผนการรักษาพระนครจึงเปลี่ยนไป พร้อมกับกรมพระราชวังหลังเสด็จทิวงคตก็มิได้มีการแต่งตั้งตำแหน่ง “กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข” ขึ้นอีกเลยตั้งแต่รัชกาลที่ 2 เป็นต้นมา จึงเหลือเพียงตำแหน่งวังหลวงและวังหน้า ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระอนุชาธิราชให้มีพระเกียรติยศอย่างพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว” พร้อมทั้งพระราชทานวังบวรสถานมงคลให้เป็นที่พักอีกด้วย เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต ทำให้ตำแหน่งวังหน้าพร้อมทั้งคาล่าวที่ใช้กับวังหน้าก็หมดสิ้นไป ส่วนวังหลวงไม่ได้มีรับสั่งให้เลิกใช้ศัพท์ที่เดิมใหม่ยังคงใช้ “บรม” เหมือนเดิมดังตัวอย่างการเรียก “พระบรมมหาราชวัง” เป็นต้น

1. การสร้างพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 1-3

การสร้างพระราชวังในสมัยนี้เข้าใจว่าทำตามแบบแผนประเพณีของกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี สำหรับวังที่สร้างอยู่มี 2 ลักษณะคือ ถ้าเป็นวังเจ้าฟ้าก่าแพงวังจะมีใบเสมา ถ้าเป็นวังพระองค์เจ้าจะไม่ใบเสมา ส่วนตำหนักจะทำด้วยไม้เป็นลักษณะแบบเดียวกันแต่จะแตกต่างกันที่ขนาด แผนผังภายในวังเป็นแบบแผนเดียวกันคือปลูกห้องพระโรงหันด้านยาวออกหน้าวังตำหนัก 3 หลังและตำหนักน้อยจะหันด้านข้างต่อจากห้องพระโรงมีศาลา (ชานเรือน) อยู่ระหว่างกลาง เริ่มมาสร้างตำหนักเป็นตึกในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งพระราชวังในช่วงสมัยนี้ได้รับอิทธิพลจากจีนเป็นอย่างมาก สรุปรูปพระราชวังที่สร้างในสมัยนี้ได้แก่

1. พระบรมมหาราชวัง (วังหลวง)
2. พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า เป็นบริเวณพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร)
3. พระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลังเป็นบริเวณที่ตั้งโรงพยาบาลศิริราชและสถานีรถไฟธนบุรี)

2. การสร้างพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 4

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงสร้างพระราชวังและตำหนักที่ประทับเพื่อเสด็จประพาสขึ้นหลายแห่ง ทั้งในพระนครและตามหัวเมืองต่างๆ เพราะเริ่มมีประเพณีการเสด็จพระราชดำเนินแปรพระราชฐานไปประทับแรม ณ ที่ประพาสขึ้น ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตกจากการเจริญสัมพันธไมตรีจากชาวต่างชาติ แต่ก็ยังหลงเหลืออิทธิพลจีนอยู่ สรุปรูปพระราชวังที่ถูกสร้างในสมัยรัชกาลที่ 4 คือ

2.1 พระราชวังในพระนคร

1. พระราชวังนันทอุทยาน (บริเวณหน่วยงานกองทัพเรือ)
2. พระราชวังปทุมวัน (บริเวณที่ตั้งศูนย์การค้าเซ็นทรัลเวิร์ล)
3. พระราชวังสราญรมย์ (บริเวณที่ตั้งกระทรวงการต่างประเทศเดิม)

2.2 พระราชวังตามหัวเมือง

1. พระราชวังเมืองสมุทรปราการ
2. พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
3. พระราชวังจันทร์เกษม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
4. พระราชวังท้ายพิบูล จังหวัดสระบุรี ปัจจุบันรื้อทิ้งไปหมดแล้ว
5. พระราชวังพระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี
6. พระราชวังสีทา จังหวัดสระบุรี (ปัจจุบันเป็นที่อยู่อาศัย)

3. การสร้างพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากชาติตะวันตกอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากในพระองค์เสด็จเยือนประเทศต่างๆ แล้วนำวิวัฒนาการเหล่านั้นเข้ามาปรับปรุงประเทศให้เจริญทัดเทียมอารยประเทศตามหลักฐานพบว่าพระราชวังที่สร้างในสมัยนี้มีดังนี้

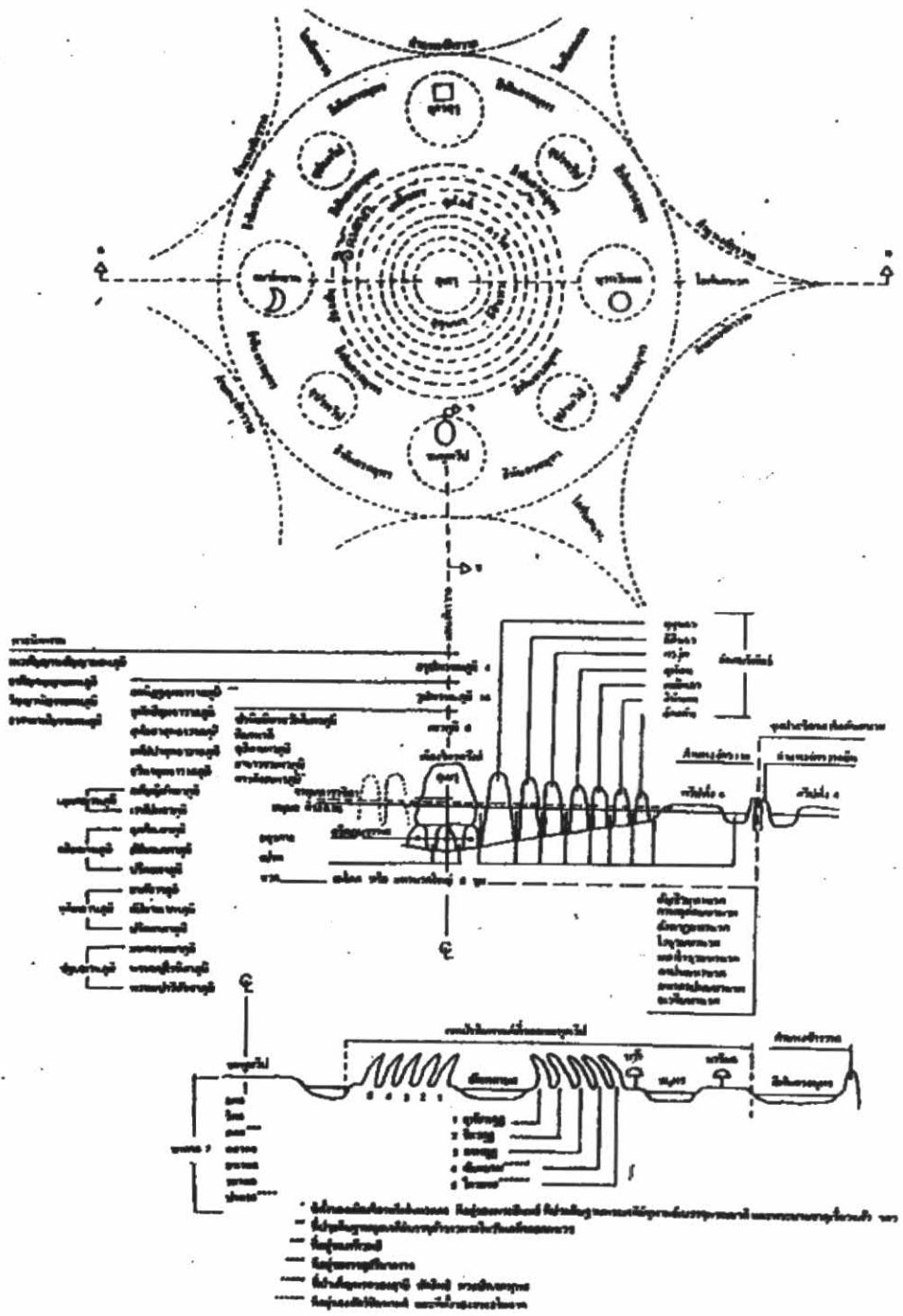
3.1 การสร้างพระราชวังในพระนคร ได้แก่

1. พระราชวังดุสิต
2. สวนสุนันทา
3. พระราชวังพญาไท

3.2 การสร้างพระราชวังตามหัวเมือง

1. พระราชวังบางปะอิน พระนครศรีอยุธยา

2. พระราชวังรัตนรังสรรค์ เมืองระนอง
3. พระราชวังจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง
4. พระราชวังมณีนี เมืองราชบุรี
5. พระราชวังบนเขาสัตนาค เมืองราชบุรี
6. พระราชวังบ้านปืน (พระรามราชนิเวศน์) เมืองเพชรบุรี

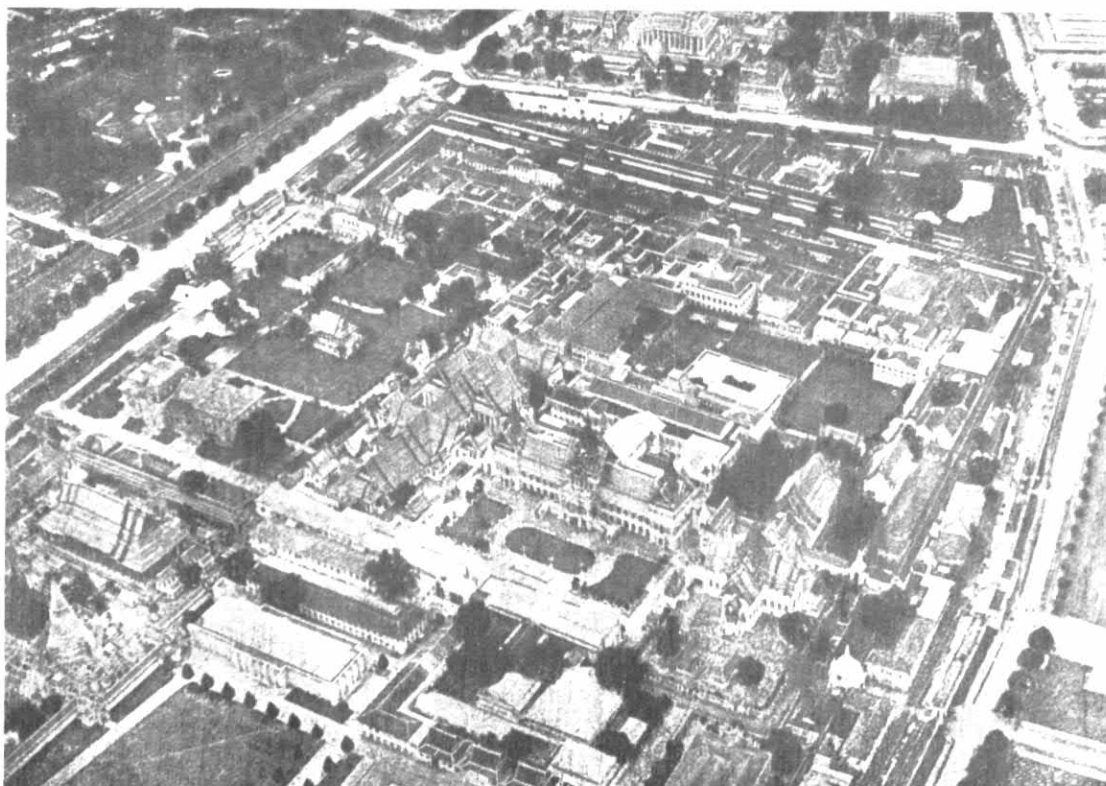

ผัง 7-1 แสดงคตินิยมเรื่องระบบจักรวาลที่นำมาใช้ในการวางผังพระราชวัง

ที่มา : พื้นฐานทางปรัชญาของวัฒนธรรมไทย

7.1 การสร้างพระราชวังในพระนคร

สำหรับการสร้างพระราชวังในพระนครนั้นมีการสร้างขึ้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นต้นมา การวิเคราะห์พระราชวังที่สร้างขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 และเพิ่มเติมในส่วนของพระราชวังเก่าแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลง ซ่อมแซมและต่อเติมในรัชกาลที่ 5 เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบในสมัยนี้เป็นอันมาก สามารถแบ่งการวิเคราะห์ดังนี้

รูปภาพ 7 - 1 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงบริเวณพระบรมมหาราชวังราว พ.ศ.2465

ที่มา : สมุดภาพเหตุการณ์สำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์

7.1.1 พระบรมมหาราชวัง

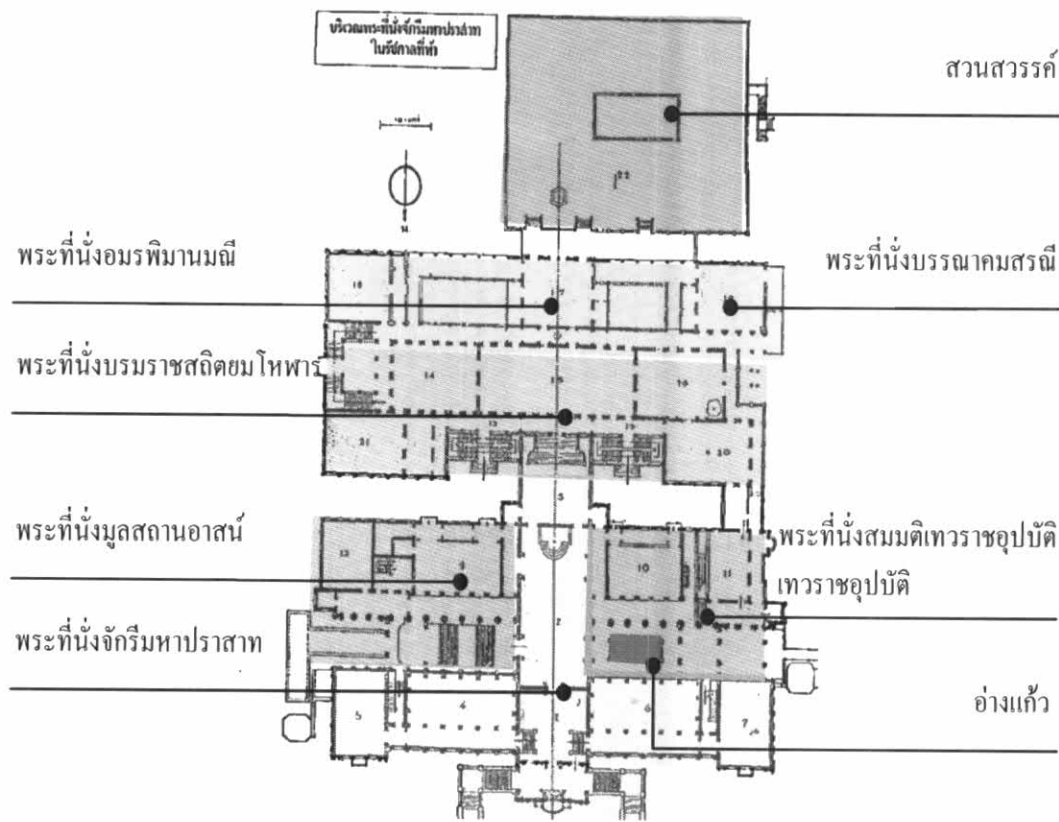
พระบรมมหาราชวังได้มีการสร้างมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 โดยยึดแบบจวบจนมาถึงรัชกาลที่ 5 มีการรื้อถอน ซ่อมแซม พร้อมทั้งสร้างใหม่หลายอาคารด้วยกัน อาทิเช่น

พ.ศ. 2411 โปรดฯให้สร้างพระที่นั่งมูลสถานอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ในบริเวณพระตำหนักที่พระองค์พระราชสมภพและที่ประทับขณะทรงพระเยาว์ นอกจากนี้ยังโปรดให้สร้างพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อนัญวงศ์และพระที่นั่งพิพัฒน์พงศ์ถาวรวิจิตรทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของพระที่นั่งมูลสถานอาสน์และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พร้อมทั้งได้สร้างหอพระขึ้น 2 หลังตามธรรมเนียมของพระราชมนเฑียรที่ประทับ

พ.ศ. 2413 ภายหลังเสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา โปรดเกล้าฯให้สร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ทางด้านหลังพระที่นั่งองค์เดิม โดยมีขนาดเท่ากับพระที่นั่งด้านหน้า 4 องค์รวมกัน

พ.ศ. 2418 ทรงมีพระราชประสงค์จะสร้างท้องพระโรงเป็นที่เสด็จออกว่าราชการและประกอบพิธีต่างๆ พระราชทานนามว่า พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พ.ศ. 2425-2430 โปรดเกล้าฯให้สร้างพระที่นั่งอมรพิมานมณี เป็นพระวิมานที่บรรทม พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์ เป็นห้องทรงพระอักษร พระที่นั่งราชปริตว์โรทัย เป็นที่พักผ่อนนริยาบถ นอกจากนี้ยังโปรดฯให้สร้างสวนสวรรค์ต่อกับพระที่นั่งอมรพิมานมณีกับพระตำหนักของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี และพระที่นั่งเทพदनัยนันทยาการเป็นที่ประทับของสมเด็จพระราชโอรสหรือพระราชธิดา สรุปลงในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงสร้างหมู่พระราชมณเฑียรขึ้นใหม่เป็นพระที่นั่งจำนวน 11 องค์

ผัง 7-2 แปลนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง

สภาพภายในพระบรมมหาราชวังในสมัยนั้นทราบได้จากบันทึกของนายคาร์ล บ็อค (Carl Bock) ที่ได้บรรยายสภาพภายในพระบรมมหาราชวังเอาไว้ตอนที่ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2424 ว่า (คาร์ล , 2529: 8)

“...เราผ่านสนามและลานหินติดต่อกันยาว ผ่านตึกสองชั้นทาสีขาวที่ปลูกเรียงกันเป็นแถว หอพระสมุดพิพิธภัณฑ์ โรงทหาร ห้องพระคลัง ฯลฯ ทั้งหมดนี้รวมกันอยู่ภายในลานพระบรมมหาราชวังได้อย่างสบาย ที่แรกทรงนำเราขึ้นบันไดหินอ่อนที่มีต้นปาล์ม เฟิร์น และไม้ดอกเรียงเป็นแถวสลักด้วยรูปปั้นสำริดและเสาโคมอย่างมีราคางดงามมากไปยังห้องโถงห้องนี้เป็นห้องยาว มีภาพสีน้ำมันงามๆ หลายภาพ เครื่องประดับชั้นเลิศอื่นๆ ก็จัดไว้อย่างเป็นระเบียบ ในบรรดาเครื่องแต่งห้องนี้ ข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่ามีรูปปั้นของกษัตริย์ต่าง ๆ ในยุโรปรวมอยู่ด้วย แต่เราต้องผ่านไปอย่างรวดเร็วมาก จนข้าพเจ้าไม่สามารถจะสังเกตเห็นรายละเอียดได้...”

รูปภาพ 7-2 เขาไกรลาศที่ใช้ในพระราชพิธีโสกันต์ในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7-3 พระราชพิธีโสกันต์สังเกตเห็นรูปปั้นพุงน้ำออกมา

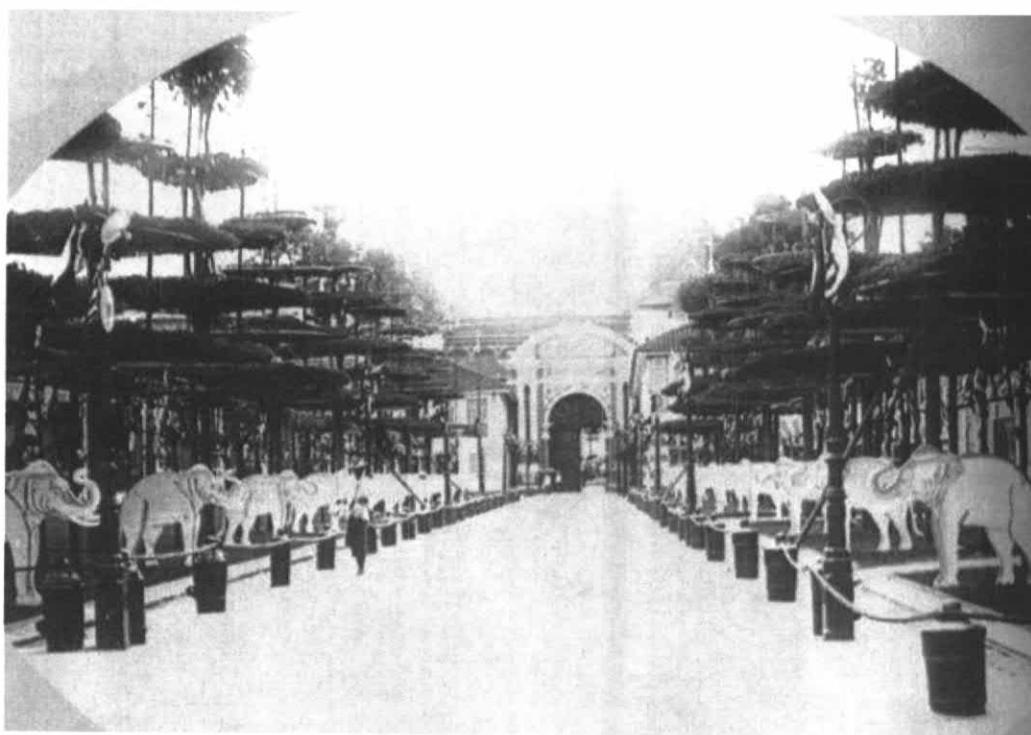
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

¹ สมัยโบราณเด็กไทยส่วนใหญ่มักไว้ผมจุก พออายุประมาณ 11-13 ปี ก็จะทำพิธีโกนจุกเพื่อความเป็นสิริมงคลในการเริ่มชีวิตผู้ใหญ่และมักทำกันในคราวเดียวกับพระราชพิธีตรียมพายู พิธีโกนจุกของพระราชโอรสหรือพระราชธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้านายระดับพระองค์เจ้าขึ้นไป เรียกว่า “โสกันต์” ส่วนพิธีโกนจุกของเจ้านายระดับหม่อมเจ้าเรียกว่า “เกศากันต์” ในงานพระราชพิธีโสกันต์นั้น ถ้าเป็นพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอที่ดำรงพระยศเจ้าฟ้า จะสร้างเขาไกรลาศเพื่อประกอบพิธีสงฆ์ แต่ถ้าพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอที่ไม่ได้ดำรงพระยศเจ้าฟ้ารวมถึงพระเจ้าหลานเธอ และบุตรธิดาของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชประสงค์จะโสกันต์ให้ จะสร้างพระแท่นสงฆ์ขึ้นบนลานมมุพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท โดยให้โหรหลวงดูฤกษ์ยามกำหนดวัน เวลา ซึ่งจะมีทั้งพิธีสงฆ์และพิธีพราหมณ์ ในวันงานเจ้านายที่จะเข้าพระราชพิธีโสกันต์จะแต่งพระองค์อย่างพระกุมาร ทำไว้ขอบรอบจุก อย่างงดงาม สวมมาลัยรอบจุกหรือเกี่ยวแบบต่าง ๆ ตามลำดับยศศักดิ์ เข้ากระบวนแห่เพื่อไปประกอบพระราชพิธี ทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท รุ่งขึ้นในวันโสกันต์ตอนเช้า ฉลองพระองค์ถอด (ชุดชาวขลิบทอง) เมื่อได้ฤกษ์ก็ประกอบพิธีโสกันต์ เสร็จแล้วขึ้นพระเสลี่ยงน้อยไปสงฆ์ ณ พระแท่นสงฆ์ซึ่งเขาไกรลาศ ตอนบ่ายประกอบพิธีเวียนเทียนสมโภช เป็นเสร็จพิธี งานพระราชพิธีโสกันต์จะมีการละเล่นสมโภชในงานด้วยทุกครั้ง การละเล่นที่มักเล่นกันอยู่เสมอคือกูกลาตีไม้และโมงครุ่ม ส่วนเขาไกรลาศนั้นเป็นการนำเอาไม้ไผ่มาสานเป็นโครงแล้วเอาแผ่นดินบุกหุ้มทาสีให้เหมือนศิลาจริงๆ คล้ายเขามอของสวนจิตรบนเขาไกรลาศประดับไปด้วยปราสาทพระคิเว มณฑปตรงยอดเขา บุชบก แล้วมีการนำเอาหินปะการังมาตั้งจำลองเป็นสวนหินต้นไม้และตอขอน้ำพุ ตกแต่งในเขา และกันสนชวัครปักฉัตรโดยรอบ มีรูปเทวดา รูปสัตว์เรียงรายตามเชิงเขาที่ทำเป็นคูลาสามารถเคลื่อนไหวได้แต่ละคูลานั้นแสดงเรื่องราวต่างๆเช่นรามเกียรติ์ บ้าง อิเหนาบ้าง สังข์ทองบ้าง เป็นต้น (คึกฤทธิ์ ปราโมทย์, 2543 : 8)

รูปภาพ 7 - 4 ไม้ตัดหน้าศาลาสหทัยสมาคมเมืองานรับเสด็จนิวัตพระนครครั้งที่ 2 ร.ศ. 126 (พ.ศ.2450)

ที่มา : ชุมรับเสด็จพระพุทธเจ้าหลวงอ้างอิงจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 5 การใช้ไม้ตัดตกแต่งภายในพระบรมมหาราชวังเมื่อพ.ศ.2450

ที่มา : ชุมรับเสด็จพระพุทธเจ้าหลวงอ้างอิงจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ซึ่งทำให้สามารถเห็นภาพรวมภายในพระบรมมหาราชวังว่าประกอบไปด้วยพระตำหนัก อาคารต่างๆ เรียงรายเป็นแถว ด้านหน้าอาคารต่างๆ มีลานสนามหญ้าหรือไม้กั้นหินตกแต่งมีอ่างแก้วและน้ำพุ องค์ประกอบที่นำมาตกแต่งตามพระราชฐานได้แก่ รูปปั้นสำริดและเสาดวงโคมเรียงรายตามทางเดินระหว่างพระตำหนักและพระที่นั่งซึ่งเป็นประติมากรรมของยุโรป นอกจากนี้ภายในพระบรมมหาราชวังยังได้มีการตกแต่งพระราชอุทยานด้วย เขามอ² ซึ่งถูกสร้างมาตั้งแต่รัชกาลที่ 2 เรื่อยมาเพราะได้รับอิทธิพลจากจีนที่ยังพอหลงเหลืออยู่บ้างในพระบรมมหาราชวัง เพื่อใช้เป็นที่ประดับตกแต่งแก่ฝ่ายใน ในการวางผังพระตำหนักและอาคารในพระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น เนื่องจากพื้นที่ภายในพระบรมมหาราชวังได้มีการวางอาคารในลักษณะแบบตาราง มีลานโล่งที่เรียกว่า “พระลาน” กลางตำหนักเพื่อใช้สำหรับพักผ่อนและเป็นการเน้นทางเข้า และมักจะหันห้องต่างๆ เข้าสู่ลานกลางซึ่งเป็นลานเปิดโล่งให้แสงสว่างเข้าสู่ภายใน คล้ายตำหนักในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งลานโล่งดังกล่าวเป็นลานโล่งส่วนตัวของพระตำหนัก ลานโล่งดังกล่าวจะปูพื้นด้วยอิฐหรือไม้ก็เป็นลานสนามหญ้าปลูกต้นไม้ไม่มีไม้ดอกและไม้ใบปลูกไว้อย่างงดงาม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นไม้ดอกเพราะฝ่ายในจะใช้ไม้ดอกมาร้อยมาลัยทำน้ำอบน้ำปรุงต่างๆ ไม้ผลก็นิยมปลูกมากเพราะไว้ใช้รับประทานอีกทั้งยังให้ร่มเงาได้อีกด้วย โดยรอบพระลานและทางเดินตามพระราชฐานประดับประดาไปด้วยไม้ดอกนานาชนิดทั้งไทยและเทศ ซึ่งส่วนใหญ่ได้รับการถวายจากชาวต่างประเทศและที่พระองค์ทรงนำเข้ามาเอง ไม้ดอกของไทยนิยมเป็นไม้พุ่มและไม้เถาขนาดย่อมที่มีดอกหอม ต้นปาล์ม ต้นเฟิร์น ไม้ผลขนาดเล็ก ซึ่งส่วนใหญ่ปลูกในกระถางอีก ทั้งอ่างเคลือบปลูกบัวเลี้ยงปลาตั้งเรียงรายโดยรอบเป็นหมู่หรือสลับกับกระถางต้นไม้ จากการนำเอาธรรมชาติและศิลปะมาตกแต่งพระราชฐานจนกลายเป็นสวนรื่นรมย์

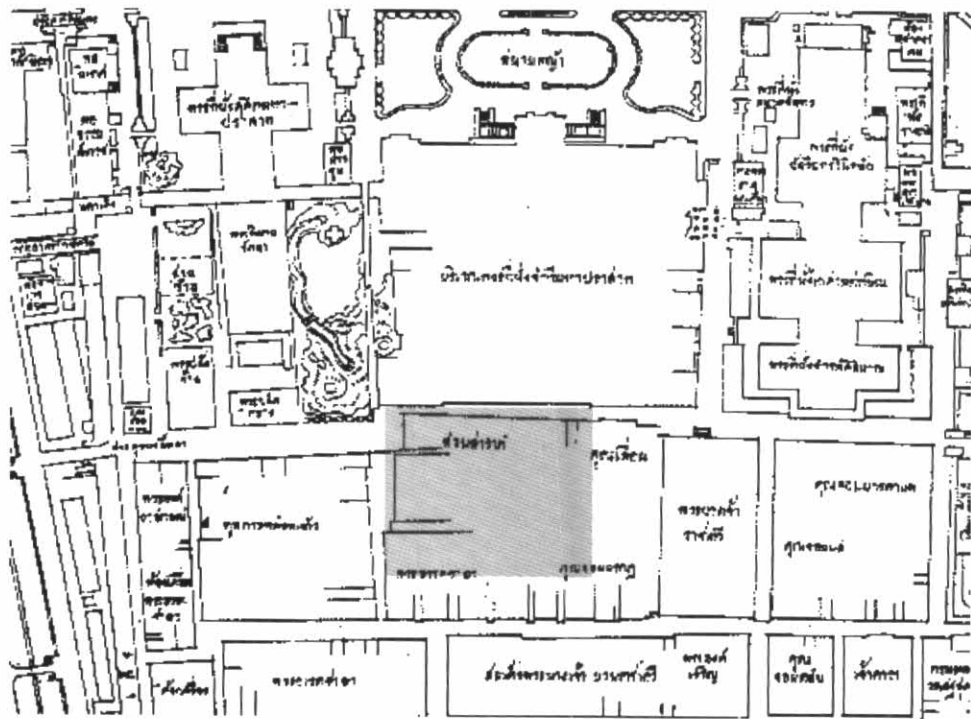

รูปภาพ 7 – 6 กระถางเคลือบแต่ละรูปแบบและองค์ประกอบในการจัดแต่งพระราชฐาน

ที่มา : สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง

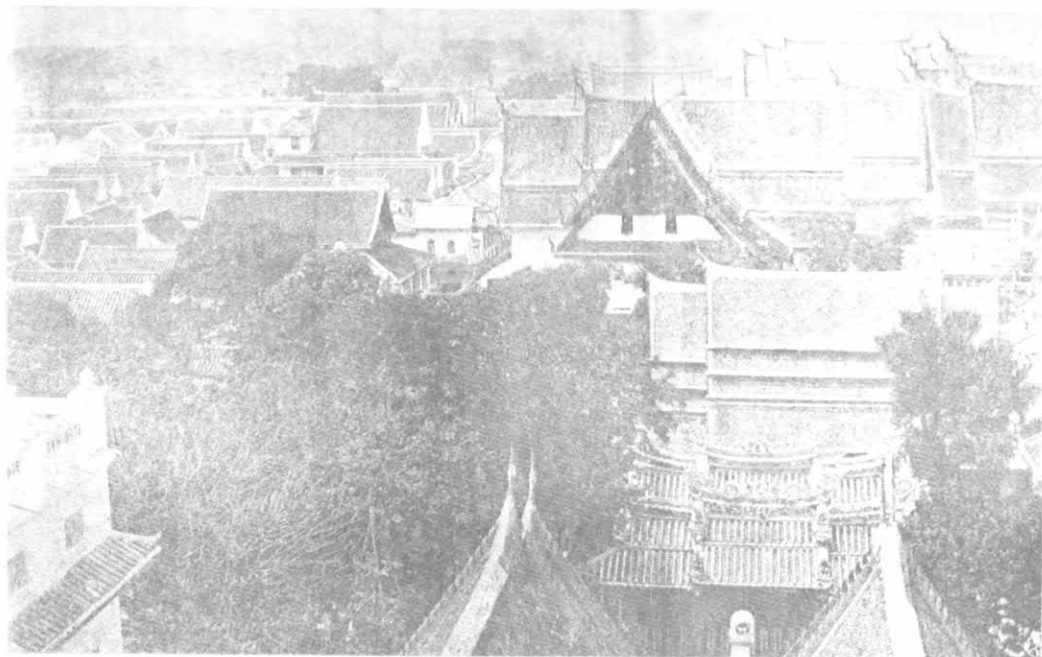
² เขามอเป็นการนำเอาหินฟองน้ำมาตกแต่งก่อเป็นภูเขา ทำเพิงผา ถ้า ตกแต่งด้วยต้นไม้ขนาดเล็กประหนึ่งยกภูเขาจำลองขนาดเล็กเข้ามาไว้ในพระราชอุทยานมาจากจีนโดยการจำลองทิวทัศน์ภูเขาจากธรรมชาติไม้ก็ภาพวาดมาเป็นการจัดสวนเขามอ

7.1.1.1 สวนสวรรค์

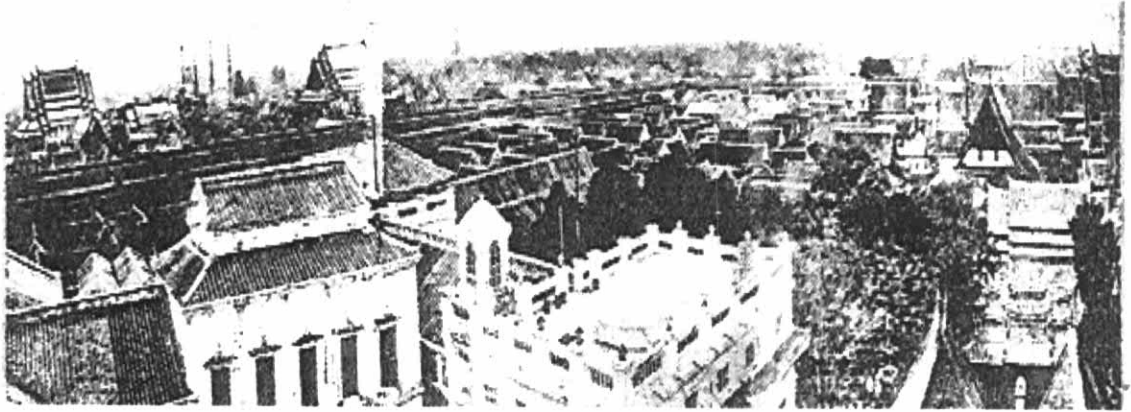
ผัง 7-3 ที่ตั้งของสวนสวรรค์ด้านหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ที่มา : ทอดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7-7 แสดงให้เห็นถึงแสดงความแออัดในพระบรมมหาราชวังถ่ายจากพระที่นั่งภูวดลทิศในปลายรัชกาลที่ 4

ที่มา : ทอดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 8 ลักษณะของหัมมียะในหมู่พระมหामณฑิยพระอภิเนาว์นิเวศน์

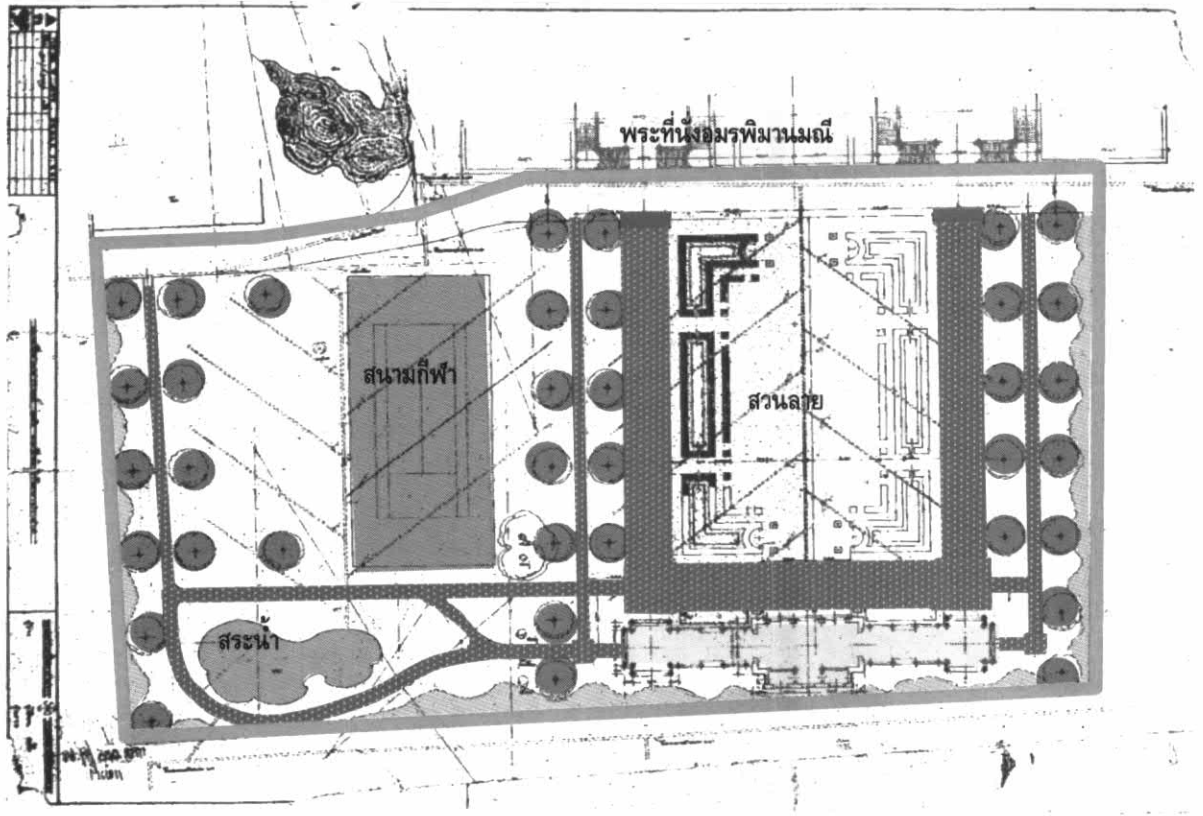
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

เนื่องจากภายในพระบรมมหาราชวังมีตำหนักใหญ่ๆน้อยตั้งเรียงรายและสร้างชิดติดกันเกิดเป็นความแออัด ลมพัดผ่านไม่สะดวกทำให้ไม่เป็นที่ต้องพระทัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดให้สร้างรมณีสถานสำหรับทรงพระสำราญพระอิริยาบถและมีที่รับลมและสถานที่เป็นการส่วนพระองค์และพระมหาลี ดังหลักฐานในปี ร.ศ.111 ที่กล่าวว่า “เป็นที่นั่งเล่นนอนเล่นได้ เห็นจะเย็นสบายดีเพราะเป็นที่รับลมอยู่” (กรมศิลปากร, หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.ศ. 111: 5 ย2 81/2) และทรงพระราชทานนามว่า “สวนสวรรค์” เป็นเขตหวงห้ามในพระราชฐาน ซึ่งมีลักษณะเป็นทอโง่งก่ออิฐถือปูนรูปสี่เหลี่ยมไม่มีหลังคาคล้ายดาดฟ้าตรงบริเวณส่วนกลางระหว่างพระที่นั่งอมรินทรมณีนากับพระตำหนักใหญ่อันเป็นตำหนักของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีโดยมีสะพานทอดข้ามติดต่อกัน มีความสูงเท่ากับระดับชั้นสองของพระที่นั่งใช้เป็นรมณีสถานอยู่ตลอดจนสิ้นรัชกาลต่อมาสวนสวรรค์นี้ขาดการดูแลและได้ถูกรื้อลงในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

แบบแผนของสวนสวรรค์แห่งนี้สันนิษฐานว่านำต้นแบบมาจากหัมมียะของพระอภิเนาว์นิเวศน์ภายในพระบรมมหาราชวัง คำว่าหัมมียะนั้นแปลว่า “หลังคาซึ่งมีลานให้พระจันทร์ส่อง” (ไซแสง ศุขะวัณณะ, 2534: 29) เป็นลักษณะของสวนบนหลังคา (Roof Garden) ต่อมาสวนหลังคาในลักษณะนี้เป็นสวนต้นแบบให้กับตำหนักอื่นๆในพระบรมมหาราชวังเพื่อใช้เป็นที่รับลม มีสนามกีฬา ปูพื้นด้วยแผ่นหินอ่อนตามแบบพระอภิเนาว์นิเวศน์ พรรณไม้เป็นไม้เลื้อยและไม้กระถางเสียส่วนมากเพราะง่ายต่อการขนย้าย โดยจัดสร้างให้เป็นสวนบุปผชาติประดับด้วยพันธุ์ไม้ดอกไม้ประดับต่าง ๆ กุหลาบพันธุ์ต่างๆ เฟิร์นนานาชนิด ทั้งพันธุ์ไม้หายากและพันธุ์ไม้แปลกๆ มีพลับพลาเป็นที่ประทับ การวางผังตัวสวนสวรรค์เป็นแบบตารางจุดจบของทางเดินเป็นศาลาและมีการตัดแต่งต้นไม้ให้เป็นลวดลายเขาราคณิต ส่วนไม้ยืนต้นอื่นๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นไม้ดอกหลากหลายชนิดปลูกไว้ในกระถางเคลือบลายครามและกระถางแบบยุโรปอันงดงาม เช่น จำปา พิกุล พุทชาติแดง กัลปพฤกษ์ โศก จำปี ปาล์ม เป็นต้น ทำให้เมื่อต้องลมในเวลากลางคืนทำให้มีกลิ่นหอม ตามหลักฐานที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์เกี่ยวกับต้นไม้บนสวนสวรรค์เมื่อวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ. 118 ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมหวน สุริยคำ, 2528: 7)

“เมื่อจดหมายเหตุฉบับก่อนแล้ว ได้เดินออกไปดูที่สวนสวรรค์เห็นจำปาแขกอีกต้นหนึ่ง ทิ้งกิ่งมากจริง แต่ยังไม่ใช้ได้ จะหาอื่นคู่เห็นจะไม่โตเท่า ถ้าจะเอาไปก็ต้องเอาไปทั้งคู่ ต้นพิกุลถ้าทิ้งเห็นจะตายเหมือนกับที่ตายอยู่ต้นหนึ่งแล้วนั้น เรือนงามน่าเสียดาย ต้นกุหลาบจะว่ามันตายเองเพราะทนร้อนไม่ได้ก็น่าสงสัยตามกระถางเหล่านั้นถึงอุทิศขึ้นอีกสักหน่อยหนึ่งก็จะได้หอมต้นพุทชาติแดง ไม่ได้ยึดออกไปได้เหมือนกันกับต้นกัลปพฤกษ์แต่มีพยานที่เจ้าจะ

คิดเห็นได้ ว่าดาตฟ้าเรือนเจ้าสายแลเรือนนางสรไม่ผิดไกรกันกับที่นี้เขาปลูกกุหลาบได้ดอกโตๆ พุทชาติแดงก็เลื้อยขึ้นโค้งเต็ม กระจ่างแลโค้งก็อย่างเดียวกันกับของเรา แต่ของเราไม่ขึ้น เห็นท่วงที่ที่จะเป็นได้ดีแต่ต้นโคกจำปีที่ทนทานมาก ถ้าจะเล่นจำปี ควรจะทนหล่นต้นเล็กๆขนาดในหม้อ ให้มันค่อยโตค่อยไป ถ้าโคกก็เท่าขนาดที่ปลูกไว้ 2 ต้น ดุงมดี”

ผัง 7-4 แปลนของสวนสวรรค์

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

และพระราชหัตถเลขาเมื่อวันที่ 6 สิงหาคม ร.ศ. 120 ทำให้สันนิษฐานได้ว่าพื้นที่บนสวนสวรรค์แน่นอนขนดไปด้วยต้นไม้ ด้วยเหตุที่ทั้งต้นไม้เก่าและต้นไม้ใหม่ขึ้นมามากจนเบียดกัน ทำให้ลำต้นเอนจนปิดทางเดินจนต้องขนต้นไม้ออกไปปลูกที่สวนดุสิตบ้าง ดังพระราชหัตถเลขาครั้งนี้ (เรื่องเดียวกัน, 2528: 43)

“ด้วยต้นปาล์มที่ได้มาใหม่ก็มี ของเก่าก็มี บนสวนสวรรค์เต็มแน่นไปทั้งนั้นจนจะไม่มีทางเดินเพราะต้นไม้เก่าๆ ได้ขึ้นมากแลเบียดเอนเสียไปเพราะเบียดกัน เพราะฉะนั้นจะต้องขนต้นไม้ที่ออกไปที่สวนดุสิต”

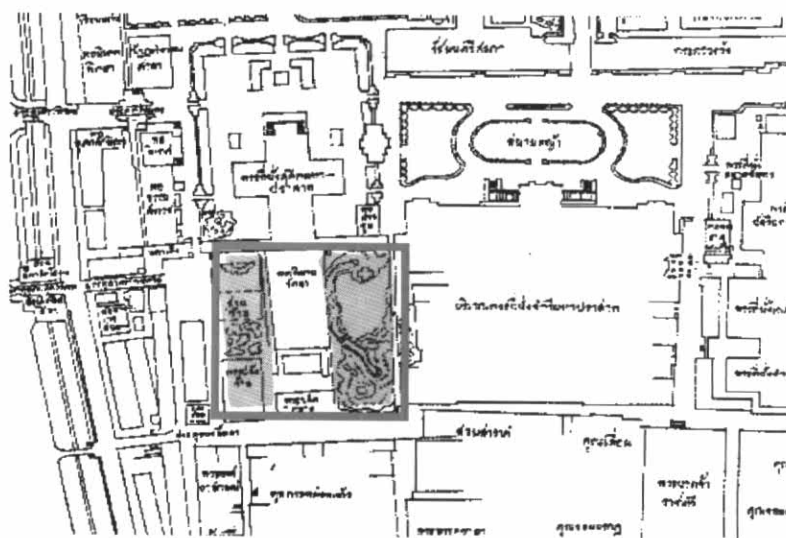
นอกจากนั้นบนสวนสวรรค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปทรงเล่นสวนปลูกต้นไม้ จำพวกไม้กระถางบ้าง อ่างเคลือบบ้าง ก่อเขาเล็กเขาน้อย สร้างอ่างน้ำพุเลี้ยงปลาญี่ปุ่นพันธุ์สวยงาม มีการสร้างสระน้ำรูปทรงอิสระทำด้วยซีเมนต์ นอกจากนี้จากแผนผังยังมีสนามกีฬาบนสวนสวรรค์อีกด้วย ดังหลักฐานในพระราชกิจรายวันของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาชีวิตุทิศที่ว่า “ทรงปลูกต้นไม้ขนาดพันธุ์ใส่กระถาง ทรงก่อเขา มีสระน้ำด้วยพื้นดาดซีเมนต์ ” ทำให้สวนสวรรค์เป็นราชอุทยานที่งดงามโดยให้เป็นที่พักผ่อนพระราชนกขัตติย์ ท่ามกลางพระมเหสีและพระราชโอรส พระราชธิดา

7.1.1.2 สวนซ้าย

สวนซ้ายเป็นส่วนที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 คู่กันกับสวนขวาแต่จะมีขนาดเล็กกว่า ตั้งอยู่ระหว่างพระที่นั่งอมรินทรา
วินิจฉัยและพระที่นั่งพิมานรัตยาซึ่งอยู่ด้านหลังของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แต่เดิมมีลักษณะเป็นสวนมะม่วงขนาดใหญ่
ประกอบด้วยเขามอ มีสระน้ำสำหรับฝายในได้ลงเล่นน้ำ ดังกวีในสมัยนั้นได้บรรยายภาพของสวนซ้ายไว้ว่า (สำนัก
นายกรัฐมนตรี คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ, 2539 :117)

สวนซ้ายทรงปลูกต้น	อัมพพฤกษ์
ภูมิภาคพืชพันธุ์	แหล่งเหล่าน
มานมาบสระสินธุทีก	อรอาบ องค์เอย
เร็นรมย์ฤาเว้น	ว่างหน้าองค์ในฯ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทขึ้นทำให้สวนซ้ายมีขนาดเล็กลง ตั้งอยู่ระหว่าง
อาคารมีลักษณะสี่เหลี่ยมผืนผ้า สันนิษฐานได้ว่ายังคงสภาพเดิมโดยเฉพาะต้นมะม่วง อาจจะมีไม้ดอกไม้ประดับเข้ามาตกแต่ง
สวนซ้ายให้มีความงดงามมากขึ้น

ผัง 7-5 ที่ตั้งของสวนซ้ายหลังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

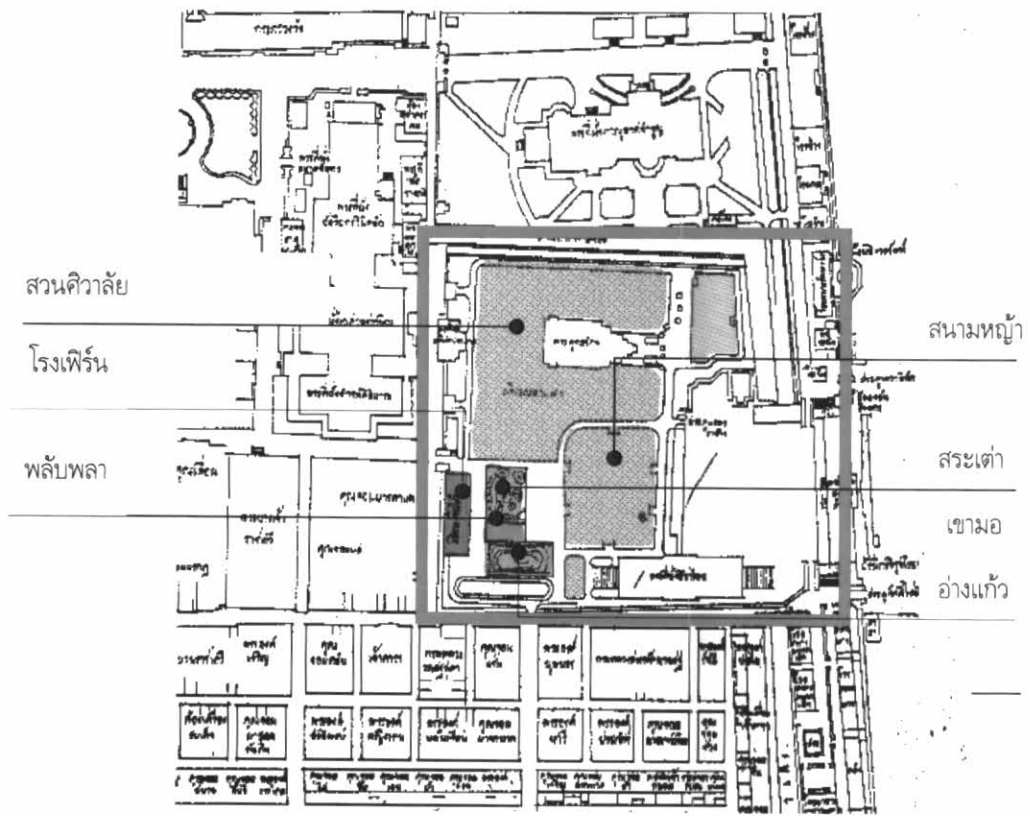

รูปภาพ 7-9 ปลูกปลาในสวนซ้าย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

7.1.1.3 สวนคิวาลัย (สวนขวา)

สวนคิวาลัยหรือสวนขวาดั้งอยู่ทางด้านขวาของพระมหามณเฑียร สร้างขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สำหรับเสด็จประพาสเป็นการภายในตั้งอยู่บริเวณทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง โดยมีอาณาเขตด้านเหนือจดพระระเบียงด้านทิศใต้ของวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทิศตะวันออกจดถนนเชื่อมชั้นดั้นนิเวศน์ ตั้งแต่ใต้ป้อมสัญญาณใจวงจนจดประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ ทิศใต้จดกำแพงแก้วที่กั้นระหว่างพระราชฐานชั้นในกับสวนคิวาลัย และทิศตะวันตกจดกำแพงแก้วของสวนคิวาลัยต่อกับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เริ่มแรกมีขนาดเล็กมีเพียงพระตำหนักทอง พลับพลาริมอ่างแก้วประดับตกแต่งด้วยภูเขาจำลองหรือเขามอ พร้อมทั้งปลูกไม้ดอกไม้ประดับไว้พองาม

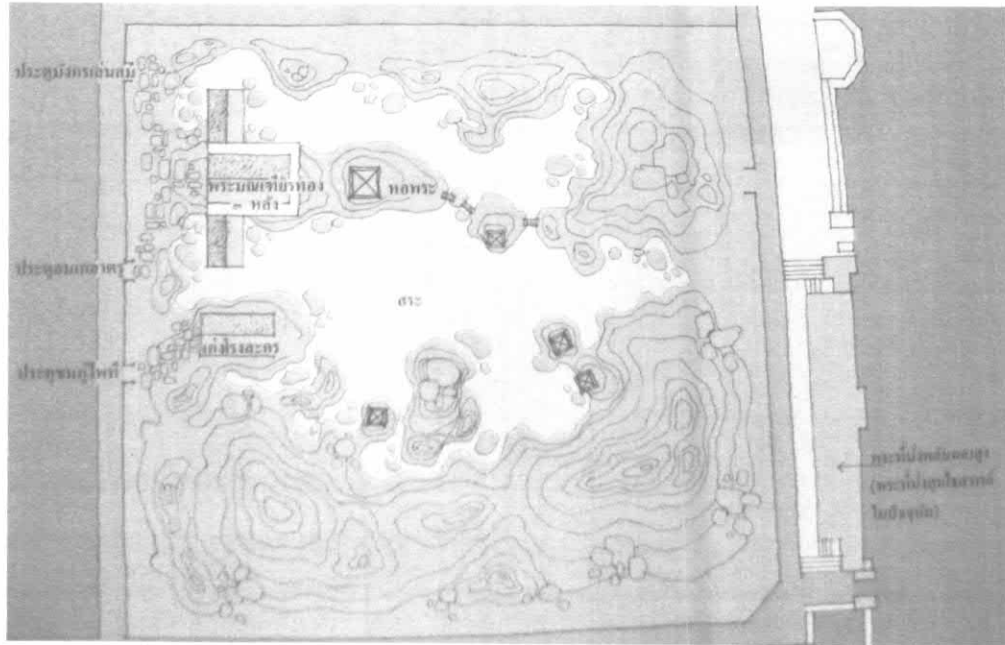

ผัง 7-6 ที่ตั้งของสวนคิวาลัย (สวนขวา) ในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 2 สวนขวาได้ถูกขยายออกมาเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ประกอบไปด้วยพระที่นั่ง เก๋งและเพริมน้ำ มีเกาะแก่ง ก่อเขามอ มีสะพานเชื่อมถึงกันปลูกต้นไม้ทั้งไม้ดอกไม้ประดับและไม้ผล ไม้เอนชาย ในสระน้ำจะปลูกไม้บัว พันธุ์ต่างๆ เลี้ยงปลาสวยงาม ตกตาหินวางเรียงรายไปทั่ว ซึ่งลักษณะดังกล่าวได้รับอิทธิพลการตกแต่งพระราชอุทยานของฮ่องเต้จากจีน ซึ่งถือว่าเป็นยุคที่สวนขวามีความงามเป็นที่สุด หลังจากนั้นในสมัยรัชกาลที่ 3-4 ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงหรือย้ายพระที่นั่งออกไป และได้สร้างพระที่นั่งองค์ใหม่ขึ้นแทน ทำให้สภาพของสวนขวาที่เคยงดงามเปลี่ยนแปลงรูปแบบและขนาดลงเป็นอย่างมาก สวนขวาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับการเปลี่ยนแปลงต่อเนื่องมาจากรัชกาลที่ 3-4 ทั้งด้านการใช้งานและด้านรูปลักษณะ โดยโปรดฯให้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงบริเวณสวนขวาโดยเฉพาะการรื้อถอนพระที่นั่งที่มีแต่เดิมเนื่องจากพระองค์มิได้เสด็จมาประทับที่หมู่พระที่นั่งอภิเนาว์นิเวศน์ ประกอบกับพื้นที่เดิมเป็นสระน้ำมาก่อนสภาพของดินรับน้ำหนักไม่ดีเท่าที่ควร จึงทำให้

ตัวพระที่นั่งบางองค์ทรวดโหมลงจึงจำเป็นต้องรื้อถอน และโปรดฯให้ต่อเติมและสร้างพระที่นั่งใหม่ยังคงเหลือแต่พระที่นั่งสำคัญดังต่อไปนี้ พระพุทธรัตนสถาน พระที่นั่งมหินทรปราสาท พระที่นั่งควิาลัยมหาปราสาท พระที่นั่งบรมพิมานและประตูที่กำแพงแก้วด้านที่ติดกับหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เป็นต้น และเรียกสวนขวาเป็นสวนควิาลัยตามชื่อพระที่นั่งควิาลัย ส่วนพื้นที่ที่ได้มีการรื้อถอนไปทางด้านทิศตะวันตกของพระที่นั่งควิาลัยมหาปราสาทนั้นโปรดเกล้าฯให้สร้างพระราชอุทยานที่มีลักษณะเป็นสนามหญ้าโล่ง การใช้สอยพื้นที่เน้นการพักผ่อน เป็นที่เล่นกีฬาของพระบรมวงศานุวงศ์และเป็นที่พักผ่อนพระราชพิธีต่างๆ

ผัง 7-7 แสดงบริเวณสวนขวาในสมัยรัชกาลที่ 3

ที่มา : สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง

รูปภาพ 7-10 สถาปัตยกรรมสวนขวาในสมัยรัชกาลที่ 3

ที่มา : เมืองโบราณ

บริเวณสวนขวาในสมัยรัชกาลที่ 5 มีสวนเต่าที่ประกอบไปด้วยสระน้ำสำหรับฝายในได้ทรงพระสำราญและเป็นสระทรง ซึ่งมีลักษณะเป็นอ่างแก้วขนาดใหญ่ที่ยังไม่ได้ถูกหรือเพียงแต่มีขนาดเล็กลง โดยอ่างแก้วมีระบบการไขน้ำเข้าออกได้เพื่อสะดวกในการหมุนเวียนน้ำภายใน อ่างแก้วนี้เป็นที่พักผ่อนพระอิริยาบถของฝายในซึ่งสามารถลงเล่นน้ำภายในอ่างแก้วได้ อีกทั้งยังเป็นที่เล่นของพระราชโอรสและพระราชธิดาในพระเจ้าอยู่หัว บริเวณข้างๆอ่างแก้วได้มีพลับพลาที่ประทับซึ่งอยู่ระหว่างสระเต่าเขามอและอ่างแก้ว ด้านหลังเป็นโรงเพ็ริน การจัดตกแต่งพื้นที่ในบริเวณนี้สังเกตได้จากรูปภาพ 7-13 มีการตกแต่งพื้นที่โดยใช้ไม้กระถางเสี้ยวส่วนใหญ่วางเรียงรายไปตามขอบโรงเพ็ริน สระเต่าและอ่างแก้ว บางบริเวณเป็นการนำเอาไม้กระถางวางซ้อนกันเป็นชั้นๆเล่นระดับกันในทางสูงฝังทรงกลมบ้างทรงสี่เหลี่ยมบ้าง ตามริมชายคาที่ประดับด้วยไม้แขวน ไม้กระถางที่สังเกตได้ชัดจะเป็นปาล์มที่วางริมสระเต่า นอกนั้นก็ยังมีไม้ยืนต้นขึ้นให้ความร่มเงากระจายทั่วไปทำให้บริเวณนี้เป็นที่น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก สันนิษฐานว่าไม้ยืนต้นดังกล่าวน่าจะเป็นไม้ผลและยังคงหลงเหลือมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ด้วย ซึ่งปรากฏเป็นหลักฐานในหนังสือของเจ้าพระยาจักรีที่มีไปถึงเจ้านครเวียงจันทน์ความว่า

“... แล้วก็เป็พระราชกุศลอยู่อย่างหนึ่งครั้นถึงเทศกาลผลไม้ชุกชุม ก็ทรงพระราชศรัทธาให้อาราธนาพระราชอาณาเข้าไปรับพระราชทานฉั้นในพระที่นั่งแก่งตามชอบสระ...”

รูปภาพ 7 - 11 พระที่นั่งควาล้อยอยู่ท่ามกลางลานหญ้าและต้นไม้ใหญ่ในสวนควาล้อย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

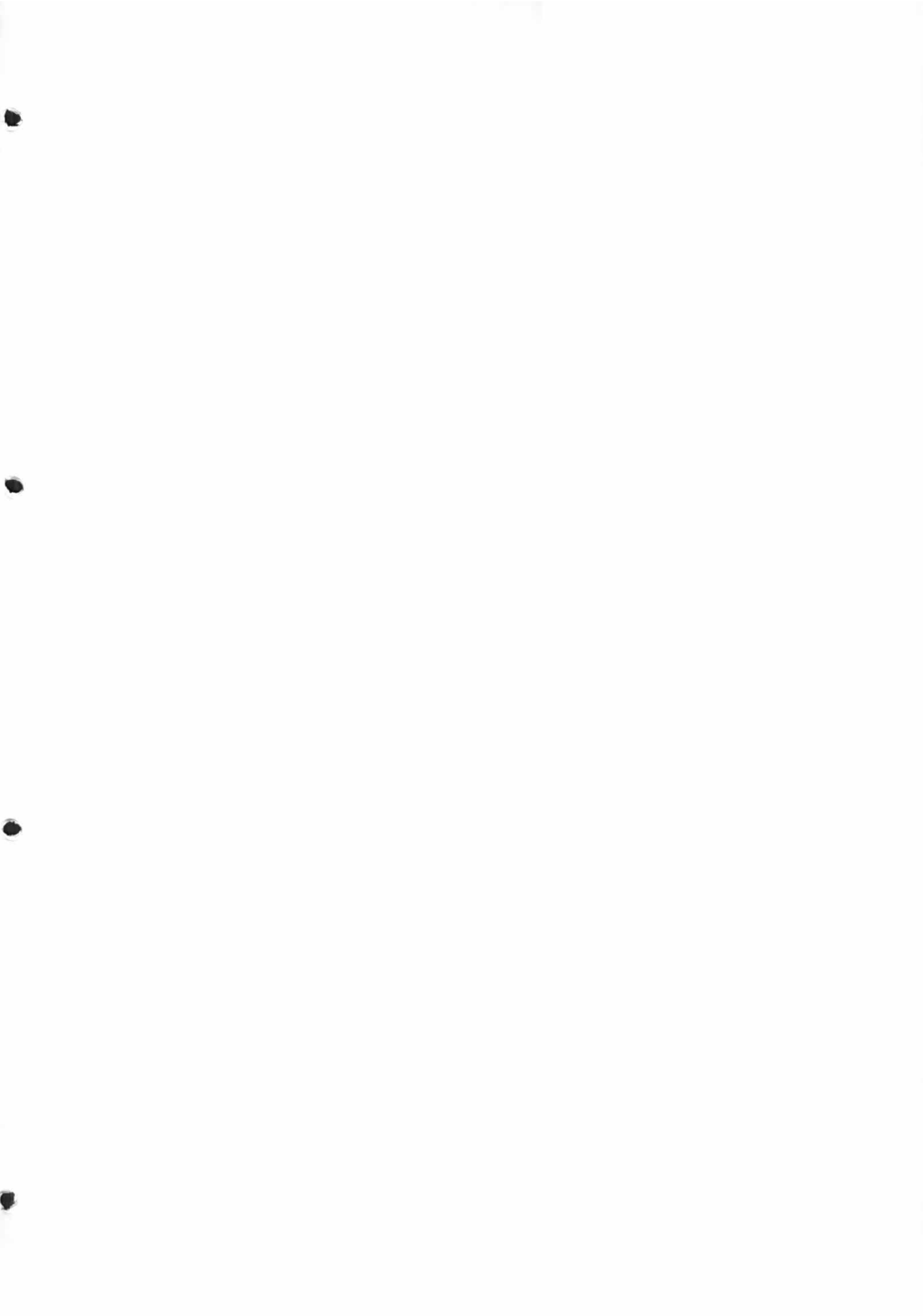
รูปภาพ 7 - 12 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงเล่นโครเก้ในสวนศิลาวิทยาลัยถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2440

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 13 การตกแต่งบริเวณพลับพลาริมสระเต่า

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 14 การตกแต่งบริเวณใช้ไม้กระถางจำพวกปาล์มวางเรียงรายริมอ่างแก้ว

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 15 โรงเฟิร์นในสวนคิวาลัยหลังพลับพลา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 16 การนำเอารูปปั้นยุโรปมาตั้งประดับเพื่อเป็นจุดนำสายตาของสวนเป็นอิทธิพลมาจากยุโรป

ที่มา : สถาบันยกทรงพระบรมมหาราชวัง

รูปภาพ 7 - 17 พลับพลาริมสระเต้านปัจจุบัน

ที่มา : สถาบันยกทรงพระบรมมหาราชวัง

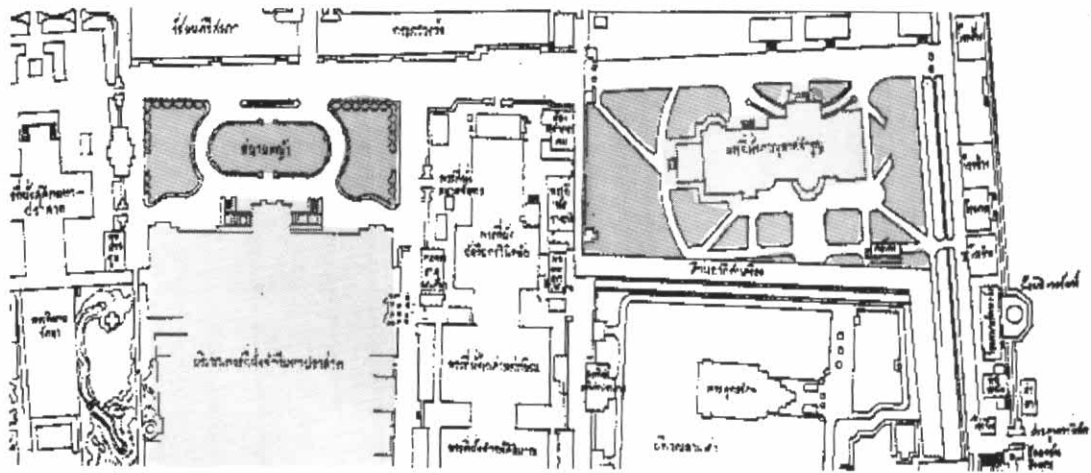

รูปภาพ 7 - 18 สถาปัตยกรรมบริเวณสระเต่าในสวนคิวาลัยมีการตกแต่งด้วยการปลูกบัว
ที่มา : สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง

จะเห็นได้ว่าในบริเวณสวนคิวาลัยมีการตกแต่งพื้นที่ที่หลากหลายวัฒนธรรม ทั้งสนามหญ้าโล่ง พลับพลา อ่างแก้ว เขามอ เป็นต้น เป็นการผสมผสานกันระหว่างบรรยากาศแบบสวนไทยที่ร่มรื่นไปด้วยต้นไม้ดอกหอม ไม้ตัด ไม้กระถาง อ่างเคลือบปลูกบัวเลี้ยงปลา ไม้ดอกไม้ใบที่ปลูกเรียงสลับกับการวางองค์ประกอบของสวนจำพวกโขดหินและชุดสระน้ำปลูกบัวกับการก่อกั้นพองน้ำเป็นการจำลองภูเขาขนาดเล็ก ที่เรียกว่าเขามอหรือไม้ก่อกั้นน้ำตกให้น้ำไหลผ่านชั้นหินลงมา มีการประดับประดาสวนด้วยตุ๊กตาหินที่ได้รับอิทธิพลจากจีนในรัชกาลที่ 3 ที่ยังคงหลงเหลือปรากฏมาให้เห็น และการตัดแต่งไม้ดอกไม้ประดับแบบสวนฝรั่งเศส (Box Garden) ตามพระราชวังของพระมหากษัตริย์และบ้านเจ้านายของยุโรป พร้อมด้วยการจัดวางเครื่องประดับตกแต่งสวนด้วยรูปปั้น น้ำพุเพื่อเป็นจุดนำสายตาของสวน ที่ได้รับอิทธิพลมาจากนำเอาการตกแต่งสวนแบบสวนลาย (Pattern Garden) ครั้งการเสด็จเยือนยุโรป ทำให้สวนคิวาลัยในสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดบรรยากาศที่แตกต่างกันในแต่ละบริเวณ แม้ว่ารูปแบบของการตกแต่งจะได้รับอิทธิพลทั้งตะวันออกและตะวันตกแต่ก็ได้รับการตกแต่งให้เกิดความผสมผสานกันอย่างกลมกลืนถึงความรื่นรมย์แก่พระมหากษัตริย์ พระราชินีพร้อมกับพระราชโอรส พระราชธิดาพร้อมทั้งฝ่ายในได้เป็นอย่างดี

7.1.1.4 ลานโถงหน้าพระที่นั่ง

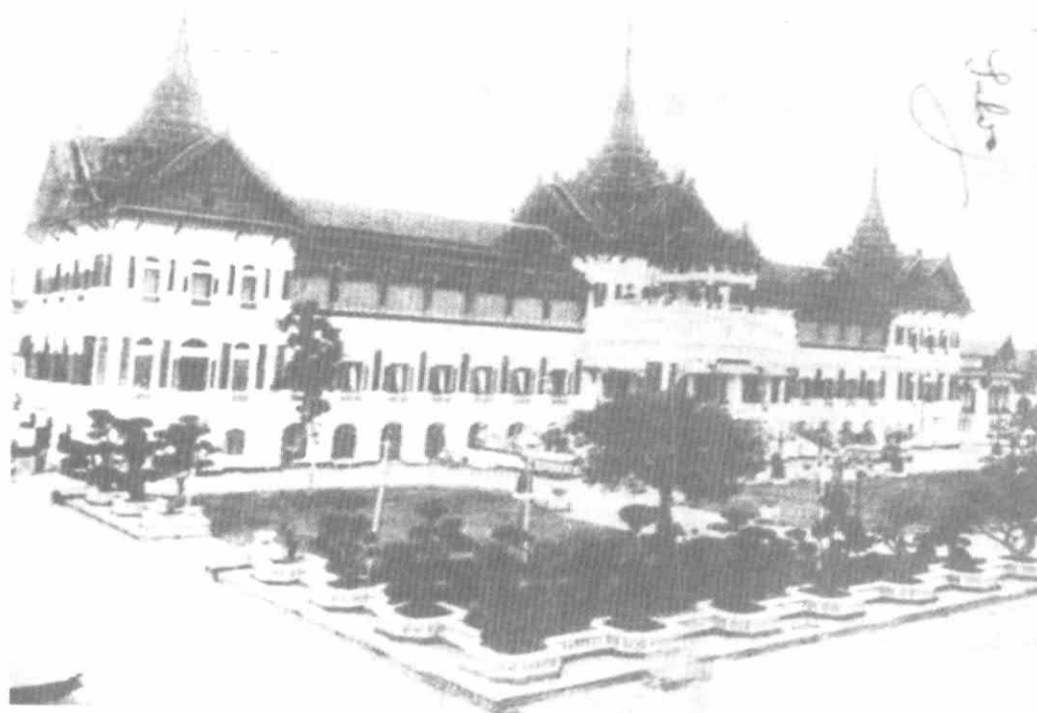
ภายในพระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นพระองค์ได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งมากมาย และได้เนำการวางผังอาคารในรูปแบบของพระราชวังยุโรป กล่าวคือมีลานโถงด้านหน้าอาคารเพื่อเน้นตัวอาคารและทางเข้า มีการตัดถนนทั้งแบบเส้นตรง เส้นโค้งวงกลม เส้นรัศมี เพื่อช่วยในเรื่องของการนำสายตาขณะเข้าใกล้ตัวอาคาร ลานโถงดังกล่าวเป็นลานสนามหญ้า ซึ่งลานโถงหน้าพระที่นั่งที่สำคัญมี 2 พระที่นั่งคือ

ผัง 7-8 ที่ตั้งของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทและพระที่นั่งสนามหญ้า

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

7.1.1.4.1 ลานหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นพระที่นั่งที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2418 เพื่อเป็นท้องพระโรงเป็นที่เสด็จออกว่าราชการและประกอบพิธีต่างๆ องค์พระที่นั่งมีลักษณะเป็นพระที่นั่งหมู่ประกอบไปด้วยพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นพระที่นั่งองค์หน้า พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติอยู่ติดออกมาตามลำดับโดยมีท้องพระโรงกลางเป็นตัวเชื่อมพระที่นั่ง 3 องค์นี้เข้าด้วยกัน ลักษณะลานหน้าพระที่นั่งเป็นแบบลานโถง มีบันไดทางขึ้นอยู่ด้านหน้าพระที่นั่งซึ่งจะช่วยในเรื่องของเน้นทางเข้า มีสนามหญ้ารูปร่างรีและมีถนนโค้งหน้าอาคารซึ่งเป็นแบบแผนของพระราชวังยุโรปซึ่งการใช้สนามหญ้าโถงแบบนี้ถือว่าเป็นสนามหญ้าหน้าอาคารแห่งแรกในประเทศไทย (ไชแสง สุชะวะฉนะ, 2539: 27) เพื่อเน้นความสำคัญขององค์พระที่นั่งซึ่งเป็นอาคารที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวเองและเป็นอาคารกลางที่มีความสำคัญมากในสมัยรัชกาลที่ 5 บริเวณลานโถงนั้นปลูกหญ้าแล้วประดับประดาด้วยไม้ตัดที่ปลูกในกระถางเคลือบวางเรียงรายตามแนวขอบถนนอันเป็นเอกลักษณ์ของสวนไทย

รูปภาพ 7 - 19 ลานหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเป็นสนามหญ้าแห่งแรกในประเทศไทยถ่ายในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 20 ลานหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมีการนำเอาไม้ตัดไม้ตกแต่งโดยรอบ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

³ ไม้ตัดเป็นการนำเอาไม้โตช้าจำพวกข่อย ตะโก ชา มะลิ มาตัดตกแต่งให้มีรูปทรงที่แปลกตาผิดจากธรรมชาติ เริ่มมีในสมัยอยุธยา จากพระภิกษุแล้วแพร่มายังวัง ขุนนางและผู้มีฐานะดี เพราะเป็นไม้ที่ต้องได้รับการตกแต่งดูแลเป็นอย่างดี นิยมปลูกในกระถางเพื่อไม่ให้ไม้โตมาก หรือประดับในเขามอรูปแบบการตัดแบ่งออกเป็น ไม้ขบวน ไม้ฉาก ไม้ทักเทียน ไม้ก้ามระ ไม้เอนชาย (ไซแสง) คุชะวะฉนะ, 2539: 4-5)

7.1.1.4.2 ลานหน้าพระที่นั่งภานุมาศจำรูญ เป็นพระที่นั่งที่สร้างในบริเวณด้านเหนือสวนควาลัยเพื่อเป็นที่ประทับแก่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (รัชกาลที่ 6) ตัวอาคารเป็นแบบสถาปัตยกรรมยุโรป ด้านหน้าเป็นลานโล่งสนามหญ้ามีการตัดถนนเป็นแบบรัศมี ตารางและเส้นโค้ง เพื่อช่วยในเรื่องของการนำสายตาและเน้นทางเข้าตัวอาคาร มีการตัดแต่งต้นไม้ให้เป็นรูปทรง ที่ใช้กับสวนรูปนัย ต่อมาภายหลังรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชทานนามใหม่ว่า “พระที่นั่งบรมพิมาน”

รูปภาพ 7 - 21 ภาพมุมกว้างของพระที่นั่งภานุมาศจำรูญ (พระที่นั่งบรมพิมาน) ในปัจจุบัน

ที่มา : แฟ้มภาพอินเตอร์เน็ต

รูปภาพ 7 - 22 เปรียบเทียบการตัดแต่งทรงพุ่มต้นไม้หน้าพระที่นั่งภานุมาศจำรูญในสมัยรัชกาลที่ 5 และในปัจจุบัน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติและแฟ้มภาพอินเตอร์เน็ต

7.1.1.5 อ่างแก้ว

เป็นอ่างน้ำหรือสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กก่อขอบด้วยหินและยาปูน มีการใช้น้ำพุ น้ำตกที่ทำให้เกิดเสียงและการเคลื่อนไหวของน้ำและเป็นตัวสร้างบรรยากาศให้มีความสดชื่นในบริเวณ ใช้เป็นที่เลี้ยงปลาและปลูกบัว โดยอ่างแก้วนี้มีอยู่ 2 ลักษณะคือ

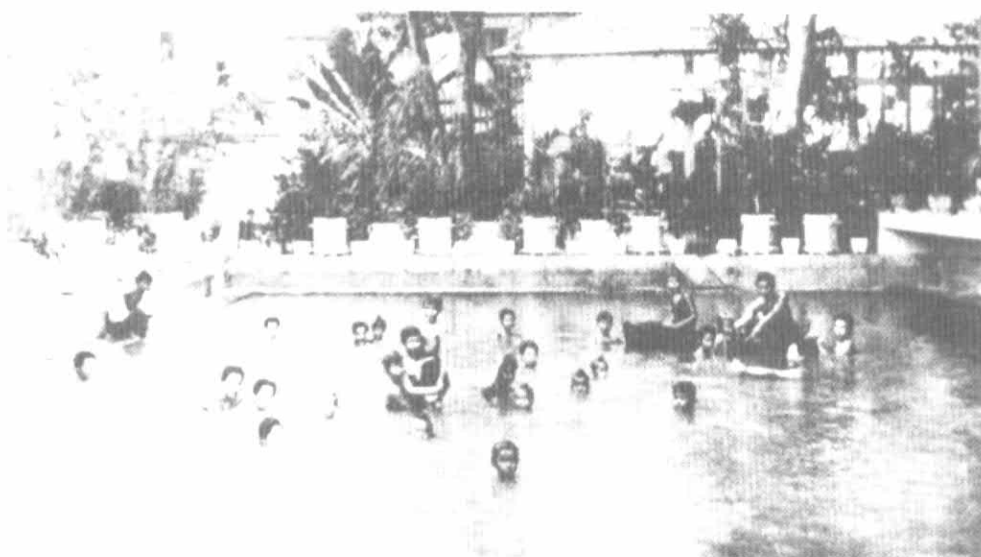
7.1.1.5.1 อ่างแก้วภายในอาคาร (Interior Landscape) ตั้งอยู่ในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทระหว่างมุขกระสันด้านตะวันตกและพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติที่มีลักษณะเป็นโถง ก่อนทางเข้าทางขวาของอ่างแก้วเป็นห้องโถงกลมมีสะพานข้ามไปยังพระที่นั่งราชกรัณยสภาและพิมานรัตนนา เป็นการใช้น้ำเพื่อการตกแต่งภายในบริเวณโถงทางเข้าเพื่อสร้างบรรยากาศผ่อนคลายและเป็นการนำสายตาไปสู่พระที่นั่ง โดยการนำเอาเทคนิคการสร้างน้ำพุเข้ามาใช้ตกแต่งสถานที่อันเป็นลักษณะของการตกแต่งภายในแบบพระราชวังตะวันตก

รูปภาพ 7 - 23 อ่างแก้วภายในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ที่มา : สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง

7.1.1.5.2 อ่างแก้วภายนอกอาคาร (Exterior Landscape) พบอ่างแก้วที่ใช้ภายนอกอาคารได้ 3 แห่ง คือ บริเวณสวนควาลัย (สวนขวา) คอร์ทระหว่างอาคารบริเวณหมู่พระวิมานทั้งสาม ซึ่งอ่างแก้วทั้ง 2 เป็นอ่างแก้วที่มีน้ำบรรจุ อยู่ภายในไว้เลี้ยงปลา สระน้ำ ส่วนอ่างแก้วบริเวณหน้าหอพระธาตุมณเฑียรหลังพระที่นั่งสนามจันทร์นั้นเป็นอ่างแก้วชนิดที่ใช้ปลูกต้นไม้สร้างในรัชกาลที่ 5 ตามหลักฐานดังนี้ “ป้ายสีโฌงเสด็จออกข้างหน้าชั้นแรกเสด็จทอดพระเนตรช่างก่อเขาก่ออ่างแก้ว หลังพระที่นั่งสนามจันทร์” สร้างขึ้นเพื่อตกแต่งบริเวณทั้งเส้นเสมือนเป็นการสร้างสวนที่เป็นเส้นตรง (Linear Park) อีกทั้งยังเป็นการเชื่อมต่อบริเวณอาคารได้อีกด้วย ในการสร้างอ่างแก้วจะยกตัวฐานให้สูงเพื่อป้องกันน้ำท่วมถึง ภายในอ่างแก้วน้ำนั้นมีการใช้น้ำเข้าออกได้ อ่างแก้วบางแห่งมีการประดับน้ำพุ เลี้ยงปลา ปลูกบัว หรือการปลูกต้นไม้

รูปภาพ 7 - 24 อ่างแก้วในสวนควาลัยเป็นที่เล่นน้ำของฝ่ายใน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 25 อ่างแก้วระหว่างอาคารบริเวณหมู่พระวิมาน
 ที่มา : สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง

รูปภาพ 7 - 26 อ่างแก้วบริเวณหน้าหอพระธาตุมณฑลเศียรทูลงพระที่นั่งสนามจันทร์
 ที่มา : สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง

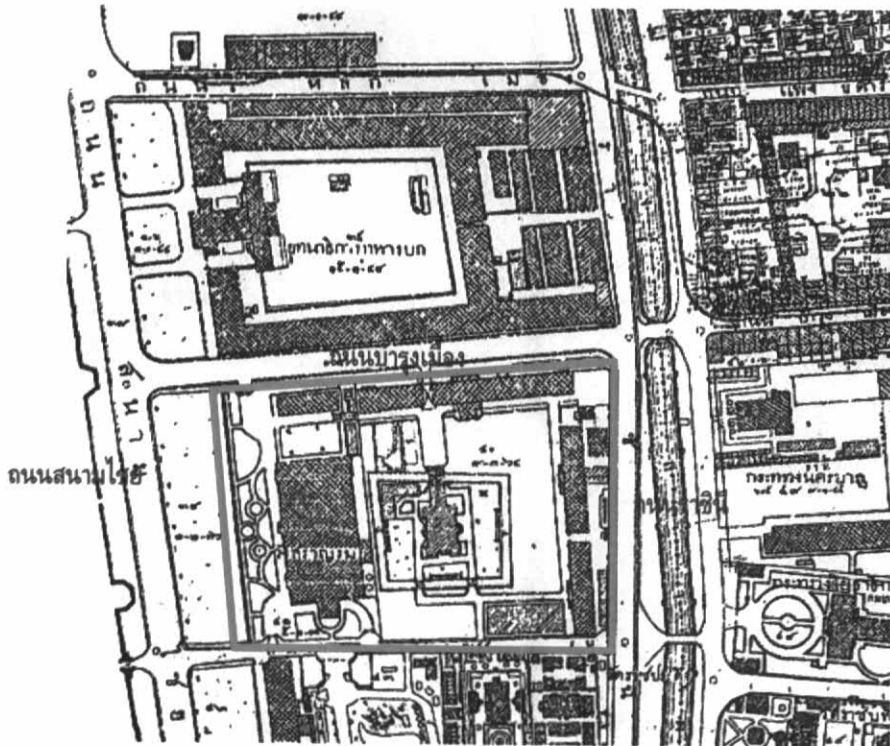
7.1.2 พระราชวังสราญรมย์

พระราชวังสราญรมย์สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นที่ประทับตามพระราชประสงค์ที่ว่าจะสละราชสมบัติแก่พระราชโอรส แต่พระราชวังยังสร้างไม่ทันเสร็จก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วก็ทรงโปรดฯ ให้สร้างวังต่อจนเสร็จ พระราชวังแห่งนี้ใช้เป็นที่ประทับของเจ้านายหลายพระองค์รวมทั้งรัชกาลที่ 6 ครั้นยังทรงดำรงพระตำแหน่งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมารและใช้เป็นที่รับเสด็จเจ้านายต่างประเทศบางพระองค์ด้วย ภายหลังได้ใช้เป็นสถานที่ราชการ อาทิ กระทรวงการต่างประเทศ กรมแผนที่ทหารและสวนสราญรมย์

ที่ตั้งของพระราชวังสราญรมย์

พระราชวังสราญรมย์ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง มีอาณาเขตติดต่อดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดถนนบำรุงเมือง
ทิศใต้	ติดถนนเจริญกรุง
ทิศตะวันออก	ติดถนนราชินีเลียบคลองคูเมืองเดิม (คลองหลอด)
ทิศตะวันตก	ติดถนนสนามไชย (ถนนมหาชัย)

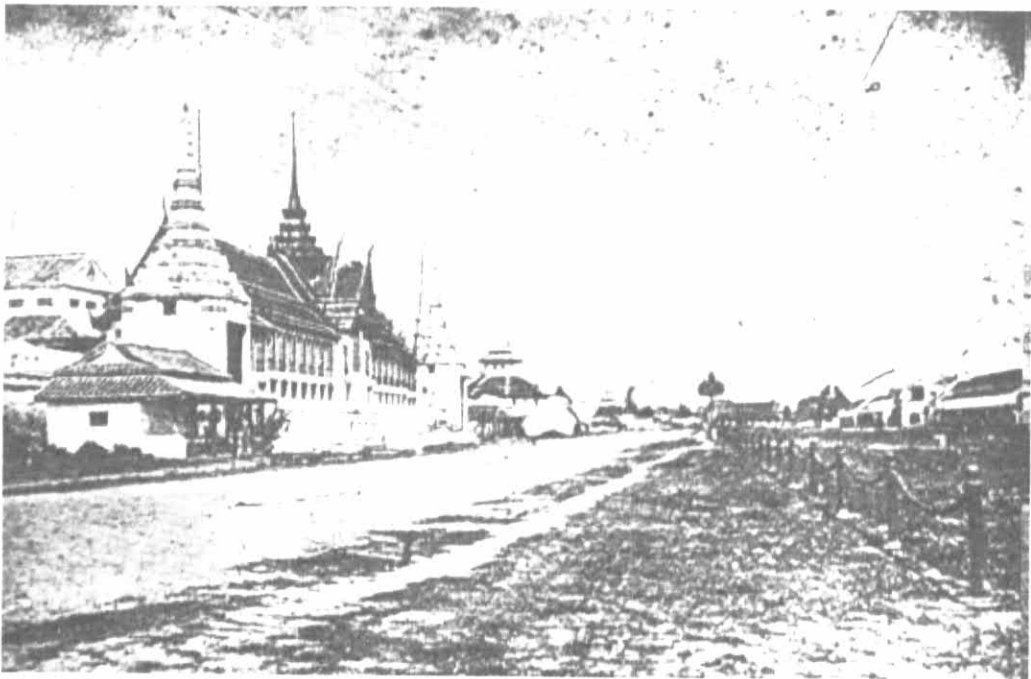
ผัง 7 - 9 แสดงอาณาเขตและที่ตั้งของเขตพระราชฐานด้านล่างเป็นพระราชอุทยาน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างพระราชวังสราญรมย์

ตามหนังสือตำนานวังเก่าใน พ.ศ. 2409 กล่าวถึงมูลเหตุที่สร้างวังแห่งนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้วว่า (อ้างถึงในคดีพิพาท เลขที่ 2543: 13)

“.....ทรงดำริว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชันษาพอทรงพระผนวชพระแล้ว จะทรงมอบพระราชสมบัติพระราชทาน ส่วนพระองค์จะเสด็จออกไปออกบวชเป็นพระเจ้าหลวงอยู่ ณ พระราชวังสราญรมย์แต่เสด็จสวรรคตเสียก่อน ไม่ได้เป็นดังพระราชประสงค์...”

รูปภาพ 7 - 27 ด้านขวาของรูปคือบริเวณที่จะสร้างพระราชวังสราญรมย์ สันนิษฐานว่าถ่ายในรัชกาลที่ 4

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้พระยาบรมมรัตนราชพัลลภ⁴ เป็นแม่กองสร้างพระราชวังที่บริเวณตึกดินเก่าใกล้พระบรมหาราชวังด้านทิศตะวันออกแล้วพระราชทานนามว่า “พระราชวังสราญรมย์” จึงเป็นที่ประพาสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเจ้านายฝ่ายในและเป็นที่ยรับรองแขกเมืองดังที่สมเด็จพระบรมราชาปิตุลาธิปัตติ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ทรงบันทึกไว้ในจดหมายเหตุรายวัน 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2427 ว่า

“...บ้ายแม่พร้อม (เจ้าจอมมารดาพร้อม ในรัชกาลที่ 5) มาทูลว่าให้สมเด็จพระแม่แต่งพระองค์ เรามาแต่งตัวไปคอยตามเสด็จสราญรมย์ทูลหม่อมบนเสด็จทอดพระเนตรวังสราญรมย์ก่อน สนุก งามมาก จัดไว้รับเจ้าฝรั่ง (ปรีณซ์ฮอสคาร์) ที่มาจากสวีเดน นอร์เวย์ ทอดพระเนตรทั่วแล้วเสด็จสวนวันนีทุกลาบแดงมากแยงกันเก็บใหญ่ แล้วเสด็จมาที่สนามโครเก เรากับน้องชายโต น้องชายเล็กเล่นน้ำพุ น้องชายโตจมน้ำ ป้าโสมโคดตามเปียกหมด...”

⁴ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ญ)

รูปภาพ 7 - 28 บริเวณตึกดินเป็นที่สร้างพระราชวังสุพรรณบุรีถ่ายจากหอภูวดลทศไนย สันนิษฐานว่าถ่ายในรัชกาลที่ 4

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

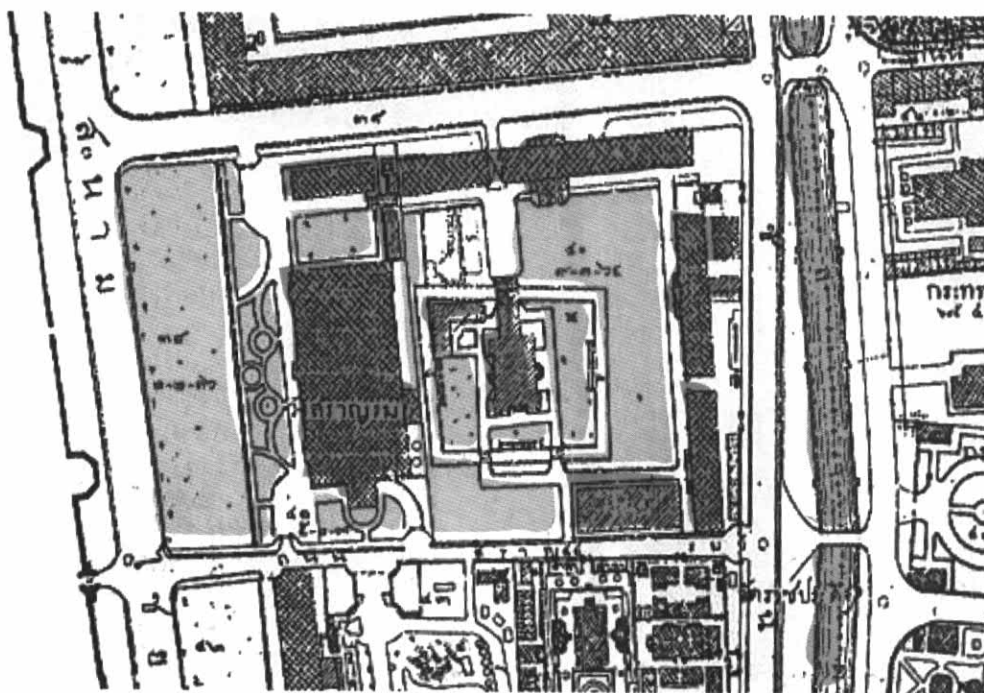
ส่วนพระราชอุทยานสุพรรณบุรีนั้น ได้มีการประกาศชื่ออย่างเป็นทางการในหนังสือราชกิจจานุเบกษาเล่ม 1 หน้า 152 ตั้งแต่แรกเปิดสวน พ.ศ.2417 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชโองการให้ “ประกาศสวนวังสุพรรณบุรี” เมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ.2417 ให้สวนซึ่งทำขึ้นใหม่ติดเนื่องกันกับวังสุพรรณบุรีจึงให้เรียกว่า “สวนสุพรรณบุรี” ตามชื่อวัง ดังต่อไปนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในอเนก นาวิกมูล, 2542 :47-48)

“ให้ข้าราชการทราบทั่วกัน ด้วยที่สวนใหม่ซึ่งสร้างขึ้นในที่วังพระเจ้าราชวงศ์เธอ กรมหมื่นอมเรนทรบดิน และที่วังพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนจักรธรรมาภาพ ซึ่งเป็นที่กร้างอยู่นั้น บัดนี้โปรดเกล้าฯ ให้ทำเป็นสวนแลเปลี่ยนให้พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ ไปอยู่ที่สวนหลวงริมวังกรมหมื่นอมเรศทรงดินทร และจะเปิดนำสวนให้ถึงวังสุพรรณบุรี กังวังสุพรรณบุรีนี้เป็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างไว้สำหรับพระเจ้าลูกเธอได้ออกเงินพระคลังข้างที่สร้างจึงได้พระราชทานนามว่าวังสุพรรณบุรี บัดนี้สวนซึ่งทำใหม่นั้น เป็นของติดเนื่องกันกับวังสุพรรณบุรีก็ให้เรียกว่า “สวนสุพรรณบุรี” ตามชื่อวังนั้น ให้ข้าราชการซึ่งจะกราบทูล และจะเรียกให้ใช้ตามชื่อนี้อย่าเรียกอย่างอื่นเลยฯ”

ซึ่งทำให้ทราบว่าสวนสุพรรณบุรีนั้นสร้างหลังพระราชวังสุพรรณบุรี ตามประวัติในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 26 และหนังสือ จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ สรุปได้ว่า สร้างเมื่อ ปลายสมัยรัชกาลที่ 4 ราว พ.ศ.2409 ตรงบริเวณตึกดิน ในสมัยรัชกาลที่ 5 เคยใช้เป็นที่ประทับของเจ้านาย ใช้เป็นที่รับรองเจ้าจากต่างประเทศ และบางครั้งก็เป็นที่ทำการของกระทรวงต่างประเทศ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 6 จึงเป็นที่ทำการของกระทรวงต่างประเทศโดยถาวรแล้ว มีการซ่อมแปลง แก้ไขเพิ่มเติมเรื่อยมาจนกระทั่งในปัจจุบัน

แบบแผนและรูปแบบในการวางผังพระราชวังสุพรรณบุรี

พระราชวังสุพรรณบุรีมีพื้นที่ 30 ไร่ มีถนนสุพรรณบุรีตัดผ่านจากตะวันออกไปตะวันตกทำให้แบ่งพระราชวังออกเป็น 2 ส่วน คือ

ผัง 7 - 10 แสดงในส่วนของเขตพระราชฐานพระราชวังสราญรมย์

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

1. **เขตพระราชฐาน** ซึ่งอยู่ตรงข้ามกับพระบรมมหาราชวังทางตะวันออกเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวัง ภายในเขตพระราชฐานนี้เองมีแบบแผนการวางผังพระตำหนักตามแบบอย่างอาคารของพระราชวังในยุโรป ซึ่งพระราชวังที่สมบูรณ์แบบจะต้องมีพระราชอุทยานส่วนพระองค์และเส้นทางเข้าตัวพระราชวังหันหน้าไปทางพระราชอุทยาน ภายในตัวพระราชวังมีอาคารสองหลังหันหน้าเข้าหากันเป็นพระตำหนักที่ประทับ ล้อมรอบที่ว่างที่อยู่ตรงกลางเป็นสนามหญ้ามีประติมากรรมน้ำพุแบบยุโรป อยู่กลางสนาม มีทางเดินเชื่อมตัวพระตำหนัก 2 หลัง ด้วยมุขกระสันอยู่ตรงกลางซึ่งด้านบนเป็นทางเดินระเบียงยาวเดินได้ตลอดทางเข้าของอุทงด้านพระราชอุทยานซึ่งเป็นด้านทิศใต้ สถาปัตยกรรมในเขตพระราชฐานนี้ได้ถูกบรรยายจากจดหมายเหตุรายวันของปรินซ์ออสการ์ พระราชโอรสพระองค์ที่ 2 ของสมเด็จพระเจ้าออสการ์ที่ 2 พระเจ้าแห่งกรุงสวีเดน ทรงนิพนธ์ไว้ในโอกาสเสด็จเยือนประเทศสยามเมื่อ พ.ศ.2427 โดยเรือฟริเกตของสวีเดนชื่อ วานาติส ซึ่งพิมพ์เนื่องในวันเฉลิมพระชนมายุครบ 3 รอบของสมเด็จพระนางเจ้าฯพระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม พ.ศ.2511 ว่า

“...วังสราญรมยา หรือวังสราญรมย์ซึ่งเป็นบ้านของพวกเรานี้เป็นตึกแบบตะวันออก มีลานกว้างอยู่หลายแห่ง พื้นเป็นหินอ่อนมีเสาเรียงเป็นแถว บริเวณของฉันอยู่ตามห้องซึ่งจะมองลงมาเห็นซาลาโล่ง รอบซาลาเป็นระเบียงมีหลังคาคลุม แบ่งออกเป็นสี่ตอนเพราะมีระเบียงอื่นตัดผ่าน เราจึงได้มาอยู่ร่วมกันในที่แห่งเดียวกันนี้ และอาจจะมาพบกันได้ตามระเบียงที่ร่มเย็นสบาย (ซึ่งเขาจัดเก้าอี้วางไว้ให้) หรือไม่ก็ไปพบกันในห้องบิลเลียดทุกสิ่งทุกอย่างแสดงให้เห็นว่า ในระหว่างที่เราพักอยู่ที่นี้เราจะต้องได้รับความเพลิดเพลินสนุกสนานอย่างที่สุด มีดนตรีบรรเลงให้ฟังระหว่างที่เรารับประทานอาหารค่ำด้วย..”

เนื่องจากสยามอยู่ทางตะวันออกของกรุงสวีเดนทำให้ปรินซ์ออสการ์เรียกเราว่าพวกตะวันออกดังที่เราเรียกชาวยุโรปว่าชาวตะวันตก รูปแบบสถาปัตยกรรมของอาคารเป็นตึกมีลานกว้างอยู่หลายแห่ง พื้นหินอ่อนมีเสาเรียงรายเป็นแถว ล้อมรอบลานกลางภายในเป็นที่สบายเพราะอากาศและลมสามารถถ่ายเทได้สะดวก ในระหว่างที่ปรินซ์ออสการ์พำนักอยู่พระราชวังสราญรมย์นั้นคงได้รับความสะดวกเป็นอย่างมากดังพระราชหัตถเลขาพรรณนาข้างต้น

รูปภาพ 7 - 29 ตัวพระตำหนักล้อมรอบลานกลางประดับด้วยประติมากรรมน้ำพุแบบยุโรป

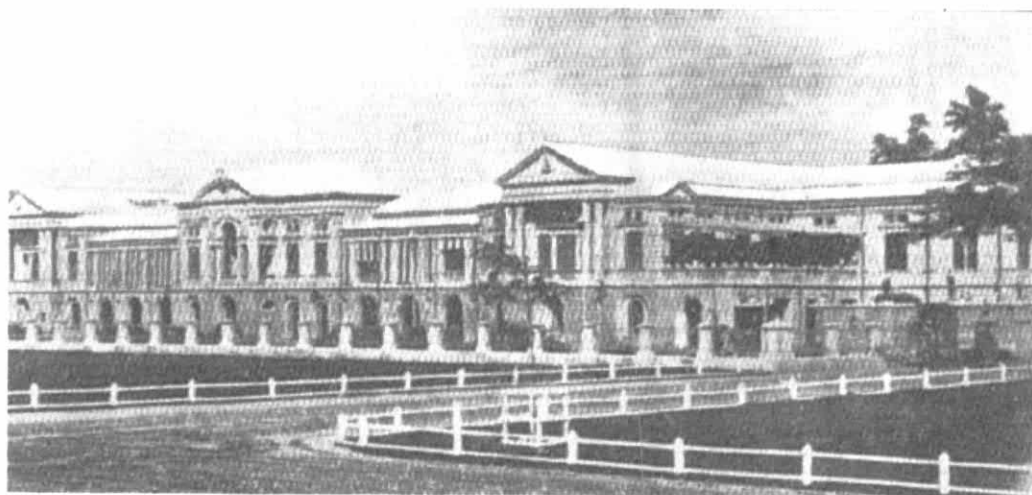
ที่มา : สถาปัตยกรรมพระบรมมหาราชวัง

2. เขตพระราชอุทยาน อยู่ทางด้านใต้ของเขตพระราชฐาน จากแบบแผนตามพระราชวังยุโรปที่มีพระราชอุทยาน ส่วนพระองค์ซึ่งจะอยู่นอกวังและมีพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาลเพื่อเป็นที่ประพาส ออกล่าสัตว์และพักผ่อนอิริยาบถ แต่พระราชอุทยานมีขนาดไม่กว้างขวางมากนักนั้นฐานว่าด้วยเหตุนี้เองจึงมีการจำลองสวนสัตว์เข้ามาไว้ในพระราชอุทยาน และประดับตกแต่งพระราชอุทยานให้มีความสวยงามด้วยการจัดแปลงไม้ดอกไม้ประดับเป็นส่วนที่เป็นรูปนัย การแบ่งพื้นที่ด้วยถนน ออกเป็นตารางมีจุดตัดของถนนและจุดนำสายตาเป็นวงกลม รายล้อมไปด้วยต้นไม้ยืนต้นให้ความร่มเย็นดังสวนอันน่ารื่นรมย์ นอกจากนี้ยังจัดสรรพื้นที่เป็นสนามกีฬาและสโมสรภายในสำหรับเชื้อพระวงศ์ ข้าราชการและแขกชาวต่างประเทศ เนื่องจากพระราชวังสราญรมย์ไม่ได้เป็นพระราชวังที่ประทับของพระมหากษัตริย์ทำให้กฎระเบียบต่างๆ ไม่ได้เคร่งครัดเหมือนพระบรมมหาราชวัง นอกจากนี้พระราชอุทยานสราญรมย์ยังเป็นสวนเปิดให้ข้าราชการ ประชาชนสามารถเข้าไปเที่ยวในสวนได้ ไม่ห้ามปรามแต่อย่างใด รูปแบบการจัดภูมิสถาปัตยกรรมได้จกต้นแบบจากสวนพฤกษศาสตร์ของอังกฤษที่ชื่อว่า “สวนคิว”⁵ ที่มีรูปแบบสวนอังกฤษ

⁵ ซึ่งสวนพฤกษศาสตร์ หรือ Botanical Garden โดยทั่วไป คือสวนขนาดใหญ่ มีอาณาเขตกว้างขวาง ภายในปลูกต้นไม้พันธุ์ทั้งไม้ดอกไม้ใบ โดยมีจุดมุ่งหมายในการปลูกต้นไม้เหล่านี้เพื่อการศึกษาค้นคว้าโดยเฉพาะ ภายในสวนมีห้องทดลอง ห้องบรรยาย ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ ฯลฯ ให้คนได้ชมและศึกษาความรู้ สวนคิวสร้างเมื่อ พ.ศ.2303 โดยสมเด็จพระนางออกัสตา พระราชชนนีของพระเจ้าจอร์จที่ 3 แห่งกรุงอังกฤษ มีพื้นที่รวม 720 ไร่ ลักษณะการวางผังเป็นการผสมผสานระหว่างแบบแวร์ซายกับภูมิทัศน์แบบเปิดโล่งตามธรรมชาติ ซึ่งทำให้เกิดสวนในลักษณะแบบโรแมนติก ภายในสวนมีการเปิดมุมมองแบบช่องวิวเป็นทางยาวพุ่งตรงไปยังจุดน่าสนใจหรือจุดเด่น ดังตัวอย่างจุดหมายตาที่สำคัญคือ เจดีย์แบบจีนซึ่งสามารถมองเห็นได้จากทุกทิศทุกทางนับเป็นจุดหมายตาที่สำคัญของสวนคิว นอกจากนี้ในส่วนกลางของผังมีสระน้ำขนาดใหญ่ มีการเชื่อมทางสัญจรด้วยทางเท้าขนาดใหญ่ที่เชื่อมโยงกันทั้งบริเวณ ประกอบกับการเจาะช่องวิวเพื่อเชื่อมโยงสายตากันตลอดทั้งผังและมีทางเท้าริมแม่น้ำเทมส์ด้วย นอกจากนี้องค์ประกอบภายในสวนยังมีเรือนกระจกและการจัดพันธุ์ไม้แบบต่างๆทั้งอนุกรมวิธาน แบบนิเวศวิทยา แบบภูมิทัศน์ และการจัดแบบสวยงามด้วย (เดชา บุญค้ำ, 2528: 18)

สิ่งก่อสร้างในพระราชวังสราญรมย์

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการเริ่มสร้างพระราชวังสราญรมย์นั้น ในเขตพระราชฐานสันนิษฐานว่ามีพระตำหนัก 2 หลัง มีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนสูง 2 ชั้น และมีมุขเชื่อมต่อมาเมื่อเสด็จสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างต่อโดยทำการปรับปรุงและต่อเติมแต่ยังคงโครงสร้างของตัวพระตำหนักเดิมไว้และแต่งมุขบันไดด้านใต้และตึกที่บรรทมที่อยู่ด้านตะวันออกเสียใหม่ พร้อมกับได้ริ่โรงทหารที่ท้องสนามชัยเพื่อทำการขยายวังให้เป็นที่รับรองพระราชอาคันตุกะจากต่างประเทศซึ่งผลัดเปลี่ยนมาเยี่ยมเยือนสยามประเทศเกือบตลอดเวลา ซึ่งเป็นผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาสยุโรปตั้งพระราชหัดเลขาส่วนพระองค์ถึงผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ขณะนั้นว่า

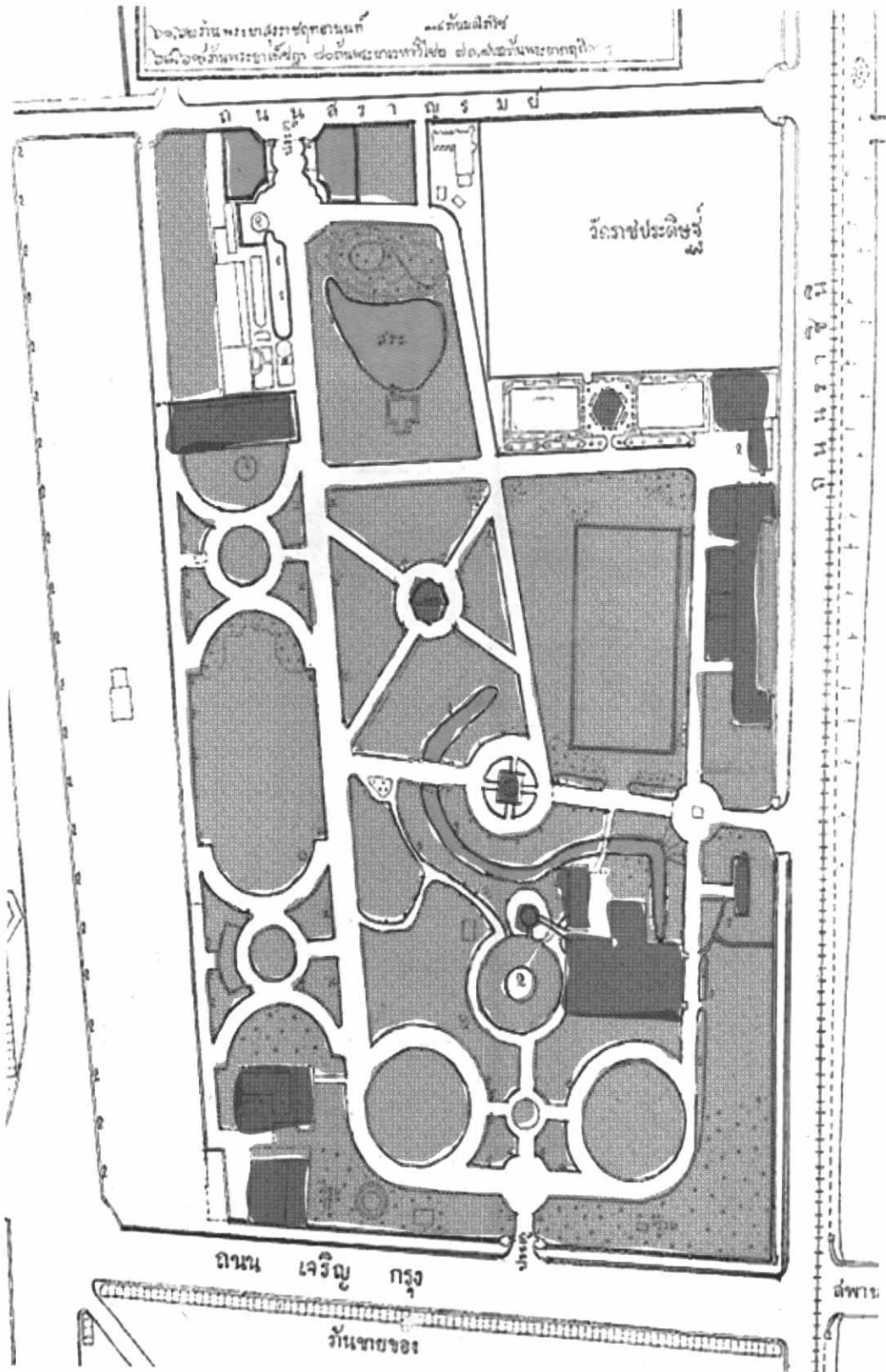
รูปภาพ 7 - 30 ลักษณะอาคารของพระราชวังสราญรมย์

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 31 แสดงเขตพระราชฐานของพระราชวังสราญรมย์

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ผัง 7 - 11 แปลนพระราชอุทยานสราญรมย์ในสมัยปลายรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ ผังเมื่อ พ.ศ.2465

“...วันนี้ฉันได้เชิญแกรนด์ดัชเชสซีเนีย⁶ น้องेमเปอเรอร์ว่าจะไปบงกอกกับฉัน⁷ เป็นแน่แล้วในปลายปีนี้ แลปีหน้าคงจะมีเจ้านายไปเมืองไทยไม่ต่ำกว่าสามสี่คราว ขอให้คิดอ่านแก้ไขวังสราญรมย์ หรือโรงทหารทำเพิ่มเติม หันหน้ามาทางพระที่นั่งสุทธัยสวรรคาลัยให้จงได้ ขอให้ลงมือทีเดียว อย่าคอยฉันทันเลยจะไม่มีเงินทำฉันจะให้เงินพระคลังข้างที่ ท่านพวกที่เคยเห็นวังฝรั่งคงจะช่วยคิดอ่านได้ ขออย่าให้มีความนอนใจเลย เห็นจะเริ่มในเดือน 5 เสียเป็นแน่...”

ในเขตพระราชอุทยานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างอนุสาวรีย์ตั้งอยู่บริเวณกลางอุทยานก่อนมาทางทิศใต้เพื่อเป็นที่ระลึกถึงสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ไว้ในบริเวณที่เคยเสด็จประพาส เริ่มสร้างเรือนกระจกในปี พ.ศ.2447 เพื่อตั้งทวี่บัญญัติสโมสรมีการออกหนังสือพิมพ์รายเดือนชื่อหนังสือพิมพ์ทวี่บัญญัติไว้ให้อ่านรวมทั้งหนังสือพิมพ์ต่างประเทศด้วย มีการเล่นกีฬาในร่มเช่น บิลเลียด ปิงปอง หมากกรุก ไฟฝรั่ง ฯลฯ มีเครื่องกีฬากลางแจ้ง อาทิ เทนนิส คริกเกต ฮ็อกกี้ ฯลฯ ในปี พ.ศ.2448 เกิดโรงละครขึ้น 2 โรง โรงแรกต่อเรือนกระจกไปทางด้านเหนือ มีชื่อว่า “โรงละครทวี่บัญญัติ” โรงหลังตั้งอยู่มุมตะวันตกเฉียงใต้ของพระราชอุทยานตั้งคณะละครชื่อ “ศรีอยุธยารมย์” นอกจากนี้อุทยานเป็นที่ฝึกวิชาทหารและเล่นซ้อมรบในเวลาว่างด้วย

รูปภาพ 7 - 32 ขาวเรือนกระจก ซ้ายอนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

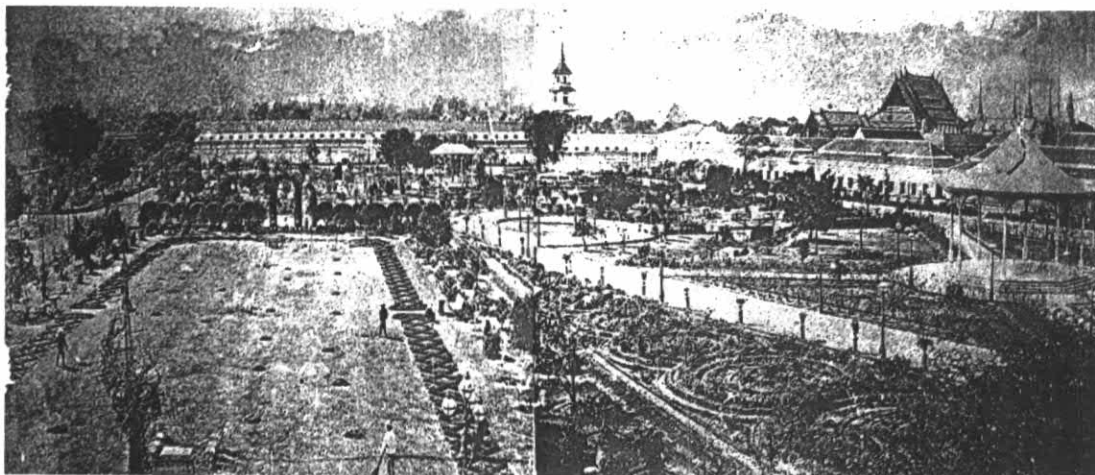
ที่มา : สมุดภาพแห่งกรุงเทพมหานคร 222 ปี

การจัดภูมิทัศน์ในพระราชวังสราญรมย์

สวนสราญรมย์สร้างช่วงต้นรัชกาลที่ 5 ราว พ.ศ.2417 ภายหลังเรียกในราชกิจจานุเบกษา วันที่ 13 สิงหาคม พ.ศ. 2436 เป็นสวนสราญรมย์ การตกแต่งพระราชอุทยานนี้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (เจิม แสงชูโต ต่อมาได้เป็นจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี) เป็นผู้ดูแลจัดการตกแต่งพระราชอุทยานสราญรมย์ให้สวยงามด้วยพร้อมกันนั้นได้ทูลขอให้นายเฮนรี่ อาลาบาสเตอร์ ซึ่งเป็นผู้รอบรู้ในทางพฤกษศาสตร์เป็นเจ้าพนักงานดูแลปลูกและตกแต่งต้นไม้ในบริเวณพระราชอุทยานซึ่งต่อมาได้ดำรงตำแหน่งเป็นผู้จัดการสวนหลวง ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรี พระยาวันพฤกษ์พิจารณ์ (ทองคำ เศวตศิลา บุตรของนายอาลาบาสเตอร์) พระยาวันพฤกษ์ฯ เล่าถึงบิดาไว้ว่า ครั้งหนึ่งรัชกาลที่ 5 ได้ทรงถามนายอาลาบาสเตอร์ว่าเกี่ยวกับสถานพักผ่อนหย่อนใจและที่ศึกษาอย่างใดบ้างในต่างประเทศ นายอาลาบาสเตอร์กราบบังคมทูลว่าในพระนครหลวงต่างๆ มีสวนต้นไม้และสวนสัตว์ไว้เป็นสถานที่ศึกษาพันธุ์ไม้และสัตว์ทุกชนิดของนักศึกษาและเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน จึงโปรดเกล้าฯ ให้นายอาลาบาสเตอร์ จัดการสร้างสวนสราญรมย์นี้ตามแบบสวนพฤกษศาสตร์ (Botanic Gardens) อย่างสวนคิว (Kew Gardens) ในลอนดอนของประเทศอังกฤษขึ้น (ท.กล้วยไม้ ณ อยุธยา, 2547: 96)

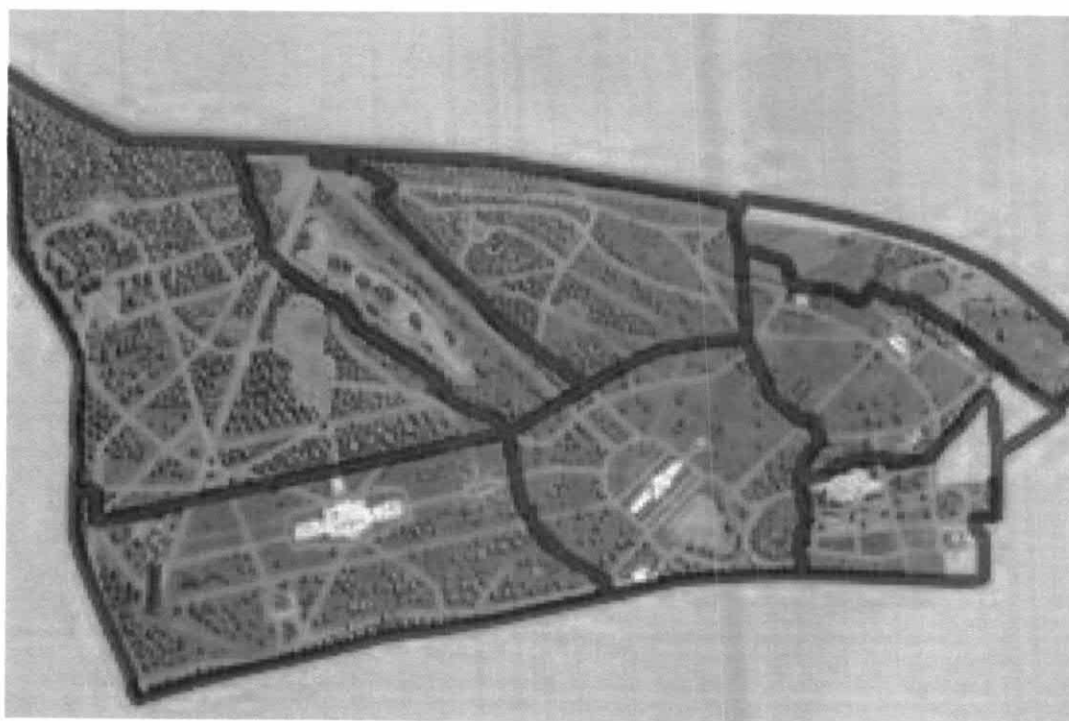
⁶ แกรนด์ดัชเชสซีเนีย พระภคินีของสมเด็จพระอนิโคลาสที่ 2

⁷ แกรนด์ดยุกอเล็กซานเดอร์ มิคายโลวิช

รูปภาพ 7 - 33 ลักษณะของพระราชอุทยานเป็นสวนรูปนัย (Formal garden)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ผัง 7 - 12 ผังสวนคิ้วที่ใช้เป็นสวนพฤกษศาสตร์เป็นสวนต้นแบบของพระราชอุทยานสราญรมย์

ที่มา : แฟ้มภาพอินเตอร์เน็ต

รูปภาพ 7 - 34 สะพานในพระราชอุทยานสราญรมย์ยังคงสภาพมาถึงปัจจุบัน

ที่มา : สมุดภาพแห่งกรุงเทพมหานคร 222 ปี

ณ สวนแห่งนี้ นายอาลาบาสเตอร์⁸ ได้สั่งพันธุ์ไม้จากต่างประเทศเข้ามาปลูกในสวนนานาชนิด ในจำนวนนี้มีพวกกล้วยไม้ตระกูลแคทลียาหลายชนิดซึ่งยังไม่เคยมีในเมืองไทย เวลาตามเสด็จประพาสที่ใดก็คอยเสาะหาพันธุ์ไม้พื้นถิ่นที่มีอยู่ในสยามไปปลูกเสมอ หากพบที่แปลกๆก็วาดภาพและบันทึกลงสมุดโน้ตไว้เป็นประจำ ด้วยเหตุนี้สวนสราญรมย์จึงเต็มไปด้วยต้นไม้ที่น่าสนใจและสวยงามมากมาย นายอาลาบาสเตอร์ได้ปลูกตึกโบราณสองชั้นด้านมุมสวนใกล้วัดพระเชตุพนเป็นที่ทำการสวนมีถนนเล็กๆ วนเวียนไปมา มีน้ำพุ เรือนกล้วยไม้ เรือนเฟิร์น กรงนกและคอกสัตว์ป่า สัตว์เลี้ยง ปลูกสร้างไว้อย่างเป็นระเบียบ สองข้างประตูเป็นสระน้ำมีจระเข้และเต่าต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าสวนสราญรมย์เป็นสวนเปิดซึ่งข้าราชการประชาชนสามารถเข้าไปเข้าเฝ้าหรือจะไปเที่ยวในสวนได้ไม่ห้ามปรามแต่อย่างใด และนอกจากจะเป็นสวนที่เต็มไปด้วยสวนไม้ดอกและไม้ใบแล้ว ยังเป็นสวนที่เต็มไปด้วยสิ่งของแปลกๆให้ดูให้ชมอีกด้วย เช่น แร่ หิน ดิน เป็นต้น ดังปรากฏไว้ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรีพระยาวันพุกักษ์พิจารณ์ ในประวัติของนายอาลาบาสเตอร์ตอนหนึ่งว่า

“ได้ทำราชการหลายทำหนักหนาได้จัดการดูแลให้สวนหลวง สวนสราญรมย์เป็นที่งดงามเป็นสนามเล่นเพลินใจทั้งคนชราออกทั้งคนชราในด้วย ได้ทำต้นไม้แปลกประหลาดทั้งของสวนป่าของอาศัยดิน อาศัยลมหลายชนิดเป็นอันมากได้จัดธุระจัดลำดับของในเมืงเขียมเป็นที่ได้ดูของทุกชนิดที่มนุษย์เคยใช้ทั่วตลอดพิภพ แร่หิน ดิน สัตว์บก สัตว์น้ำ”

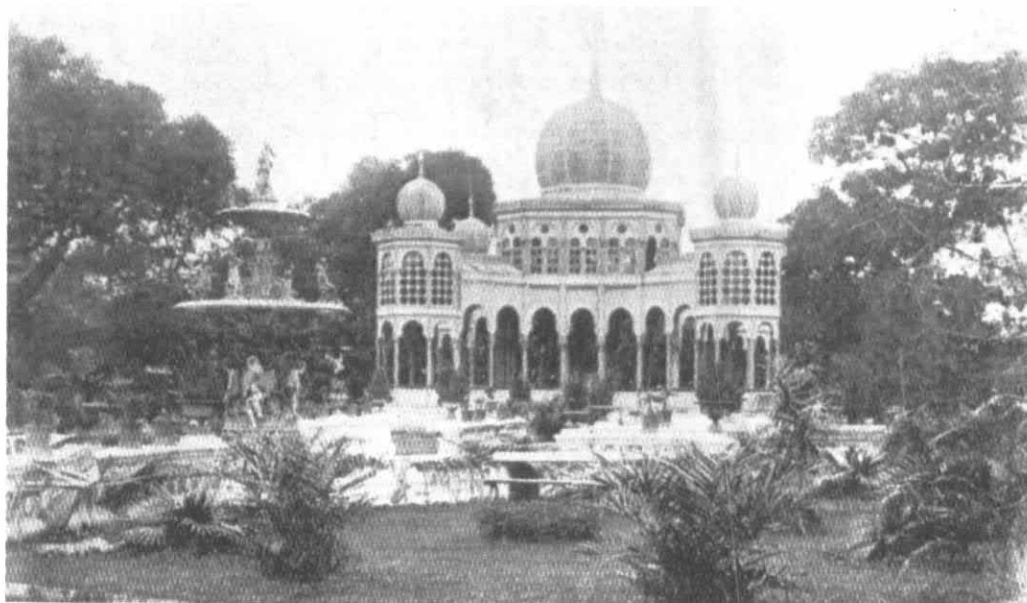
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเสด็จประพาสเป็นนิตยัมภ์ โดยทรงปลูกต้นไม้หลวงเป็นปฐมฤกษ์ เมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ.2417 ดังเนื้อข่าวที่ปรากฏในหนังสือพิมพ์ตรุโณวาทฉบับปฐมฤกษ์ พ.ศ.2411 ว่า

⁸ Henry Alabaster เกิด พ.ศ.2379 ถึงแก่กรรม พ.ศ.2427 ต้นตระกูลเศวตศิลา เป็นชาวอังกฤษ รับราชการโดยเป็นผู้สอนวิชาแผนที่วิชาโทรเลข ตัดถนน ให้แก่คนไทย ดูแลการจัดมิวเซียม และสวนสราญรมย์ เป็นผู้แรกที่เล่นกล้วยไม้ไทยและเทศส่งกล้วยไม้จำพวกแคทลียา สกุลแวนด้าต่างๆจากอเมริกาใต้ ยุโรป ชาวและสิงคโปร์เข้ามาปลูกในสวนหลวง เป็นคนพบกล้วยไม้ไทยพรรณดอกขาวจากอ่างหินจึงตั้งชื่อว่า ช้างเผือก (คณิตา เลขะกุล, 2543: 18)

“ณ วัน เดือนแปดค่ำ เป็นวันกำหนดที่จะปลูกต้นไม้หลวง ที่สวนหน้าวังสราญรมย์.....ครั้นเวลาบ่ายห้าโมงเศษ...เสด็จพระราชดำเนินไปประทับในสวนหน้าวังสราญรมย์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพนักงานรักษาพระองค์ ยกต้นพวาทอง ซึ่งจะปลูกลงในหลุม ครั้นเสด็จแล้วจึงทรงรดน้ำด้วยพระเต้าแก้ว พระเต้าทอง พระเต้าเงิน ด้วยสามพระเต้า ครั้นพระราชทานน้ำเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานรักษาพระองค์จึงขนิมนตมาถม ครั้นถมเต็มเสร็จแล้วจึงไปรยน้ำด้วยสับฝร้งอย่างเล็กครั้นเสร็จก็เสด็จพระราชดำเนินทรงประพาสในอยู่สวน”

นอกจากนี้เหล่าบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งในกรุงและหัวเมืองยังได้นำพันธุ์ไม้ที่เห็นว่าแปลกกว่ามชิ้นน้อมเกล้าฯถวาย ดังตัวอย่างดังนี้ (เอนก นาวิกมูล, 2542: 50)

“ชมพู จำปาแขก จำปาเหลือง บุนนาค กระดังงาจีน มะกรูด ชบาขาว เข็มญี่ปุ่น จันทน์ หมาก ตะลิงปลิง สันทาง กระรอก ประยงค์ แก้ว นมแมว กระถินกรั้ว ผักแพวแดง สมอหนัง มะแฟน กระถิน กฤษณา รสสุคนธ์ คัดเค้า พุงจาบ ฝารัง (ฝรั่ง) ยี่หุบ พุทผล ส้มโอ มณฑา ทิกุล ลำไย ดิงอ้ว บุนนาค โศก จำปี เสาวรส ส้มโอมือ บุงา สน เขี้ยว แก้ว หมากลิง ทว่าเล็ก ส้มจีน สาเหล้า กรเวก ฝอยฝ่า ทองสูง หนาด ประยงค์จีน ทางนกยูง ประยงค์ใหญ่ สายน้ำผึ้ง จำปาขาว มะเดื่อเทศ ช้างน้าว สาลีจำปูน ทูเรียนเทศ กระเจดตัว ข่อย โมก แมงเม่า กันกรา เสม็ด พลับจีน เงาะเหลือง พระยาใจ พระยามือเหล็ก บักบก อินทรผลัมไฟดัด ชบาจีน ส้มเขี้ยวหวาน มะนาวเทศ เสมาบรวง คริบขาว รวงไว ไอคินี่ สุรามฤทธิ พุทชชาติ ส้มตริงกานู มะนาวหวาน ทว่าเล็ก มะขามป้อม สนฉัตร สนใบแหลม ตะโกดัด ข่อยดัด กระแจะ พะยอม”

รูปภาพ 7 - 35 พระราชอุทยานสราญรมย์ด้านติดถนนเจริญกรุง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

จากจดหมายเหตุข้างต้นทำให้ทราบว่าต้นไม้ที่นำมาปลูกตกแต่งในพระราชอุทยานสราญรมย์เป็นต้นไม้ที่ได้มาจากการนำมารถายซึ่งพันธุ์ไม้เหล่านี้เป็นชนิดที่หายากและแปลกตา ซึ่งเป็นที่ชื่นชอบพระราชหฤทัยของรัชกาลที่ 5 เนื่องจากท่านสนพระทัยในต้นไม้แปลกถิ่นต่างๆ จากรายนามต้นไม้จะมีทั้ง ไม้ยืนต้น ไม้ดอก ไม้ผล ไม้ใบต่างๆ เป็นแหล่งที่รวบรวมพันธุ์ไม้ที่

ใหญ่แห่งหนึ่งในเขตพระนครชั้นในในสมัยนั้น สภาพของพระราชอุทยานในระหว่างที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ประทับ ณ พระราชวังสราญรมย์นั้นพระยาสุนทรพิพิธเล่าไว้ในเรื่อง “สวนอนุสรณ์” ว่า

“ในสมัยรัชกาลที่ 5 สวนสราญรมย์ได้รับการตกแต่งบำรุงอย่างร่มรื่นน่าชม นับแต่ประตูเข้าทางด้านทิศเหนือ ตามถนนตรงไปทางทิศใต้เริ่มแรกการเดินทางทางด้านตะวันตกเป็นสวนจระเข้ ซึ่งมีจระเข้เลี้ยงไว้ให้ชมประมาณ 3 ตัว ต่อจากสระจระเข้ไปเป็นที่ทำการของเจ้าพนักงานรักษาสวน ระหว่างถนนกับกำแพงด้านทิศตะวันตกเป็นสวนไม้ดอกไม้ใบ ตลอดไปจนถึงอาคารที่ตั้งสมาคมนักเรียนเก่าวชิราวุธในปัจจุบัน ตรงนั้นเป็นสวนสัตว์ซึ่งใส่กรงขังไว้ มี เสือ หมี ลิง และชะนี ซึ่งล่ามโยงเอาไว้ และมีเรือนพักของเจ้าหน้าที่รักษาสวนตั้งอยู่ใกล้มุมกำแพง ส่วนทางด้านทิศตะวันออกจากประตูดังกล่าวก็มีถนนผ่านไป และไปบรรจบกันทางด้านทิศใต้ จากประตูเข้าไปก็ผ่านสระน้ำซึ่งโดยรอบมีแปลงไม้ดอกไม้ใบ และมีเนินดินย่อมๆประดับหินก้อนอุยริมสระด้านทิศเหนือ ส่วนริมสระด้านทิศใต้มีศาลารมณียุทธ์หลังหนึ่ง ในสระนี้มีได้เลี้ยงสัตว์ไว้เป็นที่เล่นสำราญได้ ต่อจากสระไปทางซ้ายมือมีแก่งเงินตั้งอยู่และมีแปลงดอกไม้โดยรอบ ตรงข้างแก่งเงินทางทิศใต้เป็นสนามเล่นกีฬา มีถนนรอบทั้งสี่ด้านสนามและมีอนุสาวรีย์อยู่ตรงสี่แยกถนนมุมสนามกีฬา ด้านทิศเหนือมีศาลาโถงเรียกกันว่า กระโจมแตร(เป็นที่บรรเลงแตรวงทหารเรือหรือดนตรีอื่นๆ) ตั้งอยู่ทิศตะวันตกของสนาม ส่วนด้านตะวันออกของสนามก็มีเรือนกระเจก (ตึกโถงชั้นเดียวถูกระเจก มีคาดฟ้าใช้ได้) ตั้งประดิษฐานอยู่ริมกำแพงและต่อไปทางกำแพงด้านทิศใต้เป็นสวนสัตว์และสวนดอกไม้ ดังกล่าวแล้ว ...”

สภาพดังกล่าวข้างต้นเป็นสภาพที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นครองราชย์ได้ 16 ปีแล้ว โดยมีรายละเอียดในพระราชวังดังนี่เริ่มเข้ามาจากประตูด้านเหนือผ่านสระจระเข้ ระหว่างถนนและริมกำแพงด้านตะวันตกเป็นสวนไม้ดอกไม้ใบ ถัดมามีกรงสำหรับเลี้ยงสัตว์มีการขุดสระน้ำและนำเอาดินขึ้นมากถมเป็นเนินดินประดับด้วยหิน ทางริมสระด้านใต้มีศาลาและถัดออกไปเป็นแก่งเงินและมีอาคารต่างๆกระจายไปทั่วบริเวณ นับว่าพระราชอุทยานสราญรมย์เป็นที่ประพาสและนำความรื่นรมย์แก่เชื้อพระวงศ์ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากมีสภาพที่สวยงามพร้อมไปด้วยต้นไม้ขนานชนิดทั้งไม้ดอกไม้ใบมากมายถูกจัดให้อยู่ในแปลงและตัดตกแต่งตามมุมต่างๆ อีกทั้งใช้ไม้ยืนต้นซึ่งเช่น มะม่วง ขนุน มะขาม พิกุล ลั่นทม อินจัน ตะโกตัด สนสงขลา เสียบ หูกวาง ปาล์มน้ำมัน เป็นต้น ปลูกเรียงให้ร่มเงาไปตามทางเดิน และเข้าใจว่าจะปลูกกุหลาบแดงไว้มากเพราะปรากฏหลักฐานจากสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบติ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ทรงบันทึกไว้ในจดหมายเหตุรายวัน 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2427 ว่า

“...บ้ายแม่พร้อม (เจ้าจอมมารดาพร้อม ในรัชกาลที่5) มาทูลว่าให้สมเด็จพระแม่แต่งพระองค์ เรามาแต่งตัวไปคอยตามเสด็จสราญรมย์ทูลหม่อมบนเสด็จทอดพระเนตรวังสราญรมย์ก่อน สนุก งามมาก จัดไว้รับเจ้าฝรั่ง (ปรีณช้อสการ์) ที่มาจากสวีเดน นอร์เวย์ ทอดพระเนตรทั่วแล้วเสด็จสวนวันนีกุหลาบแดงมากแย่งกันเก็บใหญ่ แล้วเสด็จมาที่สนามโครเก เรากับน้องชายโต น้องชายเล็กเล่นน้ำพุ น้องชายโตจมน้ำ ป้าโสมโดดตามเปียกหมด...”

พร้อมกันนั้นยังมีการขุดสระน้ำเลียนแบบธรรมชาติเลี้ยวลดคดเคี้ยวไปตามพระราชอุทยานสร้างความสดชื่นให้กับบริเวณได้เป็นอย่างมาก ตามเกาะแก่งมีศาลาพักผ่อนริมน้ำ ให้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจมีการประดับประดาด้วยสวนหินข้างสระน้ำด้วย องค์ประกอบอื่นๆที่ใช้ตกแต่งพระราชอุทยานเช่น กระโจมแตร ศาลารมณียุทธ์ ศาลาแปดเหลี่ยม เรือนกระเจก แก่งเงิน พานน้ำพุที่ทำมาจากโลหะ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีสวนจระเข้ ซึ่งเลี้ยงไว้ดูเล่น มีสวนสัตว์เลี้ยงไว้ในกรง มีเสือ หมี ชะนี ดังคำบรรยายจากปรีณช้อสการ์ทรงบันทึกไว้ว่า “..ในบริเวณวังของเราตามที่เราเรียกกันนั้นเมื่ออุทยานที่งามแปลกตามีที่สำหรับเลี้ยงสัตว์เช่น กวาง ลิง เสือดำตัวหนึ่ง กับสัตว์สี่เท้าอื่นๆรวมทั้งหมดด้วย...” สัตว์เหล่านี้ถูกย้ายไปเมื่อสร้างพระราชวังสวนดุสิตแล้ว

หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่บรรยายสภาพพระราชอุทยานสราญรมย์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ดีนั้นสามารถอธิบายลักษณะของพระราชอุทยานและสภาพทั่วไปโดยอาศัยหลักฐานจากรายงานข่าวการประชุมใหญ่ที่สวนสราญรมย์จากหนังสือดุริยวาท เล่ม 2 จ.ศ.1237 ที่บรรยายให้เห็นบรรยากาศสโมสรในพระราชอุทยานว่ามีความสวยงามรื่นรมย์ว่า ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ข้าราชการ นายห้างพ่อค้า ชายหญิงชาวยุโรป ไปประชุมคือการไปเที่ยวเล่นที่ในสวน ซึ่งในสวนนั้นประดับประดาด้วยไม้กระถางตั้งอยู่บนเก้าอี้เป็นแถวเป็นแนวหลากหลายไปด้วยสีลั่นของดอกไม้ต่างๆ บ้างก็ปลูกไว้กับพื้นดิน ผู้ที่มาในงานนั้นต่างก็เดินเล่นชมสวนไปมา มีแมริโกราวดหรือม้าหมุนอยู่ภายในบริเวณด้วย พอพลค่ำได้มีการจุดโคมไฟให้สว่างไสวไปทั่วพวกพินพาทย์และวงดนตรีแบบยุโรปก็บรรเลงเพลงขับกล่อม พร้อมอาหารว่างอาทิ น้ำร้อน กาแฟ หมูแฮม ขนมปังสด จัดใส่อาละมัง ตั้งไว้ให้รับประทานทั้งอาหารคาวและอาหารหวานอย่างครบถ้วน พร้อมกันนั้นได้มีบุตรีฝรั่งและไทย หมากพลู ใส่พานถมตั้งไว้ให้หยิบ ซึ่งผู้ได้มาเที่ยวงานนี้ต่างก็เดินเล่นชมสวนดูเก๋ยอด สระน้ำ ที่ปากสระน้ำมีไม้กอบปลูกอยู่ทั้งไม้ดอกทำให้ทั่วบริเวณมีกลิ่นหอมระรื่น ดูเหมือนมีสะพานข้ามบนสะพานนั้นมีไม้ตัดวางเรียงรายสองข้างทางของสะพาน เมื่อเวลาราวสองทุ่มพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง ดังนี้ (อ้างถึงในสำนักผังเมืองกรุงเทพมหานคร, 2547: 98)

การประชุมใหญ่ที่สวนสราญรมย์

“ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการ นายห้าง พ่อค้าชายหญิงชาวยุโรปได้ไปประชุมที่สวนสราญรมย์แต่ ณ วันพุธ เดือนสี่ แรมค่ำหนึ่ง ได้ไปเที่ยวชมสวนสราญรมย์ ได้เห็นต้นไม้หลายสิบลูกอย่างปลูกไว้ในกระถางตั้งบนเก้าอี้ด้วย ตั้งเป็นแถวแล้วไปด้วยดอกไม้ต่างๆแต่ชื่อดอกไม้หลายอย่างสดซึ่งจะพรรณนา บางแห่งก็ปลูกไว้กับพื้นพสุธาแลดูน่าชมที่ก่อยาวริกลมเที่ยวเดินชมแสนสบายใจ ที่พื้นดินหญ้าแพรกเขียวสดดูดีนัก พระประยูรวงศานุวงศ์เที่ยวเดินชมในสวนนั้น ข้าราชการทุกท่านทุกนายก็พากันไปชมเล่น พวกชาวยุโรปเขาเดินไปมาเป็นที่น่าสำราญยิ่งนัก ที่กระโจมหนึ่งมีรูปม้าแลรถต่างๆบุตรชาวยุโรปขึ้นนั่งเล่นอยู่หลายคนแล้วก็เวียนวนไปมา พอพลค่ำแสงโคมไฟปักเรียงรายอยู่ตลอดในสวนนั้น พวกพินพาทย์แตรฝรั่งเสียงเสนาะโสต พินพาทย์ไทยก็ฟังก้องแซ่ แซ่ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินอยู่ในที่นั้นด้วย มีเก๋งยอดพื้นทำด้วยศิลาตันไม้เถาเลื้อยพันอยู่ไปมาดอกเป็นช่อๆมีสระยาว พื้นสระนั้นก่อเรียบร้อยนัก ที่ปากสระปลูกต้นไม้เป็นกอๆดอกหอมระรื่น อ่างสี่เหลี่ยมปลูกต้นไม้วางไว้กับพื้นหลายสิบลูกอย่าง เที่ยวเดินชมของต่างๆสุดซึ่งจะพรรณนา สนุกสนานหนักหนาไม่เคยเห็น มีเต็นท์ผ้าทำไว้หลายแห่ง มีน้ำร้อนกาแฟหมูแฮมโอชารส ขนมปังสดจัดวางไว้จัดใส่เครื่องอาละมังมาตั้งไว้สำหรับรับประทาน ทั้งของคาวของหวานมีครบทุกอย่าง บุตรีฝรั่งหมากพลูบุตรีไทยใส่พานถมมาตั้งไว้ให้รับประทาน ทั้งเจ้านายขุนนางพลัดเพลินจิตมีครุรอบเขื่อนนั้นทำลิตชิตคิลาลาย ตะพานข้ามมีต้นไม้ตัดทั้งขวาซ้ายต้นไม้ตัดนั้นยกย้ายเป็นหลายท่าหลายกระบวน มีพระที่นั่งในสวนสราญรมย์มีโคมกั้งแก้วกลมติดรอบพระที่นั่งกระจกเงาติดที่ผนังแผ่นใหญ่ๆ เก้าอี้แพรทำเป็นนวมอย่างใหม่ ติดกระจกชกรูปไว้หลายสิบลูกอย่าง ที่พื้นดินตั้งเก้าอี้ด้วย ต้นไม้ดอกปลูกใส่กระถางวางไว้บนนั้นด้วยดอกดุกดากาซ แต่เที่ยวชมอยู่ในสวนนั้นเวลาสองทุ่มเศษสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับพระบรมมหาราชวัง”

หลังจากยุคนายอาลาบาสเตอร์ แล้ว ต่อมารัชกาลที่ 5 ก็โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าทองแถมถวัลยวงศ์⁹ ดูแลแทนแต่สภาพของพระราชอุทยานสราญรมย์ที่รุ่งเรืองในอดีตก็ไม่สามารถเห็นเค้าโครงความสวยงามได้เนื่องจากได้มีการเปลี่ยนแปลงสภาพและการใช้งานในสมัยรัชกาลที่ 6 และเริ่มเสื่อมโทรมลงเนื่องจากขาดการดูแลในปลายรัชกาลที่ 7 ทำให้

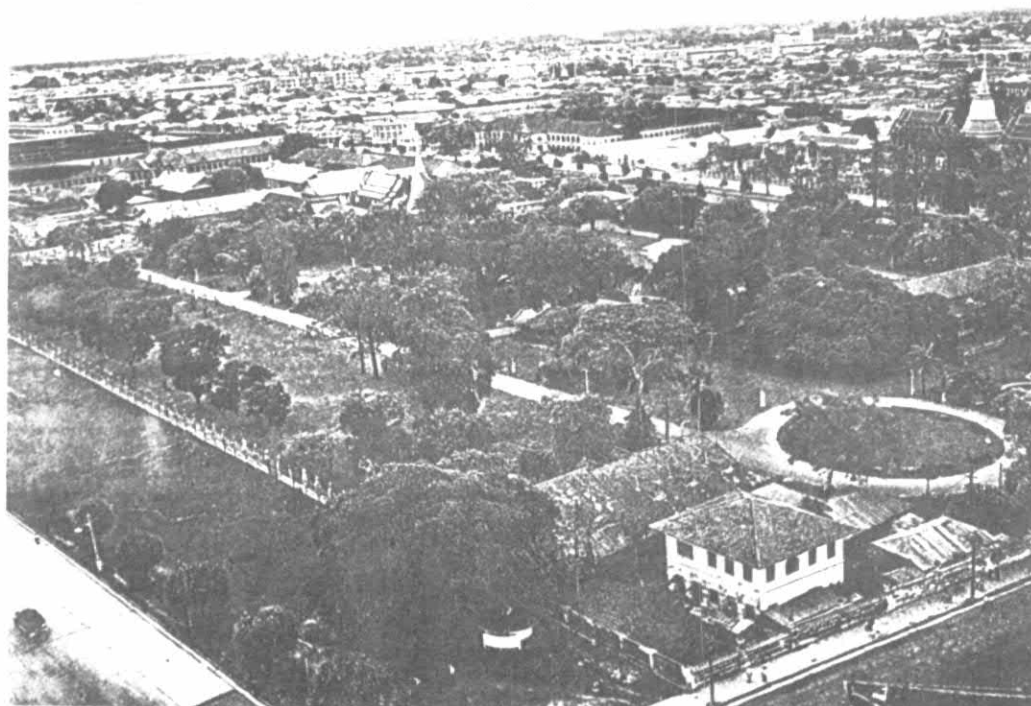
⁹ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ ต้นสกุล ทองแถม

สภาพของพระราชอุทยานมีการเปลี่ยนแปลงจนไม่เหลือเค้าโครงความงามดังเช่นในอดีต คงเหลือเพียงสิ่งก่อสร้างที่เป็นองค์ประกอบของสวนที่ยังปรากฏมาถึงทุกวันนี้ และเปลี่ยนสถานะจากพระราชอุทยานของพระมหากษัตริย์มาเป็นสวนสาธารณะเพื่อประชาชนในปัจจุบัน

รูปภาพ 7 - 36 ศาลาแปดเหลี่ยมองค์ประกอบสำคัญในพระราชอุทยาน

ที่มา : สมุดภาพแห่งกรุงเทพมหานคร 222 ปี

รูปภาพ 7 - 37 บริเวณพระราชอุทยานสราญรมย์ในสมัยปลายรัชกาลที่ 5

ที่มา : ทอดหมายเหตุแห่งชาติ

7.1.3 พระราชวังสวนดุสิต

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากการเสด็จประพาสทวีปยุโรปครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2440 แล้วทรงพระราชดำริจะให้มีสถานที่สร้างอุทยานสำหรับไว้ประทับพักผ่อน และทรงพระดำเนินเล่นในพระนครเพื่อความสะดวกในการเสด็จประพาสตามพระราชประสงค์ได้ตลอดเวลา จึงโปรดเกล้าให้ใช้เงินพระคลังข้างที่อันเป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ซื้อที่ดินสวนต่อท้องนาสามแสนจากราษฎรที่มีเนื้อที่ตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมทางทิศใต้ ไปจดคลองสามเสนทางทิศเหนือ ด้านตะวันออกจดทางรถไฟ โปรดเกล้าฯ ให้ลงมือตัดไม้เป็นปฐมฤกษ์แล้วขุดคลอง ทำสะพาน สร้างพระราชอุทยานปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผล ไม้ดอก สร้างพลับพลาที่ประทับแรม เรียกที่ประทับว่า “วังสวนดุสิต” ต่อมาเมื่อทรงขยายพระนครไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ โปรดฯ ให้ตัดถนนสามเสน ถนนราชดำเนินใน ถนนราชดำเนินนอก ตามแบบฉบับที่ได้ทอดพระเนตรมาแล้วจากทวีปยุโรป พื้นที่สวนดุสิตสามารถติดต่อกับบริเวณภายในพระนครได้สะดวกจึงโปรดฯ ให้สร้างที่ประทับเป็นการถาวรขึ้นและเสด็จเข้ามาประทับที่พระบรมมหาราชวังเฉพาะเมื่อมีพระราชพิธีต่างๆ เท่านั้น พร้อมเปลี่ยนฐานะเป็น “พระราชวังสวนดุสิต” พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประทับที่พระราชวังนี้ตลอดรัชกาล และเสด็จสวรรคตที่พระที่นั่งอัมพรสถานในพระราชวังสวนดุสิตเมื่อปี พ.ศ.2453 ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมและสวนสุนันทาต่อตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 และประกาศให้เรียกว่า “พระราชวังดุสิต”¹⁰ ตัดคำว่า “สวน” ออกไป และโปรดฯ ให้สร้าง “สวนจิตรลดา” ขยายพื้นที่ระหว่างพระราชวังดุสิตกับพระราชวังพญาไท ริมถนนราชวิถี (ข้างฮี) ต่อมารัชกาลที่ 7 ก็ได้โปรดฯ ให้ผนวก “สวนจิตรลดา” เข้าเป็นส่วนหนึ่งของพระราชวังดุสิตด้วย

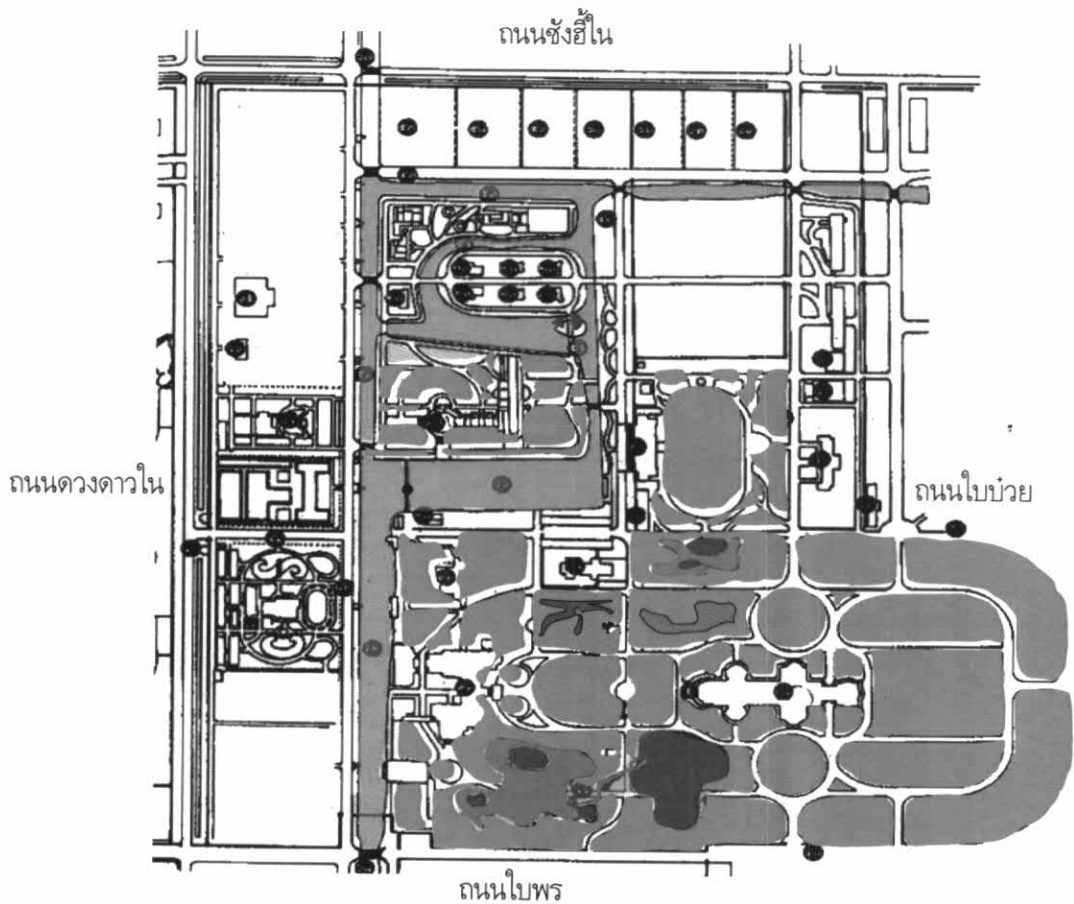
ที่ตั้งของพระราชวังสวนดุสิต

พระราชวังสวนดุสิตในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอาณาเขตประกอบไปด้วยพื้นที่ 2 ส่วนคือเขตพระราชฐาน พระราชอุทยาน พระตำหนักของพระมเหสี พระราชธิดา เจ้าจอมมารดา (สวนสุนันทา) และอีกส่วนหนึ่งเป็นที่ตั้งของวังพระราชโอรสบางพระองค์ เช่น วังปารุสกวัน สวนมิสกวัน สวนปาริฉัตร สวนรื่นฤดี เป็นต้น ตลอดจนที่ตั้งของกองทหารมหาดเล็ก และที่อยู่ของข้าราชการ¹¹ ในพื้นที่ทำการศึกษาเฉพาะในส่วนของเขตพระราชฐานเท่านั้นโดยมีอาณาเขต ดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ถนนช่างฮี (ถนนราชวิถี)
ทิศใต้	ถนนใบพร (ถนนอุทงนอก)
ทิศตะวันออก	ถนนใบบัว (ถนนอุทงใน)
ทิศตะวันตก	ถนนดวงดาว (ถนนราชสีมาใต้)

¹⁰ ประกาศเปลี่ยนนามวังสวนดุสิตเป็นพระราชวังสวนดุสิต ใน พ.ศ.2452

¹¹ พระราชวังดุสิตในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอาณาเขตในของเขตดังต่อไปนี้ ทิศเหนือจดถนนสุโขทัย ทิศใต้จดถนนศรีอยุธยา ทิศตะวันออกจดถนนพระรามที่ 5 ทิศตะวันตกจดถนนสามเสน (แนงน้อย คักคี่ศรี, ฌพิศร กฤตติกากุล และ ดรุณี แก้วม่วง, 2525: 369)

ผัง 7-13 ผังพระราชวังดุสิตเขตพระราชฐาน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จกลับจากการประพาสทวีปยุโรปครั้งที่ 2 แล้ว ได้โปรดฯ ให้ขยายเขตพระราชฐานด้านหลังพระราชวังสวนดุสิตแบ่งบริเวณเป็นเขตพระราชอุทยานส่วนพระองค์ พร้อมทั้งจะเป็นที่ประทับถาวรของพระราชธิดา เจ้าจอมมารดา ที่อยู่ของเจ้าจอมและข้าราชการในพระองค์ ในกรณีที่พระองค์ได้เสด็จสวรรคตไปแล้ว พระราชอุทยานนี้ได้พระราชทานนามว่า “สวนสุนันทา” ดังรายละเอียดที่จะศึกษาต่อไป

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างพระราชวังสวนดุสิต

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากการประพาสยุโรปครั้งแรกในปี พ.ศ. 2440 พระองค์ได้มีโอกาสเสด็จทอดพระเนตรพระราชวังของกษัตริย์ต่างประเทศ ทรงพอพระราชหฤทัยพระราชวังที่อยู่ชานเมืองและมีพระราชอุทยานที่กว้างขวางงดงาม ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างพระราชวังตามแบบอย่างนั้นบ้างเนื่องด้วยทรงมีพระราชสำนักฝ่ายในมากพร้อมบริวารจำนวนมาก การประทับอยู่ในพระบรมมหาราชวังจึงเริ่มแออัดและคับแคบ ประกอบกับทรงเห็นว่าในฤดูร้อนในพระบรมมหาราชวังร้อนจัดเพราะมีตึกบังอยู่โดยรอบทำให้กระแสลมพัดผ่านไม่สะดวกอีกทั้งพระองค์โปรดการทรงพระดำเนินด้วยพระบาทในระยะทางที่พอสมควรแก่พระกำลังก็เป็นที่ทรงสบาย ถ้าประทับอยู่แต่บนพระที่นั่งไม่ได้ทรงพระดำเนินบ้างก็ไม่ใคร่สบาย ทำให้ต้องเสด็จประพาสหัวเมืองเพื่อให้ทรงสำราญพระราชอิริยาบถอยู่บ่อยครั้ง ดัง

ปรากฏในประกาศของกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์¹² เจ้ากรมพระคลังข้างที่ แจ้งความเรื่องสวนดุสิต ลงวันที่ 7 มีนาคม ร.ศ.118 (ราชกิจจานุเบกษาเล่ม 15 หน้า 543) ความว่า (อ้างถึงในส.พลาญน้อย, 2539: 14)

“...ด้วยทรงพระราชดำริว่า ในฤดูร้อนในพระบรมมหาราชวังร้อนจัดเพราะมีตึกบังอยู่ ไม่เป็นที่ลมเดินสะดวก อนึ่งพระราชอัธยาศัยโปรดพระราชดำเนินด้วยพระบาทในระยะทางอันหนึ่งพอสมควรแก่พระกำลัง ก็เป็นที่ทรงสบาย ถ้าประทับอยู่บนพระที่นั่งไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินแห่งใดหลายเดือน ก็ไม่มีใครทรงสบาย... ทรงพระราชดำริที่จะให้มีที่ประทับพักร้อน และมีที่ทรงพระราชดำเนินด้วยพระบาทในกรุงเทพฯ ให้เป็นการสะดวกดีได้ตามพระราชประสงค์ทุกเมื่อ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่ดินสวนแลถนนหนทางที่จะประพาสต่อไปด้วยเงินพระคลังข้างที่ทั้งสิ้น พระราชทานชื่อตำบลนี้ว่า “สวนดุสิต” ผู้ใดจะเรียกชื่อที่นี้ให้เรียกตามชื่อที่พระราชทานไว้ ถ้าจะออกชื่อที่ประทับก็ห้ามอย่าให้เรียกว่า “พระราชวัง” เพราะเหตุที่มีได้สร้างขึ้นด้วยพระราชทรัพย์สำหรับใช้จ่ายการแผ่นดิน...ให้เรียกแต่ว่า “วังสวนดุสิต” เท่านั้น ก็เป็นการสมควรแล้ว..”

เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสที่สวนต่อท้องนาทุ่งสามเสน ทรงมีพระราชดำริว่าเป็นที่เย็น ประกอบกับพระองค์ต้องการสถานที่สร้างอุทยานสำหรับไว้ประทับพักร้อนและทรงพระดำเนินเล่นในกรุงเทพฯ เพื่อความสะดวกในการเสด็จประพาสตามพระราชประสงค์ได้ทุกเวลา จึงทรงโปรดฯ ให้ซื้อที่ดินบริเวณที่สวนต่อท้องนาทุ่งสามเสนจากราษฎรมีเนื้อที่ตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมทางทิศใต้ ไปจดคลองสามเสนทางทิศเหนือ ด้านตะวันออกจดทางรถไฟ เพื่อสร้างพระราชวังด้วยเงินพระคลังข้างที่ซึ่งเป็นเงินส่วนพระองค์เอง และได้โปรดฯ ให้ลงมือตัดต้นไม้เป็นปฐมฤกษ์ในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2441 ต่อจากนั้นก็มีการสร้างพลับพลาชั่วคราวเพื่อเป็นที่ประทับแรมทรงพระสำราญพระราชอิริยาบถในวันว่างจากพระราชภารกิจ (สมเด็จพระบรมราชินีนาถราชานุกาพ, 2513: 94) ในปี พ.ศ.2442 จึงได้พระราชทานนามว่า “สวนดุสิต” ครั้นต่อมาเมื่อได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งที่ค่อนข้างถาวรขึ้นแล้วและเสด็จพระราชดำเนินมาประทับแรมเป็นประจำจึงได้พระราชทานนามใหม่ว่า “วังสวนดุสิต”¹³ แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อปี พ.ศ.2449 เมื่อพระที่นั่งอัมพรสถานสร้างเสร็จมีการเฉลิมพระที่นั่งองค์นี้แล้ว พระองค์ก็โปรดฯ ที่จะเสด็จมาประทับเป็นเวลานาน ๆ และทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระที่นั่งต่าง ๆ ขึ้นเพื่อใช้ประกอบพระราชพิธีได้ เช่นเดียวกับที่ทรงปฏิบัติในพระบรมมหาราชวัง จึงทรงโปรดฯ ให้ประกาศเปลี่ยนนามวังสวนดุสิตเป็น “พระราชวังสวนดุสิต” ในปี พ.ศ.2452 สรุปมูลเหตุในการก่อสร้างพระราชวังดุสิตมีดังนี้ (แนงน้อย คักดิ์ศรี, ฦพิศร กฤตติกาภูล และดรุณี แก้วม่วง, 2525: 368-369)

1. พื้นที่พระบรมมหาราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพระมหาปราสาท พระราชมณเฑียรหมู่พระตำหนัก หมู่เรือนพระสนม และเรือนข้าราชการบริพาร ปลูกสร้างอยู่อย่างแออัดทำให้บังลมกันเป็นส่วนมาก ที่ประทับภายในพระบรมมหาราชวังร้อนจัดจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทรงมีพระราชดำริให้มีที่ประทับสำหรับพักร้อน
2. สืบเนื่องจากความแออัดของที่ประทับในพระบรมมหาราชวังดังกล่าวแล้ว ความคิดที่จะขยายไปประทับที่อื่นชั่วคราวเพื่อสุขภาพทั้งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและข้าราชการบริพารจึงเป็นสิ่งจำเป็น
3. ตามปกติแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ที่จะเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทในระยะทางไกล จึงทรงพระราชดำริที่จะมีที่เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทในกรุงเทพฯ ได้สะดวกจะได้เสด็จตามพระราชอัธยาศัยทุกเมื่อ

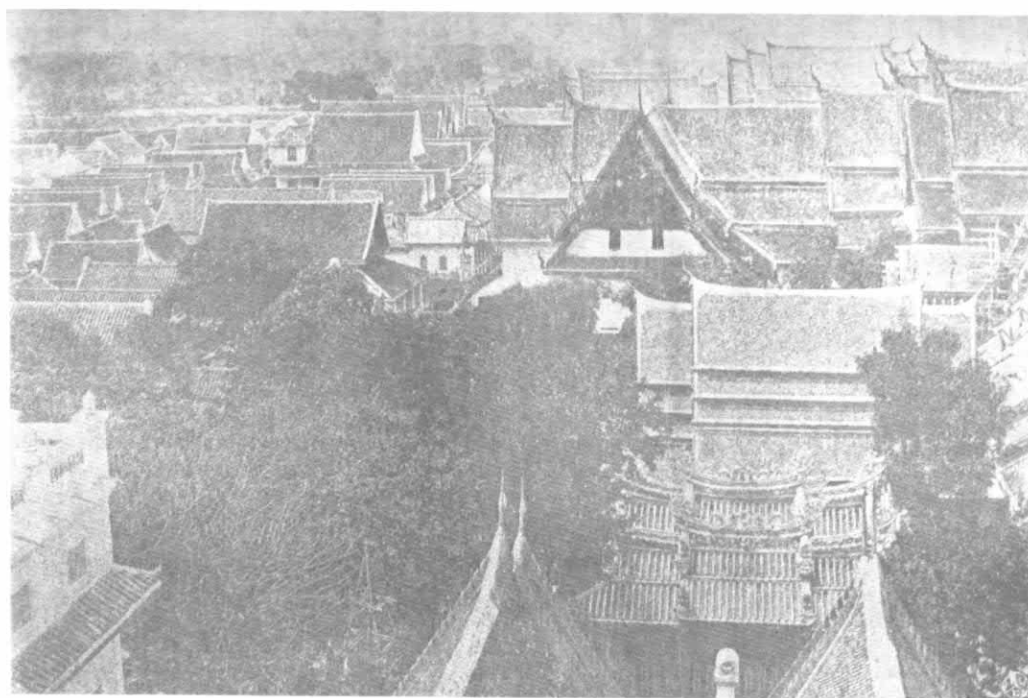
¹² พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ ต่อมาในรัชกาลที่ 6 เลื่อนเป็นกรมพระสมมตอมรพันธุ์ ต้นสกุล สวัสดิกุล

¹³ ที่พระราชทานนามดังนั้นก็ด้วยเหตุผลที่ว่าวังนี้พระองค์ได้ทรงซื้อที่ดินด้วยส่วนพระองค์ (เงินพระคลังข้างที่) เมื่อเสด็จสวรรคตวังสวนดุสิตจะเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ที่พระราชโอรสและพระราชธิดาจะมีสิทธิ์โดยตรงและการเรียกชื่อวังสวนดุสิตเป็นการวางฐานะของวังไปในตัวแล้วว่า ไม่เกี่ยวกับการที่จะเป็นของหลวงในอนาคต (แนงน้อย คักดิ์ศรี, ฦพิศร กฤตติกาภูล และดรุณี แก้วม่วง, 2525: 369)

4. มีพระราชประสงค์จะขยายพระนครให้กว้างขวางออกไป เพราะในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 อาณาเขตของพระนครยังจำกัดอยู่ในเขตของคลองรอบกรุง มีบ้านเรือนราษฎรปลูกกันอยู่หนาแน่น ฉะนั้นการที่พระองค์เสด็จมาประทับยังที่ใหม่ชานพระนครซึ่งที่เดิมเป็นส่วนและทุ่งน่าย่อมที่จะต้องมีการขยับขยายมาปลูกสร้างบ้านเรือนนอกเขตของพระนครอีกด้วย จะได้กระจายความแออัดในพระนคร

5. เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปได้มีโอกาสเสด็จไปเยี่ยมเยียนพระมหากษัตริย์ในทวีปยุโรปหลายพระองค์ ได้เสด็จทอดพระเนตรกิจการต่างๆรวมทั้งพระราชวังและพระราชอุทยานทำให้ทรงพระสำราญ จึงน่าจะเป็นแรงบันดาลใจให้มีพระราชประสงค์จะสร้างวัง หรือปรับปรุงพระราชวัง ในแบบที่ได้เคยทอดพระเนตรมาแล้ว

6. สืบเนื่องจากข้อ 5 การสร้างพระราชวังสวนดุสิตเพื่อเป็นที่รับรองบุคคลชั้นนำในต่างประเทศที่พระองค์เสด็จประพาส ซึ่งต่อไปคงจะเข้ามาเยี่ยมเยียนสยามเป็นการตอบแทนและเจริญสัมพันธไมตรี

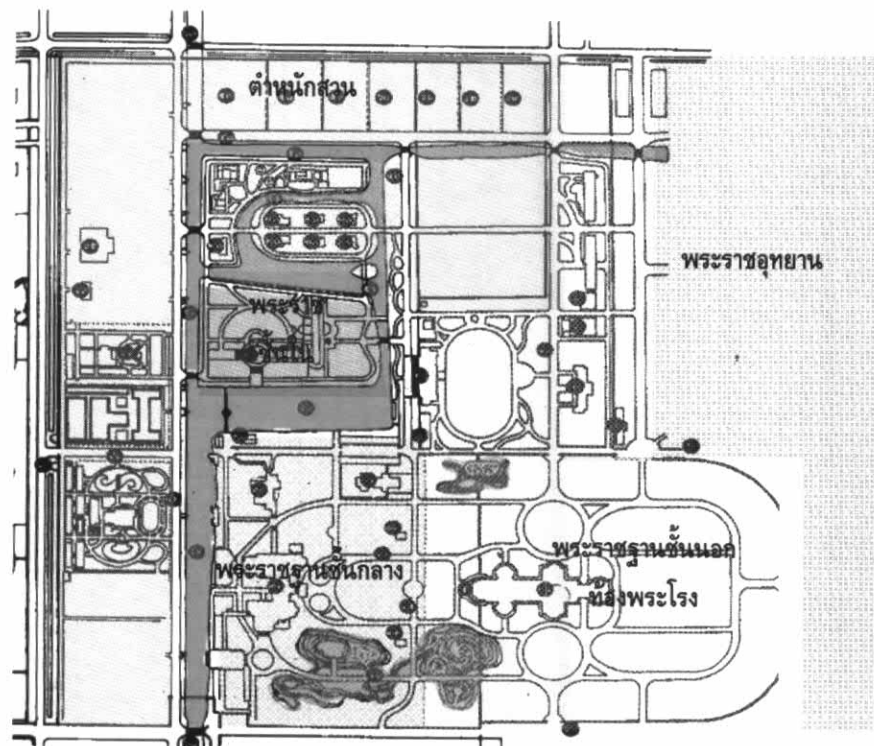
รูปภาพ 7 - 38 แสดงความแออัดภายในพระบรมมหาราชวังถ่ายในราวรัชกาลที่ 4

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

แบบแผนและรูปแบบในการวางผังพระราชวังสวนดุสิต

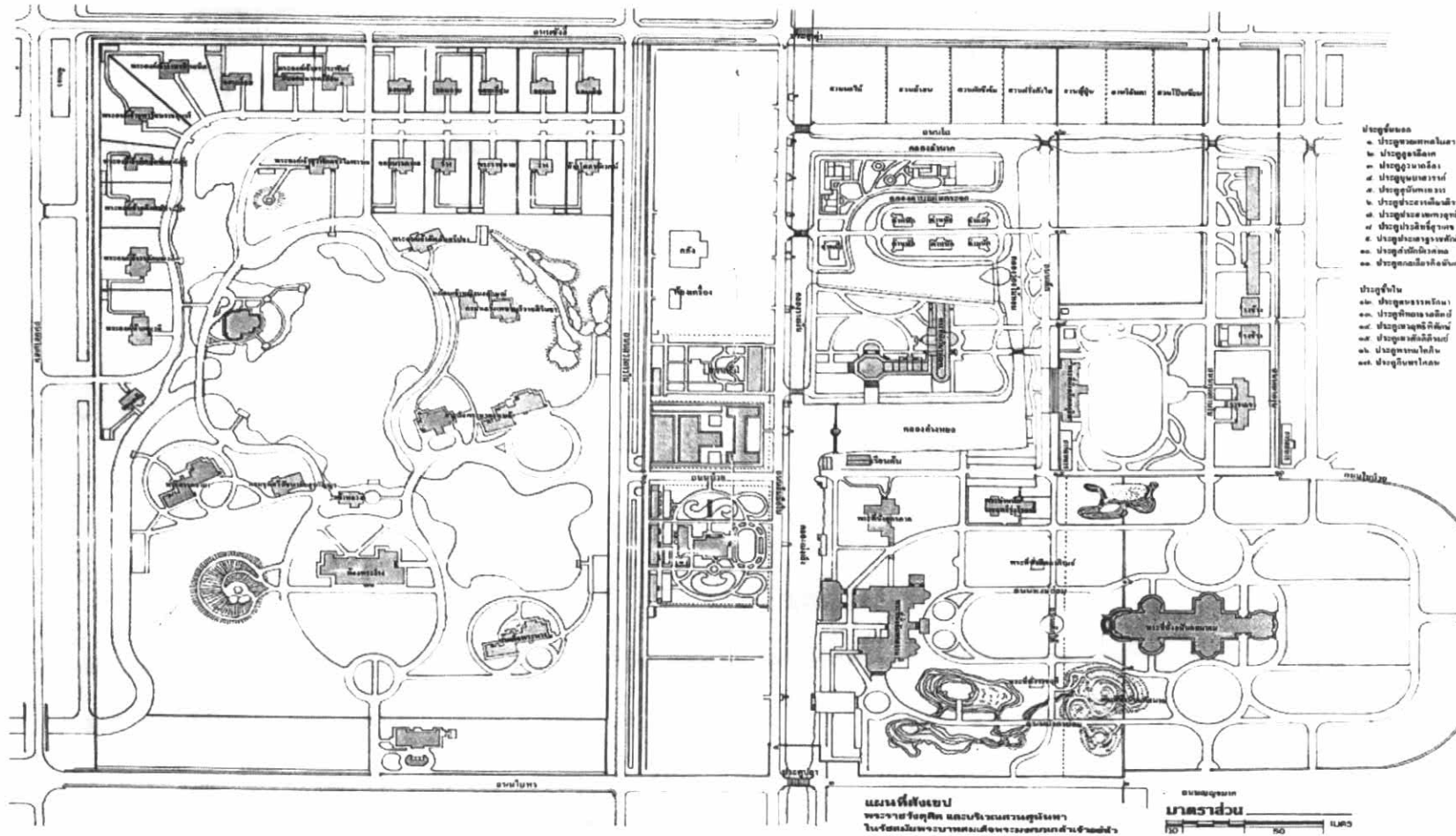
จากประวัติความเป็นมาและมูลเหตุการสร้างพระราชวังสวนดุสิตข้างต้นนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้นำต้นแบบมาจากพระราชวังแบบยุโรปที่มีพระราชอุทยานกว้างใหญ่และอยู่ชานพระนคร ซึ่งพระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยและทรงมีพระราชกระแสควบคุมตกแต่งด้วยพระองค์เอง ในการวางผังของพระราชวังสวนดุสิตนี้ได้มีการแบ่งพระราชฐานออกเป็น 3 ส่วนคือ พระราชฐานชั้นนอก พระราชฐานชั้นกลางและพระราชฐานชั้นใน เช่นเดียวกับแบบแผนของพระราชวังโดยทั่วไป แต่การแบ่งพระราชฐานชั้นต่าง ๆ ไม่เคร่งครัดเหมือนพระบรมมหาราชวังซึ่งมี “เขื่อนเพชร” เป็นกำแพงแบ่งเขตอย่างชัดเจน (เพราะในคราวต้นทรงตั้งพระทัยให้เป็นที่ประทับและประพาสเท่านั้น) โปรดให้ชุดคลองใหญ่หน่อยเพื่อสร้างบรรยากาศที่แตกต่างกัน ใช้เป็นน้ำทำหน้าที่ที่หลากหลายมีกลวิธีในการใช้เทคนิคทางภูมิทัศน์เข้ามาเป็นเส้นแบ่งในการวางผังของเขตพระราชฐาน การนำอาระบบโครงสร้างแบบตารางหมากรุกมาใช้โดยการตัดถนน มีการชุดคลองภายในระหว่าง

พระราชฐานชั้นกลางและพระราชฐานชั้นใน พระราชทานชื่อคลองในเขตพระราชฐานนี้ว่า คลองเม่งเส็ง คลองลำน้ำค คลองรางเงิน คลองคาบแผ่นกระจกและคลองร่องไม้หอมมาบรรจบกันที่อ่างหยก คลองดังกล่าวเป็นคลองที่เชื่อมต่อถึงกันได้โดยตลอดทำหน้าที่ในการแบ่งพื้นที่ออกเป็นเกาะเพื่อช่วยในเรื่องของการจำกัดการเข้าถึงทำให้เกิดความปลอดภัย ความสวยงามการเสริมสร้างบรรยากาศ การสร้างอาณาเขต การเน้นความสำคัญของสถานที่อันเป็นที่หวงห้ามเป็นเขตที่ประทับ ฝ่ายในและทำหน้าที่เปรียบเสมือนถนนเชื่อมต่อระหว่าง “สวน” ที่มีชื่อจีนเป็นชื่อลายกิมติ่งของเครื่องลายครามที่นิยมเล่นกันในสมัยนั้น ทั้งสิ้นเป็นตำหนักที่พระราชทานพระมเหสี เจ้าจอมและพระราชธิดา พร้อมทั้งมีการสร้างสะพาน ถนน กำแพงประตูและการตกแต่งพระราชฐานอันร่มรื่นงดงาม การวางผังพระที่นั่งต่างๆนั้นอาศัยรูปแบบของพระราชวังยุโรปคือมีการเน้นทางเข้าให้ความสำคัญของตัวพระที่นั่งมีลานโล่งหน้าพระที่นั่ง การตัดถนนทั้งแบบเส้นตรง เส้นโค้งวงกลม เส้นรัศมี เพื่อช่วยนำสายตาเปลี่ยนมุมมองขณะเข้าใกล้ตัวพระที่นั่ง ลานโล่งดังกล่าวเป็นลานสนามหญ้าเพื่อใช้พักผ่อนและละเล่นกีฬา นอกจากนี้ยังสามารถใช้ประกอบพระราชพิธีต่างๆได้ การนำลานโล่งมาใช้นั้นได้มีการนำศาลาเป็นที่นั่งพักผ่อนเนื่องจากสภาพอากาศบ้านเราเป็นแบบร้อนชื้นแต่ทางตะวันตกมีอากาศเย็นและมีพื้นที่โล่งน้อยทำให้ผู้คนมาใช้ลานโล่งเป็นที่พักผ่อนและเป็นที่พักปะสังสรรค์กลางแจ้งได้ การตกแต่งหน้าพระที่นั่งโดยให้ห้องที่สำคัญสามารถเปิดมุมมองออกไปสู่ภายนอก การแบ่งเขตพระราชฐานชั้นนอกกับพระราชฐานชั้นในนอกจากจะใช้น้ำในการแบ่งแล้ว จากผัง 7-15 พบว่าพระราชฐานอยู่ตรงกลางโดยมีน้ำเข้าช่วยแบ่งพื้นที่ช่วยรักษาความปลอดภัย ตำหนักของฝ่ายในโอบล้อมด้านตะวันตก ทางด้านใต้เป็นพระราชฐานชั้นกลางโดยมีส่วนเป็นตัวแบ่งเขตกับพระราชฐานชั้นนอกที่เป็นห้องพระโรง ด้านตะวันออกเป็นพระราชอุทยานขนาดใหญ่ บริเวณโดยรอบพระราชฐานจะเป็นพื้นที่ที่แบ่งออกเป็นตำหนักสวนที่จะพระราชทานให้กับพระเจ้าลูกยาเธอฯ ต่อไป ประกอบกับทางด้านหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมที่ถนนพระลานและถนนเบญจมาศ จะเป็นถนนแบบอุทยานขนาดใหญ่ที่โปรดฯให้สร้างเป็นทางเสด็จพระราชดำเนินเชื่อมระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังสวนดุสิต

ผัง 7 - 14 การแบ่งเขตพระราชฐานในพระราชวังสวนดุสิต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ผัง 7 - 15 พื้นที่พระราชวังดุสิตเขตพระราชฐานและสวนสุนันทา

ที่มา : ท้องจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในเขตพระราชฐานมีการแบ่งพื้นที่ดังต่อไปนี้

1. แบ่งโดยประตูล้อมรั้วสูง ก่ออิฐ ฉาบปูนตลอดแนวแบ่งเป็นประตูในเขตต่างๆดังนี้

1.1 ประตูในพระราชฐานชั้นใน มีประตูติดต่อกันระหว่างพระราชฐาน¹⁴ จำนวน 6 ประตู นับเรียงลำดับจากทิศเหนือมาทางทิศใต้ ดังต่อไปนี้คือ

1.1.1 ประตูคนธรรพรักษา เป็นประตูสกัดถนนโถ ไปสวนหงษ์

1.1.2 ประตูพิทยารสดิต เป็นประตูจากถนนเด็ก ไปสวนหนังสือเด็ก

1.1.3 ประตูเทวฤทธิ์พิทักษ์ เป็นประตูที่ออกจากพระที่นั่งอภิเษกดุสิตทางด้านเหนือไปพลับพลาโรงช้าง

1.1.4 ประตูเทวศักดิ์ภิรมย์ เป็นประตูระหว่างโรงรักษาการณ์ของทหารมหาดเล็กไปโรงรักษาการณ์กรมทหารรักษาวัง

1.1.5 ประตูพรหมโคภิน

1.1.6 ประตูอินทรโคภิน เป็นประตูติดต่อกันระหว่างพระที่นั่งอัมพรสถานกับพระที่นั่งอนันตสมาคมทางด้านเหนือและใต้ตามลำดับ เป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน

1.2 ประตูทางด้านทิศใต้

1.2.1 ประตูห้วยเทพสโมสร เป็นประตูหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมด้านถนน เบ็ญจมาศ (หน้าพระลาน พระบรมรูปทรงม้า)

1.2.2 ประตูวรลีลาศ เป็นประตูสกัดของถนนใบพร

1.2.3 ประตูภูวนาลีลา เป็นประตูจากถนนใบพร ไปสู่ท่าวาสุกรี

1.2.4 ประตูบุษบาสุวรรณ เป็นประตูสกัดถนนสัมพันธ์ในทางด้านทิศใต้

1.3 ประตูทางด้านทิศตะวันตก

1.3.1 ประตูสุนันทาหาร เป็นประตูจากถนนบ่วง (ถนนภายใน) ไปสู่สวนสุนันทา

1.4 ประตูทางด้านทิศเหนือ

1.4.1 ประตูปราสาทเกียรติราช เป็นประตูสกัดถนนสัมพันธ์ใน ทางด้านทิศเหนือ

1.4.2 ประตูปราสาทเทวฤทธิ์ เป็นประตูสกัดถนนพุดตานใน ออกไปกรมยานยนต์

1.5 ประตูทางด้านทิศตะวันออก

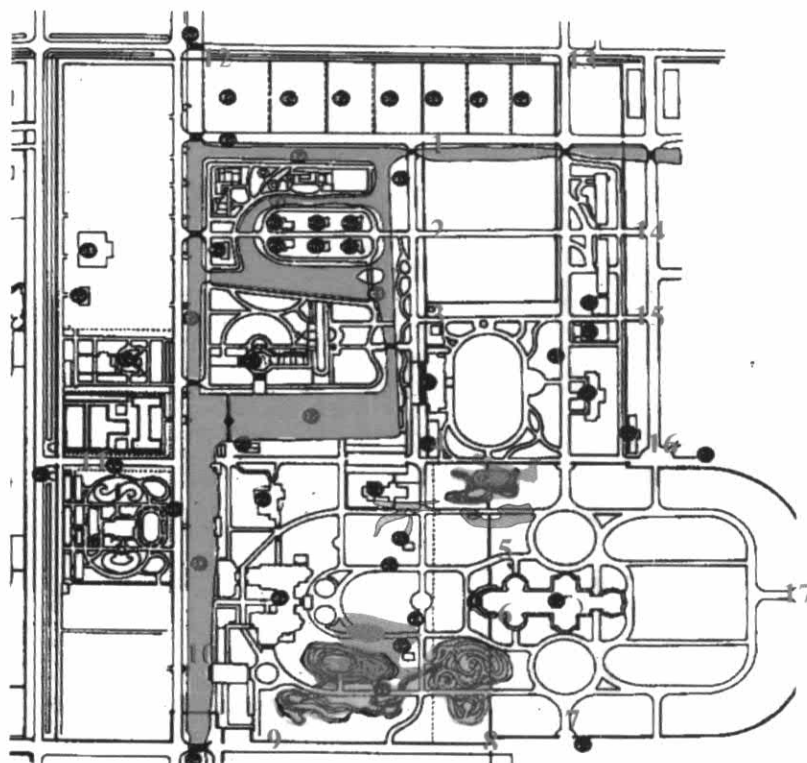
1.5.1 ประตูประสิทธิ์สุรเดช เป็นประตูออกจากทิมดาบกรมวัง ไปตึกหน้าของกรมหลวงสรรพสิทธิ์ประสงค์

1.5.2 ประตูประเสริฐราชศักดิ์ เป็นประตูระหว่างโรงช้าง 2 โรง

1.5.3 ประตูสำนักนิเวศพล เป็นประตูทางเข้ากองรักษาการรักษาราชวัง

1.5.4 ประตูกลเกียรติอนันต์ เป็นประตูด้านหน้าตรงกับพระที่นั่งอนันตสมาคมไปสระโหนดาตในเขตพระราชอุทยานดุสิต

¹⁴ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานชื่อประตูชั้นนอกและประตูชั้นในของพระราชวังเป็นศัพท์จีน หรือมีความหมายเกี่ยวกับจีน ส่วนมากเป็นชื่อของเครื่องลายคราม คือ ประตูวาง ประตูชนะ ประตูเต่า (ประตูน้ำ) ประตูเขียน ประตูโลโต ประตูเล่าหัน ประตูกิเลน ประตูปลา (ประตูน้ำ) ประตูค้างคาว ประตูสี่แซ่ ประตูนกกรวย ประตูกระเรียน ประตูนกดำ ประตูทูป ประตูไก่ฟ้า โดยถูกเปลี่ยนชื่อในสมัยรัชกาลที่ 6 (แน่น้อย ศักดิ์ศรี, ฉนิทร กฤตติกากุล และดรณี แก้วม่วง , 2525: 375)

ผัง 7 - 16 รายชื่อประตูในเขตพระราชฐาน

ที่มา : ทอจดหมายเหตุแห่งชาติ

1. ประตูคนธรรพรักษา
2. ประตูพิทยาสถิต
3. ประตูเทวฤทธิ์พิทักษ์
4. ประตูเวทศักดิ์ภิรมย์
5. ประตูพรหมโคธภิน
6. ประตูอินทรโคภณ
7. ประตูทวยเทพสโมสร
8. ประตูภูธรลีลาศ
9. ประตูวานภลีลา
10. ประตูเนบาสวรรค์
11. ประตูสุนันทาทวาร
12. ประตูปราสาทเกียรติราช
13. ประตูปราสาทเทวฤทธิ์
14. ประตูประสิทธิ์สุรเดช
15. ประตูประเสริฐราชศักดิ์
16. ประตูสำนักนิเวศพล
17. ประตูกลเกียรติอนันต์

2. แบ่งโดยถนน ส่วนถนนภายในพระราชฐานนั้นได้พระราชทานชื่อเป็นศัพท์จีน เช่นเดียวกันได้แก่

2.1 ถนนเข้าพระที่นั่งอัมพรสถาน

2.1.1 ถนนมังกรย้อม เป็นถนนวงนอก เข้าสู่ด้านหลังของพระที่นั่งอัมพรสถาน

2.1.2 ถนนหงษ์ย้อม เป็นถนนวงใน เข้าสู่ด้านหน้าของพระที่นั่งอัมพรสถาน

2.1.3 ถนนเด็กใต้ เป็นถนนตัดขวาง ระหว่างถนนมังกรย้อม และถนนหงษ์ย้อม

2.2 ถนนแบ่งเขตพระราชฐานชั้นนอก

2.2.1 ถนนเด็ก เป็นถนนแยกจากถนนโฆขนานคลองร้องไม้หอมผ่านหน้าพระที่นั่งอภิเชษดุสิต สิ้นสุดที่การัดทหาร

2.3 ถนนผ่าน "สวน" ซึ่งเป็นที่ประทับของฝ่ายใน

2.3.1 ถนนส้มมีไฉ เป็นถนนขนานกับคลองเม่งเส็ง และคลองรางเงิน

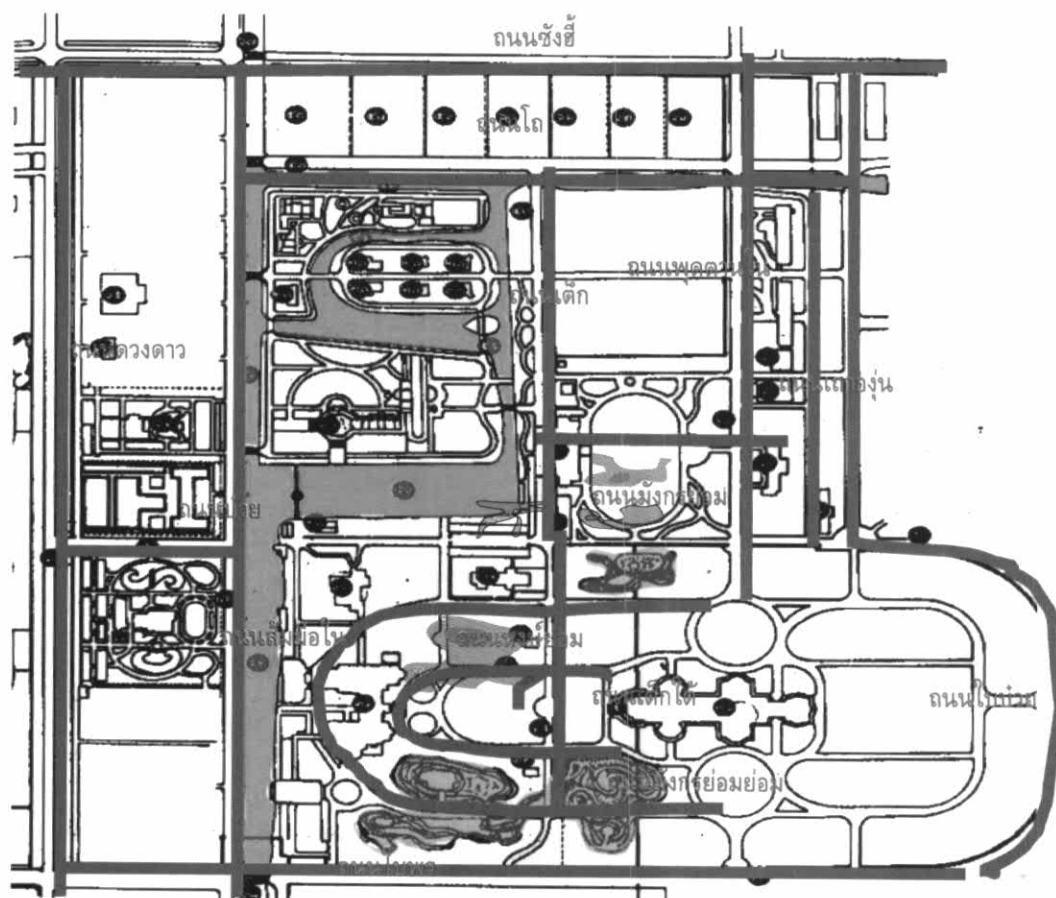
2.3.2 ถนนโถ เป็นถนนขนานกับคลองสำนาค

2.3.3 ถนนบัว เป็นถนนไปออกประตูสุนันทาทวาร

2.4 ถนนในพระราชฐานชั้นนอก

2.4.1 ถนนพุดตาลใน เป็นถนนเริ่มต้นที่ประตูปราสาทเทวฤทธิ์ ขนานกับถนนเด็กสิ้นสุดที่พระที่นั่งอนันตสมาคม

2.4.2 ถนนเถาอุ้ง เป็นถนนเล็ก เลียบรั้วพระราชวังเป็นทางบริการ เริ่มต้นที่การัดทหารริมประตูสำนักนิเวศพล ไปสู่ถนนโถ

ผัง 7 - 17 รายชื่อถนนในเขตพระราชฐาน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

3. แบ่งโดยคลอง เนื่องจากภายในเขตพระราชฐานชั้นในได้มีการขุดคลองถมดิน เพื่อเป็นการช่วยในเรื่องการแบ่งอาณาเขต ความปลอดภัยและการกันฝายในกับฝายนอกออกจากกัน พร้อมกันนั้นยังสามารถใช้คลองช่วยในเรื่องการสร้างบรรยากาศได้อีกทางหนึ่งด้วย โดยให้เกิดลักษณะเกาะกลางน้ำโดยพระที่นั่งวิมานเมฆจะเป็นศูนย์กลาง คลองที่โปรดฯให้ขุดมีชื่อดังต่อไปนี้

3.1 คลองเม่งเส็ง เป็นคลองยาวแนวเหนือใต้ด้านตะวันตกระหว่างพระที่นั่งอัมพรสถานกับสวนบัววนกระสา สวนหนังสือใหญ่ สวนสี่ฤดู เป็นที่เล่นน้ำของฝายในด้วย

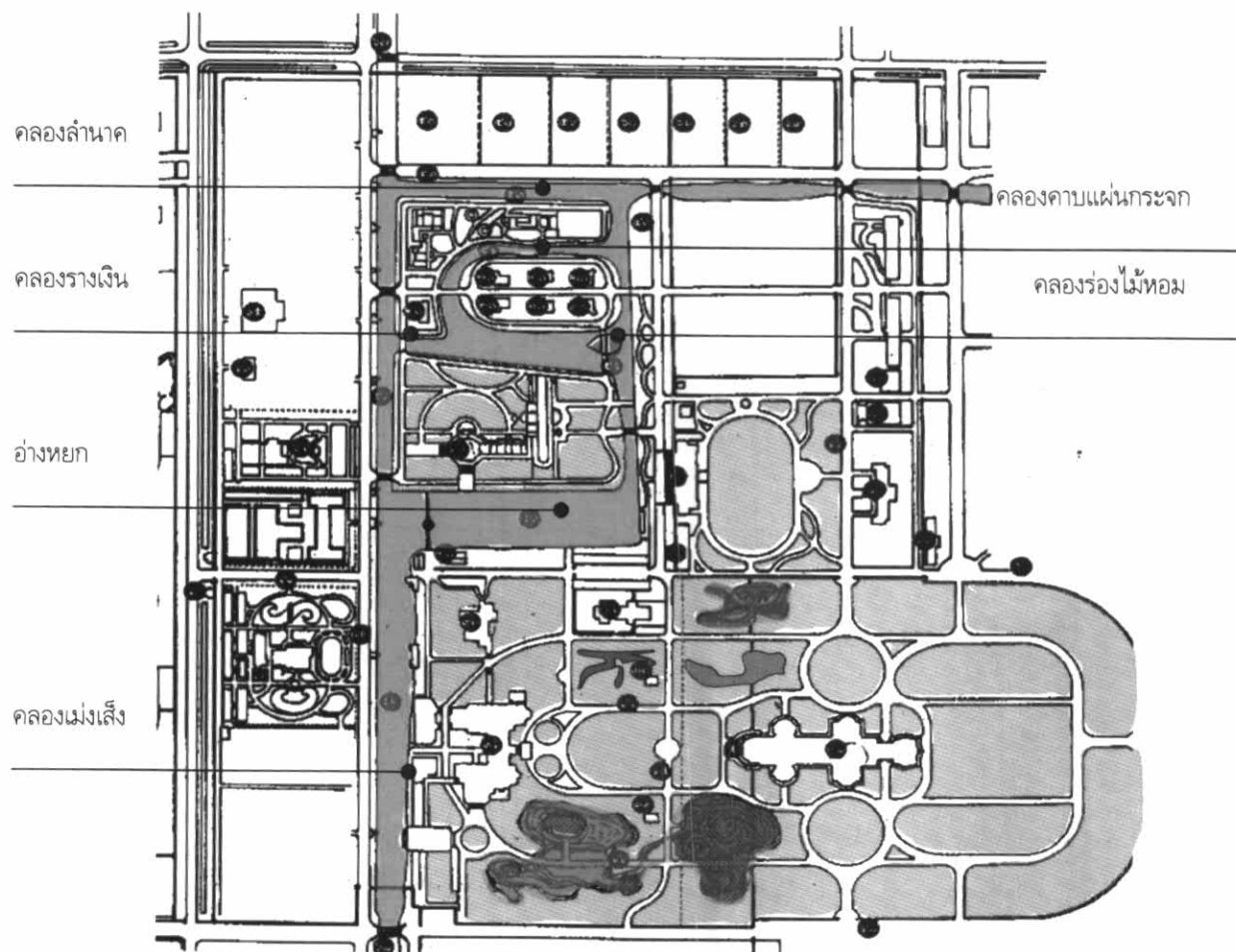
3.2 คลองลำน้ำค เป็นคลองขนานกับตำหนักสวนด้านเหนือของพระราชฐาน มีการขุดคลองไปทางตะวันออกเชื่อมกับสระมัจฉลินทร มฤคทายวันในเขตพระราชอุทยาน

3.3 คลองรางเงิน เป็นคลองแนวเหนือใต้ด้านตะวันตกระหว่างพระที่นั่งวิมานเมฆกับสวนบัว สวนหนังสือเล็ก สวนบัวเปลว สวนเขาไม้ สวนไม้สามอย่าง

3.4 คลองคาบแผ่นกระจก เป็นคลองระหว่างเกาะสนกับเกาะขวางขนานกับคลองลำน้ำค

3.5 คลองร่องไม้หอม เป็นคลองแนวเหนือใต้ด้านตะวันออกระหว่างพระที่นั่งวิมานเมฆกับพระที่นั่งอภิเชษฐาลัย

3.6 อ่างหยก เป็นอ่างกั้นระหว่างพระที่นั่งวิมานเมฆกับพระตำหนักเรือนต้น เนื่องจากสีของน้ำมีสีเขียวเหมือนหยกจึงทรงพระราชทานนามตามสีของน้ำ

ผัง 7 - 18 คลองภายในเขตพระราชฐาน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 39 ถ่ายจากห้องรูปเห็นเจ้าจอมเอิบที่ริมคลองเม่งเส็ง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 40 บรรยากาศและสภาพคลองเม่งเส็งในพระราชวังสวนดุสิต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

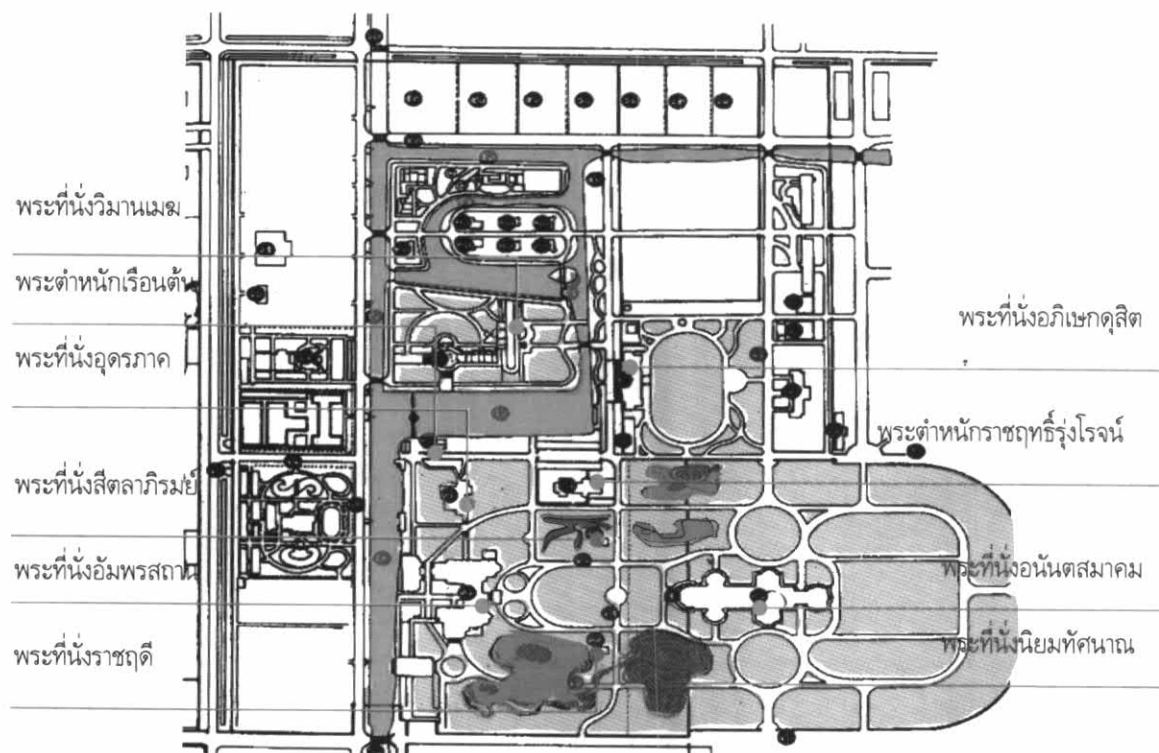

รูปภาพ 7 - 41 อ่างหยกเป็นตัวกั้นระหว่างพระที่นั่งวิมานเมฆกับเรือนต้น

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สิ่งก่อสร้างในพระราชวังสวนดุสิต

การก่อสร้างพระราชวังดุสิตเริ่มขึ้นในปี พ.ศ.2441 ตั้งแต่ฤกษ์ในการตัดต้นไม้จนกระทั่งสร้างเป็นพลับพลาชั่วคราวขึ้นและเสด็จมาประทับแรมในวันที่ทรงว่างจากพระราชภารกิจ ต่อมาในปี พ.ศ.2444 ได้โปรดฯ ให้สร้างที่ประทับเป็นการถาวรขึ้นในพระราชวังเรียงตามลำดับดังนี้

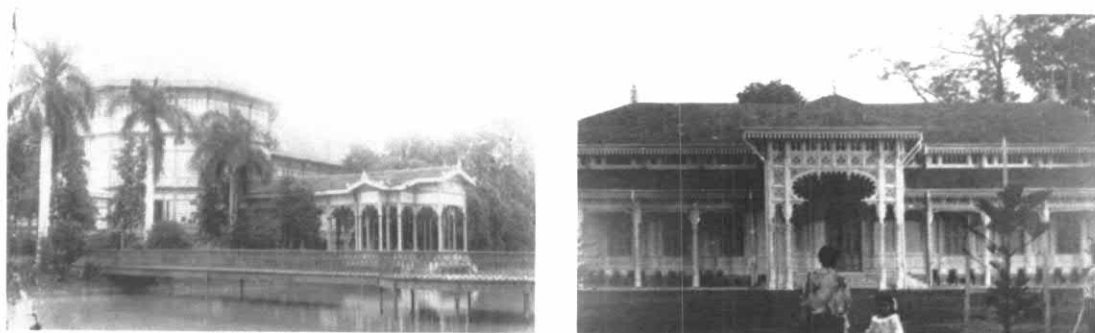
ผัง 7 - 19 พระที่นั่งต่างๆในเขตพระราชฐาน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

1. พระที่นั่งวิมานเมฆ เป็นที่ประทับหลังแรกที่สร้างขึ้นโดยโปรดฯ ให้รื้อพระที่นั่งมณฑลอุดรรัตนโรจน์ที่เกาะสีชังที่ก่อสร้างไม่เสร็จเพราะเกิดวิกฤตการณ์ ร.ศ. 112 เสียก่อน มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสงคราม¹⁵ เป็นนายงานจัดการรื้อพระที่นั่ง ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงวางศิลาฤกษ์ในวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2443 พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งวิมานเมฆ” มีการเฉลิมพระที่นั่งเมื่อ วันที่ 27 มีนาคม พ.ศ.2444 พระที่นั่งวิมานเมฆนี้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบ เป็นพระที่นั่งไม้ขนาดใหญ่สร้างด้วยไม้สักทองทั้งหลัง ลักษณะเป็นแบบห้องชุดแต่มีประตูติดต่อกัน อาคารยาวสองปีกตั้งฉาก ตั้งอยู่กลางเกาะเพราะมีคลองรางไม้หอมอยู่ทางทิศใต้ มีคลองรางเงินอยู่ทางทิศตะวันตก และมีคลองคานแผ่นกระจอกอยู่ทางทิศเหนือ ด้านหลังชนานกับอ่างหยก เป็นอาคารสองชั้น ยกพื้นสูง เว้นแต่ตอนที่ประทับซึ่งเป็นบริเวณที่เรียกว่า “แปดเหลี่ยม” นั้นสร้างเป็นสามชั้น ชั้นที่อยู่ติดดินก่ออิฐถือปูน ส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไปจากนั้น

¹⁵ กร หงสกุล ครั้งยังเป็นพระราชโยธาเทพ

เป็นเรือนไม้ ทรงปลายสุดด้านทิศตะวันตกบริเวณแปดเหลี่ยมนั้นมีโรงเฟิร์นภายในโรงเฟิร์นมีน้ำพุประดับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาประทับที่พระที่นั่งวิมานเมฆนี้พร้อมพระมเหสี พระสนมเอก และพระราชธิดาหลายพระองค์

รูปภาพ 7 - 42 ขวาพระที่นั่งวิมานเมฆ ซ้ายพระที่นั่งอภิเชษฐคูหา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

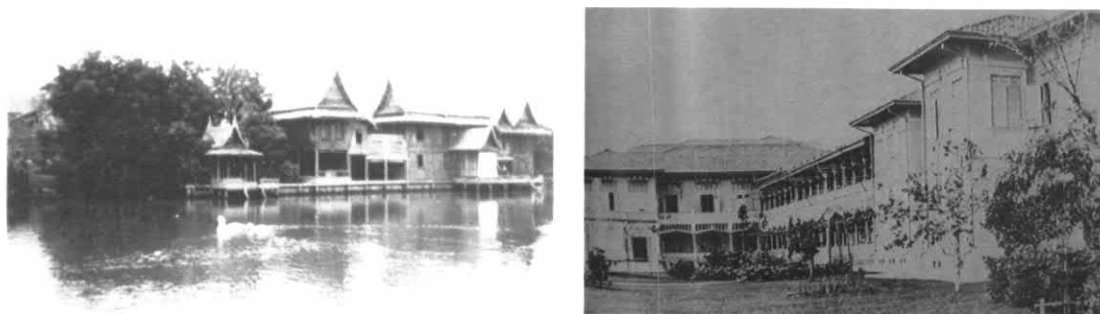
2. พระที่นั่งอภิเชษฐคูหา ใน พ.ศ. 2445 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้สร้างท้องพระโรงขึ้น โดยสร้างเป็นพระที่นั่งไม้ชั้นเดียวหลังยาว มีลายฉลุไม้ต่าง ๆ ลวดลายปูนปั้นหน้าบันเป็นตราแผ่นดินที่ मुखหน้าและ मुखหลัง ของพระที่นั่ง องค์พระที่นั่งมีขนาดเล็กอยู่ทางทิศตะวันออกของพระที่นั่งวิมานเมฆ มีคลองรางไม้ทอมกั้นแฉวงระหว่างพระที่นั่ง ทั้งสององค์ พระสถิตินิมมานการ และพระยาราชาสงครามเป็นนายงานก่อสร้าง แล้วเสร็จปลาย พ.ศ. 2447

3. พระตำหนักเรือนต้น ใน พ.ศ. 2447 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ปลูกเรือนไทยภาคกลางขึ้น หมู่หนึ่งริมอ่างหยกมีสะพานเหล็กทอดถึงกัน เพื่อใช้เป็นที่สังัดสำหรับจะปรึกษาหารือข้อราชการที่ไม่ต้องการให้ใครได้ยิน และ ใช้เป็นที่เสด็จออกให้บรรดา “เพื่อนต้น” ที่ทรงรู้จักมักคุ้นเมื่อครั้งเสด็จประพาสต้นมาเฝ้าแทนในบรรยากาศที่เป็นกันเอง ดัง สำเนาพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตขณะทรงศึกษาอยู่ใน ต่างประเทศ ขอให้ช่วยหาเครื่องเรือนสำหรับใช้กับเรือนต้นว่า

“...เรื่องเครื่องเรือนที่พอจดหมายไปฉบับก่อนนั้น แปลว่ากำลังซุลมุนเหนื่อยเต็มที่ ก็คิดสำหรับให้บรรเทาทุกข์ และ ประกอบด้วยเหตุผลอยู่นิดหนึ่ง คือหาที่รโหฐาน (คือที่สังัด) สำหรับจะพูดจาปรึกษาหารือกันยากนัก มีคนคอย เอียงหูฟังได้เสมอ ๆ รอบไป จึงคิดจะทำเรือนหลังนี้เพื่อจะให้มันโตนเปลี่ยวอยู่ในกลางป่าสำหรับได้ปรึกษาหารือ กันสะดวก ฤๅอีกนัยหนึ่งก็เพนทอพรหมณ์สำหรับไปอยู่ให้เงียบสงัด จะได้ไม่ต้องกลัวใคร ๆ เพราะถ้ายุ่งหนักแล้ว ออกจะชวนกริ้ว ๆ แต่การมันไม่แล้วได้ตั้งใจ...”

ต่อมาทรง

4. พระที่นั่งอัมพรสถาน ในปีเดียวกันนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้สร้างพระที่นั่งองค์ ใหม่ไว้เป็นที่ประทับและสำราญพระราชอิริยาบถอีกองค์หนึ่ง ลักษณะของพระที่นั่งเป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ความสูง 3 ชั้น รูปแบบตะวันตกสันนิษฐานว่าออกแบบโดย นายซี ซันเดรสกี (C. Sandreczki) ซึ่งรับราชการในกระทรวงโยธาธิการและ ได้รับหน้าที่เป็นสถาปนิกประจำการก่อสร้างพระราชวังสวนดุสิต พระที่นั่งองค์นี้แบ่งเป็น 2 ส่วน คือพระที่นั่งอุตรภาคและพระ ที่นั่งอัมพรสถานเชื่อมต่อกันด้วยสะพานทั้งชั้นล่างและชั้นบน เป็นสถาปัตยกรรมแบบบารอก (Baroque) มีพระสถิตินิมานการ เจ้ากรมโยธาธิการเป็นผู้กะแบบต่อมาเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการมาคุมงานต่อ แล้วเสร็จและมีการเฉลิมเมื่อ พ.ศ. 2449 พระที่นั่งองค์นี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับจนเสด็จสวรรคตในปี พ.ศ.

รูปภาพ 7 - 43 ชาวพระตำหนักเรือนต้น

ซ้ายพระที่นั่งอัมพรสถาน เชื่อมต่อกับพระที่นั่งอุดรภาคด้วยสะพานทั้งชั้นล่างและชั้นบน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

5. ตำหนักที่ประทับของฝ่ายใน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานที่ดินแต่ละแปลง ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกของเขตพระราชฐาน และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างตำหนักและเรือนพักขึ้นเป็นเขตฝ่ายใน พระราชทานพระบรมราชินีนาถ พระบรมราชเทวี พระราชชายา เจ้าจอม พระเจ้าน้องนางเธอ พระราชธิดาในรัชกาลที่ 4 แบ่งออกเป็น

5.1 ตำหนักสวน โดยที่ดินแต่ละแปลงนี้มีค่านำหน้าว่า “สวน” และมีชื่อเป็นลาย “กิมตั้ง” ของเครื่องถ้วย และเครื่องลายครามทั้งสิ้น สวนต่าง ๆ มีชื่อและพระนามของเจ้านายเจ้านายที่ประทับที่สวนนั้น ๆ ดังต่อไปนี้

5.1.1 สวนสี่ฤดู สวนนี้ตั้งอยู่ใกล้ประตูไก่อฟ้า เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ

5.1.2 สวนหงษ์ สวนนี้ตั้งอยู่ใกล้ประตูนกร้อยเป็นที่ประทับของสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวีหรือสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

5.1.3 สวนบัวเปลว เป็นห้องเครื่องต้น

5.1.4 สวนฝรั่งงังไส เป็นที่ประทับของพระราชชายา เจ้าดารารัศมี

5.1.5 สวนภาพผู้หญิง เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าศรีวิไลลักษณ์กัลยาวัต¹⁶ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสุวพักตร์วิไลยพรรณ เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ และเจ้าจอมเรียม

5.1.6 สวนไม้สามอย่าง เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัจฉรพรรณีรัชกัญญา และเจ้าจอมมารดาตลับ

5.1.7 สวนโปิยเขียน เป็นที่อยู่ของเจ้าจอมมารดาโหมด

5.1.8 สวนหนังสือเล็ก เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบีเอตริศภัทรายูวดี และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเจริญศรีชนมายู (ในจอมมารดาแสงทั้ง 2 พระองค์)

5.1.9 สวนเบญจมาศ เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอาทรทิพยนิภา พระองค์เจ้าสุจิตราภรณ์ และเจ้าจอมมารดาชุ่ม

5.1.10 สวนม้าสน เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเวศรสมัย ในเจ้าจอมมารดาทิม

¹⁶ ภายหลังสถาปนาเป็นกรมขุนสุพรรณภาควดี

- 5.1.11 สวนนกไม้** เป็นที่ประทับของพระนางเจ้าฯ สุขุมลมารศรี พระราชเทวีหรือสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์
- 5.1.12 สวนบัว** เป็นที่ประทับของพระอัครชายเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์
- 5.1.13 สวนพุดตาล** เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าดิศลสุริยาภา เจ้าจอมมารดาอ่อน เจ้าจอมเอี่ยม เจ้าจอมเอิบ เจ้าจอมเอื่อน เจ้าจอมอาบ เจ้าจอมแก้ว เจ้าจอมแสง และเจ้าจอมแถม
- 5.1.14 สวนเขาไม้** เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุฑาธารัตนราชกุมารี ในจอมมารดาจรุญ
- 5.1.15 สวนบัวไฟ** สวนนี้ตั้งอยู่ใกล้ประตูสี่แฉก เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอัปพันตรีปชา พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทิพยาลังการและเจ้าจอมมารดาแสง
- 5.1.16 สวนผักชีเข้ม** เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคศิพงศ์ประไพ ในจอมมารดาจันทร์
- 5.1.17 สวนผักชีซีด** เป็นที่ประทับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี ในจอมมารดาสุต

รูปภาพ 7 - 44 ขวาทำหนักสวนหงษ์ ซ้ายตำหนักสวนเขาไม้

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติและสยามรำลึก

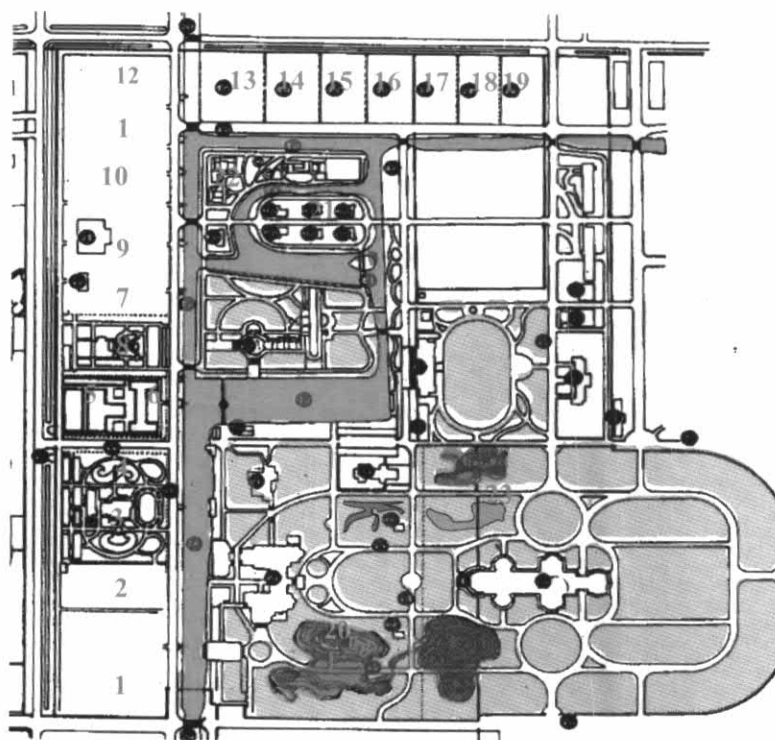
รูปภาพ 7 - 45 ขวาทำหนักสวนบัวไฟ ขวสวนบัว

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติผู้วิจัย ถ่ายเมื่อมีนาคม พ.ศ.2548

รูปภาพ 7 - 46 ซ้ายสวนฝรั่งกิ่งไผ่ ขวาสวนบัวเปลว

ที่มา : ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อมีนาคม พ.ศ.2548

ผัง 7 - 20 ตำแหน่งตำแหน่งสวนต่างๆ ในเขตพระราชฐาน

ที่มา : ทอจดหมายเหตุแห่งชาติ

1. สวนสี่ฤดู	9. สวนบัวเปลว	17 สวนญี่ปุ่น
2. สวนหนังสือใหญ่	10. สวนเขาไม้	18 สวนวิลันดา
3. สวนบ้านกระสา	11.สวนไม้สามอย่าง	19 สวนโป๊ยเซียน
4. สวนภาพผู้หญิง	12. สวนหงษ์	20 สวนแ่งแตง
5. สวนบัวไฟ	13 สวนนกไม้	21 เกาสน
6. สวนพุดตาน	14 สวนม้าสน	22 เกาะกาง
7. สวนหนังสือเล็ก	15 สวนผักชีเข้ม	23 สวนแป๊ะแตง
8. สวนบัว	16 สวนฝรั่งกิ่งไผ่	

5.2 ตำหนักในบริเวณพระราชฐานชั้นใน แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

5.2.1 กลุ่มที่ 1 เรียกเกาะสนเป็นที่ประทับของพระเจ้าที่นั่งนางเธอพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4

5.2.1.1 ด้านเหนือ

หลังที่ 1 เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าวาณีรัตนกัญญา

หลังที่ 2 เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าศรีนาคสวัสดิและพระองค์เจ้าไชยดวง

หลังที่ 3 เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้ากาญจนากร

5.2.1.2 ด้านใต้

หลังที่ 1 เป็นที่ประทับของพระเจ้าอรุณวดี

หลังที่ 2 เป็นที่ประทับของพระเจ้านารีรัตนา และพระองค์เจ้า ประดิษฐาสารี

หลังที่ 3 เป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน

5.2.2 กลุ่มที่ 2 มี 2 ตำหนัก ดังนี้

5.2.2.1 ตำหนักโถงกึ่งเชื่อมเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา

5.2.2.2 ตำหนักเล่งหนิง เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย

และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชาและพระราชโอรสที่ยังไม่เจริญพระชันษา

5.2.3 กลุ่มที่ 3 เรียกตำหนักเกาะกวาง เป็นตำหนักที่ประทับของกรมหลวงวรวงศ์สุธา

พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา เจ้าจอมมารดาวาด และพนักงานพระภุษา

รูปภาพ 7 - 47 ซ้ายตำหนักพระเจ้าอรุณวดี ขวาตำหนักพระองค์เจ้าบุษบันบัวผัน

ที่มา : ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อมีนาคม พ.ศ.2548

รูปภาพ 7 - 48 ซ้ายตำหนักกรมหลวงวรวงศ์สุธา ขวาตำหนักพระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา

ที่มา : ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อมีนาคม พ.ศ.2548

6. พระที่นั่งอนันตสมาคม ในปี พ.ศ.2450 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมด้านทิศตะวันออกของพระที่นั่งอัมพรสถาน เพื่อใช้เป็นที่ออกมหาสมาคมได้เช่นเดียวกับพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง ทรงวางศิลาพระฤกษ์ในวันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ. 2450 โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นผู้อำนวยการสร้าง พระยาประจักษ์กวีวิจารณ์ (โอ อมาตยกุล) เป็นผู้ช่วย ทำโดยฝีมือช่างชาวอิตาเลียน คือ นาย ซี. อาร์. เลกรีเป็นนายช่างใหญ่ นายอี. ยีโกโลเป็นวิศวกร นายแอนตามาโย นายเอริโกดีเป็นนายช่างแบบ ได้เริ่มสร้าง พ.ศ. 2540 สำเร็จบริบูรณ์ ในปี พ.ศ.2458 ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6

รูปภาพ 7 - 49 พระที่นั่งอนันตสมาคม

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

นอกจากนั้นยังโปรดฯ ให้สร้างพลับพลาในสวนขึ้นอีกหลายหลัง พร้อมทั้งพระราชทานชื่อ ตามชื่อพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวังที่ถูกรื้อไปแล้ว เป็นต้นว่า พระที่นั่งราชฤดี พระที่นั่งสีตลาภิรมย์ พระที่นั่งนิรมิตศานและสร้างพระที่นั่งราชฤธีรุ่งโรจน์ ขึ้นในปี พ.ศ.2450 ด้วยวัตถุประสงค์จะเป็นพระที่นั่งที่เสด็จออกมหาสมาคม และประดิษฐานพระมหาเศวตฉัตรเพื่อประกอบงานพระราชพิธีต่าง ๆ ได้ และเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้าอุรุพงษ์รัชสมโภช ตามลำดับ มีพระราชพิธีเฉลิมพระที่นั่ง ในวันที่ 19 มีนาคม ร.ศ.126

รูปภาพ 7 - 50 ซ้ายพระที่นั่งราชฤดี ขวาสันนิษฐานว่าเป็นพระที่นั่งสีตลาภิรมย์บริเวณสวนแป๊ะแตง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

การจัดภูมิสถาปัตยกรรมในพระราชวังสวนดุสิต

ภายในอาณาบริเวณที่กว้างใหญ่ของพระราชวังสวนดุสิต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชกระแสควบคุมตกแต่งด้วยพระองค์เอง แม้กระทั่งการปลูกและหาพันธุ์ไม้ต่าง ๆ มาประดับให้สวยงาม รวมทั้งการจัดแบ่งที่ดินออกเป็นสวนๆ มีลักษณะเหมือนพระราชอุทยานในสวนอันสงบ บริเวณริมรั้วไปด้วยแมกไม้หน้อยใหญ่ปกคลุมทั้งไม้ดอกและไม้ผล ดังพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยายมราช เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ร.ศ.128 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 182-183)

“ความปรารถนาที่ท่านให้ตรงผมมาใส่เรือนนี้ ได้พูดกว่า 10 วัน ว่าต้องการจะนั่งสูบบุหรี่ ถ้าว่านหนังสือเล่นที่ตรงช่องถนนนั้น สพาน้ำที่ริมคลองจะทำอย่างไรให้เป็นยอดแหลมๆ เป็นกระโจมอยู่ปลายเปอร์สเปคตัพ ถ้าเวลาจะลงไปเดินเล่นคนเดียวด้านหลังก็ลงไปได้ ให้แลเห็นเป็นที่เรียบซึ่ง เพราะพื้นดินแผ่นที่ต่อในระหว่างถนนข้างเรือนแลถนนหลังเรือนอาจปลูกต้นไม้ปิดเสียให้ครึ้ม แลไปข้างหลังก็เปลี่ยวเรียบไปที่เย็นใจสบาย ความคิดอันนี้เป็นที่เข้าใจกันชัดเจน แต่พูดแล้วก็ทิ้งหายอยู่ที่ตรงนั้น ไม่มีพรรคคนอะไรเลย จึงได้คาราคาซังเกิดขึ้นดังนี้ ทางที่จะแก่นั้นก็จะต่อเป็นชานดาดฟ้ายื่นออกไปให้ไปนั่งเล่นได้ ถ้าหากว่าจะเป็นหลังคาตัดก็ยอม แต่มันก็เข้ายาก ซึ่งจะต่อแต่กระไดออกจากกระไดเดินเลี้ยวลงข้างๆ ถาดตรงลงไปคงยังไม่หายเคอะอยู่หนึ่งเอง ถ้าต่อเป็นนอกบางที่จะไปได้ดอกกระมัง ความคิดที่ข้างเขาจะคิดแก้คงแก้กระไดเท่านั้น ถ้าให้เขารู้เสียว่าอาจจะเป็นนอกชานก็ใช้ได้ บางทีความคิดจะค่อยกว้างขวางขึ้น นอกชานนั้นจะใช้ทั้งชั้นบนชั้นล่างอย่างเช่นเฉลียงข้างห้องเบ้เตงตั้งนี้ก็ได้อีก เปรียบเหมือนถนนนั้นมาตรงเขาที่เลี้ยวปลาเงินปลาทอง ชนเข้เข้ากับนอกชานชั้นล่าง คราวนี้กระไดที่จะลงไปนอกชานชั้นล่างจะเลี้ยวออกจากกระไดเดิมก็ได้ไม่ขัดข้องอะไร ชั้นบนเป็นนอกชานไม่มีกระได อย่างเดียวกับเฉลียงห้องเบ้เตงนี้ ถ้ายังไม่เข้าใจพรั้งนี้เวลาเย็นขอให้ไปฟัง จะอธิบายให้ฟังเองก็ได้ เว้นแต่อย่าถือเอาเป็นว่าตกลงจะแก้เช่นนี้ แล้วแลหยุดความคิดที่เขาจะคิด เพราะบางทีเขาจะคิดได้ดีกว่า”

รูปภาพ 7 - 51 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพักผ่อนในพระราชวังสวนดุสิต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

จากการศึกษาและวิเคราะห์พบว่าพระราชวังสวนดุสิตเป็นพระราชวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 ท่อมเทและทรงวางแนวทางในการออกแบบวางผังพระราชวังให้ออกมาตรงตามอย่างที่สุด โดยทรงให้ความคิดเบื้องต้นแก่
 ผู้ออกแบบ ทรงวินิจฉัยและสนพระทัยความเห็นของผู้ออกแบบในจุดไหนที่เห็นว่าดีก็ทรงยอมรับจนกว่าจะได้ที่ตรงพระราช
 ประสงค์ นอกเหนือจากในเขตพระราชวังดุสิตมีพื้นที่กว้างใหญ่แล้ว ต่อมาภายหลังพระองค์ยังโปรดฯ ให้แบ่งพื้นที่ทางด้าน
 ตะวันออกของพระราชวังเป็นพระราชอุทยานส่วนพระองค์และฝ่ายในเป็นที่พักผ่อนพระอิริยาบถ ดังนั้นในการวิเคราะห์จึงแบ่ง
 การวิเคราะห์ออกเป็น 2 ส่วนคือในเขตพระราชฐานและเขตพระราชอุทยาน

1. ภายในเขตพระราชฐาน

การจัดภูมิสถาปัตยกรรมอาศัยขนาดของคลองที่ขุดขึ้นมามีกว้างบ้างแคบบ้างตามรูปแบบธรรมชาติ ทำหน้าที่ในการ
 แบ่งพื้นที่ภายในพระราชฐานออกเป็นพระราชฐานชั้นในอันเป็นที่ประทับของเจ้าอยู่หัว ตำแหน่งของฝ่ายใน พระราชฐานชั้นกลาง
 ที่ประทับและพระราชฐานชั้นนอกเป็นท้องพระโรงที่ออกราชการ พระราชฐานชั้นในโปรดฯ ให้ขุดคลองที่สามารถเชื่อมต่อถึงกัน
 ได้โดยตลอด ทำให้ตัวพระที่นั่งถูกล้อมรอบด้วยคลองเสมือนตั้งอยู่บนเกาะกลางน้ำเป็นเครื่องแบ่งแยกโดยใช้เทคนิคทางภูมิ
 ทัศน์เข้าช่วย โดยมีชื่อคลองในเขตพระราชฐานนี้ว่า คลองเม่งเส็ง คลองลำน้ำค คลองรางเงิน คลองคาบแผ่นกระจก และ
 คลองร่องไม้หอม มาบรรจบกันที่อ่างหยก มีการตัดถนนเป็นตัวเชื่อมสวนในลักษณะเป็นตาราง พระบาทสมเด็จพระ
 จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ สร้างตำหนักขนาดต่างๆ พระราชฐานพระมเหสี เทวี พระสนมเอกและพระราชธิดาขึ้นเป็นจำนวน
 มาก ตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้ตั้งอยู่ใน “สวน” ที่มีชื่อเป็นจินตามเครื่องลายครามที่โปรดเล่นกันในสมัยนั้น การจัดตกแต่ง
 พระราชฐานทั่วไปมีการนำเอาต้นไม้ขนาดใหญ่ทั้งไม้ดอกนานาชนิดมาปลูกไว้เป็นที่น่ารื่นรมย์ ต้นไม้หลากหลายชนิดรวมกลุ่ม
 กันอย่างเป็นธรรมชาติ รวมไปถึงการประดับตกแต่งด้วยไม้ดัด ไม้กระถางเคลือบที่เป็นที่นิยมของฝ่ายใน ไม้ดัดที่เป็นที่นิยม
 มากในสมัยนั้นวางเรียงรายไปทั่วบริเวณด้านหน้าพระตำหนักบ้าง วางตามลานบ้าง นอกจากนี้ยังมีอ่างแก้ว อ่างบัว อ่าง
 กระเบื้องเคลือบเลี้ยงปลา ปลูกบัวหรือไม้ก้ำน้ำประดับตกแต่ง เป็นต้น ซึ่งนิยมตั้งไว้เป็นหมู่สลับกับกระถางต้นไม้ ลักษณะ
 ดังกล่าวเป็นลักษณะของสวนกระถาง สวนไม้ดัด ซึ่งมีการผสมผสานกัน ดังหลักฐานจากพระราชหัตถเลขาเรื่องการจัดวาง
 ตำแหน่งของไม้กระถาง เมื่อวันที่ 6 กันยายน ร.ศ.124 ดังนี้ (เรื่องเดียวกัน, 2528: 57)

“อนึ่งให้คุมกระถางยี่ปุ่นใหญ่ข้างเล็กบ้าง ซึ่งเขาใจว่ามีอยู่มากในที่ต่างๆ ซ้อมมาไว้ยังไม่ได้ปลูกก็มี ไม่จำเป็นต้อง
 เหมือนกัน จัดต้นไม้ตั้งนอกชาน ทำนองเรือนต้นไม้ แต่ไม่ใช่ไม้ดัดใช้ไม้ดอกหรือไม้ผลเช่น กุหลาบ มลิ ลำเล้า พริก
 ตุ่มต่างๆเช่นนี้ใช้ได้ ขอให้สำเร็จในวันที่ 27 จงได้”

และพระราชหัตถเลขาเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ.125 เรื่องการจัดการเรื่องน้ำที่จะไขเข้ามาสู่น้ำตกที่ตกแต่งที่พระที่นั่ง
 ดังนี้ (เรื่องเดียวกัน, 2528: 58)

“เรื่องน้ำที่จะใช้ในพระที่นั่งแลที่สุตนั้น น้ำพุหิน 2 อันนั้นถ้าไม่มีน้ำตกได้เป็นเสียพระเกียรติยศสระในสวนอีกอย่าง
 หนึ่งน้ำนั้นพร่องอยู่เสมอจะทำอย่างไรจึงจะมีน้ำเต็ม เขื่อนก็ก่อสร้างมาไว้สูงสงขอให้น้ำแก่ไขให้สำเร็จ”

รูปภาพ 7 - 52 คลองร่องไม้หอมถ่ายจากพระที่นั่งวิมานเมฆ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

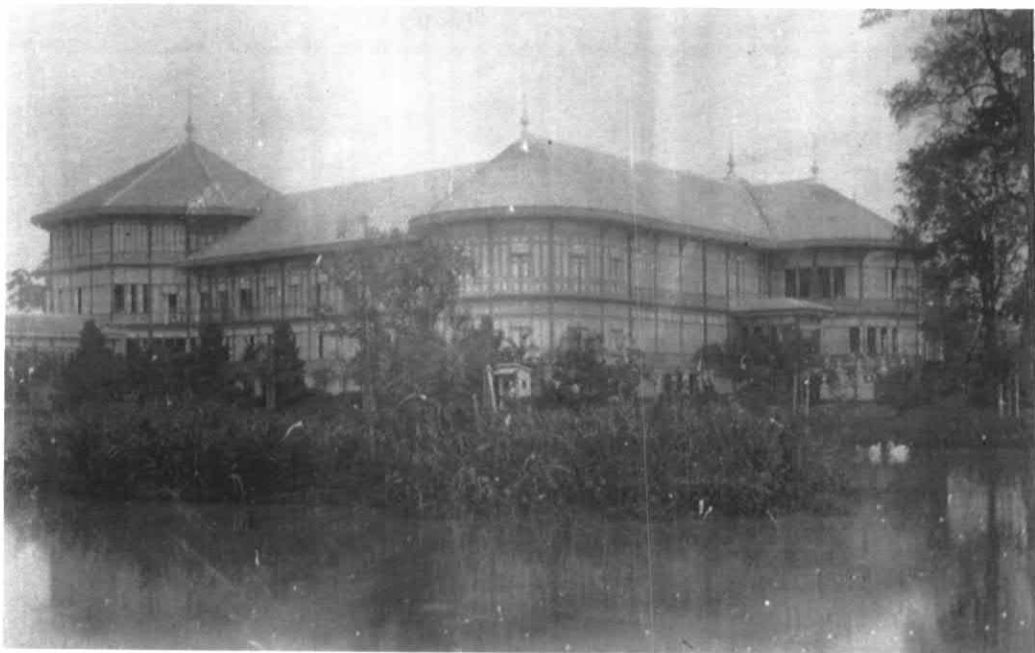
รูปภาพ 7 - 53 การตกแต่งภายในเขตพระราชฐานถ่ายจากพระที่นั่งวิมานเมฆ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

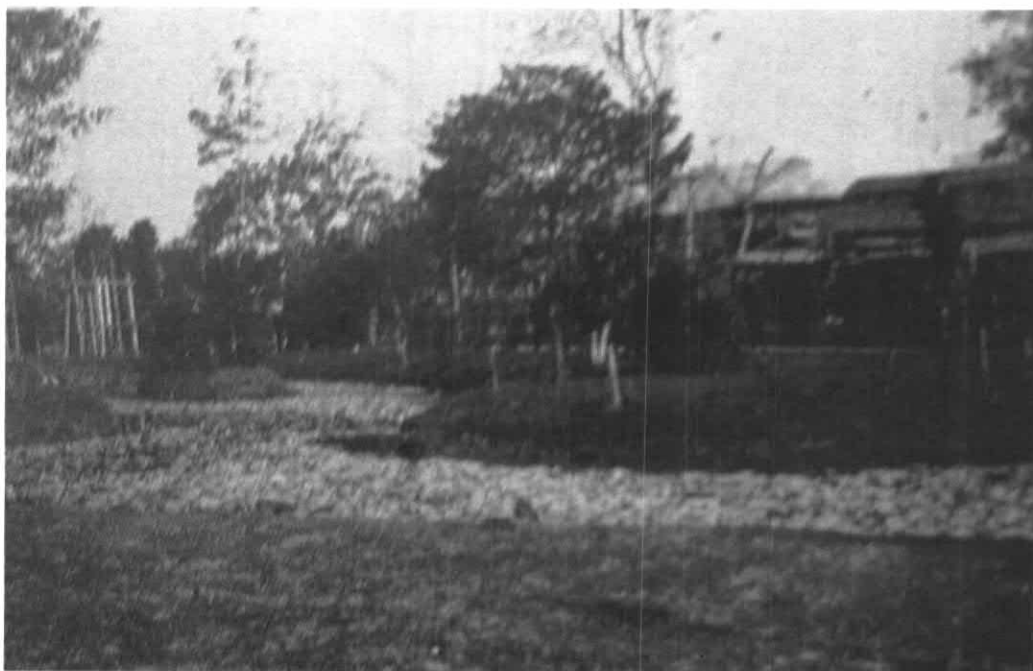
รูปภาพ 7 - 54 บรรยายภาพของอ่างหยกหน้าพระที่นั่งวิมานเมฆ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 55 บรรยายภาพของอ่างหยกด้านทิศใต้

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 56 สภาพคลองและเกาะต่างๆในพระราชวังสวนดุสิต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 57 สภาพอันน่าน้ำนรมย์ของพระราชวังสวนดุสิต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 58 ฝายในกับสระบัวอันกว้างใหญ่

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 59 คลองภายในเขตพระราชฐาน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 60 สถาปศาลาทำน้ำภายในเขตพระราชฐาน (น.ส.แดงหนู)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 61 บรรยากาคอน්රม්රื่นบริเวณเรือนต้น

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 62 ต้นไม้ใหญ่ที่ปลูกข้างพระตำหนักเรียนต้นในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

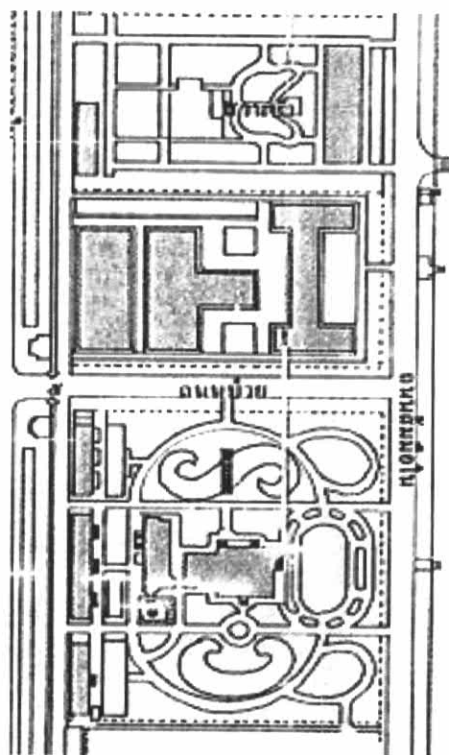
รูปภาพ 7 - 63 พนักงานจัดสวนรอบพระที่นั่งวิมานเมฆ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

การวางผังเฉพาะตัวพระตำหนักสวนอ้างอิงรูปแบบมาจากพระราชวังแบบยุโรป กล่าวคือมีการตัดถนนโค้งและลานโล่งสนามหญ้าหน้าอาคาร การตกแต่งตำหนักจะมีสนามหญ้าหรือตรงกลางลานหน้าตำหนักมีอ่างน้ำพุ ด้านข้างอาจมีการก่อเขาสองราว 4-6 เมตรตามแบบที่นิยมกันในวัง ต่างก็ประดับประดาและตกแต่งด้วยไม้ดอกไม้ประดับ ต้นปาล์ม ไม้ยืนต้น ชุ่มไม้เลื้อยต่างๆ แล้วแต่จะปลูกสลับกับต้นไม้พันธุ์ต่างๆ เช่น การปลูกต้นกุหลาบเพราะฝ้ายในจะใช้ไม้ดอกมาร้อยมาลัยทำน้อบนน้ำปรุงต่างๆและการชูดบ่ปลูกบัว ให้เกิดความสวยงาม เป็นต้น บางตำหนักมีการตกแต่งต้นไม้ให้เป็นรูปร่างเรขาคณิตตามการตกแต่งแบบยุโรป ดังตัวอย่างเช่นตำหนักสวนวันกระسامีการตกแต่งสวนหน้าตำหนักด้วยอักษรตัว C และ S อันเป็นลักษณะของสวนลายที่เป็นที่นิยมในพระราชวังยุโรป ตำหนักสวนสี่ฤดูมีการตกแต่งโดยด้านหน้าตำหนักเป็นสนามหญ้า ด้านหลังสนามก่อเป็นเขาสองข้างสองด้านทั้งซ้ายและขวา ด้านข้างการชูดบ่ปลูกบัววิคตอเรียที่เป็นไม้นำเข้ามาจากต่างประเทศ ทางด้านขวาของตำหนักมีเรือนกล้วยไม้บริเวณโดยรอบอื่นๆปลูกต้นกุหลาบเป็นส่วนใหญ่ สวนพุดตานมีการจัดวางผังเป็นรูปตัว H ทำให้การตกแต่งจะเน้นไปที่สวนรูปนัยที่มีการตัดแต่งต้นไม้เป็นรูปทรงต่างๆ ซึ่งการตกแต่งมีความสอดคล้องและกลมกลืนกับสถาปัตยกรรมและบริเวณโดยรอบ ตามพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์เมื่อวันที่ 25 ตุลาคม ร.ศ. 128 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมหวน สุริยคำ, 2528: 57)

“ถ้าคิดอ่านทำแปลนเฉพาะเรือนที่สวนพุดตานเสียก่อน นี้กว่าถ้าหากว่าทำให้เป็นสันฐานตัว H อย่างฝรั่ง เอาด้านข้างริมถนนเป็นสวนเหลือไว้ ด้านข้างหลังเป็นครัวแลเรือนเก่าเห็นจะจืด”

ซึ่งแต่ละตำหนักก็จะมีการตกแต่งที่แตกต่างกันไปตามความพึงพอใจของเจ้าของพระตำหนัก โดยมีหลักสำคัญของการจัดภูมิทัศน์คือการสร้างสภาพเป็นบ้านสวนริมน้ำที่สร้างขึ้นท่ามกลางหมู่ไม้ คลองและดินที่ทำการชูดคลองให้มาถมเป็นเขาดินขนาดย่อมเลียนแบบธรรมชาติสวนป่าอย่างน่านรมย์ให้เป็นเสมือนพระราชอุทยาน

ผัง 7-21 เนื่องจากการวางผังตำหนักรูปแบบบ้านยุโรปการตกแต่งจึงมีลักษณะเป็นสวนรูปนัย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

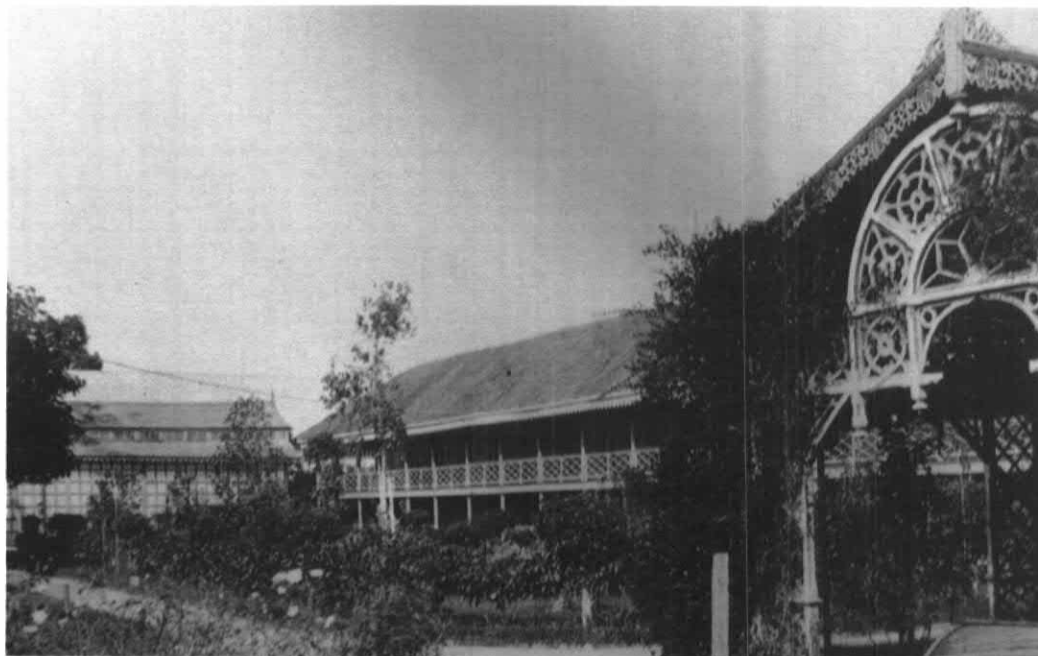
รูปภาพ 7 - 64 การตกแต่งหน้าตึกด้วยน้ำพุ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 65 การตกแต่งด้านหน้าตึกด้วยไม้กระถาง อย่างเคลือบต่างๆ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

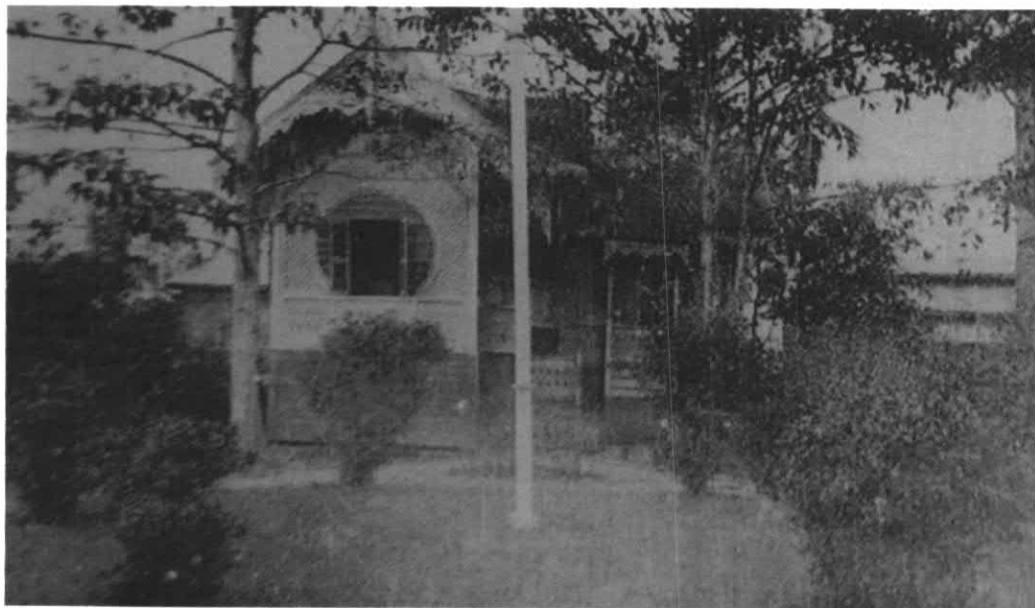
รูปภาพ 7 - 66 ชุมนไม้เลื้อยที่ใช้ตกแต่งเรือนแถวหลังตำหนัก

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 67 การตกแต่งด้วยต้นปาล์มหน้าสวนหงษ์

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 68 การจัดสวนหน้าตำหนักในเขตพระราชฐาน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 69 ตำหนักที่ประทับสร้างขึ้นท่ามกลางหมู่ไม้ต่างๆ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 70 ลักษณะการตกแต่งสวนหน้าตำหนักของฝ่ายใน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 71 การตกแต่งด้วยอ่างบัวทรงกลมอันเป็นจุดน่าสนใจของเส้นทางเดินในสวนทรงษ์

ที่มา : สยามรำลึก

ในส่วนของการเลือกใช้ต้นไม้โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระหฤทัยในการหาพรรณไม้ที่ใช้ในการตกแต่งสวนดุสิตให้สวยงาม เช่น ในบริเวณสวนฝรั่งกิ่งไผ่โปรดเกล้าฯ ให้ปลูกต้นพะยอมข้างตำหนักเจ้าดารารัศมี และโปรดเกล้าฯ ให้ปลูกสำโรงไว้ที่สวนในพระราชอุทยานสวนดุสิตซึ่งปัจจุบันเป็นสวนสัตว์ดุสิตด้วย หลังจากโปรดเกล้าฯ ปลูกต้นพะยอมทั้งที่สวนข้างตำหนักเจ้าดารารัศมีและที่ปลูกสำโรงไว้ ที่สวนข้างพระตำหนักสวนดุสิตแล้วนั้น ทรงรอวันเวลาได้ชมดอกพะยอม ซึ่งต้องใช้เวลาค่อนข้างนานมาก ดังนั้นในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ใน พ.ศ.2450 (ร.ศ. 126) ต้นพะยอมข้างพระตำหนักพระราชชายาเจ้าดารารัศมีซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ปลูกเมื่อประมาณ พ.ศ.2442 ก็ออกดอกสีขาวนวล ส่งกลิ่นหอมทั่วเขตพระราชฐานชั้นใน (สมโภชติ อ่องสกุลอ้างอิงถึงใน [www.geocities.com /lanna_thai](http://www.geocities.com/lanna_thai)) รัชกาลที่ 5 ทรงโสมนัสยิ่งทรงมีพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ถึงเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ฉบับวันที่ 19 มกราคม ร.ศ. 126 ตอนหนึ่งว่า (เรื่องเดียวกัน, 2528: 62)

“จะบอกข่าวที่ควรจะยินดีอย่างหนึ่ง ต้นพะยอมที่ไปปลูกเรือนนางดารารัศมีออกดอกแล้ว นึกว่าแผ่นดินพระจุลจอมเกล้าฯ จะไม่เห็นดอกพะยอม ก็มาได้เห็นเช่นนี้จะว่ากระไร สงสัยว่าต้นอื่นจะออกเหมือนกัน แต่หาไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ ขอให้ไปเที่ยวเดินมองๆ ดูที่ต้นพะยอม ดอกตูมจะบังที่แห่งไหน”

นอกจากนี้ยังมีพระราชหัตถเลขาหลายฉบับด้วยกันที่เกี่ยวกับการหาต้นไม้มาปลูกในเขตพระราชฐาน อาทิ เช่น พระราชหัตถเลขาที่มีถึงเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์หลายฉบับด้วยกันดังต่อไปนี้เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ.118 ดังนี้ (เรื่องเดียวกัน, 2528: 14)

“เรื่องต้นพุทราดอกใหญ่ ซึ่งยังไม่พอปลูกตามริมอ่างหยกนั้น ชุดที่บ้านทรมสงวนว่าดินร่วงเจ้าสายบอกว่าที่วังกรมหมื่นภูมินทรบัว ไม่เป็นชี้เท่า แต่ถ้าหากว่าไม่พอ ยังมีที่บ้านเนื่องพระพิศาลแต่เป็นดินชี้เท่าเหมือนกัน”

โดยทรงเน้นย้ำตามพระราชหัตถเลขาฉบับวันที่ 1 กันยายน ร.ศ.118 เรื่องต้องการต้นกาหลงและต้นรำเพยในสวนดุสิต (เรื่องเดียวกัน, 2528: 25)

“ต้นไม้ในสวนเดี๋ยวนี้เป็นอันขาดอยู่ 2 อย่าง คือต้นกาหลงกับต้นรำเพย ฤๅที่เรียกว่ากระบอกกาหลงคิดว่าจะต้องรายถนนคู่กันกับพะยอมข้างเหนือ จะต้องคิดหาสำโรงไว้ ปลูกเข้าใจว่าไม่ยาก แต่ทำไมเอาไปบางประอินไม่เป็นเลย เห็นจะเป็นเพราะทหารเรือชุดไม่ดี คงจะต้องหาเห็นว่าร่าว 24 ต้นจะพอ ต้นรำเพยนั้นหาง่ายปลูกง่าย แต่งเป็นเรือนกลมได้ คิดจะปลูกริมคลองเงาแวนแผ่นกระจก เป็นรอบนอกของวัดสับหว่างจำปาเหมือนกับต้นชาสับหว่างล้นทม ให้หาต้นขนาดคอก 1 วันนี้จะไปนับที่ว่าสักกี่ต้น อนึ่งต้นไม้ที่เหลือนอกจากพิบูลเช่นบีบเป็นต้นจะปลูกที่เกาะยู่อี ถ้ามีอะไรบ้างเอาไปคอยไว้ในเกาะนั้น”

พระราชหัตถเลขาฉบับวันที่ 9 พฤษภาคม ร.ศ.122 เรื่องการจัดการต้นไม้ (เรื่องเดียวกัน, 2528: 54)

“ไฟดับเมื่อคืนนี้จะเป็นได้ด้วยเสาล้มลวดขาดทีเดียว ต้นไม้ที่มีบังเงาทั้งหลายล้มโดยมาก ต้นบุญนาทที่เรือนสุขุมาริมอัครรั้วทั้ง 2 ต้น บุญนาทใหญ่ 2 ต้นๆ หนึ่งบังเงา หักไม้ขึ้นไปพาดอยู่บนกิ่งอีกต้นหนึ่งบังเงาโยรวัน จนพันพุ่มไม้ น่ากลัวว่ากิ่งจะหักบ้างทุกต้น เรื่องต้นบุญนาทชุดมาดีฯ แล้วไม่พอที่จะทำบังเงาเลย เจ้าพนักงานเขาจับขึ้นตั้งไว้จะตรงไม่ตรงไม่รู้ให้มาตรวจต้นไม้ที่ไม่มีบังเงาแต่สูงล้มสารพัด อินทนิล กาหลง อะไรอีกไม่รู้ ที่สุดจนต้นพิบูลซึ่งปลูกไว้ 3 ปีแล้วล้ม รื้อพระสถิตที่กินใหม่ล้มหมด เพราะเอาจิมลงไปไว้ในดินแต่ชนิดเดียว จนชั้นกาหลงที่เป็นเสาโทรเลขก็เอนล้ม ให้รับมาจัดการตรวจตรา บังเงาควรจะรื้อเสียให้หมด เวลาวิสาขะนี้จะมีฝนทุกวัน”

นอกจากนั้นพระองค์ยังทรงสนพระราชหฤทัยในการทดลองปลูกพันธุ์ไม้ต่างๆ เพื่อทราบลักษณะว่าเหมาะสมกับสภาพอากาศและดินเพียงใด ทรงมีความรู้เกี่ยวกับต้นไม้เป็นอย่างดีพร้อมทั้งทรงให้คำแนะนำในการปลูกต้นไม้ต่างๆว่าต้องปลูกอย่างไรที่ไหนถึงจะเหมาะดังพระราชหัตถเลขาที่มีถึงเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์หลายฉบับด้วยกันดังต่อไปนี้เมื่อวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ.118 ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมหวน สุริยคำ, 2528: 10)

“เรื่องปลูกหญ้า ดอกออกซาๆ ไป เพราะไม่มีใครรู้สึกต้องการด้วยตาเราเห็นราบๆ ก็พอเสียแล้วเข้าใจเสียว่าหญ้าสำหรับแต่ใช้ปูสนามอย่างเดียว ความจริงจำจะต้องทรงไว้ในใจว่า เกิดมาเป็นแผ่นดิน นอกจากที่ริมโคนต้นไม้แล้ว ถ้าพอปลูกหญ้าออกต้องปลูกทั้งสิ้น การที่ปลูกหญ้าไม่จำเป็นที่จะต้องรีบร้อนเพราะการอื่นมีมาก็จริง แต่จะทิ้งไว้จนตกถึงรดดูแล จะหาพืชพันธุ์พรรณหญ้าก็ลำบาก ต้องไปไกล ปลูกเปล่าก็ไม่ได้ต้องรดน้ำควรระวังปลูกเสียในรดดูฝนนี้ ขอให้คิดอ่านปลูกหญ้าในที่ซึ่งควรจะปลูกได้แล้ว คือต้นคลองหลอดแก้ว เกาะสน เกาะขวาง เว้นไว้แต่เกาะยูอี้ ซึ่งยังไม่ได้ทำเรียบปากอ่างหยก คั่นอ่างหยกคั่นถนนบ่วงที่ปลูกต้นพิบูล ลานพลับพลา ให้จัดการแลบอกตักเตือนตามน้ำที่ ให้เร่งลงมือปลูกเสียโดยเร็ว”

พระราชหัตถเลขาฉบับวันที่ 7 เมษายน ร.ศ.118 เรื่องแบบแผนการปลูกต้นไม้ทั่วทรงกลมด้านนอกและด้านในเป็นต้นจำปาตามรายทางตั้งแต่หัวสะพานข้ามคลองร่องไม้หอมถึงสะพานข้ามคลองแผ่นกระจก (เรื่องเดียวกัน, 2528: 15)

“ต้นแก้วเรือนกลมแถวหน้าแนวอ่างหยก พิศาระห์ดูไม่เข้าที่ถ้าเอาเข้าปลูกในที่ไม่แจ้งรอบตัว ก็คงจะเสียเรือนแลเรื่องต้นไม้ตัดกลมเช่นนี้ ดูมันวิดๆ อยู่อย่างไรไม่รู้ เห็นจะเป็นเพราะไปเคยเห็นที่ยุโรป มักมีตามวัดแลสวนโบราณๆ จึงเห็นว่าถ้าเอาไปปลูกตามรอบโบสถ์วัดดุสิตจะดีกว่า ปลูกแถวขอบถนนในกำแพงแก้ว ทางถนนเข้าไปสักศอก 1 พอหมดเรือนกลมของตนไม้นอกต้นจำปา หน้าตาที่วัดนั้นจะค่อยสดชื่นขึ้นสักหน่อยหนึ่ง เพราะเวลานี้ดูโบสถ์ก็คร่ำ ถนนก็ทะยอกกอกแตก พื้นแผ่นดินก็กำเริบกริ้วว เดินผ่านมาก็ออกเหนียวๆ นัยยะ ถ้าหากว่าจะพอปลูกรายเข้าไป ตั้งแต่หัวตพานข้ามคลองร่องไม้หอมตรงเข้าไปจนถึงกำแพงแก้วด้านหน้า แลตั้งแต่แนวกำแพงแก้วด้านหลังไปจนถึงตพานข้ามคลองแผ่นกระจกได้ด้วยก็จะได้ ถ้าหากว่าแถวด้านหน้าไม่พอ ถอนแถวในที่ล้อมต้นสักอยู่ทั้ง 2 ข้างนั้นไปด้วยก็ได้ ให้ลงเสียให้เสร็จทีเดียวไม่ต้องคอยระยะห่างกันสิ้น 6 ศอก ฤฯ 8 ศอก พอสับกันกันต้นจำปากก็ตามถ้าไม่แน่ใจจะปักไม้ไว้ พรุ้งนี้ไปดูแล้ว มรินนี้ได้ลงมือปลูกทีเดียว ส่วนที่ปลูกเดิมนั้น ถ้าเป็นต้นกรรณิกาแลสำเล้าซึ่งหน่มได้จะดี ต้นสำเล้านั้นไม่ควรจะต้องหาถึงใหญ่โตอันใด ต้นขนาดคอกเสกซึ่งมีซุ่มๆ ลานที่ดุ๊กจะมีอยู่มาก ให้บอกไปฤฯคั่นดูที่อื่นอีก”

รูปภาพ 7 - 72 ฝ่ายในกำลังเล่นน้ำคลองในพระราชวังสวนดุสิต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 73 บริเวณลานโถงหน้าพระที่นั่งอภิเศกดุสิตเป็นสถานที่ฝ้ายในมาพักผ่อน

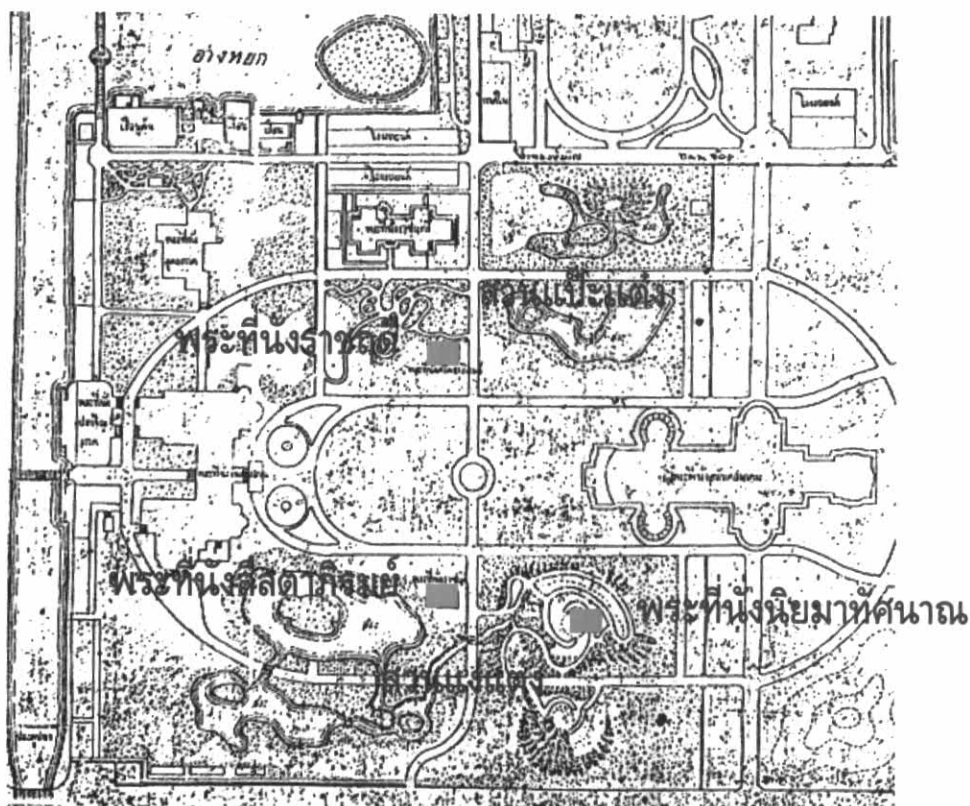
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 74 การเล่นเกมชิงนางโดยอาศัยพื้นที่ลานโถงภายในเขตพระราชฐาน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

และในบริเวณพื้นที่สวนแง่แต่งมีการจัดตกแต่งในรูปแบบลักษณะของสวนแบบธรรมชาติคล้ายสวนของอังกฤษ ปกคลุมด้วยไม้ยืนต้นน้อยใหญ่หลากหลายจำพวกทั้งไม้ใบ ไม้ผล และไม้ดอกนานาพันธุ์อันนำความสดชื่นให้กับฝ่ายโนได้เป็นอย่างดี เพื่อให้ความร่มเงาแก่บริเวณและเพิ่มความเขียวชอุ่มให้กับพื้นที่ มีเส้นทางเดินลัดเลาะไปตามสวนผ่านเหล่าต้นไม้ที่มีการดูแลตกแต่งสถานที่ให้เกิดความสวยงามเป็นธรรมชาติ การขุดสระน้ำให้เป็นรูปทรงธรรมชาติและนำดินที่ขุดได้มาสร้างเป็นเนินเขานาดย่อม การเล่นเส้นสายของห้วงน้ำมีแคบข้างใหญ่บ้างมีการเชื่อมต่อเป็นธารน้ำ ไม้ที่ใช้จำพวกบัวพันธุ์ต่างๆ ผักตบชวาและพืชที่ขึ้นริมน้ำ โดยมีพลับพลากีที่มีลักษณะเป็นศาลาวางไว้ในตำแหน่งต่างๆที่จะได้ชื่นชมและพักผ่อนท่ามกลางธรรมชาติในเขตพระราชฐาน ซึ่งถือว่าเป็นการจัดสวนแบบไทย ตามริมน้ำมีศาลาสร้างทอดลงไปใต้น้ำนอกจากจะใช้สำหรับเป็นที่พักผ่อน อาบแดดแล้วยังเป็นที่พบปะของฝ่ายในแต่ละตำหนัก โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญในการตกแต่งคือศาลาพักร้อน เนื่องจากภายในเขตพระราชฐานมีพื้นที่เป็นจำนวนมากประกอบด้วยสภาพอากาศที่ร้อนชื้นของบ้านเราทำให้ ภายในพระราชวังสวนดุสิตมีการสร้างพลับพลากีที่มีลักษณะเป็นศาลาพักร้อนหลายศาลาด้วยกันกระจายตามริมน้ำบ้างและอยู่ในสวนบ้าง โดยมีพระที่นั่งที่สำคัญคือพระที่นั่งสี่ลาลาภิรมย์ พระที่นั่งนัยมาทัศน์และพระที่นั่งราชฤดีที่อยู่ในบริเวณแถวสวนแง่แต่ง จากรูปพระที่นั่งราชฤดีมีลักษณะเป็นศาลาไทยที่มีความงดงาม บริเวณโดยรอบมีการปลูกต้นปาล์มและต้นไม้ใหญ่เพื่อความร่มเงา การตกแต่งใช้ไม้กระถางวางเป็นระเบียบเรียบร้อย

ผัง 7-22 แสดงการจัดภูมิสถาปัตยกรรมในพระราชฐานส่วนกลาง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

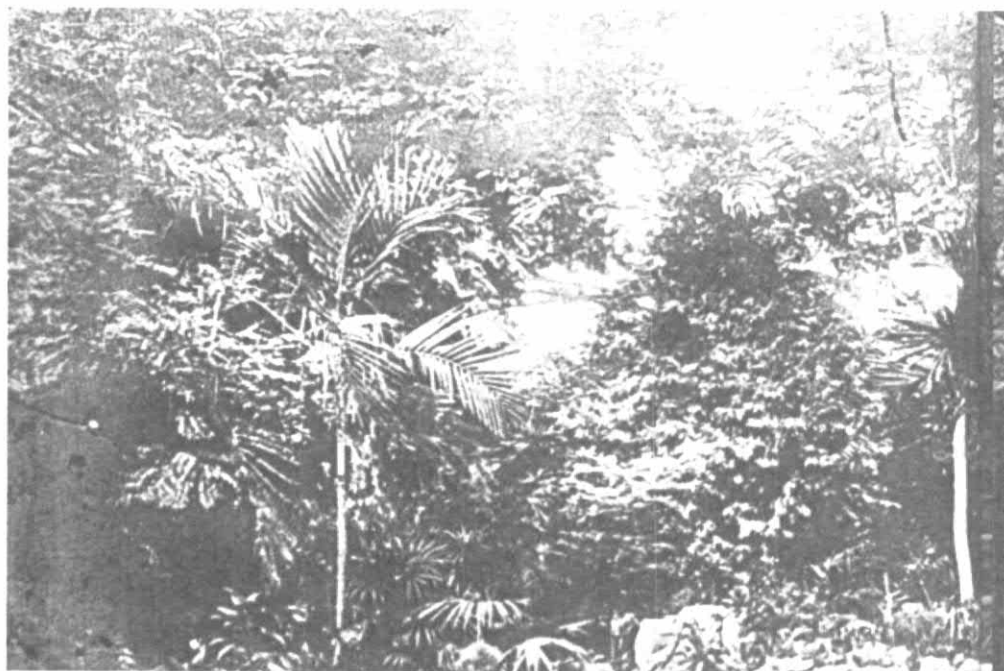
รูปภาพ 7 - 75 พระที่นั่งราชฤทธิมีลักษณะเป็นศาลาไทยด้านข้างประดับด้วยไม้กระถางเคลือบ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 76 พลับพลาที่ประทับท่ามกลางหมู่ไม้ต่างๆ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 77 สวนแง่แต่งกับต้นไม้ขนานพันธุ์

ที่มา : สยามรำลึก

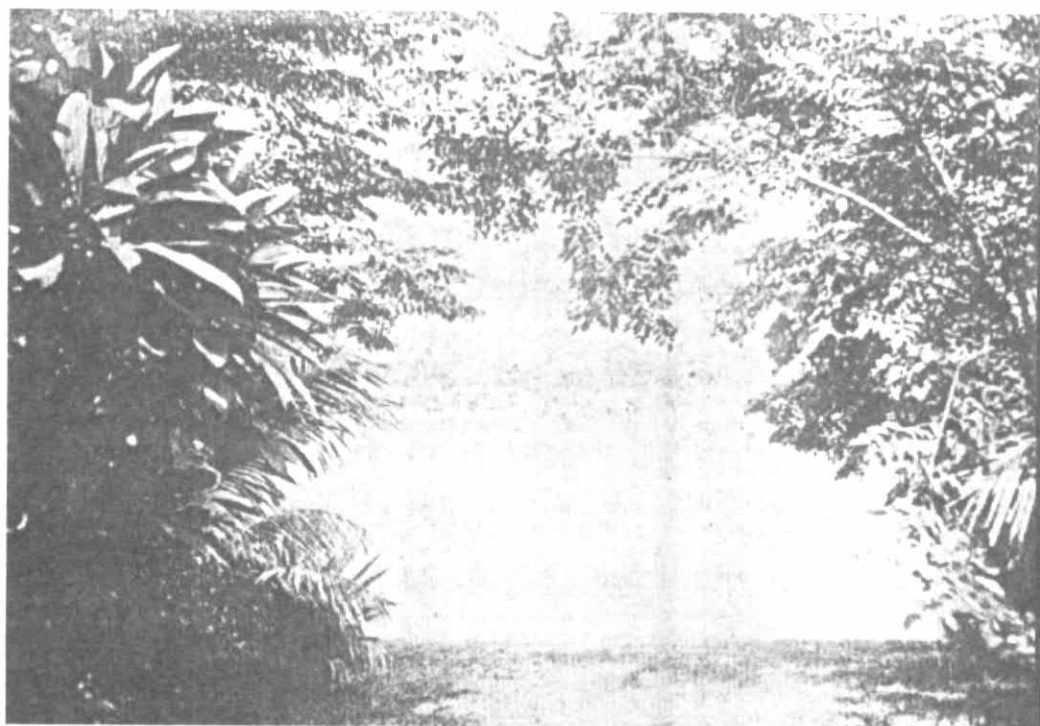
รูปภาพ 7 - 78 เส้นทางสัญจรที่รายล้อมไปด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 79 การตกแต่งด้วยสระน้ำ โขดหินเลียนแบบธรรมชาติของสวนแง่เต่ง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 80 บริเวณเขากบ

ที่มา : สยามรำลึก

โปรดเกล้าฯ มีการสร้างเรือนเพาะชำตามแบบตะวันตกโดยให้นายเยนกินส์ สถาปนิกชาวอังกฤษออกแบบ เพื่อเพาะชำต้นไม้ที่ทรงนำมาจากการเสด็จประพาสต่างประเทศและต้นไม้แปลกๆที่มีผู้นำมาถวาย ซึ่งบริเวณเรือนเพาะชำในพระราชวังสวนดุสิตในปัจจุบันคือที่ตั้งของท่าเทียบรัฐบาลนั่นเอง ดังปรากฏหลักฐานอ้างอิงในบันทึกพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภไว้ว่า

“ได้โปรดเกล้าฯ สั่งจ้างชาวอังกฤษซึ่งชำนาญการเพาะต้นไม้ การทำสวนตามเนเชอรัลอย่างฝรั่งคนหนึ่งชื่อนายเยนกินส์ เข้ามา ให้อยู่ในบังคับบัญชาเป็นผู้ช่วยเจ้าหมื่นสรรพรพภักดี (พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ) ได้จัดทำสวนเนสิร์สำหรับเพาะชำต้นไม้ไว้ใช้ทั่วไปขึ้นแห่งหนึ่ง”

รูปภาพ 7 - 81 ฝ่ายโนในเรือนกล้วยไม้

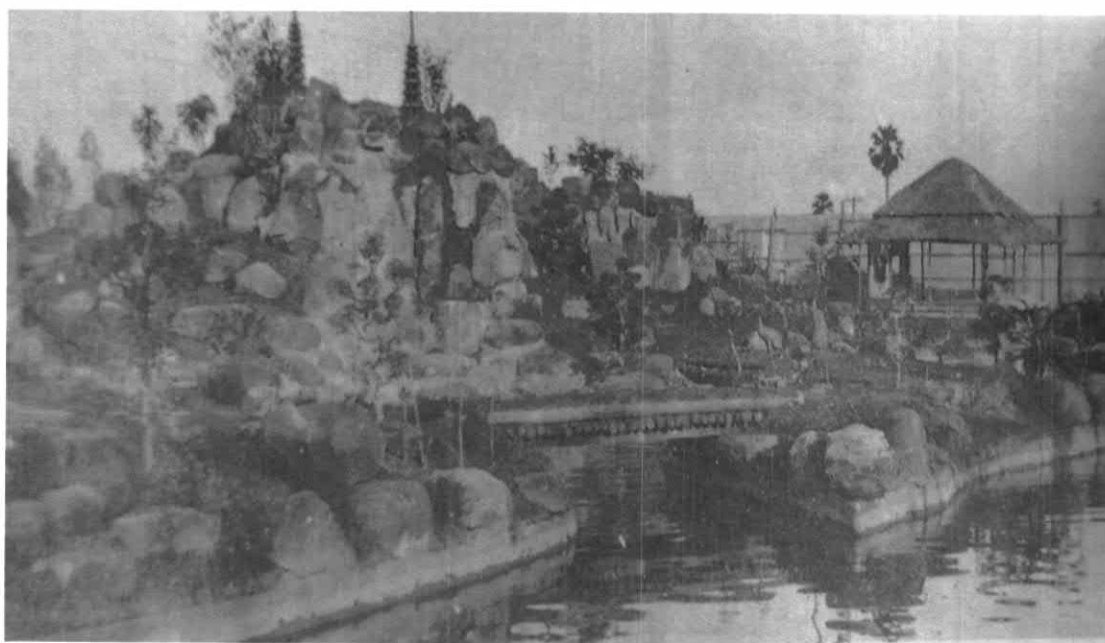
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 82 เรือนเฟิร์นที่พระที่นั่งวิมานเมฆ (ปัจจุบันรื้อลงแล้ว)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

จากแผนผังพระราชวังดุสิตในส่วนที่ทำการวิเคราะห์นั้นจะสังเกตเห็นได้ว่านอกเหนือการจัดตกแต่งของแต่ละพระตำหนักนั้น ในส่วนการจัดภูมิสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งอนันตสมาคมที่อยู่ในเขตพระราชวังดุสิตนั้นเป็นสนามหญ้าโล่งมีการปลูกต้นปาล์ม และไม้ตัดแต่งเป็นรูปทรงเรขาคณิตตามริมถนน ซึ่งการตกแต่งดังกล่าวมีลักษณะที่โล่งโปร่งเพื่อเน้นความสง่างามของพระที่นั่งและใช้ประโยชน์จากสนามหญ้าโล่งเป็นที่ทำพิธีสำคัญต่างๆได้เป็นอย่างดี รูปแบบการตัดถนนเป็นระบบตาราง มีแนวโค้งแบบรัศมีวงกลมเชื่อมต่อกับทางเข้าพระที่นั่ง โดยรอบบริเวณเป็นลานโล่งกว้างปูด้วยหญ้า ส่วนบริเวณอื่นๆใกล้พระที่นั่งอนันตสมาคมด้านตะวันตกนั้นยังมีการจัดภูมิสถาปัตยกรรมแบบโบราณอยู่กล่าวคือมีพื้นที่ขนาดใหญ่ประกอบไปด้วยพระที่นั่ง ชุดสระน้ำเป็นรูปธรรมชาติมีแฟรมน้ำ มีเกาะแก่ง แล้วก่อเขามอนขนาดใหญ่ มีสะพานเชื่อมถึงกันปลูกต้นไม้ทั้งไม้ดอกและไม้ผล ไม้ชายเอน ในสระน้ำจะปลูกไม้บัว บัวพันธุ์ต่างๆ เลี้ยงปลาสวยงาม ตึกตาทินวางเรียงรายไปทั่ว ซึ่งลักษณะดังกล่าวได้รับอิทธิพลการตกแต่งพระราชอุทยานของฮ่องเต้จากจีนที่ยังพอหลงเหลือในการตกแต่งพื้นที่ในพระราชวัง

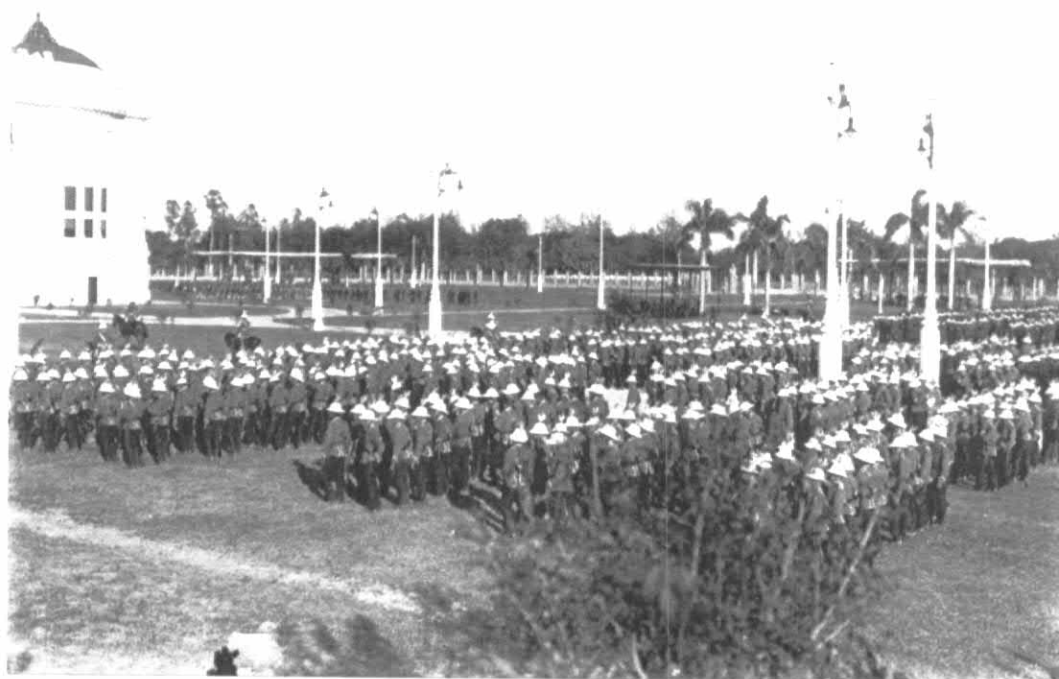
รูปภาพ 7 - 83 เขามอนภายในพระราชวังสวนดุสิต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 84 ลานโล่งด้านหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นการเปิดมุมมองสู่องค์พระที่นั่ง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 85 การใช้ประโยชน์จากลานโล่งในการประกอบพระราชพิธี

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างสะพาน ถนนภายในเป็นตัวเชื่อมทางสัญจรระหว่างสวนเข้าด้วยกัน จัดเป็นภูมิทัศน์อันร่มรื่นงดงามภายในพระราชฐานสร้างกำแพงและประตูรอบพระราชวัง ในการปลูกต้นไม้ถนนภายในมีการปลูกเป็นแถวเป็นแนว เลียบถนนและคลอง พันธุ์ไม้ที่ปลูกมีทั้งชนิดไม้ใบ ไม้ดอก ที่ทรงทดลองปลูกเป็นต้นไม้ถนน (จะกล่าวในบทต่อไป) เช่น มะฮอกกานี จำปี ปาล์ม เป็นต้น บ้างก็ปลูกไม้ผลเพื่อความร่มเงาและเอาผลมารับประทานดังตัวอย่างเช่น ริมถนนสัมมอใน หน้าพระตำหนักสวนสี่ฤดูทั้งสองฝั่งถนนได้มีการปลูกต้นกระถ่อนเรียงรายเป็นระเบียบตลอดถนนเมื่อถึงหน้ากระถ่อนฝ่ายในก็จะมาเก็บผลกันอย่างสนุกสนาน เป็นต้น ซึ่งก็เป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังพระราชหัตถเลขาที่มีถึงเจ้าพระยาวรวงษ์วิวัฒน์เรื่องการหาไม้ผลมาลงที่สวนดุสิตเมื่อวันที่ 5 สิงหาคม ร.ศ.118 ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมทวน สุริยคำ, 2528: 14-15)

“อนึ่งมีม่วงที่เรียกไขเหี้ย ที่ตำพ้อดำไม้หรือใครมาให้ดีมากทั้งหวานทั้งมัน น่าจะได้พืชนพรรคมาปลูกที่สวน นึกวิตกแต่มม่วงที่เลือก เอาแต่ต้นโตๆ มาปลูก กลัวจะใครได้พรรคดีถึงต้นไม้อื่นๆ คือลำไยเป็นต้นก็เหมือนกัน แต่เป็นการจำเป็นก็ต้องทนเอา แต่ควรจะหาพรรคดีไว้ปลูกในสวนบ้างจะได้ไม่ต้องซื้อ เขาว่าลำไยที่ทำถนนดวงเดือนดีนัก แต่จะต้องตัดทำโรงแถว ให้มอบพระยาประจักษ์ตอนเสีย ให้สิ้นทั้งต้นก่อนจึงค่อยตัด ตามที่ว่าเข้าใจว่าโตเกิน 6 นิ้ว”

การสร้างถนนในเขตพระราชวังมีการปลูกหญ้าด้านข้างถนนเพื่อให้เกิดความสวยงาม มีการตัดแต่งทำให้เกิดความเรียบร้อย พร้อมการปลูกต้นไม้ถนนตามรายทางเพื่อให้ร่มเงาแก่ถนนและเวลาเสด็จพระราชดำเนินผ่าน

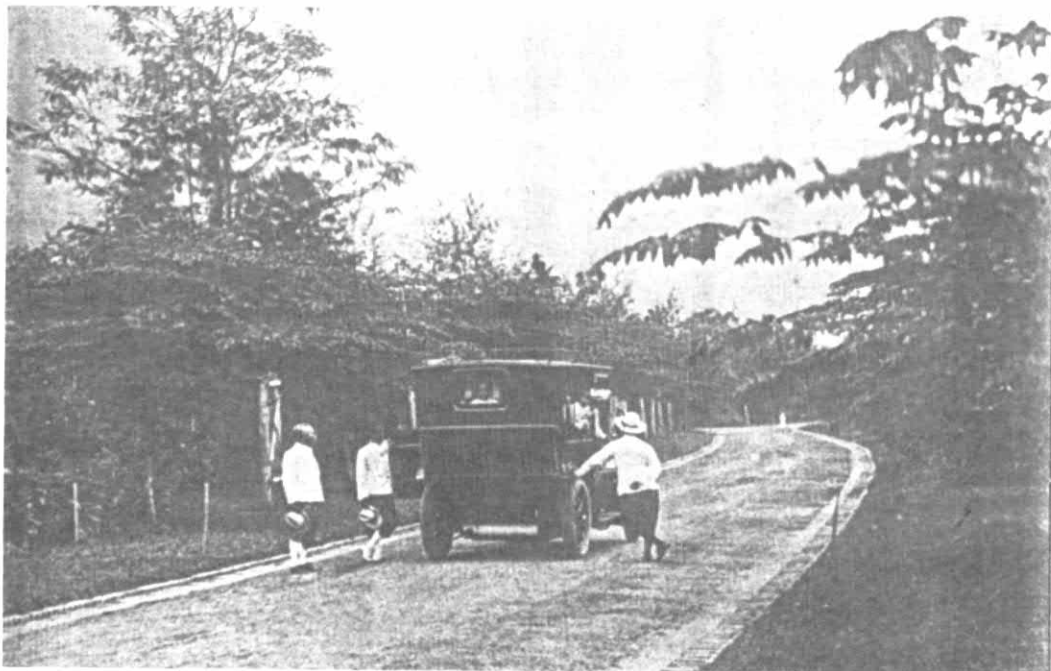

รูปภาพ 7 - 86 ฝ่ายในกำลังเก็บผลไม้ที่ปลูกริมถนนกันอย่างสนุกสนาน

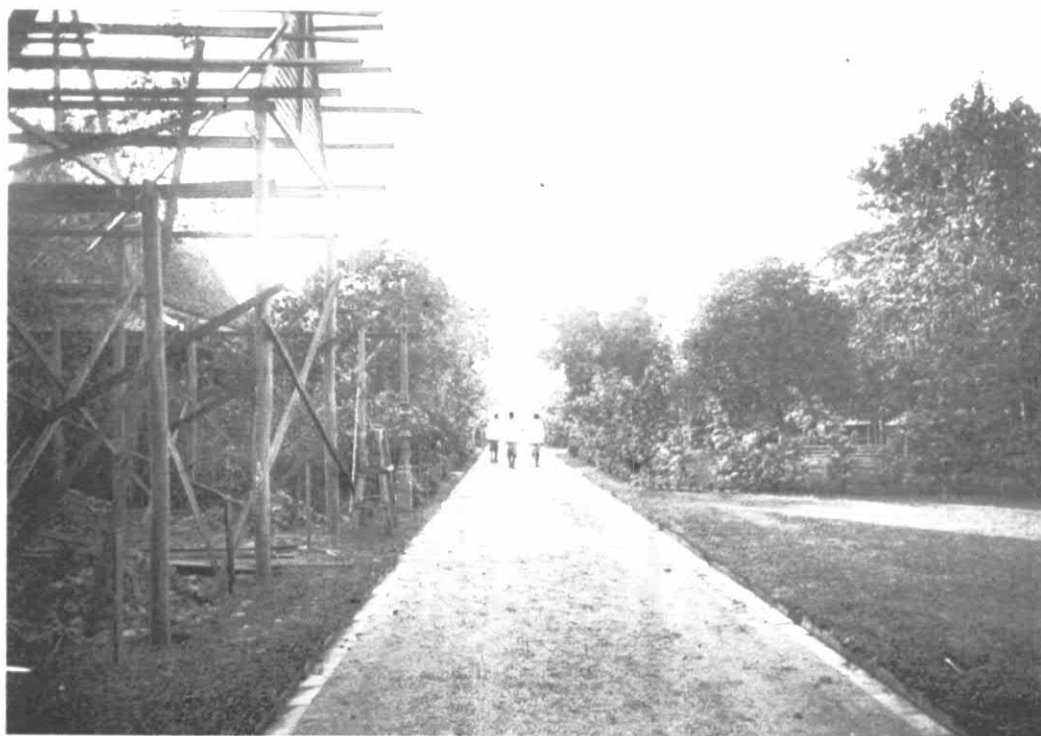
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

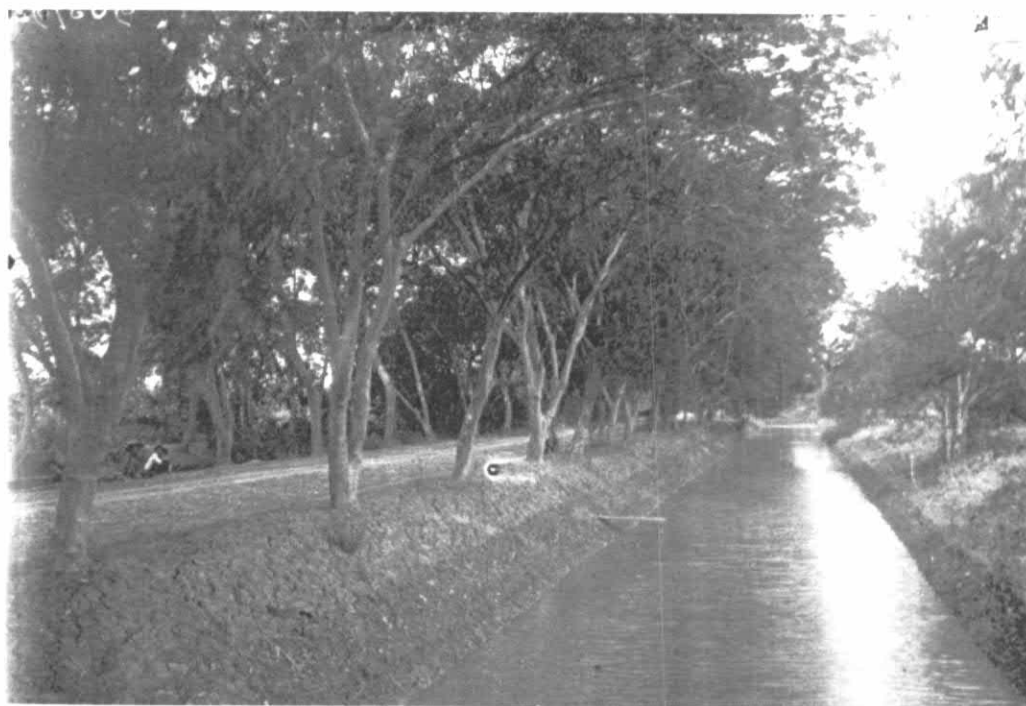
รูปภาพ 7 - 87 ริมถนนสี่มื๋อในสองฝั่งปลูกต้นกระถ่อนเรียงรายเป็นระเบียบตลอดถนน
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 88 ถนนมั่งกรำในบริเวณพระราชวังสวนดุสิต
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 89 ถนนบ้าย
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 90 การปลูกต้นไม้ริมถนนเป็นแนวให้ความร่มเย็นขณะสัญจร
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 91 การปลุกต้นไม้ถนนบริเวณถนนทางเข้าถนนพระลาน

ที่มา : ชุมรับเสด็จพระพุทธเจ้าหลวงอ้างอิงจากจดหมายเหตุแห่งชาติ

แม้แต่ริมกำแพงวังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีแบบแผนในการตกแต่งและต้นไม้ที่ตรงพระราชประสงค์ ซึ่งทรงมีความเชี่ยวชาญในการเลือกและการคำนึงถึงประโยชน์ที่ได้จากต้นไม้ ดังตั้งพระราชหัตถเลขาที่มีถึงเจ้าพระยาวรวงษ์ไพบูลย์เรื่องต้นไม้ที่จะปลูกริมกำแพงวังสวนดุสิตเมื่อวันที่ 1 ก.ย. ร.ศ.118 ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมหวน สุริยคำ, 2528: 25)

“ต้นไม้ที่จะปลูกรอบกำแพงนั้นเองเป็นต้น เพราะจะมีในสวนแล้ว ถ้าปลุกต้นไม้ที่ริมจะมีประโยชน์กว่า แต่ไม่จำเป็นต้องปลุกติดกันเป็นรั้วซึ่งบางจะทำให้ลูกไม้ตก เพราะถึงจะทำเป็นรั้วก็ไม่ทึบได้ คงจะต้องปลุกหญ้า ถ้าปลุกหญ้าที่ริมติดกันจะรักษาหญ้ายาก ให้ปลูกระยะห่างกัน 6 คอกจะพองาม”

และพระราชหัตถเลขา เมื่อวันที่ 2 กันยายน ร.ศ. 118 ดังนี้ (เรื่องเดียวกัน, 2528: 26)

“ด้วยเรื่องต้นไม้ที่หมื่นราชานุบาลว่าเป็นพุ่ม ซึ่งไม่ควรจะลงริมกำแพงนั้น อยากจะได้มาลงตามแนวกำแพงข้างในสัปดาห์พยอม เพราะพยอมนั้นปิดปีกว่าจะแลเห็นใบเขียวก็ยังช้า แต่สับแถวใน คือริมถนนแนวกำแพงด้านหน้าแถวเดียวเห็นจะพอดอกกระมัง ให้นับจำนวนต้นสอบดู โดยไม่พอกก็คงจะหาที่อื่นได้”

จากหลักฐานที่เป็นพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงวางระเบียบแบบแผนของการจัดตกแต่งภูมิสถาปัตยกรรมภายในสวนดุสิตแม้แต่การจัดตกแต่งต้นไม้ ทรงมีพระอัจฉริยภาพและความเข้าใจในเรื่องของต้นไม้ได้เป็นอย่างดีและทรงพระราชทานคำแนะนำด้วยพระองค์เองเพื่อให้สวนดุสิตถูกต้องตามพระราชประสงค์ที่สุด จึงทำให้พระราชวังดุสิตเป็นสถานที่ที่ร่มรื่น สวยงาม ไม่แออัดเหมือนพระบรมมหาราชวัง

2. พระราชอุทยานในพระราชวังสวนดุสิต

ดั่งที่ได้กล่าวข้างต้นถึงมูลเหตุในการสร้างพระราชวังสวนดุสิตว่า พระองค์ได้มีโอกาสเสด็จทอดพระเนตรพระราชวังของกษัตริย์ต่างประเทศ เมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกในปี พ.ศ.2440 ทรงพอพระราชหฤทัยพระราชวังที่อยู่ชานเมืองและมีพระราชอุทยานที่กว้างขวางงดงามด้วยเหตุนี้พระองค์จึงมีพระราชดำริให้สร้างพระราชอุทยานทางด้านตะวันออกของพระราชวังดุสิตเพราะเป็นที่เหมาะสมและอยู่ใกล้พระราชฐานและเป็นพระราชอุทยานสมดังพระทัยสืบมา จนมาถึงในสมัยรัชกาลที่ 8 จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้นได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระราชทานสวนดุสิต มาจัดตั้งเป็นสวนสัตว์และเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน เพิ่มเติมจากสวนลุมพินีเมื่อได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ พระราชทานตามที่ขอแล้ว ทางเทศบาลนครกรุงเทพจึงได้ประกาศให้พระราชอุทยานสวนดุสิตเป็น “สวนสัตว์ดุสิต” หรือเขาดินวนาตั้งแต่วันที่ พ.ศ.2481 เป็นต้นมา

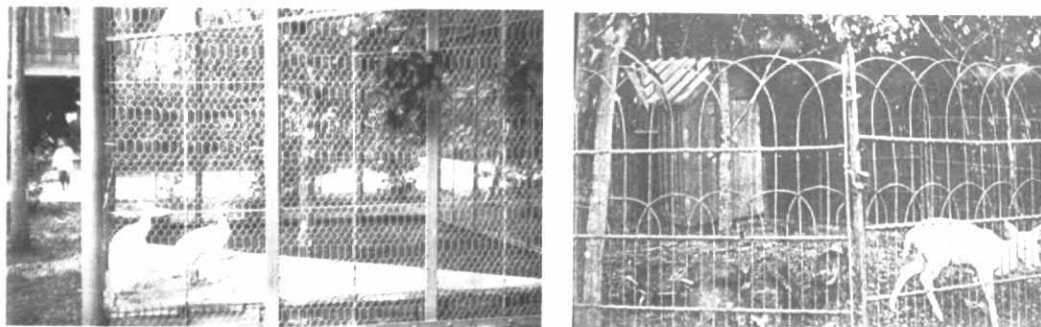
ที่ตั้งของพระราชอุทยาน

ตัวพระราชอุทยานตั้งอยู่บนพื้นที่ราบด้านตะวันออกของพระราชวังสวนดุสิต มีขนาดพื้นที่ประมาณ 112 ไร่กับ 277 ตารางวา สันนิษฐานว่ามีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	จดถนนช่างฮี (ถนนราชวิถี)
ทิศใต้	จดถนนใบพร (ถนนอุทงนอก)
ทิศตะวันออก	จดถนนลก (ถนนพระรามที่ 5)
ทิศตะวันตก	จดถนนใบบัว (ถนนอุทงใน)

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างพระราชอุทยาน

ประมาณ พ.ศ.2438 เมื่อแรกสร้างพระราชวังสวนดุสิตพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริสร้างพระราชอุทยานขึ้นเพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนส่วนพระองค์และข้าราชการบริพารฝ่ายใน ประกอบกับพระองค์เคยเสด็จประพาสยุโรป เมื่อปี พ.ศ.2440 ได้ทอดพระเนตรพระราชอุทยานและสวนสัตว์ของต่างประเทศเป็นสถานที่ให้ความเพลิดเพลินและให้ความรู้เกี่ยวกับสัตว์เป็นอย่างดี ดังนั้นหลังจากเสด็จนิวัติประเทศไทยได้ทรงมีพระราชดำริให้จัดสร้างพระราชอุทยานขึ้นในสยามบ้างตามแบบอย่างของนานาอารยประเทศ

รูปภาพ 7 - 92 นกยูงเผือกและกวางกอนที่จะย้ายมาเลี้ยงในพระราชอุทยาน

ที่มา : สยามรำลึก

ในตอนนั้นพระราชอุทยานแห่งนี้ใช้เป็นที่เสด็จประพาสเพื่อทรงเปลี่ยนพระราชอิริยาบถแต่เพียงอย่างเดียวยังไม่มี การนำสัตว์ชนิดใดมาเลี้ยงไว้ ในคราวที่เสด็จประพาสหมู่เกาะชวาเมื่อปี พ.ศ.2451 พระองค์ได้ทรงนำดวงดาวจำนวนหนึ่ง กลับมาด้วยและเลี้ยงสัตว์จำนวนไม่มากนักในบริเวณพระที่นั่งอัมพรสถาน ต่อมาภายหลังทรงกล่าวได้ถูกมาเลี้ยงในพระราชอุทยานแห่งนี้พร้อมสัตว์ที่ได้รับการทูลเกล้าฯถวายและบางส่วนนำมาจากสวนสาธารณะและ สำหรับพระราชอุทยานที่เป็น สถานที่พักผ่อนส่วนพระองค์และข้าราชการบริพารฝ่ายในโปรดฯให้เรียกว่า “เขาดินวนา” ตามลักษณะเหมือนป่าและการขุดดิน เป็นภูเขาเล็กกลางน้ำ

สิ่งก่อสร้างในพระราชอุทยาน

สิ่งก่อสร้างในพระราชอุทยานสันนิษฐานว่าพระองค์ทรงโปรดฯให้มีการสร้างพลับพลาที่ประทับเพื่อทรงสำราญพระอิริยาบถมีลักษณะเป็นเรือนกระฉากและมีเรือนไทยเป็นศาลากลางน้ำ ซึ่งต่อมากายหลังคงจะมีการปรับปรุงซ่อมแซม และได้ ทรงสัตว์ต่างๆเช่น โรงเลี้ยงกวางดาวอีกจำนวนหนึ่ง

รูปภาพ 7 - 93 ศาลาไทยที่เขาดินสันนิษฐานว่าเป็นของใหม่เรือนกระฉากภายในเขาดิน (ของปัจจุบัน)

ที่มา : ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อมีนาคม พ.ศ.2548

แบบแผนและรูปแบบในการวางผังพระราชอุทยาน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จกลับจากประพาสเกาะชวาและยุโรปแล้ว ทรงมีพระราชดำริที่จะสร้างพระราชอุทยานสวนดุสิตขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ประทับพักผ่อน โดยทรงอาศัยแบบอย่างการจัดสวนพฤกษศาสตร์ของชาวที่ใช้เป็นที่รวมพันธุ์ไม้ต่างๆ ที่ทรงเห็นว่าหายากและเป็นประโยชน์แก่ประชาชนมาปลูกไว้เพื่อการศึกษาและการขยายพันธุ์พืช อีกด้วย (ประชิด วามานนท์, 2531 :112) นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯให้นำดวงดาวมาจากชวาจำนวนหนึ่งที่เลี้ยงไว้ที่สวนกวาง (ปัจจุบันนี้คือบริเวณสวนอัมพร) ย้ายมาเลี้ยงในที่นี้ด้วย มีการตัดถนนล้อมเป็นวงรอบสวนสำหรับสัญจรและปลูกต้นไม้รายไป ตามทางคงความอุดมสมบูรณ์ของต้นไม้ที่ให้ร่มเงาแก่ฝ่ายในได้เป็นอย่างดี และเพื่อให้การจัดสวนเป็นไปอย่างถูกต้องใน ลักษณะใกล้เคียงกับสวนพฤกษศาสตร์โบกอร์ (Bogor Botanical Garden)¹⁷ ที่เมืองบวยเตนซอก (Buitenzorg) ซึ่งเป็นสวน

¹⁷ สวนแห่งนี้อยู่ใกล้เมืองจาร์กาตา บนเกาะชวาตะวันตก ข้าหลวงใหญ่ชาวฮอลันดาชื่อวัน อิมฮอฟ (Van Imhoff) เป็นผู้จัดสร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ.2360 มีเนื้อที่รวมประมาณ 543 ไร่ การจัดวางผังมีการนำน้ำไหลผ่านกลางสวนเพื่อใช้ประโยชน์ในการเก็บน้ำไว้สำหรับรดน้ำต้นไม้ด้วย มีการตัดถนนล้อมเป็นวงรอบสวน ภายในสวนมีถนนชนิดอเวนูหลายสายสำหรับสัญจรและปลูกต้นไม้รายไปตามทาง เพื่อเป็นแหล่งเพาะพันธุ์พืชเมืองร้อนและพืชเศรษฐกิจ เช่น กาแฟ ยางพารา ควินิน ชา ฯลฯ และยังเป็นที่พักปลูกพืชใหญ่เช่น ยางพันธ์ูบราซิล เป็นต้น (ชนาทิพย์ เกสรวัดณะอ้างถึงในวารสารณิ จิวชัยศักดิ์, 2546 :55)

ไม้ดอกไม้ประดับที่สวยงามโดยชาวฮอลันดา ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาตอนหนึ่งว่า “...เวลาเย็นไปสวนอีก จะเล่าก็พื้นเพือนเพราะไปเสียทุกๆ วัน” โดยในการวางผังได้แบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วนคือ พื้นที่ดินราบ พื้นที่เนินเขา เกาะกลางน้ำ และพื้นที่น้ำที่อยู่กลางผืนขนาดใหญ่ เพื่อเก็บน้ำไว้ใช้และสร้างบรรยากาศ พร้อมกันนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำนายอาลาบาสเตอร์และชาวชาวอีก 2 คน มาตกแต่งพระราชอุทยานในพระราชวังดุสิตด้วย (กรรณิการ์ จุฑามาศ สุมาลี, 2541 :56) ทำให้แบบแผนของพระราชอุทยานเป็นการผสมผสานระหว่างสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์เข้าด้วยกัน

ผัง 7 - 23 สวนพฤกษศาสตร์ Bogor Botanical Garden ต้นแบบของพระราชอุทยานสวนดุสิต

ที่มา : www.bogor.indo.net.id/kri/a.htm

รูปภาพ 7 - 94 สวนกว้างในพระราชอุทยานดุสิต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

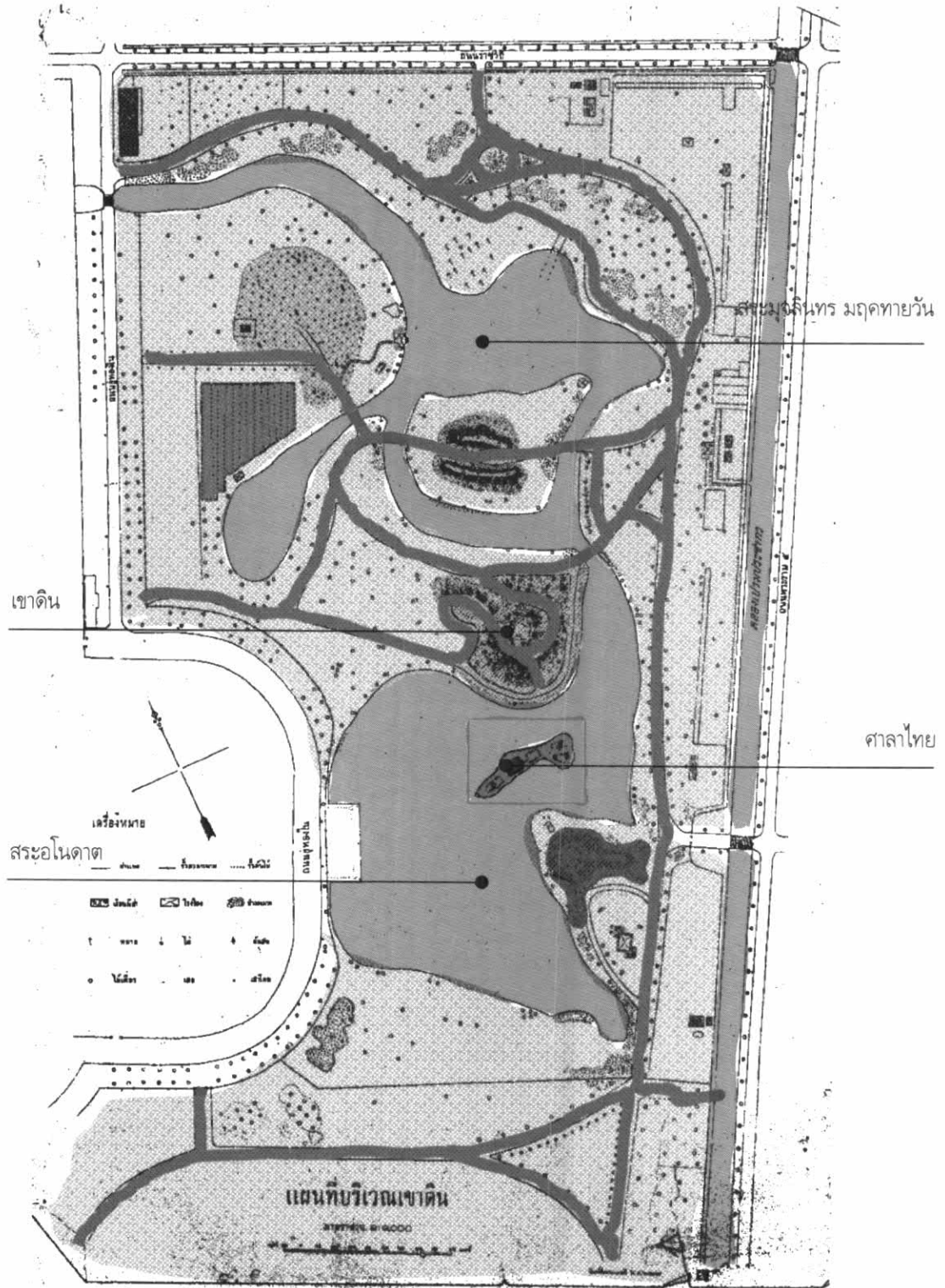
รูปภาพ 7 - 95 พระราชอุทยานฝั่งสนามเสือป่าเป็นสนามหญ้าโล่ง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 96 การตกแต่งพระราชอุทยานโดยการขุดสระน้ำแล้วเอาดินมาถมเป็นเนินเรียกเขาดิน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

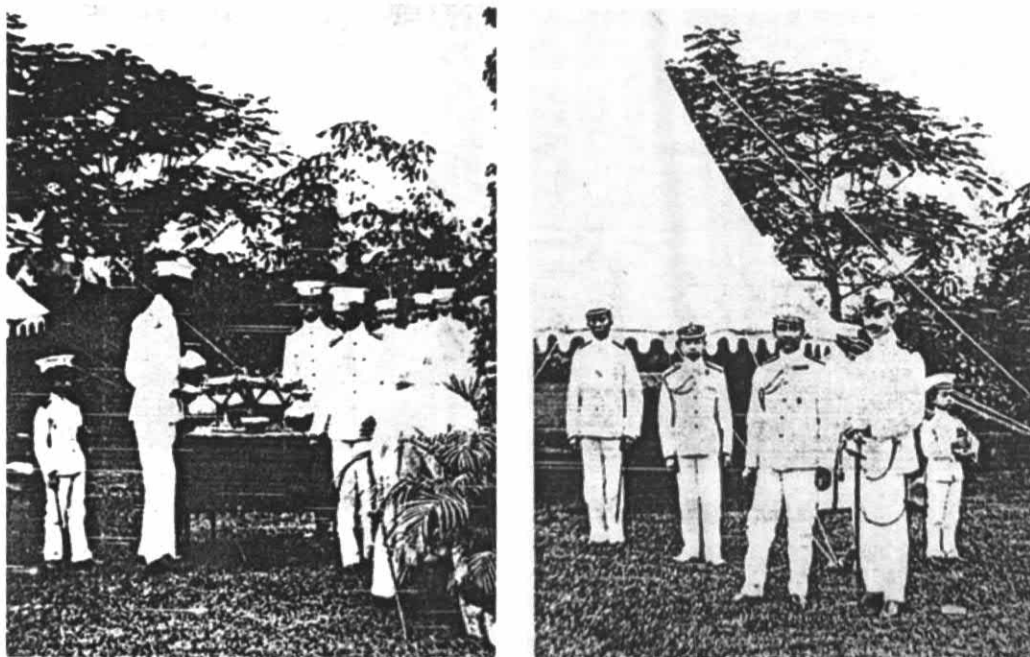

ผัง 7 - 24 แสดงบริเวณเขาดินพระราชอุทยานดุสิต

ที่มา : ท้องจดหมายเหตุแห่งชาติ

การจัดภูมิสถาปัตยกรรมในพระราชอุทยาน

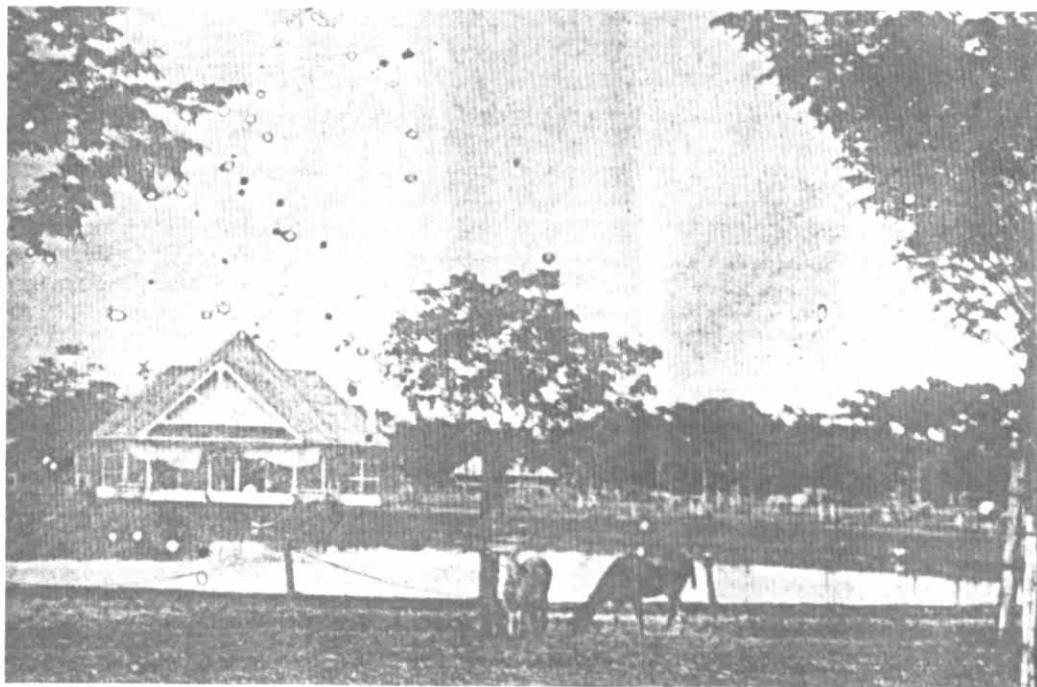
ดังได้กล่าวแล้วว่า พื้นที่ของพระราชอุทยานมีประมาณ 120 ไร่ ได้แบ่งพื้นที่ทั้งหมดออกเป็นสองส่วนใหญ่ๆ คือส่วนที่เป็นพื้นดินอยู่ประมาณ 85 ไร่ และส่วนที่เป็นพื้นน้ำประมาณ 33 ไร่เศษ โดยในการเริ่มสร้างพระราชอุทยานนั้นได้การจัดวางผังเริ่มต้นจากการขุดสระน้ำขนาดใหญ่ขึ้นเป็นอันดับแรกกลางพระราชอุทยานเป็นรูปพระราชหัตถเลขา พระปรมาภิไธยย่อ “จ.ป.ร.” เกิดเป็นทางน้ำคดเคี้ยวมีส่วนที่แคบและกว้างแตกต่างกันเพื่อใช้ประโยชน์ในการเก็บน้ำไว้สำหรับรดน้ำต้นไม้ด้วย ดินที่ขุดขึ้นมาได้จากการขุดสระน้ำนำไปถมที่ลุ่มใกล้เคียงให้เป็นเนินสูงชัน ส่วนดินที่เหลือนำไปกองไว้ตรงข้ามต่าบลทุ่งสัมปอຍ (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของพระตำหนักจิตรลดารโหฐาน) ก่อเป็นเนินเขาเกาะกลางน้ำเรียกว่า เกาะกลาง หรือ เกาะเขาดินวนา เป็นการพยายามสร้างภูมิประเทศที่เป็นภูเขาเป็นธรรมชาติ ปลุกพรรณไม้พันธุ์หายากทั้งไม้เมืองร้อนและเมืองหนาว ให้มีสภาพเป็นส่วนป่าธรรมชาติให้ความร่มรื่น การวางผังให้มีพื้นที่ที่เป็นธรรมชาติ สระน้ำ เนินดินทำให้เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของสัตว์ กลายเป็นสวนที่รื่นรมย์ยิ่งขึ้นจากการได้ยินเสียงร้อง เห็นภาพสัตว์เคลื่อนไหว ภายในพระราชอุทยานมีศาลาเป็นที่นั่งพักผ่อนสังสรรค์ จุดชมวิวซึ่งบรรยากาศก็จะแตกต่างกันไปตามแต่สถานที่เช่นศาลากลางน้ำ ศาลาในสวน เป็นต้น โดยตัวศาลามากไปร้องโค้งเพื่อช่วยในการมองเห็นและใกล้ชิดกับธรรมชาตินอกจากนี้ศาลายังเป็นจุดเด่นและองค์ประกอบที่สำคัญพร้อมทั้งยังเป็นจุดจบของสายตานิสวนได้ ทางสัญจรมีการตัดถนนล้อมเป็นวงรอบสวนหลายสายขนานไปกับสระน้ำบ้าง และริมชายน้ำ มีทางเดินคดเคี้ยวในกลุ่มต้นไม้บ้าง ทางเดินบางช่วงห่างจากชายน้ำลึกเข้ามาในดงต้นไม้ทึบ ทางเดินเปลี่ยนบรรยากาศจากที่โล่งบ้างทึบบ้าง ทางเดินขึ้นเนินลงเนิน เป็นต้น ทำให้เกิดบรรยากาศที่แตกต่างกันไปตามตำแหน่งช่วงการเดินทางทำให้เกิดความน่าสนใจภายในพระราชอุทยานมีอนุสรณ์ที่เป็นศิลาจารึกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชทานให้แก่พระราชอาคันตุกะ บริติชวัลลิดมา แห่งเมืองเดนมาร์ก ที่เสด็จมาเยี่ยมชมพระราชอุทยานในรัชสมัยของพระองค์ พร้อมกับได้ทรงปลูกต้นไม้ไว้เป็นที่ระลึกด้วย ต่อจากนั้นได้มีการขุดคูคลองระบายน้ำจึงทำให้บริเวณเวียงน้ำในพระราชอุทยานแห่งนี้เกิดเป็นเกาะแก่งต่างๆ มากมาย เช่น เกาะสน ที่อยู่ทางด้านเหนือซึ่งได้สันนิษฐานกันว่ามีการนำสนนานาชนิดมาปลูกรวมกันไว้บนเกาะแห่งนี้จึงเป็นที่มาของชื่อเกาะสน เกาะกวาง เป็นเกาะที่อยู่ของกวางชนิดทำให้แบบแผนของพระราชอุทยานเป็นการผสมผสานระหว่างสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์เข้าด้วยกันและถือว่าเป็นจุดเริ่มต้นของสวนสัตว์ในกาลต่อมาเป็นชุดแรก รวมทั้งในเวลาต่อมาได้มีการนำสัตว์ป่าหายากชนิดต่างๆ เข้ามาเลี้ยงเพิ่มเติมเป็นระยะๆ หลังจากนั้นได้มีการขุดคูคลองระบายน้ำ ทำถนนเชื่อมตัดผ่านจากคลองเปรมประชากรเข้าไปโดยรอบหลายเส้นทาง จากการศึกษาสันนิษฐานว่าพรรณไม้ที่ใช้ปลูกในสระน้ำนั้นมีจำพวกบัวพันธุ์ต่างๆ ทั้งบัววิกตอเรีย บัวสาย บัวหลวง ผักตบชวา ต้นไม้ชายน้ำเช่นพุทธรักษา ต้นกกหรือพืชที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ นำความสวยงามและร่มรื่นพร้อมช่วยยึดตลิ่งได้เป็นอย่างดี

รูปภาพ 7 - 97 รัชกาลที่ 5 ทรงรับรองเจ้านายต่างประเทศทำพิธีปลูกต้นสักที่เขาดิน
ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับแนวพระราชดำริเรื่องสวนพฤกษศาสตร์

รูปภาพ 7 - 98 ศาลาริมสระอโนดาตในพระราชอุทยาน
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 99 สระมุจลินทร มฤคทายวันในพระราชอุทยาน

ที่มา : สยามรำลึก

รูปภาพ 7 - 100 สระโหนดาดอันเป็นที่รรมย์ของราชสำนักฝ่ายในสังเกตการใช้พรรณไม้ที่ปลูกในสระน้ำ

ที่มา : ทอจดหมายเหตุแห่งชาติ

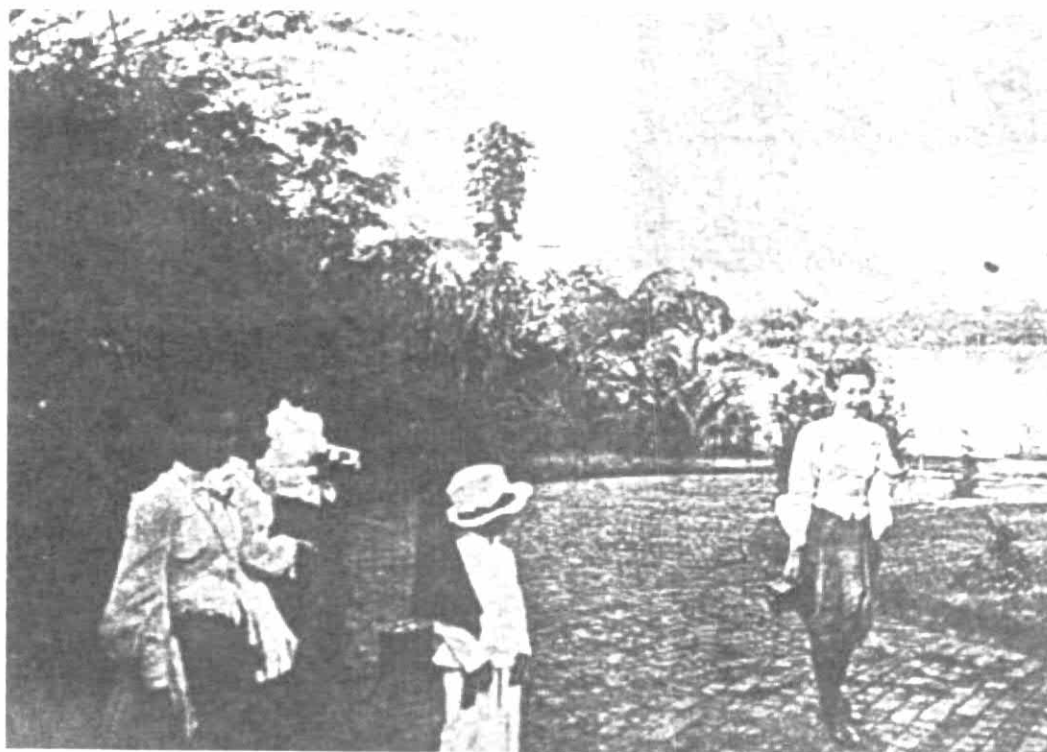
รูปภาพ 7 - 101 ผักตบชวาที่พระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏฯ ทรงนำเข้ามาเมื่อคราวตามเสด็จไปชวา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 102 ถนนในพระราชอุทยาน เป็นเส้นสายธรรมชาติมีการปลูกหญ้าสองถนนด้านหลังคือศาลางกลม

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 103 ฝ่ายในกับบริเวณเขาดินสังเกตพื้นมีการปูด้วยหิน

ที่มา : สยามรำลึก

รูปภาพ 7 - 104 การประชุมรายนต์ที่เขาดินสังเกตต้นไม้ยืนต้นมีหลายชนิด

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในเรื่องของการหาพันธุ์ไม้เข้าไปปลูกภายในพระราชอุทยานนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเป็น
 ธุระตั้งหลักฐานจากพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวรวงษ์พิษณุพนธ์เรื่องต้นไม้ที่จะปลูกในเกาะอยู่ยี่ที่เขาดินเมื่อวันที่ 25
 เมษายน ร.ศ. 118 ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมหวน สุริยคำ, 2528 :23)

“อนึ่ง จะหาต้นกลางสาตที่ดีๆ มาปลูกในเกาะอยู่ยี่สัก 10 ต้นจะได้ฤกษ์ไม่ ถึงต้นย่อมๆ ช้าหน่อยก็ทนเอา”

และฉบับวันที่ 1 กันยายน ร.ศ.118 (เรื่องเดียวกัน, 2528 :25)

“อนึ่งต้นไม้ที่เหลือๆนอกจากพิบูลเช่นบีบเป็นต้นจะปลูกที่เกาะอยู่ยี่ ถ้ามือไร่บ้างเอาไปค้อยไว้ในเกาะนั้น”

และฉบับวันที่ 13 พฤษภาคม ร.ศ.118 (เรื่องเดียวกัน, 2528 :28-29)

“เมื่อยพระยาพิพิธบอกให้ต้นจันกระพ้อว่าสูงถึง 4 วาจะซุดให้ฤกษ์ไม้ให้คนไปดู ที่บ้านคุณสอนในคลองวัดพิไชยญาติ
 อิกต้นหนึ่งบรรดาต้นจันกระพ้อที่ได้มาให้เอาไปไว้ที่เกาะอยู่ยี่ปลูกเข้าแถวกันทั้งสิ้น”

จะเห็นได้ว่าต้นไม้ที่จะนำไปปลูกที่เขาดินนั้นมีทั้งไม้ดอกไม้ ผลซึ่งส่วนใหญ่จะมีผู้นำมาถวายบ้าง พระองค์ทรง
 ต้องการบ้าง ซึ่งจากการเสด็จประพาสชมสวนพฤกษศาสตร์ที่เมืองบุนเตนชอกนี้ไม่เพียงเพื่อสำราญพระอิริยาบถ และทรงชื่น
 ชมกับความงดงามของสวนไม้ใบไม้ดอกไม้ต่างๆ เท่านั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงสนพระทัยในเรื่อง
 พันธุ์ไม้ต่างๆ ที่ในเมืองไทยยังไม่มีหรือมีแต่แพร่หลายเพื่อนำพันธุ์มาปลูกในเมืองไทยอีกหลายชนิดทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้นำเข้ามาภายหลังการเสด็จประพาสเกาะชวาครั้งที่ 3 เช่น ปาล์มขวด ตะขบฝรั่ง ชะเฒ่า ฯลฯ (พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระ
 ปิยมหาราช, 2526 :8) ที่น่าสนใจคือผักตบชวาที่พระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏฯ ทรงนำเข้ามาเมื่อคราวตามเสด็จไปชวา
 ผักตบชวาเป็นพืชที่ขึ้นในน้ำและมีดอกสวยงามมากในระยะแรกผู้ใดต้องการนำไปปลูกต้องไปขอกจากในวัง (พระยาวิจิตรนันท
 , 2528 :935) มีต้นไม้บางชนิดที่ทรงเข้าพระทัยว่าเมืองไทยยังไม่มีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำพันธุ์มาจากชวาและแจกจ่าย
 ไปตามหัวเมืองมาทราบภายหลังว่าต้นไม้ที่นำเข้ามาคือต้นลูกชิดหรือต้นตาวนั่นเอง ขณะเดียวกันทรงพระมหากรุณาโปรด
 เกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระสมมตอมรินทร์เสด็จไปชมและจำแนบอย่างวิธีการดำเนินงานของสวน
 พฤกษศาสตร์ที่นั่นเพื่อนำมาปรับประยุกต์ใช้ในเมืองไทย (กรรณิการ์ จุฬามาศ สุมาลี, 2541 : 55) ในเรื่องการจัดแต่งสวนนี้
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าชาวชวามีความรู้และความชำนาญมาก เห็นได้จากพระราชหัตถเลขาว่า

“...มาได้ตำราที่ชวานี้อย่างหนึ่งในเรื่องเล่นต้นไม้ เขาที่กระเช้าหรือรางต่างๆ บรรจุนดินแล้วเอาดอกไม้เสียบยกง่าย
 แลบานเหมือนกับแจ่มน้ำ แต่งได้งามๆ มาก...”

ซึ่งทรงโปรดฯ ให้สร้างพระราชอุทยานที่ปลูกพรรณไม้นานาชนิดจากต่างประเทศ (Exotic floral plant) ยังผลให้
 เป็นพระราชอุทยานที่มีความงดงามและมรึนในลักษณะสวนป่าธรรมชาติผสมผสานกับสวนสัตว์และสวนพรรณไม้ กลายเป็น
 สวนอันน่ารื่นรมย์ตามแบบอย่างพระราชอุทยานของพระมหากษัตริย์ยุโรปตามที่ทรงทอดพระเนตรมา

7.1.4 สวนสุนันทา

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ.2450 และได้มาประทับที่พระราชวังสวนดุสิตเป็นการถาวรแล้ว ทรงมีพระราชดำริที่จะมีสวนส่วนพระองค์โดยให้มีลักษณะแบบสวนป่าอยู่ในวังเพื่อเป็นที่พักผ่อนพระอิริยาบถ พร้อมทั้งสร้างเป็นที่ประทับในวันหน้าของเจ้านายฝ่ายในของพระองค์ภายหลังจากเสด็จสวรรคตไปแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง “สวนสุนันทา” ขึ้นเป็นการขยายเขตพระราชฐานออกไปทางด้านทิศตะวันตก การสร้างไม่แล้วเสร็จเพราะเสด็จสวรรคตเสียก่อน ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชการที่ 6 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างต่อตามแบบแผนเดิมพร้อมสร้างพระที่นั่งนงคราญสโมสรเพื่อเป็นห้องพระโรงทำหน้าที่เป็นศาลาเอนกประสงค์ สวนสุนันทาจึงเป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายในของรัชกาลที่ 5 ตามพระราชประสงค์เดิมทุกประการ ปัจจุบันสวนสุนันทาเป็นสถานที่ตั้งของวิทยาลัยครูสวนสุนันทา วิทยาลัยครูสวนดุสิต วิทยาลัยการปกครอง และสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท

ที่ตั้งของสวนสุนันทา

สวนสุนันทาตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของเขตพระราชฐานพระราชวังสวนดุสิต เนื้อที่ประมาณ 122 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	จดถนนราชวิถี (ถนนราชวิถี)
ทิศใต้	จดถนนไพบพิร (ถนนอุทงนอก)
ทิศตะวันออก	จดถนนดวงดาวใน (ถนนราชสีมา)
ทิศตะวันตก	จดถนนตะพานทอง (ถนนสามเสน)

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างสวนสุนันทา

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาประทับที่พระราชวังสวนดุสิตเป็นการถาวรแล้ว ทรงตั้งพระทัยควบคุมตกแต่งพระราชฐานให้สวยงาม เมื่อ พ.ศ.2445 เชื่อว่าได้มีการตกแต่งบริเวณที่จะได้ทรงกำหนดให้เป็น “สวนสุนันทา” ขึ้นมาด้วย เพราะเริ่มปรากฏในพระราชกระแสสั่งความให้พระยาเวียงในนฤบาลและพระยาอภิรักษ์ปลุกต้นไม้ต่าง ๆ ที่ “ริมฝั่งสระสุนันทา” บริเวณพื้นที่ด้านตะวันตกถึงถนนตะพานทอง ดังตัวอย่างพระราชกระแสดังนี้

“วันที่ 4 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก121 แจ้งความมายังพระยาเวียงในนฤบาลด้วยมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ว่าท่านทูลเกล้าฯ ถวายหนังสือลง วันที่ 3 เดือนนี้ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า...พระยาอภิรักษ์ แลสองข้างถนนฝั่งกรำถึงนำพลับพลาริมถนนภาพระบำ คือที่ทำแล้วไปตั้งแต่ลายริมถนนเบญจมาศรอบสนามม้าด้านใต้จดถนนยกด้านตะวันออกริมถนนยกถึงถนนราชวิถีริมฝั่งสระสุนันทาแลตลอดถึงถนนภาพระบำแลลายพลับพลาริมถนนภาพระบำทั้ง 2 ฝั่ง ก็จะได้ลงมือทำลายที่ยังค้างอยู่ ด้านจมน้ำราชานุบาลอีก 6 แปลง แล้วต่อไปจะได้จับทำตามลานรอบสนามม้าด้านใต้ นั้น โปรดเกล้าฯ ว่าเป็นการดีแล้วฯ”

สวนสุนันทามีต้นแบบจากวิลลาโนเบลชันเรโมที่เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 พ.ศ. 2450 เมื่อได้ทอดพระเนตรแล้ว จึงทรงเกิดความคิดถึงแบบสวนที่พระองค์ต้องการและมีพระราชกระแสสั่งความมายังเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เมื่อวันที่ 2 สิงหาคม ร.ศ.126 ว่า ในเขตพระที่นั่งอัมพรสถานนั้นแม้จะพอพระทัยแต่ก็ยังมิบังสิ่งที่ยังไม่สมพระทัยเพราะไม่มีสวนเที่ยวเล่นเป็นที่ส่วนพระองค์ดังพระราชวังของเจ้านายในยุโรป ดังที่ทรงกล่าวว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 50)

“...เว้นไว้แต่พื้นที่ซึ่งตั้งเรือนลงไปผิวนั้น รู้แต่แรก มาเดี๋ยวนี้ยิ่งคิดเห็นมากขึ้น ทางที่จะคิดแก้ก็ได้คิดไว้แล้ว แต่
ยังเสียตายนเงินจึงได้รื้ออยู่ น่าที่จะต้องทำคือพระที่นั่งเดี่ยวนี่ ไม่มีที่ส่งซึ่งจะเที่ยวเล่นแต่ลำพังได้ ลงกระไดลงมาก็
เป็นข้างหน้า ออกจากกำแพงไปก็ฝรั่งมาถึง เราควรจะมีสวนข้างในซึ่งเที่ยวได้ตามลำพัง ยังมาเห็นพวกเจ้าแผ่นดิน
ฝรั่งถือลูกประแจสวนหลายคนเข้า ยิ่งคิดถึงสวนที่นึกไว้ว่าจะทำมากขึ้น...”

ทำให้สวนสุนันทาเริ่มปรากฏภาพชัดเจนมากขึ้นถึงพระราชประสงค์ที่จะให้มีลักษณะเป็นสวนป่า แต่การสร้างดำเนิน
ได้เพียง 2 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต ทำให้การก่อสร้างต่าง ๆ ในสวนสุนันทายังไม่เสร็จ
สมบูรณ์ตามที่ทรงมีพระราชประสงค์ จากประวัติในการสร้างสวนสุนันทาสมาสามารถสรุปสาเหตุในการสร้างสวนสุนันทาดังนี้

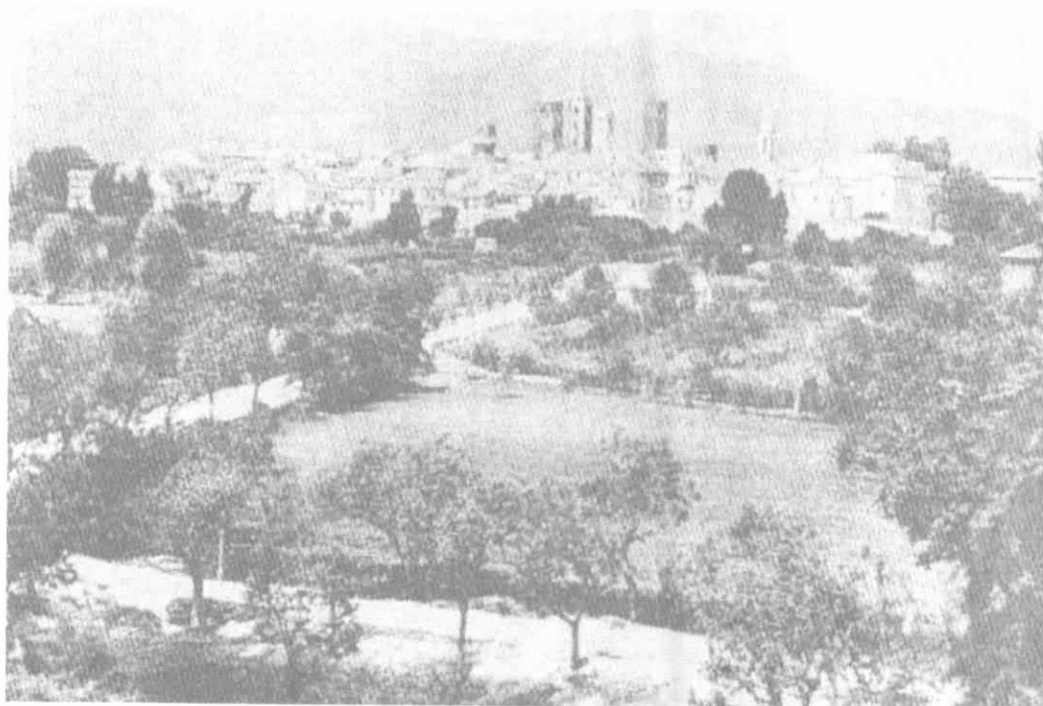
1. เป็นพระราชอุทยาน ทรงตั้งพระทัยให้เป็นที่พักผ่อนพระองค์มีลักษณะเป็นสวนป่าเหมาะสำหรับเสด็จประพาส
ออกไปประทับพักผ่อนพระราชอิริยาบถ จึงได้ทรงมีพระราชกระแสสั่งความมายังเจ้าพระยายมราช เมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์
ร.ศ.126 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 79-80)

“ดินข้างคลองเม่งแสงนั้นให้เลิกเสียตาย เพราะอยู่ใกล้สวนซึ่งเราคิดว่าจะขยายออกไปใหม่ ถ้าขนาบที่สวนจะพูนขึ้น
เป็นเนินเลนได้สูงอยู่... ความปรารถนาก็เรื่องหนึ่งเนื่องจากกันนี้ คือเวลาเย็น ๆ ออกไปเที่ยวตามในสวนหาที่ปรีเวซี
ไม่ได้ มีเจ๊กมีแขกมาเที่ยวยุ่มยามอยู่เสมอ ครั้นจะห้ามเสียๆเราก็เคยใจดีมาแล้ว จะไปเกิดใจร้ายขึ้นก็ไม่เสมอต้น
เสมอปลาย... เมื่อกลับมานึกถึงที่จะขยายข้างหลังนี้ ก็มีเรื่องเกะกะอยู่มากเป็นต้นว่า เรือนแม่เล็ก จะต้องทำให้แล้ว
เมื่อวานขึ้นก็เร่งว่าเรือนเดี่ยวนี่ซวดเซทรุดโทรมลง กว่าจะทำแล้วอายเงินก็จะไปหมดเสียที่เรือนนั้น สวนนั้นก็คั่งค้าง
ไปอีกมันถืออดใจอยู่ดังนี้ จึงได้นั่งไม่วินิจฉัยลงไปได้ว่ากระไร ช่วยนึกดูที่ว่า จะมีทำทางอย่างไรบ้าง...”

รูปภาพ 7 - 105 พระรูปหมู่ทรงฉายที่วิลล่าโนเบลซานเรโมเมื่อปี พ.ศ. 2450 ต้นแบบของสวนสุนันทา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 106 แสดงรูปแบบพระราชอุทยานที่รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯให้เป็นแบบอย่าง ถ่ายประมาณปี พ.ศ. 2450

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2. เป็นที่ประทับแก่เจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 เพื่อทรงเตรียมที่อาศัยในวันหน้าสำหรับเจ้าจอมของพระองค์เพราะทรงทราบดีว่าพระองค์เป็นผู้มีครอบครัวมากในวันข้างหน้าถ้าสิ้นรัชสมัยของพระองค์บรรดาเจ้าจอมที่มีพระราชธิดาและไม่มีทั้งพระราชธิดา พระราชโอรสทั้งหลายจะลำบาก สำหรับเจ้าจอมที่มีพระเจ้าลูกเธอพระองค์ชายคงไม่มีปัญหาเพราะได้ออกไปอยู่วังกับพระราชโอรสได้ ความห่วงใยในข้อนี้ถึงกับมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ. 123 (พ.ศ.2447) ว่า

“...ถ้าจะคิดไปตามราชประเพณีก็ไม่ควรจะเปนห่วงอันใด ถ้าล่วงแผ่นดินไปแล้วเขาก็ทำราชการต่อไป เปนเจ้าจอมฤๅพนักงาน... แต่การทุกวันนี้เปลี่ยนแปลงไปชอบกลอยู่ จะบ่นอย่างพระพุทธรูปเล็ดล้าหว่งท้าวบรรคณาโหลย ว่ากลัวเขาจะไม่เลี้ยงเองต่อไป... ข้อที่จะคิดว่าให้เปนพนักงานต่อไปนั้นคนที่เคยโตเสียมากเช่นนี้ เหนจะทนไปนั่งกับพนักงานไม่ได้ผลประโยชน์ที่เจ้าแผ่นดินจะสามารถให้แก่พนักงานก็คงไม่พอกิน เมื่อทางที่จะอยู่ทำราชการไม่แลเห็นเช่นนั้น ก็ยังมีแต่จะอยู่กับหลานเฉย ๆ ในวัง ทางนั้นก็แลไม่เห็น เพราะการไปในอนาคตคงจะต้องย้ายเย้าเรือนร่นเล็กลงแคบลงตามทีคิดใหม่ฤๅความไม่พอใจฟังกันเพราะว่าไม่ต้องอาศัยเรือนอย่างใดอย่างหนึ่ง คงทำให้ไม่ยอกอาศัยเรือนเขาอยู่ ลงปลายคงต้องไปอยู่นอกวัง... เปนอันเราทำความลำบากให้เขาเมื่อภายหลัง เพราะไม่คิดหาทุนรอนที่อยู่ให้เขาเลย... ถ้าลงจนต้องตอยไปเที่ยวเปนข้าเจ้านายเขาใช้แล้ว ๆ ก็เป็นที่น่าสงสารใจ หายเต็มที นับว่าเป็นการเสียพระเกียรติยศด้วย.”

และพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยายมราชในคราวเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. 2450 ทรงปรารภถึงความวิตกห่วงใยในครอบครัวอาจจะมีใครช่วยดูแลแทนพระองค์จะทำให้ลำบากในอนาคต แสดงถึงน้ำพระทัยที่เปี่ยมล้นของพระองค์ที่มีให้กับครอบครัวของพระองค์เอง ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 21)

“คงจะสมัครประจำของรักษาในเมืองมากกว่าที่จะมาเอื้อเพื่อทางสวนดุสิตนี้ ครั้นจะให้เข้าไปอยู่ในวังเสียให้หมด ผู้ที่ไม่ใช่เจ้านายแลเมียเรือนสหายก็จะต้อย ผู้ที่ป่วยไข้ไม่สู้สหายแลที่มีเรือนอยู่ไม่ได้จริงๆ”

และพระราชหัตถเลขาเมื่อ วันที่ 2 สิงหาคม ร.ศ.126 ความว่า (เรื่องเดียวกัน, 2482 : 52)

“พากถนบ้วยข้างเหนือคิดจะเอาไว้เป็นที่ปลูกเรือนสำหรับลูกผู้หญิง ซึ่งจะต้องอยู่ในวังไปภายหลัง ด้วยการที่จะกลับไปอยู่ในพระบรมมหาราชวังออกจะเป็นการลี้ภัยซึ่งไม่มีใครมี ถ้าจะต้องเข้าไปก็เป็นการถูกเกณฑ์ บางคนก็จะชอบใจ บางคนก็จะเดือดร้อนที่ซึ่งอยู่เดี่ยวนั้นเป็นแต่ที่อาสย ถ้าเป็นการจำเป็นต่อไป จะเป็นที่ทรหดเห็นมากแต่การนั้นเอาไว้คิดภายหลังได้ ทั้งเปล่าไว้เสียครึ่งซีก ถ้าจะคิดก็เป็นการจำเป็นอย่างเดียวกันแต่เรื่องน้ำ ถ้าเรือนจะขึ้นไปอยู่ในดอนเช่นนั้นจะเกิดขัดน้ำ น่าจะต้องมีห้วยคลองอะไรต่อไปจากสระซึ่งจะทำสวนทางนี้ ให้มีน้ำใช้ได้ตลอดอีกสายหนึ่ง ขอให้แลดูในข้อนี้ด้วย”

แต่สำหรับเหตุผลในประการที่สองนี้ยังมีได้ทรงเร่งด่วนมากนักเพียงแต่พระองค์คิดเตรียมการไว้ดังลายพระหัตถ์ที่ว่า “... การนั้นเอาไว้คิดภายหลังได้...”

รูปภาพ 7 - 107 พระมเหสีเทวี พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ เจ้าจอมมารดาและเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

3. เป็นสถานที่ที่รำลึกถึงพระมเหสี คือสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์และทรงใช้ชื่อ “สวนสุนันทา” เป็นอนุสรณ์แห่งความรักที่ทรงมีต่อพระมเหสีพระองค์นี้ ซึ่งเป็นความเข้าใจของบุคคลร่วมสมัยในระบอบนั้น สามารถวิเคราะห์ได้จากการสัมภาษณ์เจ้าจอม ม.ร.ว.สดับในรัชกาลที่ 5 กล่าวว่า (วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2523: 17)

“...เพราะเหตุที่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทาพระองค์นี้เป็นมเหสีใหญ่แล้วทรงพระกรุณาโปรดปรานมากพิเศษกว่าทุกพระองค์ ที่นี้เมื่อท่านไม่มีชีวิตแล้วพระองค์ก็อยากให้มีอะไร ๆ ไว้เป็นที่ระลึก ท่านทรงตั้งชื่อ ร.ร. ราชนิ ว่า โรงเรียนสุนันทาลัยไว้ สวนสุนันทานี้ก็เหมือนกันใคร ๆ เข้าใจกันอย่างนั้น ท่านเรียกแม่ใหญ่หญิงใหญ่คิดถึงหญิงใหญ่บ้าง..”

รูปภาพ 7 - 108 สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

ที่มา : www.vcharkarn.com/

แบบแผนและรูปแบบในการวางผังสวนสุนันทา

เนื่องจากการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 พ.ศ. 2450 ทรงได้แบบแผนจากการจัดสวนสุนันทาจากพระราชวังวิลลาโนเบลชันเรโม ให้มีลักษณะเป็นสวนป่าในพื้นที่บริเวณตะวันตกของพระราชฐานด้านหลังตำหนักสวนสีกูดูยาวไปถึงถนนตะพานทอง มีเรือนสวนหลังเล็กขนาดเท่าพระที่นั่งราชฤดีพร้อมชุดสระน้ำ ดังพระราชกระแสถึงความมายังเจ้าพระยายมราชเมื่อวันที่ 2 สิงหาคม ร.ศ.126 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 50-51)

“...ที่ซึ่งจะทำนั้นดังนี้ ก่อกำแพงวังด้านหลังขึ้นใหม่ ยินไปตามถนนใบพรแลถนนชางฮี้ จนถึงถนน ตพานทอง ขยายถนนตพานทองให้ใหญ่ขึ้นเท่าถนนชางฮี้และถนนใบพร เอาถนนดวงดาวเข้าไว้ในวัง ทรายางที่เดินอยู่เดี๋ยวนี้ คงไว้ไม่ต้องรื้อ กำแพงใหม่ให้เป็นแต่แถวนอก เมื่อแล้วสำเร็จพร้อมหมด อยากรจะรื้อกำแพงเสียสักครึ่งหนึ่งก็รื้อได้ที่บริเวณกำแพงชั้นนอกนี้คิดจะกันไว้เป็นสวนหลังพระที่นั่ง เสมอแนวถนนบ้วยฟากข้างห้องเครื่อง เรือนสวนบังอยู่ในสวนหลังพระที่นั่งแปลนซึ่งจะเขียนสวนตามที่ขอให้เขียนนั้น เขียนเพียงแนวใต้ถนนบ้วย คงจะต้องชักถนนบ้วยนั้นยาวออกไปจนจดกำแพงข้างนอก เพราะฉะนั้นจะได้ที่สวนหลังพระที่นั่งเท่ากันกับด้านหน้า จะเป็นทำเส้นสี่เหลี่ยม ฤทำเส้นเศษ อยากรจะวางเรือนสวนลงไว้หลังหนึ่ง ให้เดินทางตพานหลังพระที่นั่งตรงไปถึงเรือนสวนนั้นได้ถ้ากะไรจะตพานอีกตพานหนึ่งข้ามเหล่า ๆ ตรงสวนสีกูดู เข้าไปในนั้นให้ซึ่ง ปลูกต้นไม้เป็นป่าบังข้างทิศตะวันตก เป็นสวนอย่างป่าๆ ให้รู้สึกเงียบสงัดในที่นั้น การเรื่องทำสวนนี้ บางที่ช่างเขาจะหุ แต่ไม่เป็นไร แก้ไขง่าย ให้วางเค้าลงไว้เสียให้ได้ก่อนว่าถนนจะไปอย่างไร ควรจะมีสระในนั้น ที่จะเอาดินขึ้นถมท้องล่องให้ใช้น้ำอยู่ในลือกเดียวกันกับลือกเดิม ต้องการให้แลเห็นซึ่งจากหลังพระที่นั่ง ตัวเรือนในสวนนั้นต้องให้บังมิด ลับจากถนน ลับจากพระที่นั่ง ไม่ต้องโตใหญ่ ขนาดสักเท่าพระที่นั่งราชฤดีจะพอดี ให้บังฝนได้ จะว่ามากไปกว่านี้ก็ทิ้งเสียไปก็จงบอกเค้าไว้เท่า่นั้นที่ สวนฟากถนนบ้วยข้างเหนือคิดจะเอาไว้เป็นที่ปลูกเรือนสำหรับลูกผู้หญิง ซึ่งจะต้องอยู่ในวังไปภายนอกด้วยการที่จะกลับไปอยู่ในพระบรมมหาราชวังออกจะเป็นการลึกลับไม่มีใครมี ถ้าจะต้องเข้าไปก็เป็นการถูกเกณฑ์บางคนก็จะชอบใจบางคนก็จะเดือดร้อน ที่ซึ่งอยู่เดี๋ยวนี้เป็นแต่ที่อาศัย ถ้าเป็นการจำเป็นต้องไป จะเป็นที่รทกรเห็น

มาก แต่การนั้นเอาไว้คิดภายหลังได้ ทั้งเปล่าวัวเสียครึ่งซีก ถ้าจะคิดก็เป็นการจำเป็นอย่างเดียวแต่เรื่องน้ำ ถ้าเรือนจะขึ้นไปอยู่ในตอนเช่นนั้นจะเกิดขัดน้ำขึ้น น้ำจะต้องมีห้วยคลองอะไรต่อไปจากสระ ซึ่งจะทำสวนทางนี้ ให้มีน้ำใช้ได้ตลอดอีกสายหนึ่ง ขอให้แลดูในข้อนั้นด้วย..”

และทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์ เมื่อวันที่ 22 พฤศจิกายน ร.ศ.127 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหม่อมหลวง สุริยคำ, 2528 : 64)

“... เราไม่ทำอะไรกับคลองคูวัด นั้นเลย ให้คงอยู่ตามเดิม เราจะเช่าฤกษ์ซื้อที่ปากข้างใต้จนตลอดแล้วปลูกต้นไม้เป็นป่าเบียดเสียดให้แน่นจตุรมคองตลอดจนท้ายคูวัด บังกุฎิบังเมรุได้หมด...”

สำหรับอาณาเขตและแบบแผนของสวนสุนันทานั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ได้ทรงเป็นพระราชกฤษฎีกาหนดพื้นที่ไว้อย่างละเอียดดังพระราชหัตถเลขาพระราชทานเจ้าพระยายมราช เมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.127 ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 89-92)

“ขอให้เฝ้าเป็นอันสมัครกันในการที่จะทำสวนตอนนอก สำหรับที่จะได้เขียนแผนที่พอเป็นเลา ดังนี้

1. เขตสวนขยายออกไปถึงแนวคลอง 3 วา ถนนสามแสน แต่คลอง 3 วานั้นจะเปลี่ยนเป็น 6 วาฤๅ 4 เท่า คลองรางเงินที่ซึ่งจะขยายคลองกินฝั่งตะวันออกในสวน คลองนี้จะเป็นคูวัง
2. ฝั่งคลองข้างตะวันตกจะต้องมีถนนสายหนึ่งกว้าง 8 คอก สำหรับเดินรักษาวัง
3. ในชั้นต้นกำแพงด้านตะวันตกคือกำแพงวังเดี๋ยวนี้ ยังไม่รู้ แต่จะเจาะประตูขนาดเล็กหว่างสวนบัวกับสวนที่ถูคูเป็นทางตรงออกไปสวนนอก
4. ที่ซึ่งได้กะไว้ว่าจะเป็นที่บ้านเรือนข้างในตามแผนที่กะแต่ก่อนคงอยู่ ต่อไปจะกันกำแพงเสร็จแล้วจึงจะรื้อกำแพงในออกเสีย กันที่นั้นเข้าไว้เป็นในวัง
5. คงเหลือที่สวนตั้งแต่ถนนดวงดาวไปจนถึงกำแพงในคลอง 3 วาประมาณ 8 เส้น ตั้งแต่กำแพงริมถนนในไปพรไปจนถึงกำแพงริมถนนชาวฮี้ประมาณ 13 เส้น ที่คงจะกว้างอยู่ใน 4 เส้น ทั้ง 2 ด้าน
6. ในที่สวนนี้จะขุดเป็นแม่น้ำด้วย รูปเป็นกงฉากตามพื้นที่ กว้างข้างแคบข้าง ที่กว้างประมาณ 40 เมตร
7. ที่ตรงข้อคอกของกงฉากเป็นที่ตั้งปลูกพลา น่าจะต้องเป็นหัวแหลมให้แลเห็นลำน้ำได้ทั้งข้างเหนือแลข้างตะวันออก
8. เรือนแพที่จะลงไปนั่งเล่นริมน้ำ ควรจะอยู่ข้างเหนือตรงกับลำน้ำซึ่งจะให้แลเห็นได้ไกล ข้อซึ่งเอาไว้ข้างเหนือเพื่อจะให้บังเงาเรือนในเวลาบ่าย ตั้งแต่วัน ๆ ไป
9. ด้านใต้ของเรือนตามที่สันนิษฐานว่าวังสวนดุสิตหันหน้าตะวันออก แต่ที่จริงหันหน้าตะวันออกเฉียงใต้นั้นควรจะวางเขาดินที่ตรงนั้น ซึ่งสำหรับจะปลูกต้นไม้ให้สูงบังแดดตะวันตก เพราะตะวันตกย่อมอยู่ที่มุมวังข้างใต้
10. ส่วนหลังเรือนตรงออกไปหากำแพงหลังนั้น ควรจะเป็นได้อย่างวัง เป็นสตอพ เมืองเดนมาร์ก คือมีลอนอยู่ใกล้เรือนถัดลอนออกไปเป็นลานหญ้าเรียกว่าเมโด ปลูกไม้ครีมนสองข้างแลไปจากเรือนเป็นเปอสเบ็กติฟิว ให้เห็นเป็นป่าเขียวมีแต่ถนนเล็ก ๆ แอบไปตามชายไม้สองข้าง
11. ส่วนฝั่งน้ำที่ยื่นเหนือใต้นั้นควรทำ 2 ข้างไม่ใช่ตรงไปทางน้ำข้างชิดน้ำข้างปลูกไม้ครีมนถึงน้ำข้างเป็นฝั่งหญ้าข้าง
12. ที่พื้นจากถนนริมฝั่งน้ำเข้าไปข้างใน ปากข้างตะวันออกควรจะเป็นสวนผลไม้
13. ส่วนที่พื้นจากถนนริมฝั่งน้ำปากข้างตะวันตกเข้าไป ควรจะเป็นป่าต่อกับป่าหลังเรือนที่อยู่ปากข้างเหนือของเมโด เป็นป่าบ้านนอกลักษณะเบ็ดเตล็ดอันองตอนที่เลี้ยงวัว

14. เมื่อออกจากบ้านนั้นจึงถึงสวนผัก สวนผักนี้อยู่ในที่ที่ไม่ใหญ่อ้อมรอบเหมือนถ่างป่าปลูกผักลักษณะปฐมเจดีย์
15. รวมความคิดที่จะทำสวนนี้ จะให้งามเป็นสวนฉากอยู่แต่ที่ใกล้ ๆ เรือน คือตั้งแต่นำเรือนเข้ามาจนถึงถนนดวงดาวสวนตอนต่อไปข้างเหนืออยากจะเป็นอย่างบ้านนอก ในเมืองเราแถบข้างตอน ๆ เมื่อเวลาไปเดินให้รู้สึกเหมือนเราไปเดินอยู่ตามบ้านนอก คือสร้างบ้านนอกขึ้นในวัง เมื่อนึกจะไปเที่ยวเมื่อใดก็ให้ได้ไปเที่ยวบ้านนอกได้ทันที นี่เป็นข้อสำคัญของความประสงค์ที่จะที่ความสงบระงับแลทั้งไม่เปลืองเงินด้วย”

การดำเนินงานจัดสร้างสวนสุนันทาในครั้งนั้น เจ้าพระยาอมราชซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนครบาลเป็นผู้รับพระราชกระแสดำเนินการ และมีบุคคลอื่น ๆ ร่วมงาน เช่น เจ้าพระยาอมราชทำหน้าที่เกี่ยวกับถนน สะพาน ปลูกต้นไม้ ปลูกสร้างตำหนักแพและสะพานทำน้ำที่ปลายถนนพระฉนวน ใกล้ประตูน้ำใต้วัดราชาธิวาส พระพรหมปริวัตร เป็นเจ้าหน้าที่จัดหาดินไม้สำหรับปลูกทั่วไป ในการจัดสวนสุนันทาให้ต้องพระราชประสงค์นั้นทรงต้องการจัดสภาพแวดล้อมเหมือนสวนป่ามากที่สุด มีการจ้างฝรั่งมาส่งกลองกะบริเวณดังปรากฏในหลักฐานที่พระราชทานแก่พระยาวรวงษ์พิพัฒน์เรื่องการปลูกต้นไม้ริมถนนดวงดาวว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหมอมหวน สุริยคำ, 2528 :78)

“... คงใช้ฝรั่งเข้าเป็นแต่ผู้ปลูก เราเป็นผู้ตัดผู้ทำอย่างเช่นสวนสุนันทา แลสวนพญาไท...”

นอกจากแบบแผนที่ทรงเห็นจากพระราชวังของกษัตริย์ยุโรปและแบบแผนที่จะเป็นสวนป่านั้น พระองค์ยังทรงต้องการให้สวนสุนันทาเป็นความรำลึกในองค์พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ซึ่งเมื่อยังมีพระชนม์ชีพอยู่ได้เคยโปรดสภาพสวนอันเป็นธรรมชาติอันรื่นรมย์ จึงดลพระราชหฤทัยให้ทรงโปรดเกล้า ๆ ให้สร้างสวนในลักษณะเช่นนั้น และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ พระราชทานนามว่า “สวนสุนันทา” เพื่อรำลึกถึงอีกแห่งหนึ่ง ในเรื่องนี้ ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ ได้เขียนไว้ว่า (วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2523: 18)

“... แต่ถ้าจะพิจารณาถึงลักษณะของสวนที่ทรงมีพระราชดำริจะให้สร้างนั้น ก็เห็นได้ว่าเป็นลักษณะละม้ายแม่นยำกับที่สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์เคยโปรด ทั้งในการพระราชทานชื่อก็ดูเหมือนจะได้ทรงเลือกสรรหาชื่อให้เหมาะแก่ที่จะเป็นเครื่องระลึกถึงสมเด็จพระปิยมหาราชซึ่งในทางตรงของชื่อ และในทางเปรียบเทียบกับเรื่องราวในเทพปกรณัม.....ส่วนในทางทางเปรียบเทียบกับเรื่องราวในเทพปกรณัมนั้นจำเป็นที่จะต้องกล่าวถึง สุนันทอุทยานบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ตามที่ปรากฏในเทพปกรณัมนั้นเสียก่อน”¹⁸

พร้อมทั้งยังมีพระราชประสงค์ที่จะให้สวนสุนันทารวมเข้าเป็นพระราชฐานชั้นในของพระราชวังดุสิตด้วย เป็นการขยายเขตพระราชฐานออกไปทางด้านทิศตะวันตก โดยเอาถนนดวงดาวในมาเป็นถนนภายในพระราชวังพร้อมทรงคาดการณ์ว่าเมื่อสร้างเสร็จแล้วจะโปรดฯ ให้รื้อกำแพงพระราชฐานด้านหลังออก¹⁹ รวมบริเวณสวนสุนันทาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระราชฐานดังพระราชกระแสดังกล่าวมาซึ่งเจ้าพระยาอมราชเมื่อวันที่ 6 พฤษภาคม ร.ศ.127 ว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยาอมราช, 2482 : 90)

¹⁸ “สุนันทอุทยาน” ที่กล่าวในเทพปกรณัมนั้น เป็นอุทยานอันรื่นรมย์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นที่สุดมีรุกขชาติและบุปผชาตินานาพรรณขึ้นอยู่ดาดฟ้า สังกั้นทอมขจรขยายไปทั่วบริเวณกลางอุทยาน มีสระน้ำกว้างใหญ่ น้ำใสสะอาดเย็นระรื่น และดาดดินด้วยบัวบุศย์เบญจพรรณอันงามวิจิตร กล่าวกันว่าเทพนารีในสรวงสวรรค์นั้น ต่างได้รับความชื่นบานในยามที่ได้มาอยู่ ณ อุทยานแห่งนี้ เพราะเหตุที่อุทยานแห่งนี้กล่าวนี้ เกิดขึ้นด้วยบารมีของพระนางสุนันทา อันเป็นพระมหากษัตริย์องค์พระอมรมติ ผู้เป็นใหญ่ในสรวงสวรรค์ พระอมรมติจึงให้ชื่ออุทยานนี้ว่า สุนันทอุทยาน เพื่อจะได้เป็นเครื่องเตือนให้เทพนารีทั้งหลายได้ระลึกในพระบารมีขององค์พระมหากษัตริย์ (วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2523: 26)

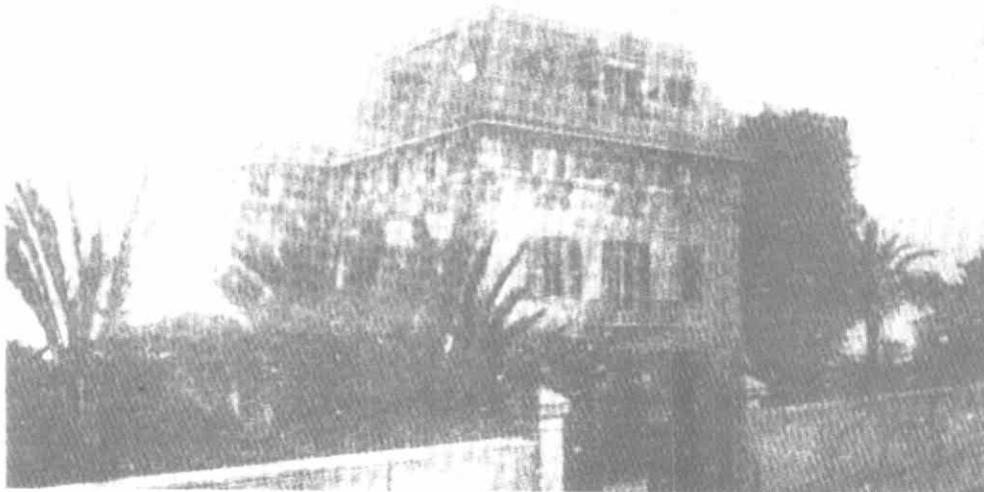
¹⁹ แต่ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน การรื้อกำแพงด้านหลังจึงระงับไป เพียงแต่มีทางติดต่อจากเขตพระราชฐาน ทางด้านถนนบวญเรียกว่า ประตูสี่แฉ่งซึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานนามว่าประตูสุนันทาทวาร

“...ที่ซึ่งได้กะไว้ว่าจะเป็นบ้านเรือนข้างในตามแผนที่กะแต่ก่อนคงอยู่ต่อไปจะกันกำแพงเสร็จแล้วจึงจะรื้อกำแพงใน
ออกเสียกันที่นั่นเข้าไว้ในวัง...”

และพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยายมราชเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม ร.ศ.127 ถึงการเจาะประตูวังเชื่อมกันระหว่างสวนดุสิตและ
สวนสุนันทาดังนี้ (เรื่องเดียวกัน, 2482 :95-96)

“วันนี้ฝนตก ได้ยินดูจากพระที่นั่งอัมพรมีโอเดียในการที่ถ้าทำสวนขึ้นข้างหลังจะเห็นจากนี้อย่างไร ดูจะเห็นพระที่
นั่งบรรยงเท่ากับอนันตสมาคมเท่านั้น

1. พิจารณาที่ตั้งพระที่นั่ง เห็นว่าตรงประตูสี่แฉกไม่เหมาะถ้าตรงหว่างสวนสี่ดูกับสวนบัวเหมาะกว่า
ทางพระยารพชต์ตัดแล้ว เจาะประตูช่องกุฏออกไปเดินตรงมุขพระที่นั่งเฉพาะเป็นทางลับสำหรับเสด็จดีกว่าทางอื่น
จะเดินไปดูงานได้ตั้งแต่เดี๋ยวนี้ไป ทางถนนบวดยประตูสี่แฉกต้องคอยตพาน ทางข้างสวนสี่ดูต้องคอยย้ายโรงทหาร
ไม่เป็นเรื่องทั้งนั้น ถ้าเชื่อมสวนนอกกับในวังได้สามทาง ๆ หนึ่งข้างหน้าไป ทางหนึ่งเสด็จ ทางหนึ่งข้างในออก
2. ที่ซึ่งจะเป็นข้างหน้าตั้งแต่พระที่นั่งออกไป คงจะราว 2 เส้นครึ่งไปหาสามเส้น กระชั้นอยู่น้อย แต่ห่าง
ถนนว่าวังเบอนสตอบสัก 3 เท่า ห่างกว่าพระที่นั่งอนันตสมาคม กับประตูเหล็กด้านใต้ ไม่มาก
3. พระที่นั่งคงจะอยู่ราวถนนตพานทอง ถ้าอย่าให้ถนนนั้นตกแม่น้ำเสียก็จะดี จะได้ใช้เดินดูงานไป
พลาง”

รูปภาพ 7 - 109 วิลล่าโนเบล ซานเรโมที่ประทับต้นแบบของสวนสุนันทา

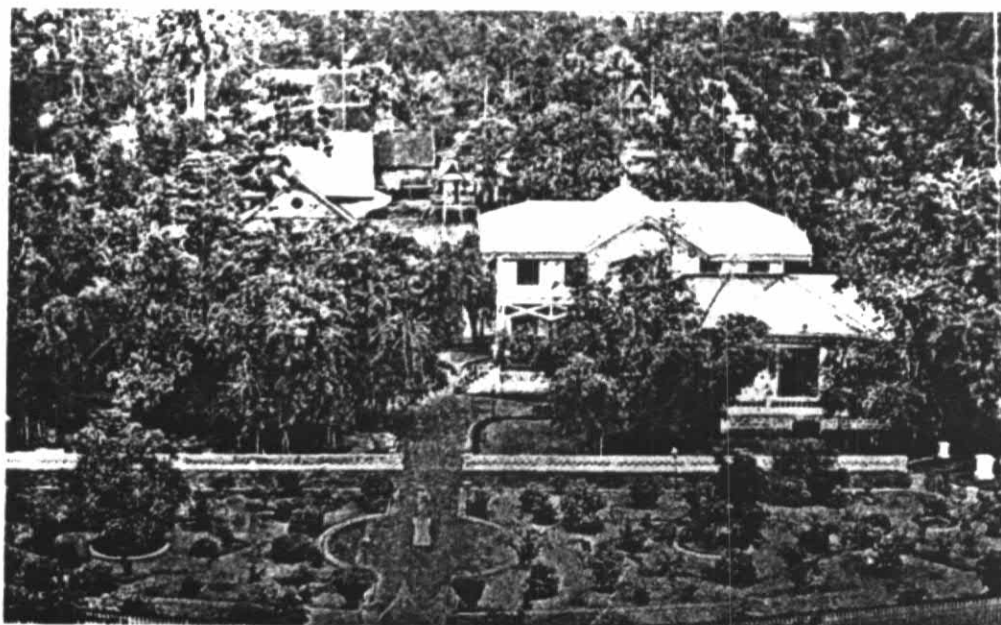
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงสร้างสวนสุนันทาแล้ว ก็ทรงคิดปรับปรุงให้งดงามรื่นรมย์อยู่
เสมอ แต่ถ้าเมื่อใดสถานการณ์ทางพระราชทรัพย์ไม่อำนวยพระองค์ก็ทรงเสียดายที่จะต้องชะงักงันโครงการบางอย่าง การทำ
สวนสุนันทานี้จึงวิตกว่าจะไม่เสร็จสมบูรณ์ดังพระทัย สวนสุนันทาถูกสร้างมาได้ 2 ปี พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต จึงมาสร้างเสร็จในสมัยรัชกาลที่ 6 นั้น คงจะได้ดำเนินรอยตามพระราชดำริทุกประการ แต่สวนสุนัน
ทามิได้รวมเข้าเป็นอาณาเขตของพระราชฐานชั้นในตามวัตถุประสงค์เดิม

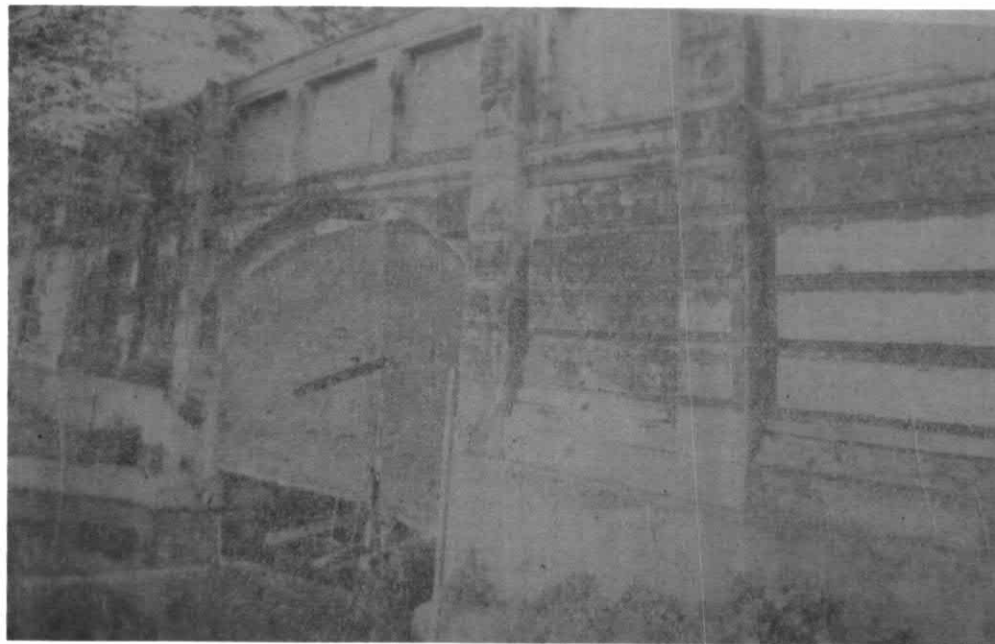
รูปภาพ 7 - 110 ประตูสี่แฉ่ (ประตูสุนันทาทวาร) เชื่อมสวนสุนันทากับพระราชวังสวนดุสิตตรงถนนบวญ

ที่มา : ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อมีนาคม พ.ศ.2548

รูปภาพ 7 - 111 สวนสุนันทาในอดีตกับการตกแต่งผสมผสานระหว่างสวนสายและสวนป่า

ที่มา : พระราชวังดุสิต

รูปภาพ 7 - 112 ประตุน้ำริมกำแพงด้านตะวันตกที่มีการขุดคลองมาจากแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านวัดราชาธิวาส

ที่มา : สวนสุนันทาในอดีต

สิ่งก่อสร้างในสวนสุนันทา

อาณาเขตของสวนสุนันทาทั้งหมด มีเนื้อที่ 122 ไร่ มีพื้นที่ตกแต่งเป็นโขดเขาคูคลอง มีสวนพฤกษชาติและตำหนักเรียงรายทั่วไปซึ่งเป็นที่ประทับของพระมเหสี พระราชธิดาพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าจอมมารดา และเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 ทั้งสิ้น ตำหนักทั้งหมดมี 32 ตำหนัก (วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2523: 26) แต่ละตำหนักมีพื้นที่ว่างเป็นอาณาบริเวณมากบ้างน้อยบ้างตามพระเกียรติยศ การแบ่งตำหนักสามารถแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะดังนี้

1. แบ่งตามขนาด ตำหนักต่าง ๆ มี 3 ขนาด ดังนี้ (วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2523: 26)

2.1 พระตำหนักขนาดใหญ่ เป็นที่ประทับของพระมเหสีและสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระราชธิดาในรัชกาลที่ 5

2.2 ตำหนักขนาดกลาง เป็นที่ประทับของพระราชธิดาชั้นพระองค์เจ้า มีเนื้อที่ประมาณ 1 ไร่เศษ

2.3 ตำหนักหรือเรือนขนาดเล็ก เป็นที่พำนักของเจ้าจอม มีเนื้อที่ประมาณ 3 งานเศษ

2. แบ่งตามที่ตั้ง ได้เป็น 2 แบบ ดังต่อไปนี้

2.1 ตำหนักแบบที่ 1 คือตำหนักที่ประทับของพระมเหสีและสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระราชธิดา ตำหนักดังกล่าวตั้งอยู่รายรอบสระหรือไม้ก็ตั้งในตำแหน่งใกล้ทางเข้าของสวนสุนันทา ด้านทิศใต้ ประกอบด้วย

1.1.1 ตำหนักของสมเด็จพระสนธิสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

1.1.2 ตำหนักของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

1.1.3 ตำหนักพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมามารศรี พระอัครราชเทวี

1.1.4 ตำหนักของพระวิมาดาเธอ กรมพระสุทธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปดิวรัดา

รูปภาพ 7 - 113 ซ้ายตําหนักพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาฏปิยมหาราชปดิวรัดาในปัจจุบัน

ขวาตําหนักพระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสัตย์

ที่มา : ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อมีนาคม พ.ศ.2548 และสวนสุนันทาในอดีต

2.2 ตําหนักแบบที่ 2 จะเป็นตําหนักที่ประทับของพระธิดา เจ้าจอมมารดา หรือเรือนเจ้าจอมตั้งอยู่ริมรั้วด้านทิศเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กประมาณ 21 ตําหนัก ดังต่อไปนี้

2.2.1 แถวที่ 1

เรือนเจ้าจอมเอิบ

เรือนเจ้าจอมแส

เรือนเจ้าจอมเอี่ยม

เรือนเจ้าจอมอาบ

เรือนเจ้าจอมแก้ว

ตําหนักพระองค์เจ้าอรประพันธ์รำไพ

ตําหนักพระองค์เจ้า อติสัณสุริยาภา และเจ้าจอมมารดาอ่อน

เรือนเจ้าจอมเอื้อน และเจ้าจอมแถม

ตําหนักพระองค์เจ้าอาทรพิพิภา

ตําหนักพระองค์เจ้าจุฑารัตนราชกุมารี

ตําหนักพระองค์เจ้าพิสมัยพิมลสัตย์

ตําหนักพระองค์เจ้าศศิพงศ์ประไพ

ตําหนักพระองค์เจ้าลักษณาวดี

ตําหนักพระองค์เจ้าเหมวดี

เรือนเจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ และม.ร.ว. เจียด

2.2.2 แถวที่ 2

เรือนท้าวโสภานีเวศ

ตําหนักว่าง

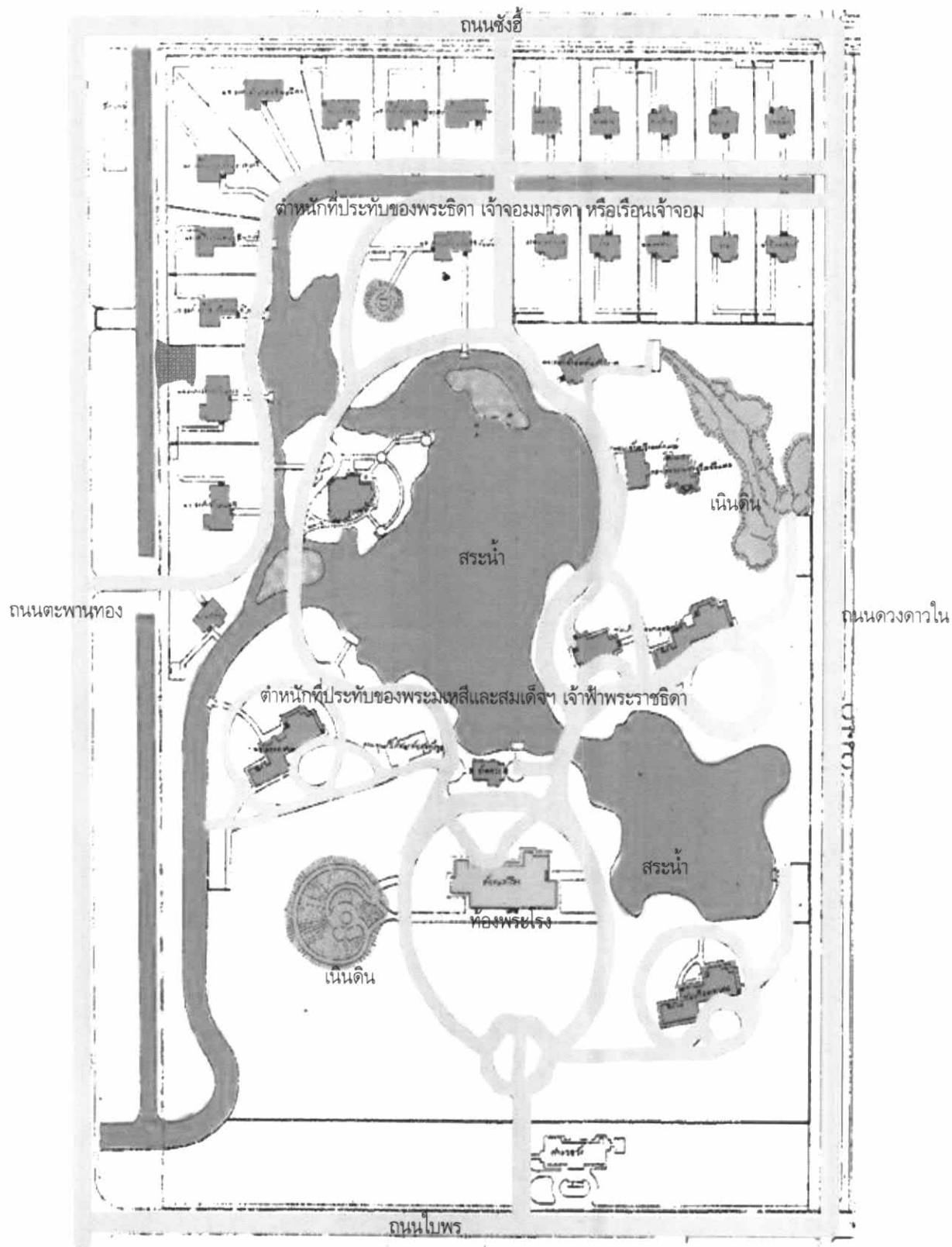
ตําหนักพระราชชายา เจ้าดารารัศมี

ตําหนักว่าง

เรือนเจ้าจอมมารดาแส

ตําหนักพระองค์เจ้าสวพักตร์วิไลยพรรณ

และยังมีตําหนักขนาดใหญ่อีกหลังหนึ่ง ตั้งอยู่บนเกาะ ในสระใหญ่ มีถนนภายในตัดผ่าน ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นตําหนักของเจ้านายพระองค์ใด

ผัง 7 - 25 แสดงการวางผังในสวนสุนันทาในสมัยรัชกาลที่ 6

ที่มา : สวนสุนันทาในอดีต

การจัดภูมิสถาปัตยกรรมในสวนสุนันทา

การดำเนินงานจัดสร้างสวนสุนันทาในครั้งนั้นเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนครบาลเป็นผู้รับพระราชกระแสดำเนินการและมีบุคคลอื่น ๆ ร่วมงาน เช่น เจ้าพระยาวรวงษ์ชีพัตน์ ทำหน้าที่เกี่ยวกับถนนสะพาน ปลูกต้นไม้ ปลูกสร้างตำหนักแพและสะพานทำน้ำที่ปลายถนนพระฉนวน ใกล้ประตูน้ำใต้วัดราชาธิวาสหรือท่าวาสกรี พระพรหมบริรักษ์เป็นเจ้าหน้าที่จัดหาต้นไม้ ตามที่ได้กล่าวข้างต้นนั้นพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระธุระในการสร้างสวนสุนันทาด้วยพระองค์เอง จากพระราชหัตถเลขาว่าด้วยเรื่องของแบบแผนลักษณะของสวนสุนันทาเป็นแบบสวนป่า โดยมีการจัดองค์ประกอบโดยการลำดับการเดินและการมองเห็นในสวนมีการออกแบบโดยคำนึงถึงมุมมองจากจุดที่หยุดนิ่งอย่างเช่น ศาลาและขณะเคลื่อนที่ไปในสวนมองเห็นภาพต่างๆในสวน การจัดองค์ประกอบที่มีจุดสนใจข้างหน้าในระยะใกล้ จุดสนใจช่วงกลางและฉากหลังของภาพ มุมหรือจุดต่างๆในสวนจะเหมือนภาพวาด (Pictursque) สวยงามด้วยการจัดองค์ประกอบ ซึ่งแบบแผนในการจัดภูมิสถาปัตยกรรมในสวนสุนันทานั้น พระองค์ทรงมีพระกระแสรับสั่งไปยังเจ้าพระยายมราชเมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม ร.ศ.127 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 96-98)

“เมื่อมานึกดูว่านี่จะพยายามถ่มมันทำไมอีก ปล่อยให้มันเป็นคลองอยู่เช่นนั้น เป็นคูสวนเราไม่ดีฤ ที่วัดที่ติดข้ามฟากคลองมาท่าวาเราควรจะซื้อเอาเสียแล้วปลูกกอไผ่ลงไปให้แน่นจะบังวัดบังเมรุอะไรหายสูญหมด ฤถ้าไผ่มันช้ำหาต้นไม้อะไรที่ขึ้นเร็ว ๆ ทำเป็นป่าให้ที่บึงให้งาม ถนนเอาตรงไปพร แต่ที่ปากปลายให้โอนคดเคี้ยวอย่างไรมาให้งามจนถึงตำหนักแพ ซิกข้างเหนือเป็นซิกข้างงาม ซิกข้างใต้เป็นซิกตากผ้าอ้อมเท่านั้น คลองที่จะผ่านเข้าไปในวัดซึ่งเป็นที่จะข้ามสะพาน อยู่แห่งหนึ่งนั้น เป็นสำคัญกว่าอื่น ที่สะพานจะทำอย่างไรให้งามและไม่ให้เทอะทะให้รถข้ามได้สะดวก แลให้เรือลอดได้ คลองจะกินเข้าไปในวัด พันจากคูวัดขึ้นไปแล้ว สักเท่าใด ๆ ก็ดี ไม่ควรจะให้สะพานในบ้านริมนี้ อยู่ใกล้ถนนสามเสนมากนัก คลองที่จะเข้าวังลงไปแนวคลองวัดเดี่ยวนั้นเอง เว้นแต่ไม่ต่อกันกับคลองวัดจะทอดลงมาข้างตะวันตกเท่าใดก็ทอดได้ เอาแต่ให้เรือเดินสะดวกตกลงเป็นเปลี่ยนเลิกถนนตรงเป็นถนนคด เลิกคลองตรงคลองคดเท่านั้น ทำให้ทางที่จะคดง่ายขึ้นทุกอย่าง ทางที่จะเลิกได้นั้นมีอยู่ทางหนึ่งดังนี้คือเอาคลองที่จะมีลือกกลับมาที่คลองวัดราชาธิวาสอย่างเก่า คราวนี้ไม่ขุดเกินเข้าไปข้างวัด ขุดกินฟากข้างเราฟากเดียว ช่วยถมฝั่งของวัดที่แหวง ๆ เว้า ๆ ให้เรียบเสียด้วย คลองยื่นขึ้นมาจนถึงท้ายคูวัด พันนั้นจึงโอนไปข้างเหนือ ให้มาตรงเหมาะที่ที่เราจะให้เข้าในวัง ถ้าทำเช่นนี้คลองสั้นลงมาก งดสะพานเปิดปิดสะพานสูงได้ ถ้าจะมีคลองฤสระในสวน ใช้เป็นท่อสะพานรากเปิดแต่น้ำเข้ามา ฤเรือลัดลอดเข้าออกได้”

นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้หลวงพิพิธจัดการเรื่องการตกแต่งสวนสุนันทาให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ด้วย ซึ่งจะเห็นได้ว่านอกจากการตกแต่งสวนแล้วการสร้างถนนภายในก็ทรงวางแบบแผนและคำนึงถึงงานระบบท่อที่จะต้องฝังดินด้วย ดังหลักฐานจากพระราชหัตถเลขาพระราชทานแก่พระยาวรวงษ์ชีพัตน์เมื่อวันที่ 5 เมษายน ร.ศ.118 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมหวาน สุริยคำ, 2528 : 17)

“พิเคราะห์ดูตามแผนที่ใหญ่ซึ่งรากขาพระที่นั่ง ข้างตะวันออกเฉียงเหนืออยู่ขาหนึ่ง บิดสะบัดตัวไม่ยกได้กับถนนพุดตานน่าจะต้องตรวจเสียให้แน่นอน ถ้าพลาดละไม่ใช้การเล็กล้นน้อยวันไว้แต่แผนที่นั้นจะทำก่อนแก้ไข อนึ่งเรื่องสวนที่จะให้หลวงพิพิธทำนั้น ได้มอบให้เจ้าสายไปพูด แต่กลัวว่ามันจะใหญ่โตนัก แกจะออกอีกอึด ถ้าเช่นนั้นจะแบ่งแต่ครึ่งหนึ่งก็ได้ ในที่บริเวณนั้น คือทิศใต้จดถนนซางฮี ตะวันตกจดสามเสน เหนือจดถนนดวงเดือน ตะวันออกจดถนนดวงดาว ในที่เท่านี้เห็นควรตัดออกเป็น 4 ส่วนก็จะราวสวนละ 5 เส้น 4 เหลี่ยม คือจะต้องมีทางเข้าสวนกว้างประมาณ 6 คอกฤ 8 คอกจากซางฮีเข้าไปออกดวงเดือน จากดวงดาวไปออกถนนหลังโรงแถว แต่ถนน 2 สายนี้จะต้องเป็นหลักสำหรับผ่าสวนอื่นต่อไปอีก เพราะฉะนั้นจึงเป็นการสำคัญอยู่ ที่จะต้องคิดไม่ให้เกิดเสียหายที่ คือคิดเป็น 2 ทน 3 ทน ไปได้ อนึ่งตามแนวหลังโรงแถวก็ควรจะต้องตัดถนนอีกสายหนึ่ง ให้เป็นเขตรของโรงแถว สำหรับ

เกวียนบริษัทสะอาดจะเข้าออกและเป็นเขตรไม่ให้ผู้ที่เช่าตีกสว่างเข้ามาในสวน จะต้องมีรั้วเช่นสละฤมาขามเทศกันข้างสวน แต่จะไว้ซาลหลังตีกบังฤการะชั้นคร้วที่เดียวเป็นของตังคิด แต่ถนนเหล่านี้ไม่เป็นถนนมีของขอบหญ้าแลไม่มีต้นไม้รายริมถนน ไม่จำเป็นจะต้องปลูกในชั้นต้นๆ ต่อเมื่องานน้อยลงแล้วจึงค่อยทำค่อยไป รักษาเหมือนถนนหลังร่อง แต่ถ้าเป็นที่ซึ่งจะลอกร่องใหม่เช่นนี้ ควรคิดเสียให้เสร็จ จะได้คิดฝังท่อเปิดทางน้ำติดกันไปได้ด้วย”

ภายในสวนสุนันทามีสระน้ำกว้างใหญ่ ริมฝั่งริมเย็นมีต้นไม้ใหญ่น้อยเรียงรายอยู่โดยรอบทั้งไม้ดอก ไม้ใบ ไม้เลื้อย ไม้ผล ชายน้ำปลูกต้นไม้ที่ขึ้นริมน้ำและพืชที่ขึ้นเองตามธรรมชาติ อย่างงดงามคุณหญิงกรรทอง สุรัสวดี ได้เขียนพรรณนาความงามของสวนสุนันทาว่า (อ้างถึงในวิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2523: 42)

“...ข้าพเจ้าว่าสมเป็นสวนสวรรค์สำหรับเหล่าสนมกำนัลมีสุ่มทุมพุ่มไม้ คลองเกาะแอ่งน้ำใหญ่มีต้นไม้ชานาชนิด ไม้ดอก ไม้ใบและไม้เถาอย่างที่ทำที่อื่นไม่มี เพราะพระมเหสีเจ้าจอมหม่อมมาลีนุภาพเสวยเสวยตามาประดับประดาตอนเช้ามีดอกไม้หอมรื่นไปทั่ว ทุกฤดูดอกไม้บานสลบกันไปตลอดปี ธรรมเนียมที่เล่นเกวียนตามพื้นดิน ยามรุ่งอรุณกลิ้งสายหยุดมณฑาโศภมาตามลม ปลูกให้คนตื่นแต่เช้าด้วยความชื่นบานวิ่งแข่งกันไปเก็บดอกไม้...”

ส่วนการใช้ต้นไม้ใหญ่ตกแต่งพื้นที่ซึ่งการใช้ไม้ยืนต้นให้ร่มเงาแก่พระตำหนัก ถนนและพื้นที่บริเวณโดยรอบ เช่น ต้นประดู่ ไทร สารภี กาหลง บุนนาค กร่าง บิบบ โสภ สายน้ำผึ้ง ฯลฯ การใช้ไม้ดอกเพื่อสร้างบรรยากาศให้สดชื่นยามที่ออกดอก ไม้ไทยๆที่ให้ดอกหอม นอกเหนือจากนั้นก็จะเป็นไม้ผลที่สันนิษฐานว่าจะต้องปลูกคือ มังคุด มะม่วง กระท้อน ขนุน สละ มะขามเทศเพราะนอกจากจะให้ผลแล้วยังให้ร่มเงาได้เป็นอย่างดี พรรณไม้อื่นๆจากต่างประเทศและที่มีผู้ทูลเกล้าฯถวายและโปรดเกล้าฯให้ทดลองปลูกในสวนสุนันทา โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระที่นั่งลั่นดังพระราชหัตถเลขาพระราชทานแก่เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์เมื่อวันที่ 25 พ.ค. ร.ศ.121 ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมทล สุริยคำ, 2528 :51)

“ต้นไม้สวนตพานดาพวกต้นสารภี กาหลง บุนนาค บิบบ สายน้ำผึ้ง ที่ใหญ่ๆ พอดีจะขุดได้แล้วอยากจะให้ขุดมาลงในป่าหลังพระที่นั่ง จะได้เห็นต้นไม้เร็วหน่อย หากไม่ก็เรียก ดินไม่รู้จักโต จะได้ต้นอะไรบ้าง อย่งไรบ้างเล็กใหญ่เท่าไร ให้จดมาให้รู้จะได้กะที่”

รูปภาพ 7 - 114 สระน้ำและการจัดบรรยากาศให้เป็นสวนป่า

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

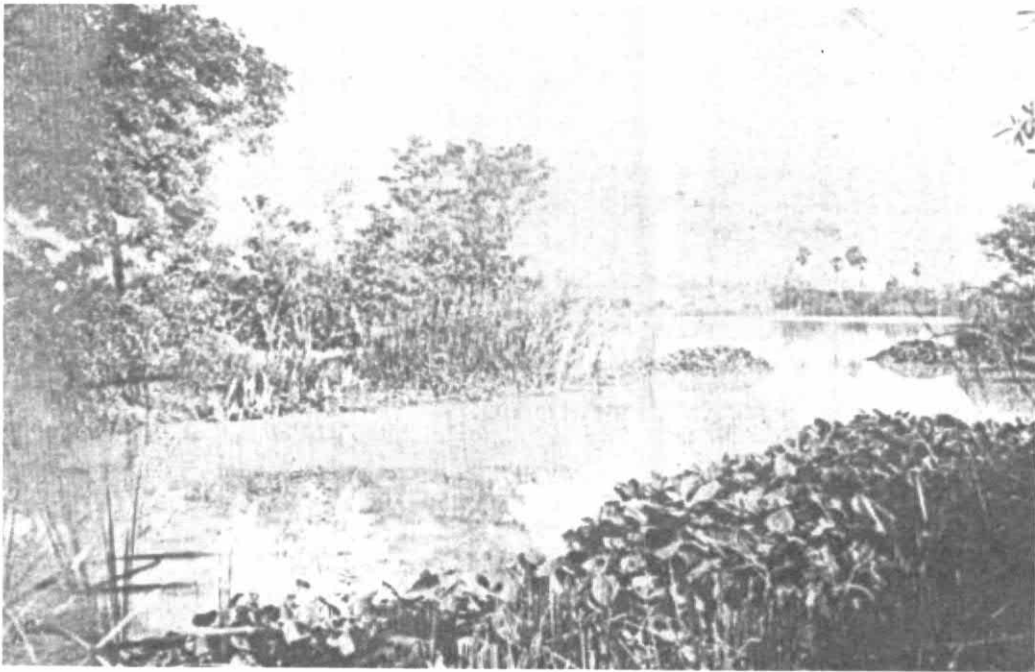
รูปภาพ 7 - 115 สภาพต้นไม้เรียงรายตามแนวคลองข้างกำแพงสวนสุนันทา

ที่มา : สวนสุนันทาในอดีต

รูปภาพ 7 - 116 ทิวทัศน์ของสระน้ำในสวนสุนันทา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 117 สภาพอันร่มรื่นของสระน้ำภายในสวนสุนันทา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สวนสุนันทาจึงเป็นสถานที่สวยงามนำรีนมัยตอนกลางบริเวณกว้างใหญ่ไพศาลนั้นเป็นสระขนาดใหญ่และขนาดเล็ก สลับกันตามรูปทรงธรรมชาติ อยู่ 2 สระ เชื่อมถึงกัน มีทางไชน้ำเข้าสู่สระ ผ่านประตูน้ำแนวกำแพงสวนสุนันทาด้านตะวันตก เข้ามายังสระจากบริเวณสระใหญ่ มีคูคลองซึ่งขุดจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาทางเขตด้านข้างของท่าวาสุกรีโดยขุดคลองเป็นแนว โค้งไปตามกำแพงไปสิ้นสุดลงที่ถนนดวงดาวมีลักษณะคดเคี้ยวเหมือนสระและเกิดขึ้นตามธรรมชาติ ทำหน้าที่ในการแบ่ง พื้นที่และตามความสำคัญของพระตำหนัก มีการเชื่อมต่อกันโดยสะพาน สระน้ำ เกะแก่ง สวนดอกไม้และเขาดินหรือเนินดิน น้อยใหญ่ซึ่งได้ดินมาจากการขุดสระน้ำ ส่วนที่เป็นพื้นดินมีการปรับแต่งให้เรียบพร้อมปูหญ้าและปลูกไม้ให้ร่มเงาเป็นทั้งดงมา ลักษณะอย่างนี้จากแบบแผนการสร้างสวนสุนันทาข้างต้นเรียกว่า meadow ซึ่งมีต้นแบบมาจากวังเบรินสตอปประเทศ เดนมาร์ก นอกจากนี้ยังมีหลักฐานทางเอกสารกล่าวถึงสวนป่าบ้านนอกที่เรียกกันว่า Petit Trianon ซึ่งเป็นแบบอย่างมาจาก พระราชวังแวร์ซายส์อีกด้วย นอกจากสระน้ำขนาดใหญ่กลางสวนสุนันทาแล้วการวางผังพระตำหนักต่างๆก็การจัดวางโดย ตำหนักขนาดกลางและเล็กวางชิดริมถนนซังฮี้และถนนตะพานทองเรียงรายเป็นแถวขนาดกบสระน้ำ ทำให้ตำหนักทุกหลัง สามารถเห็นสระน้ำได้เพราะหันหน้าสู่สระน้ำ ส่วนพระตำหนักหลังใหญ่และพระที่นั่งที่เป็นศูนย์กลางจะอยู่ในตำแหน่งตอนใต้ ของสวนสุนันทา หน้าตำหนักมีสนามหญ้าขนาดใหญ่ มีถนนโค้งโดยรอบซึ่งสามารถเห็นความสำคัญของพระตำหนักต่างๆได้ จากการมองผังของสวนสุนันทา ภายในสวนสุนันทาซึ่งร่มรื่นด้วยพฤษภานานาชนิด ที่รอบสระเป็นที่ตั้งของตำหนักเจ้านายที่มีพระอิสริยยศสูงและมีขนาดตำหนักใหญ่กว่าตำหนักทั่วไปเรียงรายอยู่บนพื้นที่ราบ บนโขดเนินดิน และริมฝั่งคูคลอง ที่ใกล้ สระด้านทิศใต้เป็นที่ตั้งของท้องพระโรง ซึ่งสภาพในตอนนั้นจึงยังคงสภาพเป็นสวนป่าส่วนใหญ่ พระราชดำริเดิมที่จะให้มีพระ ที่นั่ง มีปราสาทจัตุรมุข มีบ้านเรือนก็ไม่ได้สร้าง การก่อสร้างที่ปรากฏในสมัยของพระองค์เป็นเพียงท้องพระโรง เท่านั้นดังพระ ราชทัตถเลขพระราชทานเจ้าพระยายมราช วันที่ 2 กรกฎาคม ร.ศ.127 ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้าง ถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 102)

“... พระที่นั่งในสวนสุนันทานั้น ตามความคิดที่กะเดิมเห็นจะโตนัก จะทำไม่แล้วได้ ควรจะคิดใหม่เล็กแคตรีเสียดังแต่ปราสาทหลังหนึ่ง จัตุรมุขหลังหนึ่งกับท้องพระโรง ถ้าจะให้ดีให้นายทรมาคิดกันอีกสักเวลาหนึ่ง ถ้านิ่ง ๆ ไปกรมหลวงนริศจะซ้ำอีก จนไม่ได้ลงมือ...”

ด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกเฉียงเหนือของสวนสุนันทาเป็นที่ตั้งของตำหนักพระราชธิดารัชกาลที่ 5 ตามพระราชประสงค์เดิม โดยจัดสร้างเป็นตำหนักเรียงกัน 2 แถวคั่นด้วยคูระหว่างกลาง มีถนนหรือทางเดินเลียบริมคูทั้ง 2 ฝั่ง แต่ตำหนักทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเรียงกันแนวเดียวหันหน้าตำหนักลงสู่สระน้ำใหญ่ แต่ละตำหนักนั้นจะมีอาณาเขตบริเวณซึ่งแต่ละตำหนักต่างตกแต่งบริเวณสวนปลูกไม้ดอกไม้ใบอย่างงดงามและตามอัธยาศัย สันนิษฐานว่าคงมีการตกแต่งแปลงไม้ดอกไม้ใบลักษณะสวนสวย มีไม้ดอกไม้ใบที่สำคัญคือดอกกุหลาบ ชุ่มกล้วยไม้ ลั่นทมขาว พุทธรักษาเหลือง ไม้เลื้อยจำพวกต้นเล็บมือนาง และพรรณไม้ที่หายากและแปลกตกแต่งไปทั่วบริเวณ มีรั้วไม้ระแนงหรือรั้วตันพุ่มทรงกันแบ่งขอบเขตระหว่างกัน แต่สามารถติดต่อเดินถึงกันและกันได้ ดังการสัมภาษณ์เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับในรัชกาลที่ 5 กล่าวว่า (อ้างถึงในวิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2523: 26)

“ระหว่างตำหนักพระวิมาดาเธอ ๆ กับพระที่นั่งนคราญสโมสร มีรั้วเหล็กโปร่ง ๆ กัน สภาพบริเวณรอบตำหนักปลูกไม้ดอกแทบทุกประเภทงามละลานตา ไม้ดอกไม้ที่สำคัญคือกุหลาบ กล้วยไม้ ซึ่งมีทุกชนิด ทุกประเภทหลายร้อยต้น เจ้าจอม ม.ร.ว. สดับ ในรัชกาลที่ 5 กล่าวว่า พระวิมาดาเธอ ทรงใช้จ่ายเงินมากเพื่อซื้อต้นไม้ ดอกไม้ มาทรงปลูก ต้นไม้หลายชนิดไม่ว่าจะเป็น ลั่นทมขาว พุทธรักษาเหลือง ต้นเล็บนางฟ้า ซึ่งไม่เห็นมีที่ไหนอีกแล้ว ดอกไม้ใด ๆ พันธุ์ต่าง ๆ แปลก ๆ ทรงปลูกที่สวนสุนันทาเป็นแห่งแรกในประเทศไทยก็ว่าได้ และพอพระทัยที่จะวาดรูปดอกไม้ทุกดอกทั้งสีและรูปทรงให้เหมือนจริงเก็บเอาไว้ผู้มีหน้าที่วาดรูปทุกเช้าในระยะนั้นคือคุณหลวงอมร รัตติซุณหะโชติ กล่าวว่า เขียนรูปภาพดอกไม้ ต้นไม้ จนเป็นโรคล้ำไส้ จบแผ่นหนึ่ง ๆ ต้องเอาไปถวายให้ทอดพระเนตร ถ้าไม่เหมือนก็ต้องเขียนใหม่”

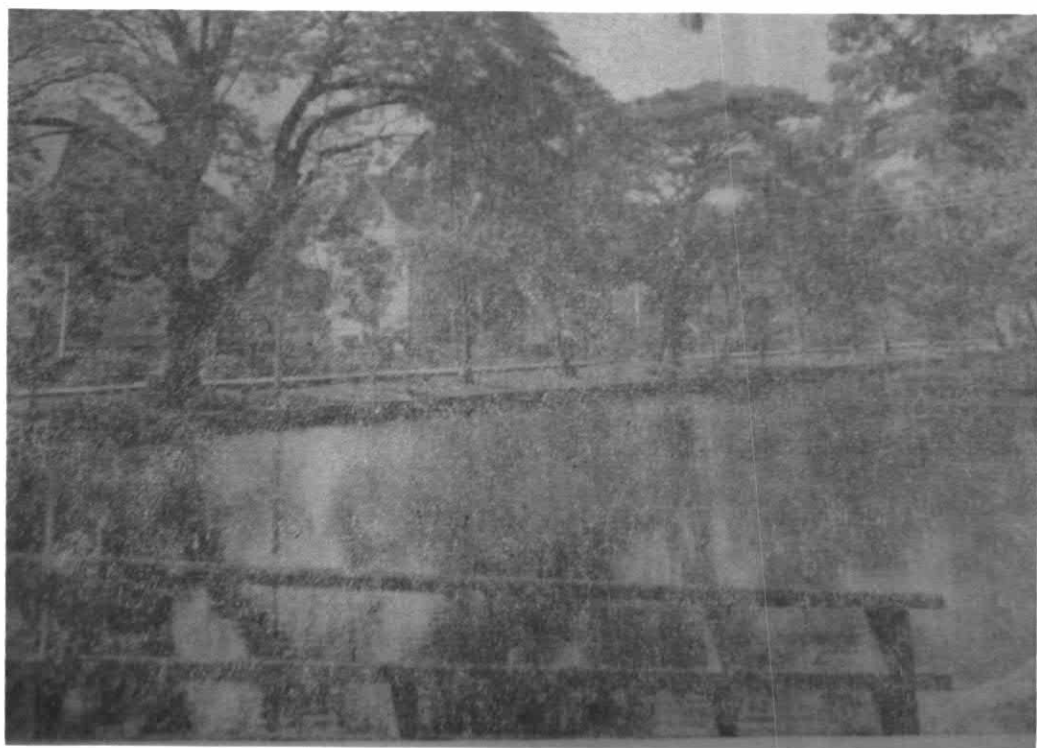
รูปภาพ 7 - 118 รั้วไม้ระแนงกันระหว่างตำหนักใช้ต้นพุ่มทรงเป็นแนวรั้ว

ที่มา : สวนสุนันทาในอดีต

รูปภาพ 7 - 119 ต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมตามทางเดิน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 120 สระน้ำหน้าท่าหน้กอันร่่มรินในสวนสุนันทา

ที่มา : สวนสุนันทาในอดีต

นอกจากสระน้ำที่กว้างใหญ่ที่ได้กล่าวมาแล้ว ในเขตสวนสุนันทายังมีเขาดินใหญ่ สันนิษฐานว่าเป็นเขาดินที่เกิดจากการขุดสระทั้ง 2 สระ ในกลางสวน เขาดินเหล่านี้ปลูกต้นไม้หลากหลายพันธุ์ทำให้คล้ายจำลองภูเขาธรรมชาติอันสวยงามเข้ามาไว้ในสวน ภายในสวนสุนันทามีเขาดินขึ้น 2 แห่งได้แก่ ด้านทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือใกล้พระตู่สี่เสา และด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ด้านหน้าตำหนักของพระวิมาดาเธอฯ มีเนินดินขนาดย่อมโดยมีการขุดอุโมงค์ภายในเนินดินนั้นล้วนใช้เป็นที่เก็บของเครื่องใช้เกี่ยวกับเรื่องเครื่องต้นเป็นจำนวนมาก (วิทยาลัยครูสวนสุนันทา, 2523: 43) และที่ใกล้เขาดินด้านนี้เป็นที่ตั้งของตำหนักสมเด็จพระศรีสวรินทรา บรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งหน้าตำหนักมีสนามหญ้าขนาดใหญ่ มีถนนโค้งขึ้นเนินเป็นวงกลมโดยรอบตรงกลางเป็นอ่างปลูกบัวและปลูกไม้ดอกต่าง ๆ ที่ประดับประดาโดยรอบพระตำหนัก โดยเฉพาะกุหลาบหลายร้อยต้น ทางด้านหลังของตำหนักเป็นสระบัว บัวที่ทรงปลูกมีมากมายหลายชนิด หลากพันธุ์ หลากสี มีทั้งก่อกเป็นสระบัว มีน้ำพุ และทั้งที่ปลูกในกระถาง ที่ชายฝั่งริมสระมีตำหนักสร้างด้วยไม้ 2 หลัง สำหรับประทับพักผ่อนพระอิริยาบถ และลงเสด็จประทับเรือพายประพาสตามบริเวณสระ สำหรับกำแพงโดยรอบเขตสวนสุนันทา นอกจากกำแพงชั้นนอกแล้ว ทางกำแพงด้านหน้าคือถนนใบพร จะมีกำแพงชั้นในอีกชั้นหนึ่ง ห่างจากกำแพงชั้นนอกเข้ามาประมาณ 40 เมตร เขตระหว่างกำแพงชั้นนอกและกำแพงชั้นในเป็นเขตที่พักอาศัยของมหาดเล็กที่เข้ามาถวายตัว และอยู่เวรยามประตูนอก ส่วนประตูชั้นในมีโขนทวารซึ่งเป็นหญิงอยู่รักษาการณ์ จากการศึกษาสวนสุนันทาเป็นสวนที่น่ารื่นรมย์เป็นที่ประทับของพระธิดา เจ้าจอมมารดาตองพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 5 ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นสถานที่ราชการหลายหน่วยงานและเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏสุนันทาในปัจจุบัน

รูปภาพ 7 - 121 อุโมงค์ใต้เขาดินด้านหน้าตำหนักของพระวิมาดาเธอฯ ในปัจจุบัน

ที่มา : ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อมีนาคม พ.ศ.2548

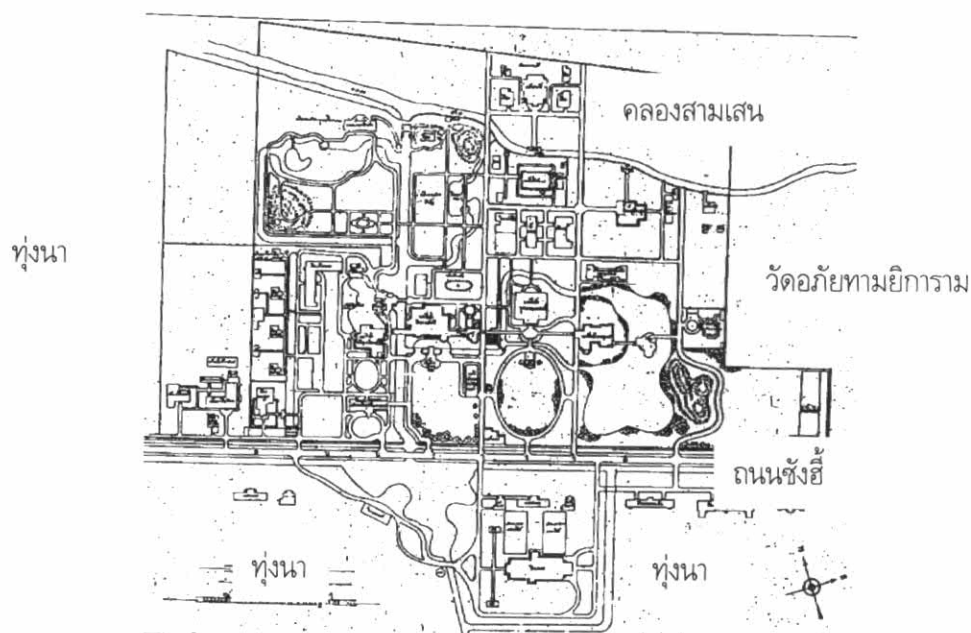
7.1.5 พระราชวังพญาไท

พระราชวังพญาไทสร้างในสมัยปลายรัชกาลที่ 5 เพื่อใช้เป็นที่เสด็จแปรพระราชฐานและใช้พื้นที่ในบริเวณวังเป็นที่ทดลองปลูกพืชต่างๆ และทำสวน ไร่นา เป็นการส่งเสริมการเกษตรในสมัยของพระองค์ท่านให้มีความเจริญรุ่งเรือง รวมทั้งได้มีการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นที่พระตำหนักพญาไทด้วย หลังจากนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จมาประทับมาแปรพระราชฐานที่พระตำหนักพญาไทบ่อยครั้งจึงโปรดฯพระราชทานนามว่า “วังพญาไท” ครั้งสุดท้ายที่เสด็จประพาสก่อนเสด็จสวรรคตเพียง 1 สัปดาห์เท่านั้น ต่อมาเป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนีพันปีหลวง พระราชวังพญาไทได้รับการก่อสร้างเพิ่มเติมอย่างมากในสมัยของรัชกาลที่ 6 เพื่อเป็นที่ประทับหลังจากนั้นก็ได้กลายมาเป็นสถานที่ราชการ จนครั้งสุดท้ายเป็นโรงพยาบาลพระมงกุฎฯ

ที่ตั้งของพระราชวังพญาไท

พระราชวังพญาไทมีพื้นที่รวมประมาณ 100 ไร่ เดิมทีบริเวณนี้เป็นสวนริมคลองสามเสนต่อกับทุ่งพญาไท ซึ่งมีลักษณะเป็นท้องทุ่งและสวนมีคลองสามเสนไหลผ่านที่ว่าง ซึ่งมีอาณาเขตดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	ติดถนนซังฮี้
ทิศใต้	ติดคลองสามเสน
ทิศตะวันออก	ติดวัดอภัยทามยิการาม
ทิศตะวันตก	ทุ่งนา

ผัง 7 - 26 แสดงอาณาเขตพระราชวังพญาไทในตอนปลายรัชกาลที่ 6

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างพระราชวังพญาไท

เมื่อมีการสร้างพระราชวังสวนดุสิตและโปรดฯ ให้ตัดถนนซังฮี้²⁰ จากแม่น้ำเจ้าพระยาม่านสวนดุสิตเข้ามายังบริเวณ พญาไท เป็นที่ประพาสโดยรถยนต์ไฟฟ้าขับด้วยพระองค์เองเพื่อทรงพระสำราญแล้วยังเป็นการตรวจราชการพร้อมกันด้วย ทรงพอพระราชหฤทัยในที่บริเวณพญาไทจึงโปรดให้ซื้อที่ดินที่เป็นสวนผักตอนหนึ่ง ที่เป็นทุ่งนาอีกตอนหนึ่งเป็นพื้นที่ ประมาณ 100 ไร่เศษ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเวียงในนฤบาล (เจ๊ก เกตุทัต) เป็นแม่กองสร้างโรงนาหลวงใน ทุ่งสามเสนพระราชทานนามว่า “นาหลวงคลองพญาไท” และโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักขึ้นเพื่อเป็นที่แปรพระราชฐานในปี พ.ศ. 2452 ทรงพระราชทานนามว่า “พระตำหนักพญาไท” ในการสร้างพระราชวังพญาไท มีมูลเหตุที่สำคัญดังนี้

1. ให้เป็นที่ประพาสเพราะไม่ไกลจากพระราชวังสวนดุสิตมากนัก ทรงขับรถยนต์ไฟฟ้าด้วยพระองค์เองเพื่อทรงพระ สำราญแล้วยังเป็นการตรวจราชการพร้อมกันด้วย

รูปภาพ 7 - 122 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงขับรถยนต์ ณ พระราชวังพญาไท

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2. เมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะทรงทำนุบำรุงการเพาะปลูกให้เจริญขึ้นทันกับกาลสมัย เป็นที่ทดลองปลูกพืชผักต่างๆ และทำสวน ไร่นา เลี้ยงไก่พันธุ์ต่างประเทศ เป็นการส่งเสริมการเกษตรให้มีความเจริญรุ่งเรือง อย่างที่เคยอดพระเนตรในต่างประเทศ ถึงขั้นมีการประกอบพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นที่วังนี้ เมื่อถึงฤดูทำนา สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงนำเจ้านายและพระบรมวงศานุวงศ์เสด็จลงดำเนินด้วยพระองค์เอง เพื่อเป็นการ ประเดิมชัยในการเกษตรกรรมของประเทศในแต่ละปี ดังที่หม่อมเจ้าหญิงสิรินทิพย์พานเสนอ โสณกุล ทรงเล่าเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ ในหนังสือพระราชประวัติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถว่า (อ้างถึงในคณิตา เลขะกุล, 2543: 51)

²⁰ ซังฮี้ เป็นคำมงคลของจีน มีความหมายว่า “ยืนตัวอย่างยิ่ง” ปัจจุบันคือถนนราชวิถี

“...ถ้าเป็นฤดูทำนา สมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จไปตอนเช้า ทรงดำนากับพระราชวงศ์ฝ่ายในจนถึงเวลากลางวัน ทรงพักสงฆ์แล้วเสวยพระกระยาหารข้าวห่อที่ “โรงนา” ในเวลาเย็นเสด็จไปประชุมกันที่ตำหนักญี่ปุ่นซึ่งอยู่ในเขตพระตำหนักที่ประทับ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จทรงรถไฟฟ้าเข้ามาเองยังที่นี่ ทรงสนทนากันอยู่นานเวลาครึ่งเสด็จกลับ บางทีสมเด็จพระเจ้าตากสินเสด็จไปพร้อมกับพระอรรคชายา เจ้าอนุวงศ์ลาว พระองค์เจ้าไชยดวง พระองค์เจ้าพวงสร้อยสอางค์²¹ ครั้งนั้นพญาไทยยังเป็นที่ยึดบงบอยู่นอกเขตสัญจรไปมา อากาศก็ดีเป็นที่สบายมาก...”

3. ทรงมีพระประสงค์ที่จะขยายพระนครไปทางเหนือโดยการตัดถนนผ่านในที่สวนดอกไม้ตัดจากถนนสี่พระยาบรรจบกับถนนประแจจีน (ถนนเพชรบุรี) เมื่อ พ.ศ.2451 แล้วพระราชทานนามว่า “ถนนพญาไท” ผ่านพื้นที่ทางตะวันออกซึ่งเป็นพื้นที่นั้นเมื่อเรียกขานกันต่อมาว่า ทุ่งแสนแสบ ทุ่งปทุมวัน ทุ่งสัมปอ ทุ่งศาลาแดง ถือเป็นการสร้างถนนวงแหวนรอบนอกพระนคร

แบบแผนและรูปแบบในการวางผังพระราชวังพญาไท

ภายในบริเวณพระราชวังพญาไทมีคลองพญาไทเป็นทางระบายน้ำจากคลองสามเสนมาสู่ทุ่งพญาไททำให้แบ่งพื้นที่จำนวน 100 ไร่ ออกเป็น 2 ส่วน ด้วยลักษณะนี้การวางผังพระราชวังพญาไทอาศัยคลองพญาไทนั้นเป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างฝ่ายหน้ากับฝ่ายใน โดยทิศตะวันออกของคลองเป็นที่ตั้งของพระตำหนักพญาไทสำหรับเสด็จไปประทับแรม ถัดจากพระตำหนักเป็นสวนผัก ส่วนทางทิศตะวันตกของคลองเป็นตำหนักฝ่ายใน ส่วนฝั่งใต้ของถนนช่างฮือเป็นที่นาและได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงพระราชพิธีไว้หลังหนึ่งเรียกว่า “โรงนาหลวง” นอกจากนี้ยังโปรดฯ ให้แบ่งพื้นที่ทำสวนดอกไม้ ขุดคูน้ำ ปลูกบัว เลี้ยงไก่พันธุ์ตก ซึ่งในการเลี้ยงไก่เล็กฮอร์นสีขาวพันธุ์ไคคานั้นได้มีหลักฐานจากพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ทรงเล่าไว้ใน “เก็ดวังปารุสก์” ว่าเมื่อทราบว่ามีใครชอบเลี้ยงไก่พันธุ์เดียวกันนี้ก็แบ่งพระราชทานด้วย ความว่า (อ้างถึงในคดีตา เลขะกุล, 2543: 52)

“...ส่วนแม่เมื่อต้องอยู่บ้านตลอดวันเป็นเวลานาน เพื่อจะแก้การเบื่อหน่ายก็มีการเล่นต่างๆ เช่น ทำสวน และมีการเลี้ยงไก่ขาวชนิดเล็กฮอร์นด้วย มีใครไม่ทราบไปกราบทูลทูลหม่อมบุปผิวน่าจะทรงพอพระทัย เพราะเมื่อพ่อไปเฝ้าได้พระราชทานไก่ที่ดีพิเศษและตรัสว่า “นี่เอาไปเลี้ยง พ่อได้ยินว่าที่บ้านเขาชอบ...”

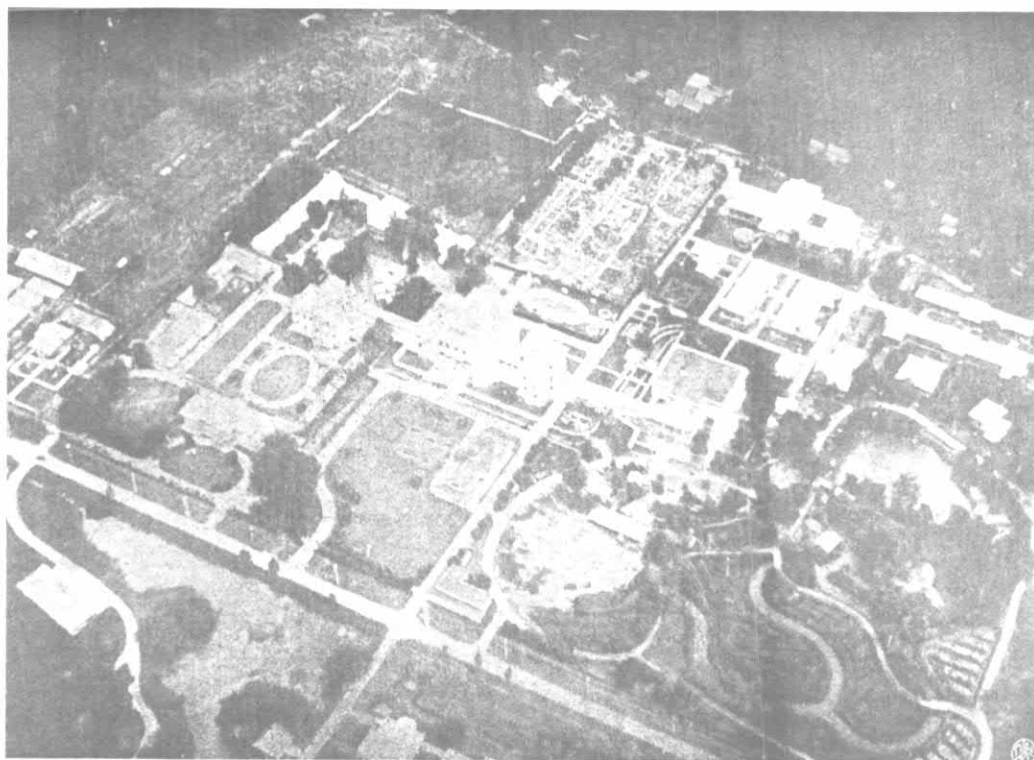
แบบแผนของพระราชวังพญาไทไม่ว่าจะเป็นที่ทดลองปลูกธัญพืชต่าง ๆ เลี้ยงไก่พันธุ์ต่างประเทศ ทำนา ล้วนเป็นแบบอย่างที่เคยทอดพระเนตรในต่างประเทศเมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 2 เมื่อ พ.ศ.2450 ทั้งสิ้น แนวทางในการวางผังนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางแผนด้วยพระองค์เองดังพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยายมราชความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 273)

“มีเรื่องที่จะพูดส่วนการในตัว คือที่พญาไทยซึ่งจะกันเขตรตามแนวถนนดวงตะวัน ตลอดขึ้นไปจนถึงถนนเข้าอุทยานราชดำรินั้น ข้อซึ่งท่านยมราชคิดว่าจะให้ขุดดินพูนถนนพากเดียวอย่างเช่นถนนประแจจีนนั้นดี เอาคลองไว้ในเขตรข้างเหนือ ในลำคลองนั้นจะเป็นที่ให้น้ำเข้าในได้ตลอด จะปลูกกระจำถั่วบวอะไรก็ได้ ถ้าหากว่าที่นาเราขยายออกไปจนถึงแนวถนนดวงตะวันกว้างออกไปมาก นี่สงสัยว่าประตูน้ำสามเสนจะไม่พอ ซึ่งจะให้น้ำขึ้นเลี้ยงต้นข้าวได้ตลอดภูมิภาค เพราะสายน้ำในคลองสามเสนน้อย ที่พูดเช่นนี้พูดตามเสียงกรมคลองเขากล่าวไว้แต่ก่อน แต่ในการที่จะให้รู้แน่คิดว่าจะวางให้เขาตรวจดูเสียอีกครั้งหนึ่งในฤดูนี้ ถ้าหากว่าจะไม่พอ คิดว่าคลองที่ที่เราจะขุดริมถนนนี้

²¹ ทั้งสามพระองค์เป็นพระราชธิดาในรัชกาลที่ 4

“ให้ไปต่อคลองซึ่งกรมมรุพงษ์เจ้าใหญ่²² ขุดเข้ามาจากคลองมหานาค มีประตูน้ำเสียที่นั่นอีกแห่งหนึ่ง เราจะเปิด
ปิดน้ำได้สะดวกเหมือนกันกับข้างสามเสน”

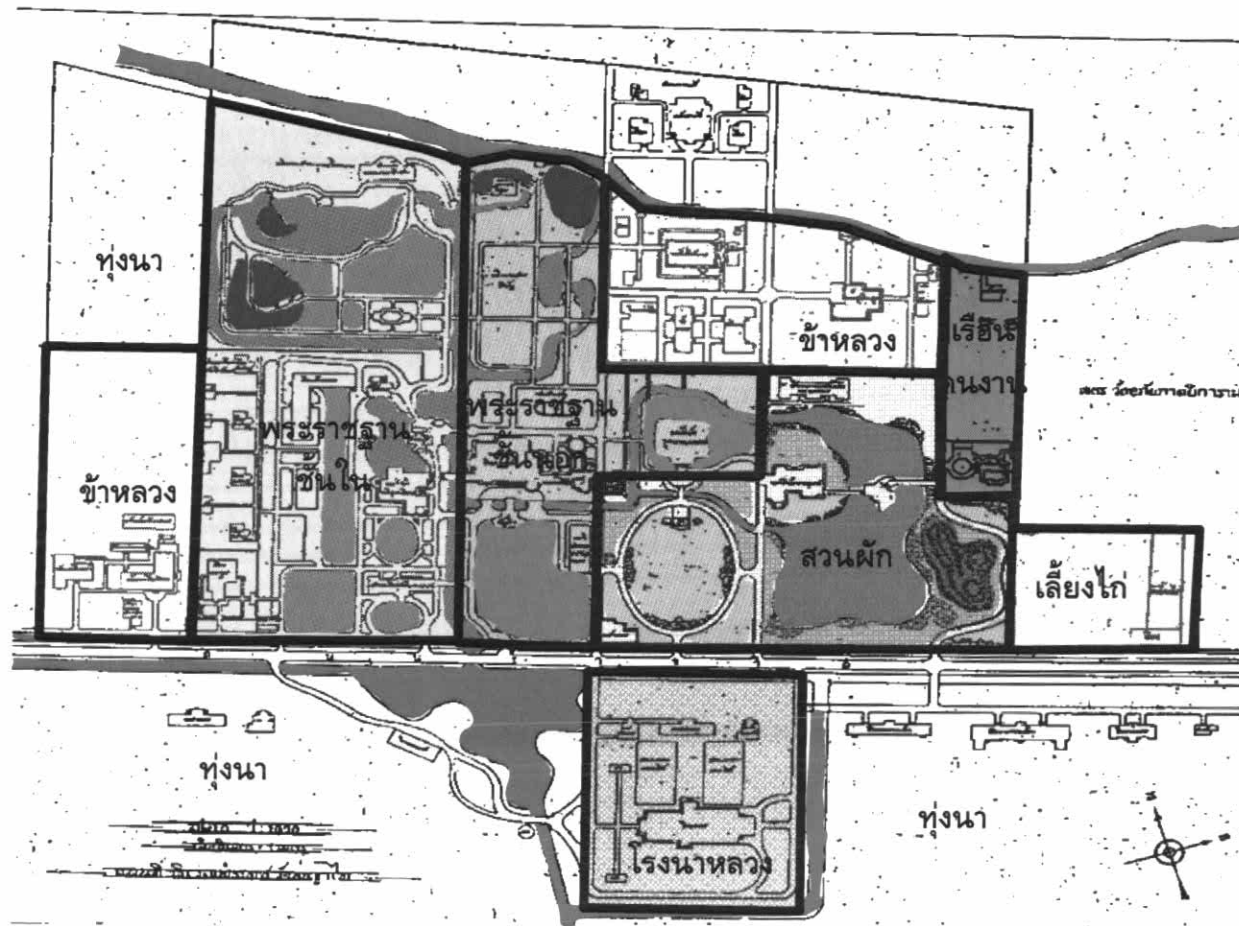
ซึ่งแบบแผนดังกล่าวสันนิษฐานว่าพระองค์น่าจะทรงเห็นแบบอย่างจากฟาร์มของชาวยุโรปที่แบ่งพื้นที่ออกเป็นพื้นที่
ปลูกผัก ทำสวนดอกไม้ ขุดคูน้ำ เลี้ยงปลา ปลูกบัว ทำนา มีบ้านพักแบบชนบทแล้วก็มีฟาร์มเลี้ยงไก่พันธุ์ต่างประเทศพันธุ์ไข่
ดกอยู่ภายในด้วย และเนื่องจากพระองค์ชอบอากาศที่เย็นสบาย บรรยาอากาศโปร่งโล่งเหมาะแก่การประพาสเพื่อพักผ่อนพระ
อิริยาบถ นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าได้มีการนำเอาระบบโครงสร้างแบบตารางหมากรุกมาใช้ในการวางผัง และนำเอาคลองพญาไท
มาเป็นตัวแบ่งระหว่างฝ่ายหน้ากับฝ่ายในด้วย ส่วนในเรื่องของการจัดวางผังอาคารในรูปแบบของพระราชวังยุโรปกล่าวคือเน้น
ทางเข้าให้ความสำคัญของตัวอาคารโดยการมีลานโล่งด้านหน้าอาคารเพื่อเน้นตัวอาคารและทางเข้า มีการตัดถนนทั้งแบบ
เส้นตรง เส้นโค้งวงกลม เพื่อช่วยในเรื่องของการนำสายตาขณะเข้าใกล้ตัวอาคาร ลานโล่งดังกล่าวเป็นลานสนามหญ้า มีถนน
โค้งช่วยในเรื่องการเปลี่ยนมุมมองขณะเข้าใกล้ตัวพระที่นั่ง และมีการตกแต่งสวนหน้าพระที่นั่งโดยให้ห้องที่สำคัญสามารถเปิด
มุมมองออกไปสู่สวนภายนอกได้

รูปภาพ 7 - 123 สถาปัตยกรรมวังพญาไทในสมัยรัชกาลที่ 6

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

²² มรว.สุวพันธ์ (ใหญ่) สนิทวงศ์

ผัง 7 - 27 แสดงเขตพระราชวังพญาไทในสมัยต้นรัชกาลที่ 6

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สิ่งก่อสร้างในพระราชวังพญาไท

เนื่องจากพระราชวังพญาไทในตอนแรกสร้างนั้นเป็นเพียงพระตำหนัก ไม่ใช่ที่ประทับถาวรเป็นเพียงสถานที่พักผ่อน เปลี่ยนพระราชอิริยาบถชั่วคราวเท่านั้นเนื่องจากห่างจากพระราชวังสวนดุสิตไม่มากนัก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขับรถไฟไปมาสะดวก ทำให้สิ่งก่อสร้างมีเพียงพระตำหนักพญาไทและพระตำหนักสมเด็จพระบรมราชินีนาถกับเรือนพักของข้าราชการฝ่ายใน โดยที่โรงเรียนหลังแรกที่โปรดฯให้สร้างขึ้นคือโรงเรียนและพระราชทานนามว่า “โรงเรียนหลวงคลองพญาไท” ทั้งหมดไม่มีอะไรเป็นของใหญ่โตหรูหรามากนัก พื้นที่นอกนั้นเป็นไร่นา สวนผัก แต่ต่อมาเพียง 5 เดือนเศษหลังจากขึ้นพระตำหนักแล้วพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เสด็จสวรรคต

รูปภาพ 7 - 124 พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่นาหลวงในพระราชวังพญาไท

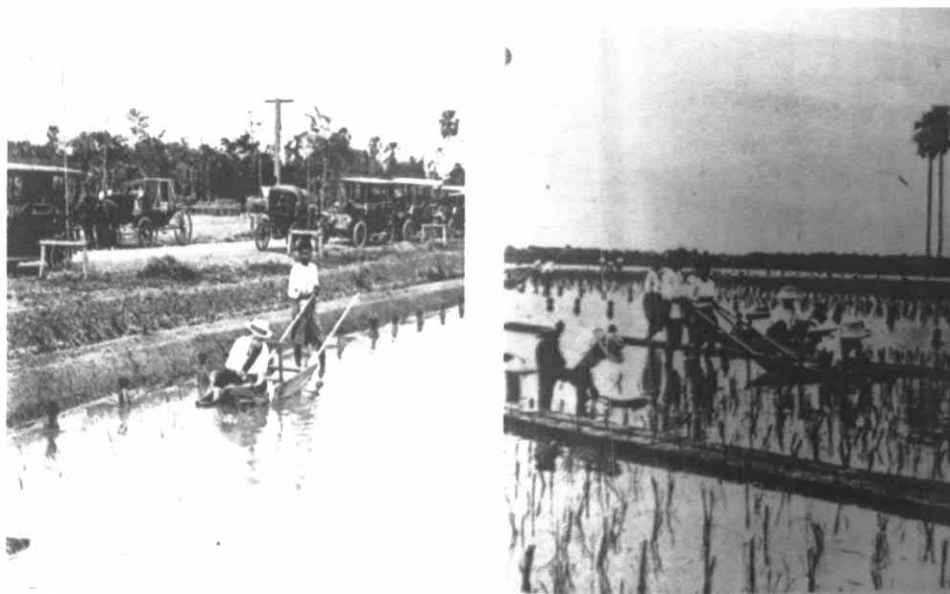
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

การจัดภูมิสถาปัตยกรรมในพระราชวังพญาไท

พระราชวังพญาไทในช่วงแรกเป็นเพียงพระตำหนัก ไม่ใช่ที่ประทับถาวรเป็นเพียงสถานที่พักตากอากาศและพักผ่อน เปลี่ยนพระราชอิริยาบถชั่วคราวเท่านั้น ประกอบกับมีอายุการใช้งานสั้นทำให้การวิเคราะห์การจัดภูมิสถาปัตยกรรมนั้นไม่เด่นชัดและมีหลักฐานน้อย ซึ่งพระราชวังพญาไทจะเจริญรุ่งเรืองในสมัยรัชกาลที่ 6 มาก ส่วนลักษณะการตกแต่งโดยทั่วไปของพระราชวังพญาไทในสมัยรัชกาลที่ 5 มีลักษณะเป็นเรือนสวนไร่นา เลี้ยงไก่ ขุดคูน้ำปลูกบัว ทำสวนไม้ดอกเสียส่วนใหญ่ ทำให้ในการจัดภูมิสถาปัตยกรรมภายในพระราชวังเป็นในลักษณะแบ่งพื้นที่เป็นด้านซ้ายจะเป็นเขตพระราชฐาน ได้มีการขุดสระน้ำขนาดใหญ่แยกจากคลองพญาไทมีลักษณะเป็นธรรมชาติ ส่วนการประดับตกแต่งด้วยไม้ดอกนั้นสันนิษฐานว่าเป็นรูปแบบของสวนลาย ด้านหน้าพระที่นั่งเป็นสนามโล่ง มีถนนเรียบสนามโค้งเพื่อเป็นจุดนำสายตาไปยังพระตำหนักสวน ทางด้านขวาจะเป็นเขตเพาะปลูกโดยสร้างสวนผักตอนหนึ่งและทำนาตอนหนึ่ง เพื่อเป็นที่ทดลองปลูกธัญพืชต่างๆ เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม ร.ศ.128 (พ.ศ.2452) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้มิ่งงานจรดพระนังคัลแรกนาขวัญขึ้นที่นาหลวงคลองพญาไทเป็นครั้งแรกและทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้พระยาเวียงในนฤบาลเป็นผู้แรกนา ให้ภรรยาสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ พร้อมด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในได้เสด็จพระราชดำเนินยังนาหลวงคลองพญาไททรงดำนาด้วยพระองค์เอง นับเป็นความ

สนุกสนานอย่างหนึ่งในสมัยนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชหัตถเลขาพระราชทานพระราชชายาเธอ เจ้าดารารัศมีเมื่อวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ.128 ความตอนหนึ่งว่า

“บางกอกเวลานั้นฝนตกเกือบจะไม่เว้นวัน เรื่องสนุกของชาววังนั้นคือกำลังคล้องทำนา ตั้งแต่แม่เล็กเป็นต้น ลงดำเนินเองเลี้ยงดูกันเป็นหลายวัน ข้อที่เกลียดโคลนเลนนั้นหายหมด ทำได้คล่องแคล่ว ที่โรงนาเป็นที่สบาย องค์กรัจฉร²³ และนางซุ่ม²⁴ พลัดกันไปอยู่ที่นั่น พื้นสบายดีขึ้นทั้งสองคน องค์กรัจฉรถึงเดินได้ไกลๆ เจ้านายที่เจ็บไข้ออดแอตอยู่ ต่างคนต่างสบายขึ้น เห็นจะเป็นด้วยได้เดินได้ยืนมากนั่นเอง”

รูปภาพ 7 - 125 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถและเจ้านายฝ่ายในทรงดำนาด้วยพระองค์เองที่นาหลวง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

นอกจากทำนาแล้วยังโปรดฯให้ทำสวนผักปลูกผักต่างๆไว้มาก ในครั้งนั้นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ทรงทดลองปลูกผักองกามติ วันหนึ่งรัชกาลที่ 5 ได้มีรับสั่งให้พระยานุรุชรัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์) เก็บมะเขือมาต้มจิ้มน้ำพริกเสวยที่พระตำหนักพญาไทอย่างเอร็ดอร่อย แต่แล้วในที่สุดสวนผักได้สร้างความเดือดร้อนขึ้นแก่คนทั่วไปเพราะมีผู้ทำสวนผักโดยเสด็จกันมากขึ้น จนทำให้เกิดกลิ่นเหม็นดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาของวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ.2453 ถึงเจ้าพระยายมราชความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 233)

“...ในชื่อข้าพเจ้าเองแลในพระนามพระราชินีแลเจ้านายผู้หญิงซึ่งออกไปอยู่ที่พญาไท ขอบอกกล่าวด้วยความเดือดร้อน อยากจะกล่าวแทนเจ้านายแลข้าราชการฝ่ายนำ ทั้งที่มาเที่ยวเตร่ว่าหมื่นนี้หมื่นนั้นกลิ่นตามลมที่พญาไท แลตามถนนด้วยเหตุที่ไร่นาผักมากขึ้นทุกวัน เวลาที่ลมเป่าเหม็นถึงต้องอุดจมูกเห็นว่าที่เหล่านี้จะเสียหายเพราะการทำไร่ผักมากขึ้นทุกวันไม่มีเวลาหยุด ยิ่งเมินๆให้ก็ยิ่งสกปรกมากขึ้นเห็นจะถึงเวลาต้องปราบเสียแล้ว หากไม่จะเหลือแก่เพราะการเดินเร็วนัก วันนี้เป็นวันที่เดือดร้อนกันมาก...”

²³ พระองค์เจ้าหญิงอัจฉราพรณีรัชกัญญา สิ้นพระชนม์ พ.ศ.2453

²⁴ เจ้าจอมมารดาซุ่ม

จากพระราชหัตถเลขาแสดงถึงพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงมีต่อความเป็นอยู่สุขทุกข์ของประชาชนในพื้นที่ใกล้เคียงที่ได้รับความเดือดร้อนจากกลิ่นเหม็นเพราะมีการทำไร่นามากขึ้น ซึ่งพระองค์ทรงเห็นว่ามีส่วนที่ทำให้เกิดปัญหานี้ สรุปรการจัดภูมิสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ของพระราชวังพญาไทนั้นเป็นไร่นา สวนผัก ฟาร์มเลี้ยงไก่โดยมีการแบ่งพื้นที่และมีลักษณะการจัดสรรแปลงที่ปลูกเป็นรูปทรงอิสระโดยอาศัยการขุดร่องสวนเพื่อให้น้ำมาใช้ในการเพาะปลูกเป็นเส้นสายธรรมชาติ คดโค้งลดเลี้ยวไปมาทำให้เกิดแปลงผัก ไร่นาที่มีความสวยงามดังสวนลายตามธรรมชาติขนาดใหญ่

รูปภาพ 7 - 126 แปลงปลูกผักในบริเวณพระราชวังพญาไท

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 127 ภาพคลองสามเสนในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

7.2 การสร้างพระราชวังตามหัวเมือง

สำหรับประเด็นการเสด็จแปรพระราชฐานมีมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ปรากฏหลักฐานว่ามีพระราชวังสำหรับประทับแรมขณะประพาส 9 แห่งด้วยกันได้แก่ พระตำหนักหลวง พระตำหนักที่ท่าสนุก พระราชวังบางปะอิน ในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา อีก 6 แห่งเป็นพระราชวังตามหัวเมืองได้แก่ พระราชวังที่ท้ายพิบูลเขাপะทุชบาและพระตำหนักที่ธารเกษมในแขวงจังหวัดสระบุรี พระราชวังในเมืองและพระตำหนักที่ทะเลชุบศรในแขวงจังหวัดลพบุรี พระราชวังในเมืองและพระตำหนักที่ปากน้ำบางตะบูนในแขวงจังหวัดเพชรบุรี ส่วนในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อรัชกาลที่ 1 มีการศึกสงครามยังมีอยู่เนืองๆ เวลาว่างจากการทำสงครามก็ทรงสร้างพระนคร มาในสมัยรัชกาลที่ 2-3 แม้การศึกสงครามเริ่มน้อยลงแต่ก็มีการสร้างพระนครอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการบูรณะซ่อมแซมพระราชวังในสมัยกรุงศรีอยุธยาเพื่อเสด็จประพาส แต่เมื่อมีการย้ายราชธานีมาอยู่ในกรุงเทพฯ แล้ว การเดินทางไปมาไม่สะดวกทำให้มักเสด็จประพาสแต่ที่ใกล้ๆ ไปมาสะดวกและสามารถเสด็จพระราชดำเนินไปกลับได้ภายในวันเดียวกัน เช่นเมืองสมุทรปราการ เมืองปทุมธานี เป็นต้น ในสมัยที่รัชกาลที่ 4 ทรงผนวชได้เคยเสด็จไปธุดงค์ตามหัวเมืองหลายมณฑลและทรงเห็นว่าการประพาสหัวเมืองเหล่านั้นเป็นประโยชน์แก่ราชการบ้านเมือง เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มสร้างพระราชวังนอกพระนครเพื่อพักผ่อนพระอิริยาบถ รองรับพระราชอาคันตุกะเพื่อแสดงถึงความทันสมัยของราชสำนักไทย ที่มีพระราชวังฤดูร้อนเช่นเดียวกับชาติตะวันตก ประกอบกับได้เริ่มมีเรือกลไฟใช้เป็นพาหนะที่ช่วยร่นระยะทางและสะดวกในการประพาสยังหัวเมืองต่างๆ ได้ง่ายขึ้น ต่อมาความนิยมในการตากอากาศเพื่อรักษาสุขภาพ ได้เริ่มแพร่หลายมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 จนเกิดการท่องเที่ยวเพื่อพักผ่อน เปลี่ยนบรรยากาศในหมู่ข้าราชการ คหบดีและสามัญชน การสร้างพระราชวังเพื่อแปรพระราชฐานได้ดำเนินมาจนถึงรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สร้างพระราชวังตามหัวเมืองเป็นการดำเนินนโยบายตามพระราชดำริของสมเด็จพระบรมชนกนาถ ที่โปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นเป็นที่ประทับเพื่อเสด็จออกไปสอบถามความเป็นอยู่เพื่อดูแลทุกข์สุขของราษฎรและพักผ่อนพระอิริยาบถ จึงได้มีการสร้างและซ่อมแซมพระราชวังตามหัวเมืองจำนวน 6 แห่ง ดังต่อไปนี้

1. พระราชวังบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (เริ่มปรับปรุง พ.ศ.2415)
2. พระราชวังรัตนรังสรรค์ จังหวัดระนอง (เริ่มสร้างประมาณ พ.ศ.2432-2433)
3. พระราชวังจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง จังหวัดสมุทรปราการ (ในปัจจุบันขึ้นกับจังหวัดชลบุรีเริ่มปรับปรุงและสร้าง พ.ศ.2431)
4. พระราชวังริมน้ำ จังหวัดราชบุรี
5. พระราชวังบนเขาสัตนาถ จังหวัดราชบุรี
6. พระราชวังบ้านปืน (พระรามราชนิเวศน์) จังหวัดเพชรบุรี (เริ่มสร้าง พ.ศ.2452)

7.2.1 พระราชวังบางปะอิน พระนครศรีอยุธยา

พระราชวังบางปะอินสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยพระเจ้าปราสาททอง สำหรับเสด็จประพาสขึ้นบนเกาะบางปะอินตรงบริเวณเขตสถานเดิมของพระมหารดาและเป็นที่ประพาสเรื่อยมาของพระมหากษัตริย์ที่ครองกรุงศรีอยุธยาด้วยเหตุที่ใกล้พระนครจนถูกปล่อยให้รกร้างเมื่อเสียกรุงและย้ายพระนครมาที่กรุงเทพฯ จนในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ฟื้นฟูพระราชฐานแห่งนี้พร้อมกับสร้างพระที่นั่งองค์หนึ่งสำหรับเป็นที่ประทับมีเรือนแถวสำหรับฝายในและมีพลับพลาขึ้นมา ครั้นในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปรับปรุงเป็นอย่างมากพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งและสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ขึ้นดังที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบันนี้ ซึ่งยังคงใช้เป็นที่ประทับและต้อนรับพระราชอาคันตุกะและพระราชทานเลี้ยงรับรองในโอกาสต่างๆ เป็นครั้งคราว

ที่ตั้งของพระราชวังบางปะอิน

พระราชวังบางปะอินอยู่ห่างจากเกาะเมืองมาทางทิศใต้ประมาณ 18 กิโลเมตร มีลักษณะเป็นเกาะเล็กๆ ในแม่น้ำเจ้าพระยามีความกว้างประมาณ 400 เมตร ยาว 2.5 กิโลเมตร โดยมีเนื้อที่ทั้งหมด 116 ไร่ อยู่ ณ อำเภอบางปะอิน

รูปภาพ 7 - 128 ภาพถ่ายทางอากาศประมาณปี พ.ศ. 2525 แสดงลักษณะของบางปะอินเป็นเกาะขนาดใหญ่

ที่มา : กรมแผนที่ทหาร

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างพระราชวังบางปะอิน

ประวัติความเป็นมาตามพระราชพงศาวดารภาคที่ 82 พระราชพงศาวดารกรุงสยามจากต้นฉบับของ บริติชมิวเซียม กรุงลอนดอน²⁵ ความว่า พระราชวังบางปะอินถูกสร้างโดยพระเจ้าปราสาททอง²⁶ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวัง

²⁵ ในปีนั้น (ปีวอก จ.ศ.994 หรือ พ.ศ. 2175) ทรงพระกรุณาให้สร้างพระที่นั่งไอศวรรยทิพยอาสน์ ณ เกาะบางนางอินมีราชนิเวศน์ปราการ ประกอบพฤกษชาติธรรม์ เป็นที่สำราญราชฤทัยประพาสราชมงคลสุริยวงศ์องค์นารีทั้งปวง แล้วสร้างพระอารามเคียงพระราชนิเวศน์

แห่งนี้ขึ้นบนเกาะบางเลนในลำแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาในปี พ.ศ.2175 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวัดขึ้นวัดหนึ่ง บนเกาะบางปะอินตรงบริเวณเขตสถานเดิมของพระมารดาพร้อมพระราชทานชื่อว่า “วัดชุมพลนิกายาราม” และโปรดเกล้าฯ ให้ขุดสระน้ำสร้างพระราชานิเวศน์สถานขึ้นกลางเกาะสำหรับเป็นที่เสด็จประพาส แล้วสร้างพระที่นั่งองค์หนึ่งขึ้นริมสระน้ำนั้น พระราชทานนามว่า “พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์”²⁷ พระราชวังแห่งนี้คงเป็นที่ประพาสสำราญพระราชหฤทัยของพระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยาตลอดและคงรกร้างทรุดโทรมไปแต่ครั้งเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาและมีการย้ายราชธานี

เมื่อ พ.ศ.2310 เป็นต้นมาพระราชวังบางปะอินได้รับการบูรณะฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพลเทพ (หลง บุญ-หลง) เป็นแม่กองสร้างพระที่นั่งสำหรับเป็นที่ประทับประกอบด้วยเรือนแถวสำหรับฝ่ายในสร้างตำหนัก 3 หลังและปลูกพลับพลาโถงที่ไร้แดงนอกเกาะอีกหลังหนึ่งเป็นที่เสด็จประพาสระหว่างทางมากรุงเทพฯ ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้สร้างและซ่อมแซมพระราชวังบางปะอินขึ้นในปี พ.ศ.2415 หลังครองราชย์ได้เพียง 4 ปี พระองค์ทรงโปรดที่จะเสด็จประพาสพระราชวังบางปะอินอยู่เสมอด้วยทรงปรารถนาว่าเป็นเกาะอยู่กลางน้ำเรียบสงร่มรื่น และเคยเป็นที่ประทับประพาสของสมเด็จพระบรมชนกมาก่อน การเดินทางไปมาสะดวกพื้นที่อยู่ริมน้ำสภาพโดยรอบเป็นท้องทุ่งไร่นา อุดมสมบูรณ์ดีทุกประการ เหมาะที่จะสร้างพระราชวังประทับร้อนเป็นที่แปรพระราชฐานสำหรับประพาสต่อไป

แบบแผนและรูปแบบในการวางผังพระราชวังบางปะอิน

แม้ว่าพระที่นั่งองค์ต่างๆ ในพระราชวังบางปะอินจะเป็นพระราชวังที่มีการรวมทั้งศิลปะตะวันตก ไทย จีน ญี่ปุ่น และแบบผสมผสาน แต่ยังคงรักษาแบบแผนการก่อสร้างพระราชวังตามโบราณราชประเพณีไว้ คือการแบ่งเขตพระราชฐานออกเป็นเขตชั้นนอกและชั้นในพร้อมมีวัดประจำพระราชวัง ต้นแบบมาจากพระราชวังยุโรปที่รัชกาลที่ 5 เคยทอดพระเนตรที่กรุงปารีส เมื่อคราวเสด็จประพาสชวาและสิงคโปร์เมื่อปี พ.ศ.2414 ในเรื่องของการออกแบบและการวางผังนั้นอาศัยข้อเด่นในเรื่องศักยภาพของที่ตั้งที่เป็นสระน้ำขนาดใหญ่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและอาศัยลักษณะภูมิประเทศโดยรอบพระราชวังที่เป็นเกาะกลางน้ำ มีการใช้ประโยชน์โดยไ้หน้าจากแม่น้ำด้านนอกเข้ามาภายในเพื่อบำรุงรักษาพื้นที่ การกำหนดพื้นที่ด้วยสัดส่วนของห้วงน้ำให้ใหญ่และเล็กสลับกันตามแบบรูปทรงธรรมชาติ เพื่อสร้างบรรยากาศที่แตกต่างกันจากความกว้างของน้ำ โดยใช้น้ำทำหน้าที่ที่หลากหลายและมีกลวิธีในการใช้เทคนิคทางภูมิทัศน์ช่วยในการวางตำแหน่งอาคารด้วย เช่น ทำหน้าที่ในการแบ่งพื้นที่และการสร้างอาณาเขตเนื่องมาจากกฎเกณฑ์ของการสร้างพระราชฐาน การจำกัดการเข้าถึงช่วยให้เกิดความปลอดภัย เป็นต้น นอกจากนี้การใช้น้ำยังช่วยในเรื่องความงามจากการสร้างบรรยากาศได้เช่น เทคนิคการสะท้อนเป็นตัวเปิดมุมมองในการเข้าถึงแสดงการต้อนรับและในขณะเดียวกันก็เป็นตัวเชื่อมโยงพระที่นั่งแต่ละองค์ได้เป็นอย่างดี

ถวายเป็นสังฆทาน มีพระเจดีย์เป็นอาทิ สำหรับพระศาสนาพร้อมบริบูรณ์แล้วให้นามชื่อ วัดชุมพลนิกายาราม ในเดือนยี่ปลายปีนั้นสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) เสด็จไปโสกันต์พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอินทร์ ณ เกาะบางเลน โสกันต์แล้วพระราชทานพระนามชื่อ เจ้าฟ้าชัย เจ้าฟ้าขึ้นประสูตินอกราชสมบัติ ต่างพระชนนีกับพระนารายณ์ราชกุมาร”

²⁶ พระศรีสรรเพชญ์ที่ 5 (พ.ศ.2173-2198) ขึ้นครองราชย์เมื่อปี พ.ศ.2173 ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่าพระเจ้าปราสาททองเป็นพระราชโอรส ของสมเด็จพระเอกาทศรถประสูติแต่หญิงสาวชาวบ้านซึ่งพระองค์ทรงพบเมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่งแล้วเกิดล้มลงตรงเกาะบางปะอิน

²⁷ ในเอกสารคำให้การของขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมจากหอหลวง ได้บันทึกลักษณะสถาปัตยกรรมไว้ว่า “ พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์มหาปราสาทมียอดมณฑปยอดเดียว มีฝาสี่ด้านมีมุขเด่นเป็นมุขโถงออกมาจากมุขใหญ่ ฝ่ายทิศตะวันออกมีกำแพงแก้วล้อมขอบสูงห้าศอก มีสระใหญ่ยาวตามพระมหาปราสาท มีพระอุทยานเป็นที่ระโหฐานสำคัญยิ่งนัก มีพระที่นั่งน้อยใหญ่หลายหลังเป็นที่ประทับ พระประเทียบมีกำแพงเป็นบริเวณพระราชวังที่ประพาสในเกาะบางปะอิน เป็นที่ประทับแปรสำราญพระราชหฤทัยในที่ตำบลบางปะอินมาหลายแผ่นดิน บางทีในเดือนสิบเอ็ดเดือนสิบสองเสด็จลอยพระประทีปที่เกาะบาง ”

สามารถสร้างบรรยากาศการะยะของภาพที่เปลี่ยนไปจากการเข้าถึงได้ นอกจากลักษณะการใช้หน้าเพื่อการแบ่งแยกภายในและภายนอกแล้ว ภายในพระราชวังยังอาศัยสะพานฉนวน(สะพานเสาวรส) ซึ่งระหว่างสะพานจะมีฉากบานเกล็ดกั้นกลางตลอดแนวความยาวของสะพาน เพื่อไม่ให้เห็นภายในได้ประโยชน์ที่ควบคู่ไปกับการแบ่งบริเวณ (โกสิต อิศรียงค์, 2546: 40)

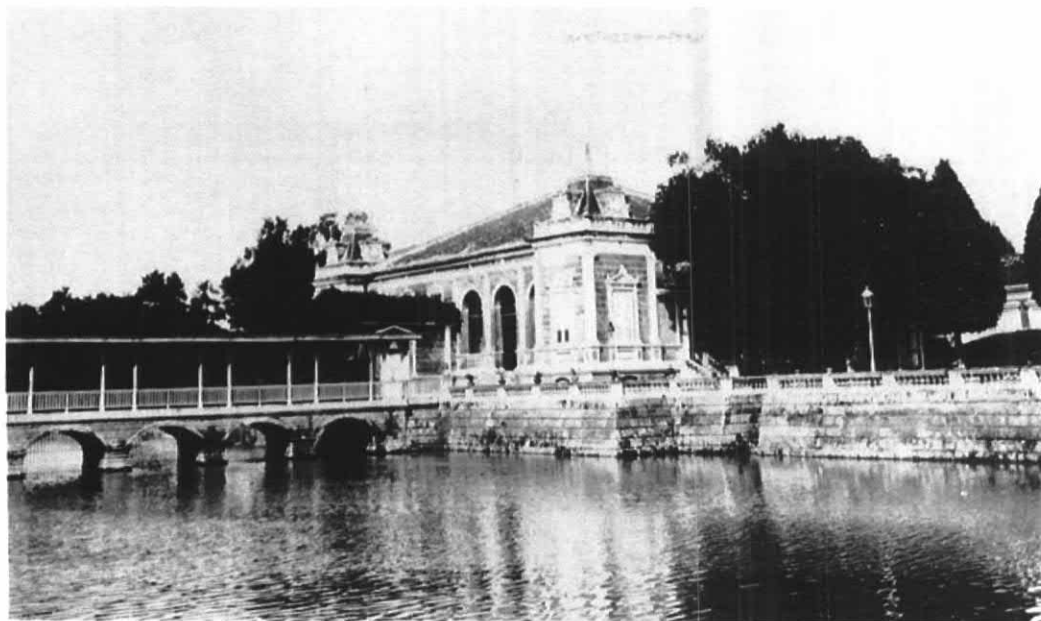
รูปภาพ 7 - 129 แผนผังพระราชวังบางปะอิน

ที่มา : พระราชวังบางปะอิน

รูปภาพ 7 - 130 ภาพถ่ายทางอากาศของพระราชวังบางปะอินเมื่อ 16 สิงหาคม พ.ศ.2465

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 131 สะพานฉนวนมีฉากบานเกล็ดกั้นกลางตลอดสะพาน เพื่อให้ฝ่ายหน้าไม่สามารถเห็นฝ่ายในได้

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 132 การขุดสระน้ำให้มีลักษณะคลองขนาดใหญ่กั้นเขตพระราชฐานชั้นนอกกับชั้นใน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 133 การใช้น้ำสร้างเทคนิคการสะท้อน (Reflection Effect)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 134 สระน้ำข้างพระที่นั่งเวทาสน์จำรูญ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 135 ห้วงน้ำขนาดใหญ่ในเขตพระราชฐานชั้นนอก

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 136 การดึงน้ำจากภายนอกเข้ามาภายในพระราชวังเสมือนเป็นพระราชวังกลางทะเลสาบ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ในบริเวณพระราชวังบางปะอินมีกำแพงล้อมรอบเป็นการแบ่งพื้นที่ภายในนอกเหนือจากการใช้น้ำเป็นตัวแบ่งโดยมีประตูเข้าออกรวม 8 ประตูดังนี้

รูปภาพ 7 - 137 แสดงตำแหน่งประตูภายในพระราชวังบางปะอิน

ที่มา : แผนที่ประชาสัมพันธ์พระราชวังบางปะอิน

1. ประตูราชกิจวิวรรณ์ เป็นประตูที่อยู่บนแนวกำแพงด้านตะวันออก
2. ประตูสาครประพาฬ เป็นประตูน้ำด้านตะวันออก
3. ประตูเทวราชครุโล เป็นประตูที่อยู่บนแนวกำแพงด้านใต้เป็นประตูสามซุ้มตรงกับพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เดิมเรียกว่า ประตูเทวราชดำรงศร เป็นประตูสำหรับเสด็จผ่านเข้าเขตพระราชฐานชั้นใน

รูปภาพ 7 - 138 ซ้ายประตูสาครประพาฬ ขวาประตูองคี่ในจรัญญ์

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548 และพระราชวังบางปะอิน

4. **ประตุนงคิในจรรณีย์** เป็นประตูที่อยู่ทางด้านตะวันตกริมหน้าหลังพระที่นั่งวโรภาษพิमान เป็นประตูสำหรับเจ้านายฝ่ายในเสด็จฯเข้าเขตพระราชฐานชั้นใน
5. **ประตูเทวัญสถิต** เป็นประตูอยู่ด้านตะวันตกริมหน้าเหนือประตุนงคิในจรรณีย์
6. **ประตูสังฆสิทธิภัตตรการ** เป็นประตูน้ำอยู่เหนือประตูเทวัญสถิต ใช้เป็นประตูสำหรับพระภิกษุสงฆ์พายเรือเข้ามาบิณฑบาตภายในพระราชวัง
7. **ประตูนงคราญประเวศ** เป็นประตูที่อยู่เหนือประตูสังฆสิทธิภัตตรการด้านริมหน้า
8. **ประตูรศรเศรศรดิษฐ์** เป็นประตูที่อยู่ทิศเหนือด้านหลังพระราชวัง

รูปภาพ 7 - 139 ซ้ายประตูเทวราชครรไล ขวาประตูสังฆสิทธิภัตตรการ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 140 ซ้ายประตูนงคราญประเวศ ขวาประตูรศรเศรศรดิษฐ์

ที่มา : พระราชวังบางปะอิน

สิ่งก่อสร้างในพระราชวังบางปะอิน

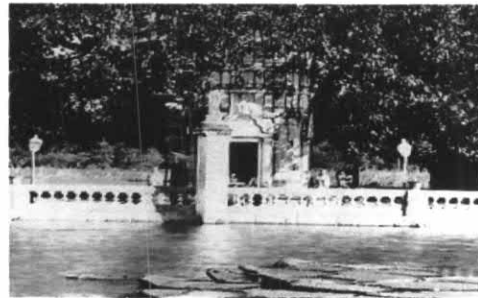
พระราชวังบางปะอินได้รับอิทธิพลจากหลากหลายรูปแบบทั้งแบบไทย จีน ยุโรป เป็นการผสมผสานกันได้อย่างลงตัว โดยแบ่งออกเป็นเขตพระราชฐานชั้นนอกและพระราชฐานชั้นในดังนี้

1. เขตพระราชฐานชั้นนอก

ประกอบด้วยพระที่นั่งซึ่งสำหรับการออกมหาสมาคมและพระราชพิธีต่าง ๆ ได้แก่

1.1 **สภาคารราชประยูร** เป็นตึกสองชั้นริมน้ำรูปแบบนีโอคลาสสิก ตรงข้ามพระที่นั่งวโรภาษพิमान สร้างเมื่อ พ.ศ. 2422 สำหรับใช้เป็นที่พักของเจ้านายฝ่ายหน้าและข้าราชการ

1.2 หอเหมมณเฑียรเทวราช เป็นปรางค์ศิลายอดทรงปราสาทแบบขอม รัชกาลที่ 5 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 2423 เพื่อทรงอุทิศถวายแด่พระเจ้าปราสาททอง ภายในประดิษฐานพระบรมรูปสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

รูปภาพ 7 - 141 ซ้ายสภาคารราชประยูร ขวาทอเหมมณเฑียรเทวราช
ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548 และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

1.3 พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ เป็นพระที่นั่งปราสาทแบบจตุรมุขกลางสระน้ำ โปรดฯ ให้จำลองแบบมาจากพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาทในพระบรมมหาราชวังสร้างในปี พ.ศ. 2419 และพระราชทานนามว่าพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ตามนามพระที่นั่งองค์แรกซึ่งพระเจ้าปราสาททองทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น

1.4 พระที่นั่งวโรภาษพิมาน อยู่ทางตอนเหนือของ “สะพานเสด็จ” ถูกสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2419 ตรงบริเวณที่ประทับเดิม เดิมเป็นเรือนไม้สองชั้นใช้เป็นที่ตั้งประทับและท้องพระโรงร่วมกันต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อสร้างใหม่เหลือเพียงชั้นเดียวก่อด้วยอิฐทรงวิหารกรีกแบบคอรินเธีย (Corinthian) ผสมแบบบาร็อค มีมุขตอนหน้า ใช้เป็นท้องพระโรงสำหรับเสด็จออกว่าราชการกับขุนนางในงานพระราชพิธีและเคยเป็นที่รับรองแขกเมืองหลายครั้ง

รูปภาพ 7 - 142 ซ้ายพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์ ขวาทพระที่นั่งวโรภาษพิมาน
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2. เขตพระราชฐานชั้นใน

เขตพระราชฐานชั้นในเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์สมเด็จพระอัครมเหสี พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในและข้าบาทบริจาริกา โดยเชื่อมต่อกับเขตพระราชฐานชั้นนอกด้วยสะพานที่มีลักษณะพิเศษคือมีแนวฉากคล้ายบานเกล็ดกั้นกลางตลอดแนวสะพาน เพื่อแบ่งเป็นทางเดินของฝ่ายหน้าด้านหนึ่งและฝ่ายในอีกด้านหนึ่งซึ่งฝ่ายในสามารถมองลอดออกมาโดยตัวเองไม่ถูกแลเห็น สะพานนี้เชื่อมจากพระที่นั่งวโรภาษพิมานกับประตูเทวราชครุฑซึ่งเป็นประตูทางเข้าพระราชฐานชั้นใน โดยในการก่อสร้างพระราชวังแห่งนี้ได้บริษัท Grassi Brothers & Co. สองพี่น้องนายช่างอิตาเลียนเป็นผู้ดำเนินการออกแบบและก่อสร้างพระราชวังบางปะอิน ในบริเวณพระราชฐานชั้นในประกอบด้วยที่ประทับ พลับพลาและศาลาต่าง ๆ ซึ่งสร้างอยู่ในอุทยานขนาดใหญ่อันได้แก่

2.1 พระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร อยู่ทางทิศตะวันออกตรงข้ามกับสระน้ำเป็นพระที่นั่งเรือนไม้สองชั้นตามแบบชาเลต์ของสวิส คือมีเฉลียงชั้นบนและชั้นล่างทาสีเขียวอ่อนและสีเขียวแก่สลับกัน ภายในประดับตกแต่งด้วยเครื่องเรือนไม้มะฮอกกานีจัดสลับลายทองทับที่สั่งจากยุโรปทั้งสิ้น นอกนั้นเป็นสิ่งของหายากในประเทศอันเป็นเครื่องราชบรรณาการจากหัวเมืองต่างๆทั่วราชอาณาจักร ด้านข้างพระที่นั่งมีหอน้ำลักษณะคล้ายหอระฆังของยุโรป

2.2 พระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ เป็นพระที่นั่งที่มีลักษณะสถาปัตยกรรมจีนมีนามเป็นภาษาจีนว่า “เทียน เม่ง เตีย” พระยาโชติภราดรเศรษฐี (พัก) เป็นนายงานสร้างถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปี พ.ศ.2432 เพื่อเป็นพระที่นั่งสำหรับประทับในฤดูหนาว

รูปภาพ 7 - 143 ซ้ายพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร ขวาพระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2.3 ศาลารานาฏเกษมสานต์²⁸ เป็นอาคารตึก 2 ชั้นใช้เป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายใน ตั้งอยู่เหนือพระที่นั่งวโรภาสพิमान ในสมัยรัชกาลที่ 6 ถูกปรับมาเป็นโรงละครวรรณวิทยศาลา ในปัจจุบันได้รื้อลงแล้วอยู่บริเวณสนามหญ้าที่ตกแต่งต้นไม้เป็นรูปช้างช้างพระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ

2.4 วรประภัย เป็นพระที่นั่งสำหรับที่ประทับโปรดฯให้สร้างแทนพระตำหนักหลังกลางที่สร้างไว้ในสมัยรัชกาลที่ 4

2.5 เก๋งบุปผาประพาส เป็นตำหนักเก๋งเล็กอยู่กลางสวนริมสระน้ำในเขตพระราชวังชั้นใน

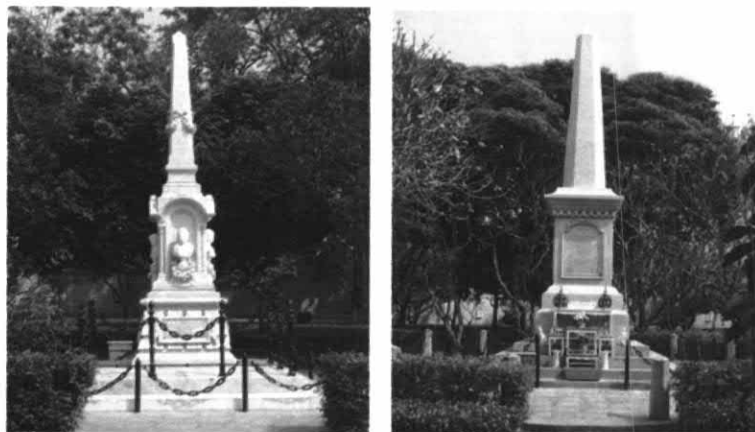
รูปภาพ 7 - 144 ซ้ายเก๋งบุปผาประพาส ขวาหาวิจูร์ทัศน

ที่มา : วังเจ้าวังเดิมหอและจดหมายเหตุแห่งชาติ

²⁸ ในบทประพันธ์ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่องสี่แผ่นดินแม่พลอยได้มาพักที่ตำหนักหลังนี้

2.6 หอวิทูรทัศนา เป็นพระที่นั่งหอสถูยอดมนตั้งอยู่กลางเกาะน้อยในสวนเขตพระราชวังชั้นใน ระหว่างพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียรกับพระที่นั่งเวหาศน์จำรูญ เป็นพระที่นั่ง 3 ชั้น มีบันไดเวียนเป็นหอสถูยสองกล้อมชมภูมิประเทศบ้านเมืองโดยรอบ สร้างเมื่อปี พ.ศ.2424

2.7 อนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ เป็นพระมเหสีในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของพระราชวัง ก่อสร้างด้วยหินอ่อนก่อเป็นแท่ง 6 เหลี่ยม พร้อมทั้งจารึกคำไว้อาลัยที่ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยพระองค์เองไว้ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ

รูปภาพ 7 - 145 ซ้ายอนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

ขวาอนุสาวรีย์พระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

2.8 อนุสาวรีย์พระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์และเจ้าฟ้าสามพระองค์ ในปี พ.ศ.2430 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสูญเสียพระอัครชายาเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าสิริราชกกุฎกษัตริ์ พระราชโอรส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าพาหุรัตมณีมัย พระราชธิดา และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอนุสาวรีย์ที่ระลึกทำด้วยหินอ่อนแกะสลักพระรูปเหมือนไว้ใกล้กับอนุสาวรีย์สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี

2.9 พระตำหนักฝ่ายใน เป็นหมู่พระตำหนักฝ่ายในเป็นอาคารแบบตะวันตกมีทั้งชั้นเดียวและสองชั้นเรียงรายอยู่ริมกำแพงพระราชวัง

รูปภาพ 7 - 146 ซ้ายเรือนแก้วห้อง ขวาพระตำหนักฝ่ายใน

ที่มา : วังเจ้าวังเดิม

การจัดภูมิสถาปัตยกรรมในพระราชวังบางปะอิน

นอกจากภายในพระราชวังบางปะอินจะมีพระที่นั่งและตำหนักต่างๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้สร้างเพิ่มเติมขึ้น ยังโปรดเกล้าฯ ให้มีการจัดตกแต่งสวนและบริเวณโดยรอบโดยอาศัยสระน้ำอันกว้างใหญ่ที่มีอยู่เดิมตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การออกแบบวางผังภูมิสถาปัตยกรรมให้มีลักษณะเป็นพระที่นั่งและพระตำหนักอยู่บนเกาะกลางน้ำบริเวณที่เป็นสวนหย่อมและสระน้ำได้อย่างครบถ้วน โดยพระที่นั่งองค์สำคัญจะอยู่ริมสระใหญ่มีสะพานเชื่อมทอดติดต่อกันได้สะดวก ซึ่งสภาพพระราชวังบางปะอินที่ได้จากการบันทึกของนายคาร์ล บ็อค ได้กล่าวไว้ว่า (คาร์ล, 2529: 37)

“พระราชวังบางปะอิน เป็นตึกหลังใหญ่สีขาวสร้างเป็นแบบกึ่งยุโรป มีหน้ามุข เสากระเบื้องทาสีฟ้าอ่อนเพื่อไม่ให้ดูเบื่อตา บริเวณที่สวยงามที่สุดคือลานพระราชวังที่ตกแต่งไว้อย่างงดงามด้วยน้ำพุและรูปปั้น มีคลองเล็กคลองน้อย อันมีสะพานทอดข้ามและสระกว้างใหญ่มาตรงกลางสระมีพระที่นั่งแบบไทยแท้ที่ใช้หลังคาซ้อนกัน 3 ชั้น มีหน้าจั่วแหลม ๆ และตรงกลางมียอดสูงขึ้นไป (พระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์) เงามของพระที่นั่งองค์นี้เมื่อเห็นสะท้อนอยู่บนผิวน้ำอันราบเรียบก็ยิ่งสวยงามเป็นที่สุด จนข้าพเจ้าต้องถ่ายรูปเก็บเอาไว้”

รูปภาพ 7 - 147 น้ำมีบทบาทในการเสริมสร้างบรรยากาศและเสริมคุณค่าของงานสถาปัตยกรรม

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

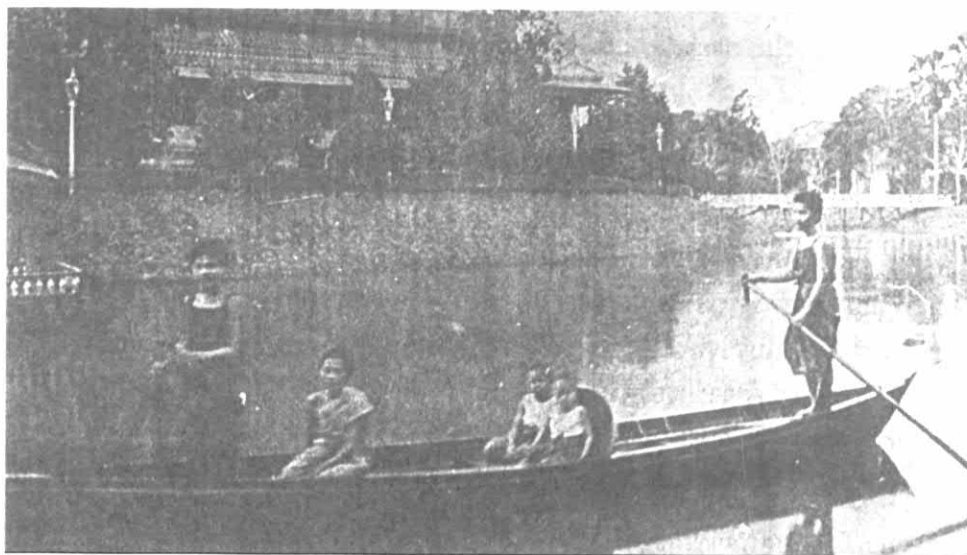
ซึ่งการจัดภูมิสถาปัตยกรรมที่สำคัญของพระราชวังบางปะอินคือการนำน้ำเข้ามาใช้ในการวางผัง มีการเปลี่ยนขนาดและความกว้างของน้ำ เพื่อสร้างบรรยากาศที่แตกต่างกันโดยส่วนพระราชฐานจะอยู่กลางทะเลสาบในส่วนอื่นๆที่มีความสำคัญรองลงมาจะอยู่โดยรอบ การกำหนดที่ตั้งและตำแหน่งการจัดวางให้มีธารน้ำด้านหน้าอาคารเช่นเหล่าตำหนักต่างๆ เป็นต้น ประโยชน์ที่ได้จากการใช้น้ำมาช่วยในการวางผังอื่นๆ เช่น เพื่อเสริมบรรยากาศ สร้างเทคนิคการสะท้อน ส่งเสริมคุณค่าของสถาปัตยกรรมและประโยชน์ทางด้านความสวยงามเป็นจุดสนใจข้างหน้าในระยะใกล้ ประโยชน์ที่ได้นอกเหนือจากเป็นที่พายเรือพักผ่อนพระอิริยาบถแล้ว ยังเป็นที่ประกอบพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนสุพรรณภาควดีและเป็นที่รองรับพระราชอาคันตุกะแกรนด์ ดยุกซาร์วิตส์แห่งรัสเซียเมื่อ พ.ศ. 2433 และแกรนด์ ดยุกโยฮัน อัลเบิร์ตแห่งเยอรมันเมื่อ พ.ศ. 2452 ในครั้งนั้นได้มีงานเลี้ยงพระราชทานเป็นแบบจันทร์ประภาสโมสร (Moonlight Party) ได้เป็นอย่างดีอีกด้วย นอกจากนี้ได้นำเอาการจัดองค์ประกอบโดยการลำดับการเดินและการมองเห็นในสวน มีการออกแบบโดยคำนึงถึงมุมมองจาก

จุดที่หยุดนิ่งอย่างเช่นศาลาและจากจุดต่างๆขณะเคลื่อนที่ไปในสวน การจัดองค์ประกอบที่มีจุดสนใจข้างหน้าในระยะใกล้ จุดสนใจช่วงกลาง และฉากหลังของภาพ มุมหรือจุดต่างๆในสวนจะเหมือนภาพวาด มีการใช้องค์ประกอบและการสร้างมุมมองภายในพื้นที่ที่มีจุดเด่นต่างๆเช่น ต้นไม้ สะพาน การใช้ศาลาเป็นที่นั่งพักผ่อน สิ่งสรรค์ จุดชมวิวซึ่งบรรยากาศก็จะแตกต่างกันไปตามแต่ละสถานที่เช่น เก๋งบุปผาประพาส พลับพลา (Pavilion) เรือนแพริมน้ำ สร้างกระโจมเตาเลียนแบบสถานที่ใช้แสดงดนตรีของชาวสเปนใช้เป็นที่ตั้งสำหรับเครื่องบรรเลงรับและส่งเสริมพระราชดำเนิน สร้างตำหนักแพแบบไทยในสระเป็นที่ประทับพักผ่อนอิริยาบถ เป็นต้น ตัวศาลามักโปร่งโล่งเพื่อช่วยในการมองเห็นและใกล้ชิดกับธรรมชาตินอกจากนี้ศาลายังเป็นจุดเด่นและองค์ประกอบที่สำคัญพร้อมทั้งยังเป็นจุดจบของสายตาในสวนได้

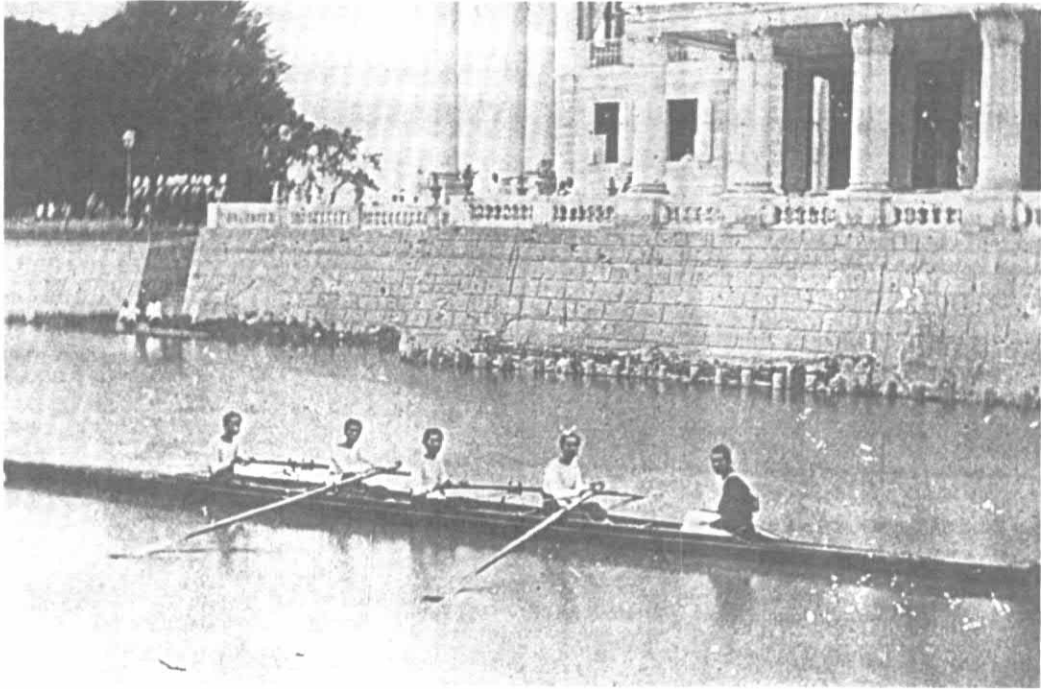
รูปภาพ 7 - 148 การตกแต่งพระราชฐานภายในพระราชวังบางปะอินอันสวยงาม

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

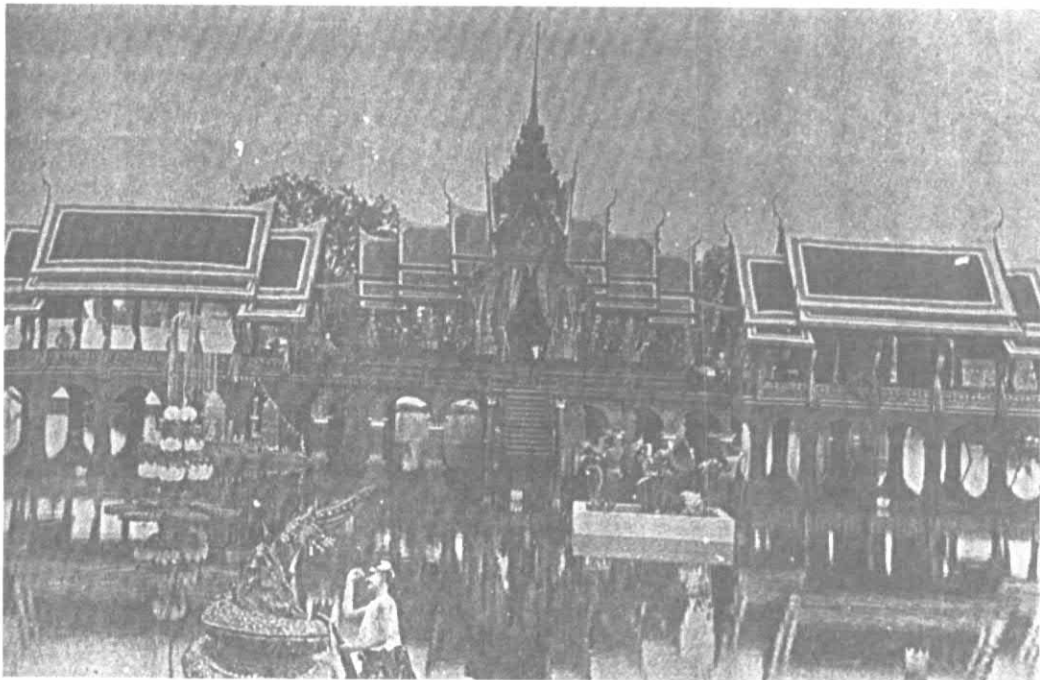
รูปภาพ 7 - 149 การใช้น้ำเป็นที่พักผ่อนพระอิริยาบถของฝ่ายใน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 150 รัชกาลที่ 5 ทรงเรือแข่งกับพระเจ้าน้องยาเธอ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 151 กระทงลอยในงานพระราชทานเพลิงศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนสุพรรณภาควดี เมื่อปี พ.ศ.2447

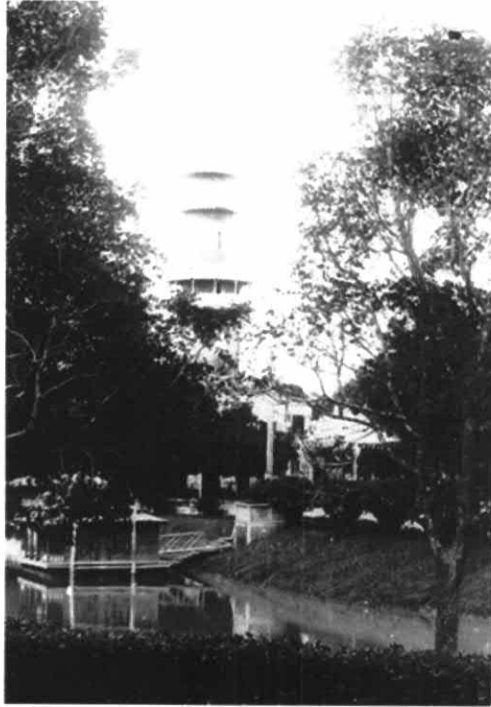
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 152 การใช้น้ำช่วยในการวางผังยังคงความงามจนถึงปัจจุบัน

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

มีการใช้ประติมากรรมตกแต่งสถานที่เช่นรูปปั้นคนเทพเจ้า ประติมากรรมรูปสตรียุโรปทำด้วยปูนและสำริดเป็นรูปต่างๆเรียงรายตามทางเดินและสะพานทั้ง 2 ข้าง ในพระราชฐานชั้นนอกเรื่อยมาถึงบริเวณต่างๆในพระราชฐานชั้นใน กระถางมักตั้งวางเรียงเป็นแถวเป็นแนวให้เกิดความซ้ำกันอย่างระเบียบเพื่อเป็นการนำสายตา โดยอาจจะวางตั้งเดี่ยวให้เป็นจุดเด่นหรือวางประกอบกับน้ำพุน้ำตก นอกจากนี้มีการตกแต่งพื้นที่โดยเป็นราวระเบียงทอดยาวไปตามทางเดิน เหนือขึ้นไปตามราวลูกกระชงและเฉลียงมุขก็จะมีกระถางแบบยุโรปปลูกไม้พุ่มขนาดเล็กตั้งประดับเรียงรายวันเป็นระยะอย่างมีระเบียบเป็นจุดเด่นและสร้างความน่าสนใจขณะเดินได้อีกด้วย ซึ่งเป็นการประยุกต์ใช้สวนกระถางแบบไทยกับรูปแบบของตะวันตก และเนื่องจากพระราชวังบางปะอินมีการวางผังโดยใช้สระน้ำขนาดใหญ่ล้อมรอบพระที่นั่งต่างๆ ทำให้มีการใช้สะพานเป็นตัวเชื่อมทางสัญจรและเชื่อมระหว่างพระที่นั่ง ในเขตพระราชฐานชั้นในการวางตำแหน่งของสะพานจะอยู่ในส่วนที่แคบใช้เชื่อมต่อกันระหว่างพระที่นั่ง มีการคำนึงถึงการมองเห็นเมื่อเดินข้ามสะพาน ตัวสะพานทำหน้าที่เปิดมุมมองการเปิดการเข้าถึงแสดงการต้อนรับสามารถสร้างบรรยากาศจากระยะของภาพที่เปลี่ยนไปจากการเข้าถึงโดยการเดิน ทำให้ตัวสะพานทำหน้าที่เป็นฉากหลังและเป็นตัวเชื่อมต่อในเวลาเดียวกัน ในเขตพระราชฐานชั้นนอกมีสะพานที่มีชื่อว่า "สะพานตุ๊กตา" สะพานแห่งนี้สร้างลักษณะเดียวกันกับสะพานข้ามแม่น้ำไทเบอร์ในกรุงโรม บนราวสะพานประดับตกแต่งไปด้วยประติมากรรมรูปเทพเจ้าต่างๆของกรีกทั้งสองฝากสะพาน อาทิเช่น เทพธิดาเซเรสมือถือช่อมะกอกและคนโทน้ำอันสื่อความหมายถึงความอุดมสมบูรณ์

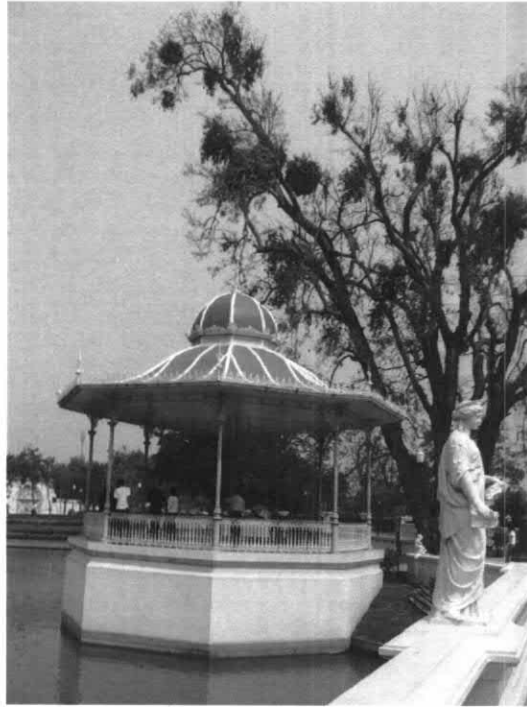
รูปภาพ 7 - 153 การสร้างจุดสนใจด้วยทิวทัศน์ทศนาเป็นฉากหลัง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

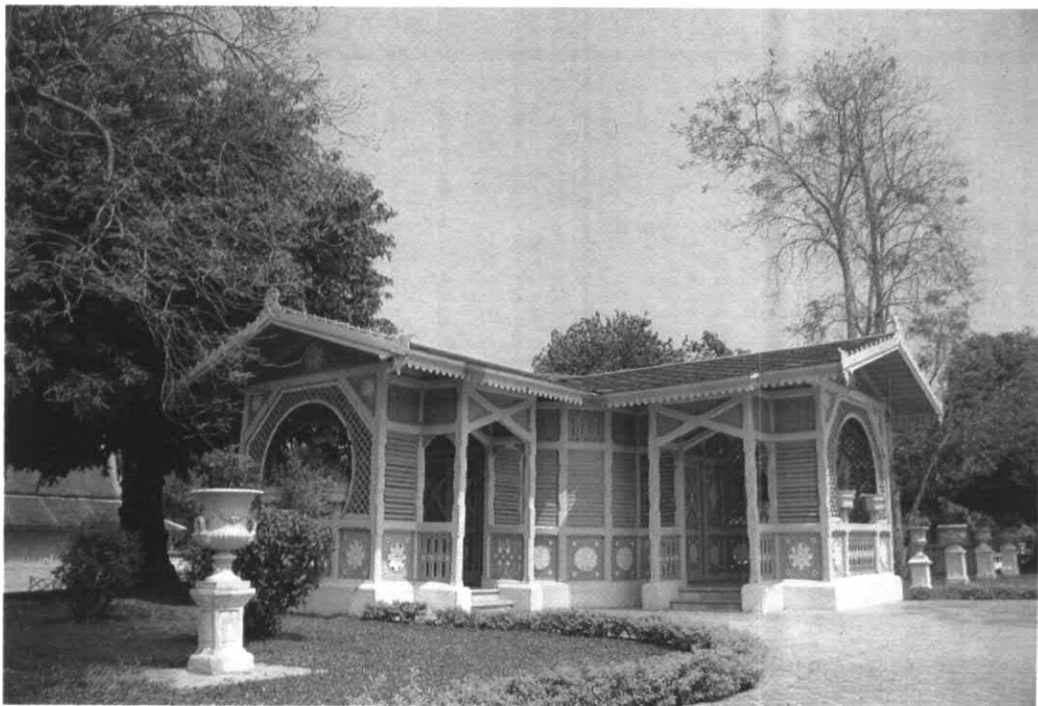
รูปภาพ 7 - 154 การจัดองค์ประกอบที่มีจุดสนใจข้างหน้าเป็นพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพยอาสน์

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

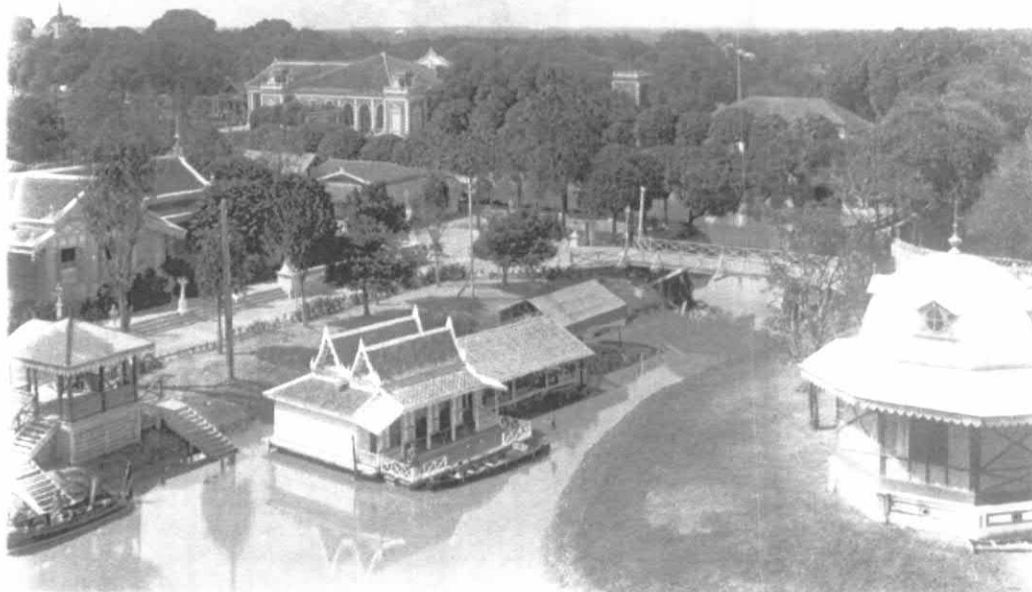
รูปภาพ 7 - 155 กระจังน้ำเป็นที่ยืนสำหรับบรรเลงรับและเสด็จ สร้างจุดเด่นของสวนได้เป็นอย่างดี

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

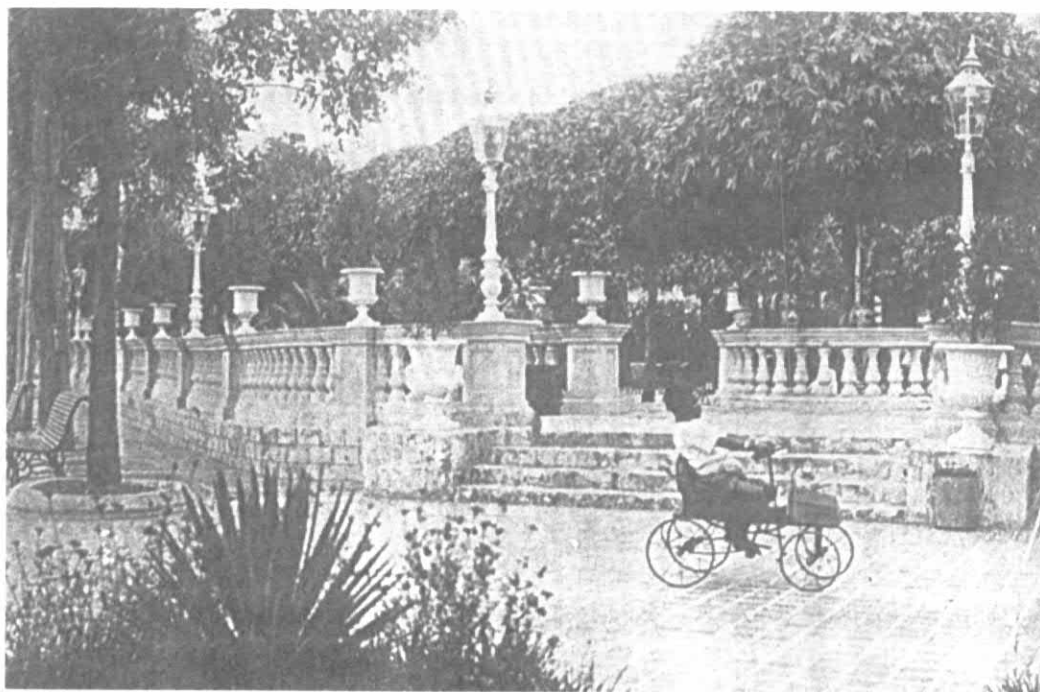
รูปภาพ 7 - 156 การใช้ศาลาเป็นที่นั่งพักผ่อน สังสรรค์

ที่มา : พระราชวังบางปะอิน

รูปภาพ 7 - 157 เรือนแพและศาลาทางโดมริมน้ำใช้เป็นที่พักผ่อน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 158 บริเวณอัมจันทร์ในพระที่นั่งอุทยานภูมิเสถียร

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 159 กำแพงเตี้ยประดับกระถางทอดยาวตามทางเดินช่วยในการนำสายตา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 160 การออกแบบเส้นทางมีการค้ำนั่งถึงจุดจบในการเดิน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 161 การวางประติมากรรมแบบตั้งเดี่ยวเป็นการสร้างจุดเด่นให้กับสวน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 162 การนำประติมากรรมรูปสตรียุโรปมาใช้ในการตกแต่ง

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

รูปภาพ 7 - 163 การใช้ประติมากรรมและการจัดสวนลายในปัจจุบัน

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

ในการตกแต่งต้นไม้ภายในเขตพระราชวังบางปะอินนั้น มีการนำเอาไม้ยืนต้นหรือไม้พุ่มตัดแต่ง ให้เป็นรูปทรงเรขาคณิต ซึ่งนิยมใช้ในสวนตะวันตกที่มีรูปแบบของสวนที่เป็นระเบียบแบบแผน โดยใช้วางเป็นจังหวะเพื่อเป็นองค์ประกอบในทางตั้งเป็นการนำสายตาเนื่องจากรูปทรงและการตัดแต่งเป็นสิ่งสำคัญ มีการใช้ทั้งไม้ยืนต้นให้ร่มเงาและไม้ชั้นล่างเป็นไม้พุ่มตัดแต่ง นอกจากนี้ยังได้มีการตัดแต่งไม้พุ่มให้เป็นแนวกำแพงรั้ว (Hedges) ชุ้มไม้เลื้อย (Trellis) มีการใช้ต้นไม้หลากหลายชนิดทั้งไม้ยืนต้น ไม้พุ่ม ไม้ดอก ไม้ผล รวมกลุ่มกันอย่างเป็นธรรมชาติทำให้เกิดความร่มรื่น การออกแบบที่มีลักษณะเป็นธรรมชาติ ทั้งสระน้ำ เนินดินทำให้สวนขนาดใหญ่เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของสัตว์ เกิดเป็นสวนที่รื่นรมย์ยิ่งขึ้นจากการได้ยินเสียงร้อง เห็นภาพสัตว์เคลื่อนไหว มีการทำทางเดินคดเคี้ยว ประกอบกับทางน้ำคดเคี้ยวมีส่วนที่แคบและกว้างให้บรรยากาศที่แตกต่างกันไปตามตำแหน่งทางเดินเช่น เลาะริมชายน้ำ ห่างจากชายน้ำลึกเข้ามาในดงต้นไม้ทึบ ทางเดินเปลี่ยนบรรยากาศจากที่โล่งบ้างทึบบ้าง ทางเดินขึ้นเนินลงเนิน เป็นต้น ส่วนในเขตนอกพระราชฐานได้มีการจัดสภาพแวดล้อมให้มีความร่มรื่นเป็นระเบียบด้วยการปลูกต้นไม้ให้ร่มเงาเป็นแนวรายไปตามทางเดินสองฝั่ง ด้านที่เปิดมุมมองสู่น้ำด้านข้างมีการปรับดินให้เรียบแล้วปลูกหญ้าให้เกิดความสวยงามและเป็นการป้องกันตลิ่งพังได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งลักษณะโดยทั่วไปของการตกแต่งพระราชอุทยานไม่ว่าจะเป็นการจัดสวน ชุมต้นไม้ กระจาอมแตร ตลอดจนอนุสาวรีย์เพื่อเป็นที่ระลึกถึงพระอัครมเหสี พระอัครชายา และพระราชโอรส พระราชธิดาที่เสด็จทิวงคตและสิ้นพระชนม์ไปแล้ว กำแพงพระราชวังรวมไปถึงประตูวังอาทิเช่นประตูสาครประพาสเหมือนกับประตูของเมืองมิวนิคของเยอรมันและชุมประตูโดยรอบล้วนสร้างขึ้นตามแบบตะวันตกทั้งสิ้น แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะของตะวันตกที่ส่งผลต่อองค์ประกอบ การวางผังและรูปแบบงานภูมิสถาปัตยกรรมที่ใช้น้ำเป็นสำคัญเข้ามาช่วยในการวางผังเป็นอันมาก ทำให้พระราชวังบางปะอินแห่งนี้เสมือนอยู่ท่ามกลางทะเลสาบอันสวยงามเหมาะที่จะมาประทับพักผ่อนอิริยาบถในช่วงฤดูร้อนเป็นอย่างดี

ผัง 7 - 28 แสดงพื้นที่ไม้ในพระราชวังบางปะอินสันนิษฐานว่ามีทั้งของเดิมและที่ปลูกใหม่ในปัจจุบัน

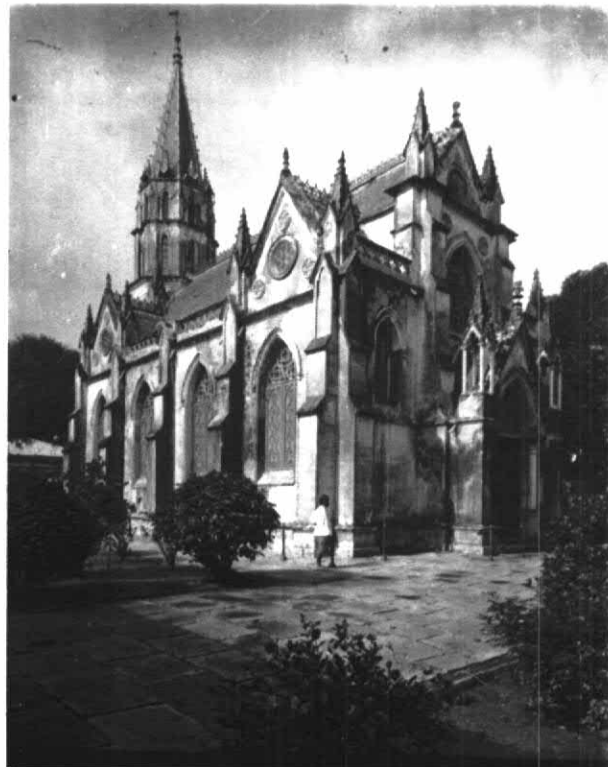
ที่มา : พระราชวังบางปะอิน

พันธุ์ไม้ในเขตพระราชฐานฝ่ายหน้า				
1. มะม่วง	2. โพธิ์	3. ทูกวาง	4. ซีเหล็กอเมริกัน	5. ช่อย
6. มะขาม	7. ป๊อบ	8. สุพรรณนิการ์	9. ไทร	10. มะพร้าว
11. สาเก	12. ชนุน	13. ทองกวาว	14. ลัก	15. เฟื่องฟ้า
16. ดินเบ็ดน้ำ	17. พญาสัตบรรณ	18. สนั่นดิตร	19. อโศกอินเดีย	20. ลั่นทมดอกขาว
21. จามจุรี	22. ประดู่	23. พะยอม	24. เกด	25. รสสุคนธ์
26. จำปีแขก	27. แก้ว	28. ผักเบ็ดแดง	29. ประดู่กิ่งอ่อน	30. จามจุรีสีทอง
31. ลำดวน	32. ชมพู	33. รวงผึ้ง	34. นมแมว	35. คำหมอกหลวง
36. บัวสวรรค์	37. โมก	38. ขาไก่ต่าง	39. เทียนทอง	40. เข็มเขียงใหม่
พันธุ์ไม้ในเขตพระราชฐานฝ่ายใน				
1. ป๊อบ	2. โสภาน้ำ	3. เล็บมือนาง	4. กรรณิการ์	5. สายหยุด
6. ราชวดี	7. ช้องนาง	8. ช่อย	9. ราชพฤกษ์	10. จำปี
11. จำปา	12. ดินเบ็ดฝรั่ง	13. ศรีตรัง	14. สาละลังกา	15. นนทรี
16. กร่าง	17. ยี่โถ	18. สายน้ำผึ้ง	19. พวงคราม	20. พลับพลึง
21. ไม้เหลียง	22. สนแดง	23. นีออน	24. กระเบา	25. ประดู่
26. สร้อยอินทนิล	27. กระจ่างสงขลา	28. การเวก	29. ชมนาด	30. คัดเค้าเครือ
31. กระจ่างจัน	32. จันท์ผา	33. ตะแบก	34. ประดู่กิ่งอ่อน	35. ชมพูะเหมี่ยว
36. ชนุน	37. พะยอม	38. ทองกลางต่าง	39. พิกุล	40. ทางยกยุงฝรั่ง
41. บัวสวรรค์	42. มะพร้าว	43. แสงจันทร์	44. ปรังญี่ปุ่น	45. เสลา
พันธุ์ไม้ในเขตบริเวณฝ่ายใน				
1. สารภี	2. ลำไย	3. ใต้น้ำเต้า	4. ทางยกยุงฝรั่ง	5. ทองกลางต่าง
6. แก้ว	7. อินทนิลน้ำ	8. ทรงบาดาล	9. บุษบาสาลี	10. แคแสด
11. ยี่เข่ง	12. กล้วยพัด	13. สมอไทย	14. เลียน	15. หนวดปลาหมึก
16. จิ้ง	17. ปรังญี่ปุ่น	18. ปาล์มจีบ	19. วาสนา	20. หมากเขี้ยว
21. ชวนชม	22. สาเก	23. มะม่วง	24. ทองอุไร	25. ซีเหล็กอเมริกัน
26. ตาล	27. มะตูม	28. กระจ่างจัน	29. เสลา	30. ลำดวน
พันธุ์ไม้ในเขตพระราชฐานฝ่ายหน้า				
1. กระเบา	2. สาเก	3. มะม่วง	4. พิกุล	5. ราตรี
6. ลั่นทมดอกแดง*	7. ลั่นทมดอกขาว	8. กระจ่างไทย	9. รสสุคนธ์	10. จามจุรี
11. บุษบาสาลี	12. พุดซ้อน	13. แก้วเจ้าจอม	14. แคฝรั่ง	15. บัวหลวง+
16. บัวเผื่อน	17. สายหยุด	18. แก้ว	19. มะลิ	20. ประดู่
21. บัวสวรรค์	22. ซ่อนกลิ่น	23. สะเดา	24. ชมนาด	25. จำปูน
26. ลำพู	27. นมแมว			

ตาราง 7 - 1 แสดงรายชื่อพันธุ์ไม้ในบริเวณพระราชวังบางปะอินสันนิษฐานว่ามีทั้งของเดิมและที่ปลูกใหม่ในปัจจุบัน

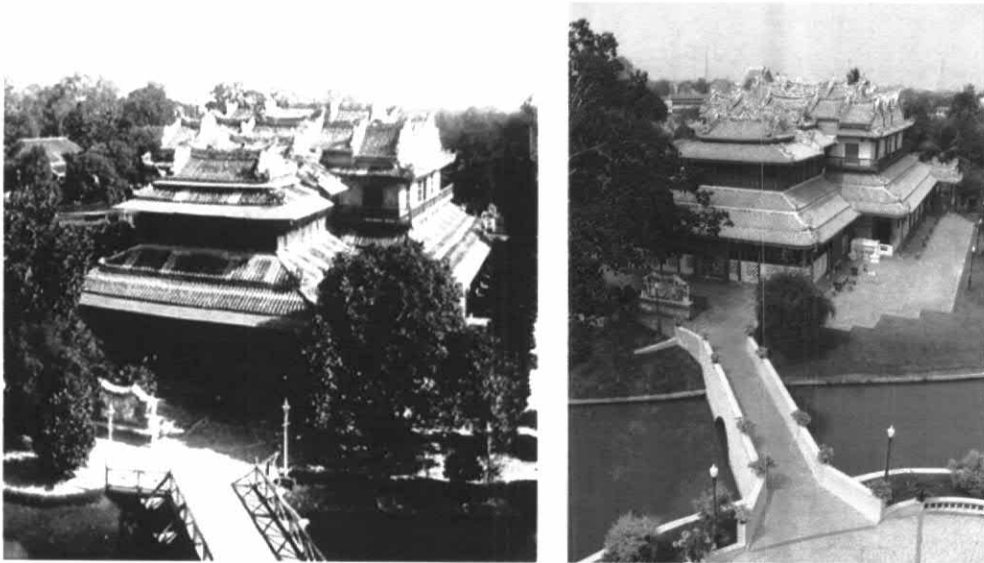
ที่มา : พระราชวังบางปะอิน

จากแผนผังแสดงการปลูกต้นไม้ภายในพระราชวังบางปะอินจะสังเกตได้ว่าเน้นการใช้ต้นไม้ใหญ่เพื่อให้ร่มเงาและปลูกกระจายทำให้เกิดเป็นลักษณะสวนอันนารีรรมย์ มีการตัดแต่งทรงพุ่มเพื่อเป็นจุดเด่นทางสายตาและสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยเป็นแถวเป็นแนวริมถนน ไม้พุ่มที่ใช้เป็นไม้ระดับกลางซึ่งไม้ที่ใช้เน้นไม้ไทยที่มีกลิ่นหอม และไม้ดอกที่ให้สีสดใสสวยงามโดยสันนิษฐานว่าน่าจะได้มีการคิดในเรื่องไม้ดอกที่ออกในฤดูที่แตกต่างกันทำให้สร้างบรรยากาศที่แตกต่างกันด้วยสีสนับเปลี่ยนหมุนเวียนกันตลอดทั้งปีเป็นที่น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก แม้กระทั่งไม้หอมที่ให้ความหอมในแต่ละช่วงเวลาทั้งในช่วงเช้า สาย และเย็น ทำให้เกิดการรับรู้ในเรื่องกลิ่นได้เป็นอย่างดี ไม้ผลก็มีให้เป็นที่สังเกตว่าได้มีการปลูกในเขตพระราชวังด้วยมีการใช้ไม้โตช้าและโตเร็วปลูกเพื่อให้เกิดการใช้สอยในเรื่องของการต้องการความร่มเงาซึ่งเหมาะสมกับการใช้งานและสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี การเลือกใช้ต้นไม้ใช้ต้นไม้พื้นเมืองเพราะไม่จำเป็นต้องดูแลมากนักและจากสภาพพื้นที่ที่เป็นที่โล่งแดดจัดทำให้สามารถเลือกใช้ไม้ดอกและไม้ดอกหอมเหมาะกับสภาพภูมิประเทศและอากาศ นอกจากนี้ยังได้สังเกตมีการนำเอาต้นไม้พันธุ์จากต่างประเทศเข้ามาทดลองปลูกอาจจะเนื่องจากเป็นพันธุ์ไม้ที่มีความสวยงามและแปลกตา ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนพระทัยต้นไม้แปลกชนิดต่างๆ ที่ทรงนำมาจากต่างประเทศ เพื่อให้ทราบว่าสามารถปลูกในบ้านเมืองเราได้หรือไม่อย่างไร บางชนิดสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้จนเจริญงอกงามจนถึงปัจจุบัน (สามารถศึกษาพันธุ์ไม้จากต่างประเทศได้จากบทที่ 4) ทั้งนี้ยังสร้างวัดในเขตพระราชฐานแบบเดียวกับวัดพระแก้วในพระบรมมหาราชวังอีกด้วยคือวัดนิเวศธรรมประวัติ ซึ่งมีการตกแต่งด้วยรูปแบบศิลปะกอธิคโดยมีแบบอย่างจากมหาวิหารนอร์เทอดาม (Notre-Dame de Paris) ของฝรั่งเศส ซึ่งมีจุดเด่นที่ทำให้หอระฆังเป็นยอดสูงแหลมเสียดฟ้ารวมทั้งการตกแต่งบริเวณแบบตะวันตกด้วย

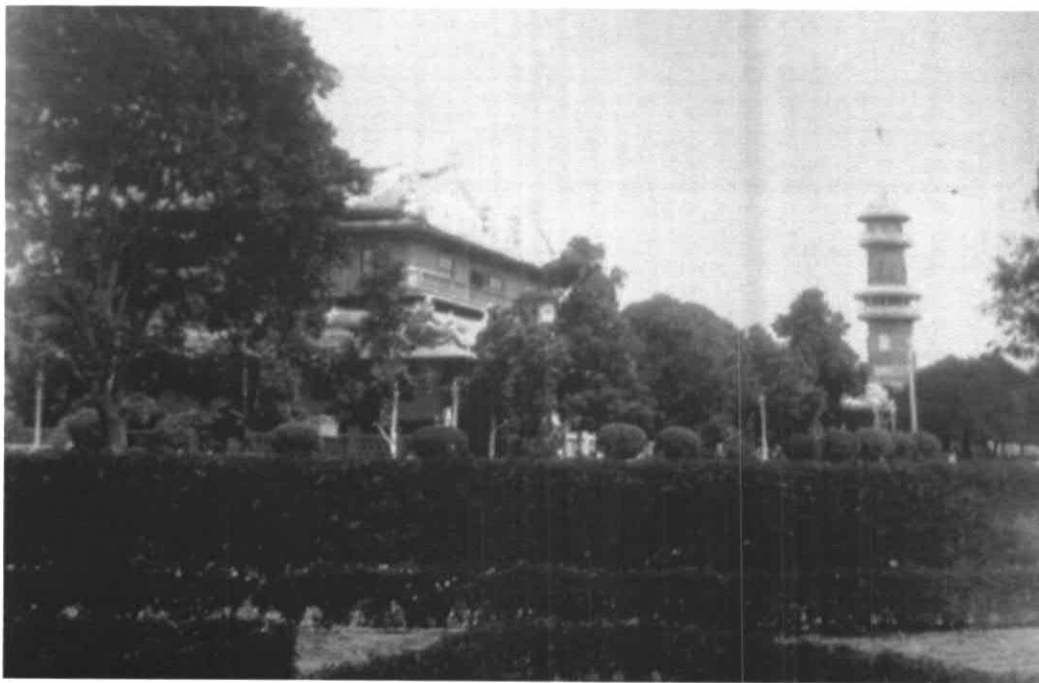
รูปภาพ 7 - 164 วัดนิเวศธรรมประวัติวัดประจำพระราชวังบางปะอินมีรูปแบบสถาปัตยกรรมซึ่งได้รับอิทธิพลจากยุโรป

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

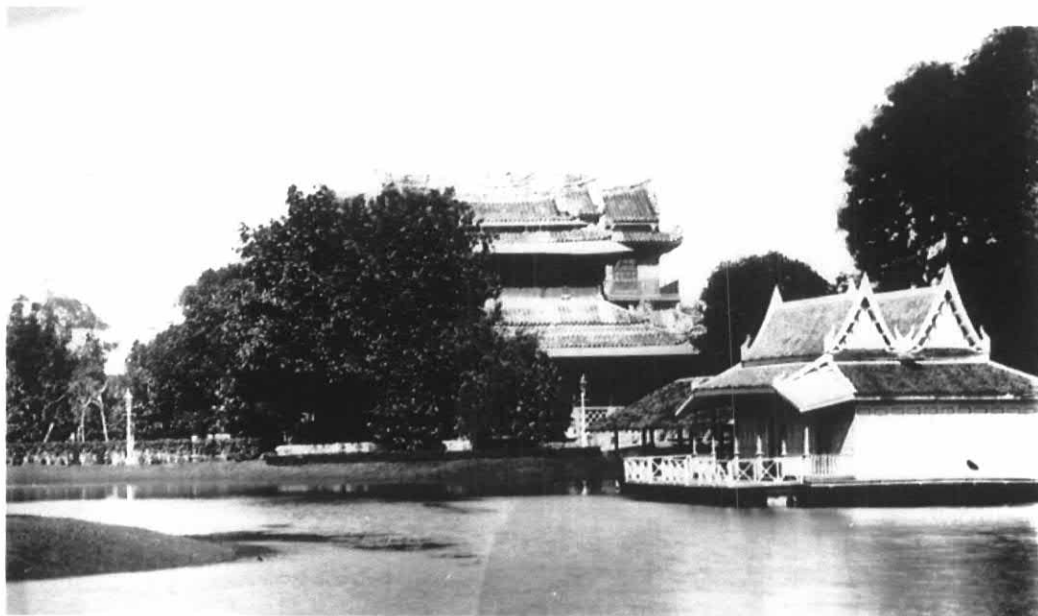
รูปภาพ 7 - 165 ภาพเปรียบเทียบในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังคงความงดงามจนถึงปัจจุบัน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ และผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

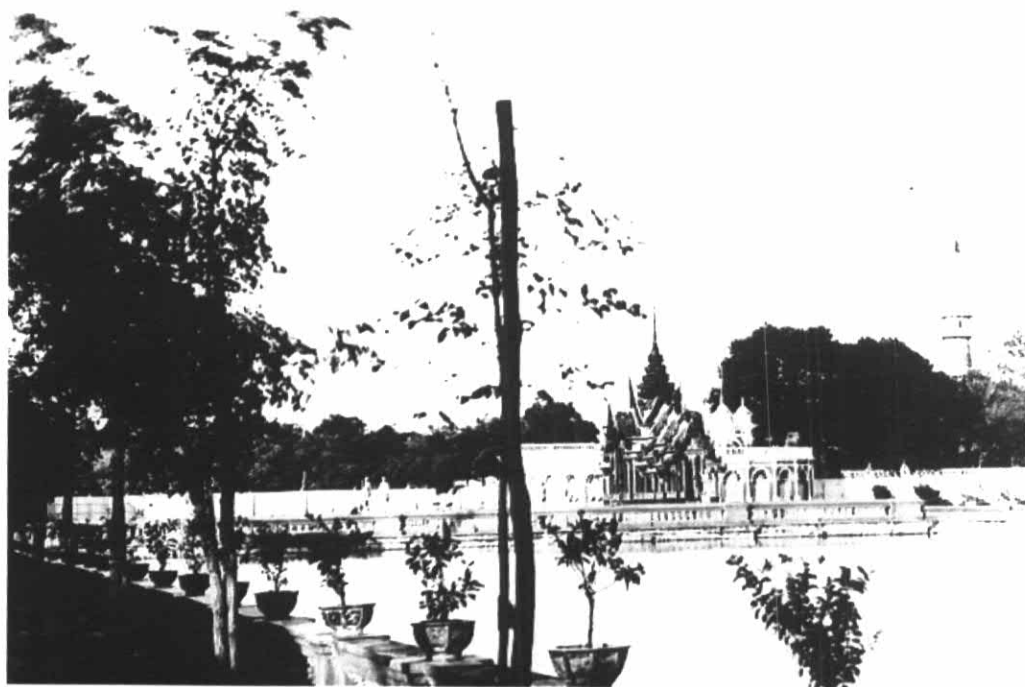
รูปภาพ 7 - 166 การตัดแต่งไม้พุ่มให้เป็นแนวกำแพงรั้ว

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 167 เรือนแพทรงไทยริมทะเลสาบในเขตพระราชฐาน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 168 การใช้ไม้กระถางตกแต่งริมทางเดิน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 169 สนามเทนนิสในเขตพระราชฐานชั้นนอก

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 170 การตกแต่งด้วยโคมไฟตามทางเดินต่างๆ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 171 การใช้สะพานไม้เป็นตัวเชื่อมต่อกันระหว่างพระที่นั่ง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

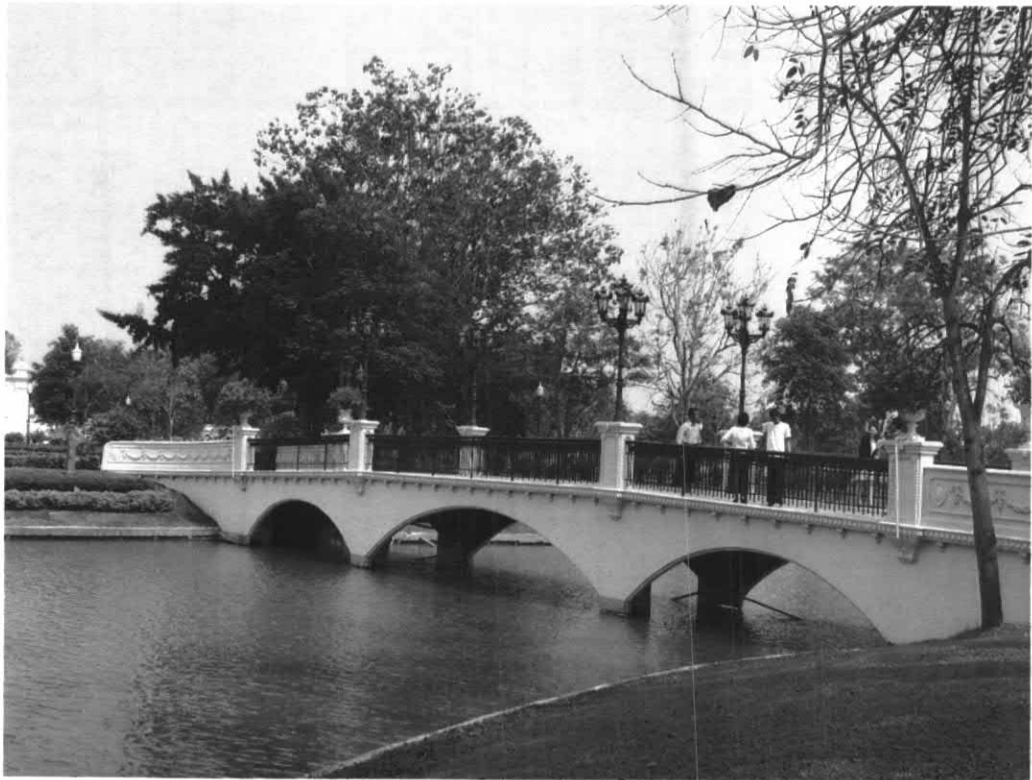
รูปภาพ 7 - 172 การสร้างสะพานปูนตรงเป็นการเปิดมุมมองไปสู่อนุสาวรีย์สันนิษฐานว่าเป็นสะพานที่สร้างขึ้นใหม่

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

รูปภาพ 7 - 173 สะพานตุ๊กตา สร้างลักษณะเดียวกับสะพานข้ามแม่น้ำไทเบอร์ในกรุงโรม

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

รูปภาพ 7 - 174 สะพานที่สร้างแทนสะพานไม้เดิมเพื่อเชื่อมพื้นที่ระหว่างเกาะต่างๆ

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ กุมภาพันธ์ พ.ศ.2548

รูปภาพ 7 - 175 การนำเอาไม้ยืนต้นตัดแต่งทรงพุ่มปลูกเป็นแถวยาวไปตามถนน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 176 การปลูกต้นไม้ยืนต้นและไม้พุ่มด้านล่างตามทางเดิน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 177 การปลูกต้นไม้ต่างชนิดกันในนอกพระราชวัง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 178 ถนนริมกำแพงพระราชวังด้านติดแม่น้ำ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

7.2.2 พระราชวังรัตนรังสรรค์และเขานิวเวอสน์ ระนอง

เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสหัวเมืองแหลมมลายูเมื่อปี พ.ศ. 2433 โดยการเสด็จไปครั้งนั้นทรงเรือสุริยมณฑล (ลำแรก) เป็นเรือพระที่นั่งจากกรุงเทพฯไปหยุดที่เมืองชุมพร ต่อจากนั้นได้ทรงช้างพระที่นั่งเสด็จทางสถลมารคข้ามแหลมมลายูไปลงเรือที่เมืองกระบุรีโดยมีเรือพระที่นั่งอุบลบุรีพิศรับเสด็จจากนั้นจึงเสด็จพระราชดำเนินต่อไปโดยธำพระที่นั่งมุ่งสู่ตัวเมือง การเสด็จครั้งนี้ก็เพื่อตรวจหัวเมืองชายทะเลในฝั่งตะวันตกซึ่งเป็นการประพาสเมืองระนองเป็นครั้งแรกด้วย

รูปภาพ 7 - 179 พระที่นั่งรัตนรังสรรค์เปลี่ยนมาเป็นศาลว่าการจังหวัดระนอง

ที่มา : www.ranong.go.th

ต่อมาพระที่นั่งรัตนรังสรรค์ในระยะหลังจากเสด็จประพาสแล้วได้ชำรุดทรุดโทรมลง พระยาดำรงสุจริตมหิศรภักดี (คออยู่หึ่ง ณ ระนอง) เป็นเจ้าเมืองระนองในสมัยนั้นร่วมกับสมุหเทศาภิบาลมณฑลภูเก็ต ปรับปรุงและดัดแปลงพระที่นั่งรัตนรังสรรค์ใหม่ โดยสร้างเป็นเรือนตึกก่ออิฐถือปูน 2 ชั้น ทาตัวตึกเป็นสีขาว หันหน้ามุขไปทางด้านทิศตะวันตกและประดับตราพระครุฑพ่าห์ ก่อสร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. 2444 พระที่นั่งรัตนรังสรรค์องค์ใหม่นี้ยังได้ใช้เป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ครั้นเสด็จเยือนจังหวัดระนองด้วย ภายหลังทางราชการใช้อาคารหลังนี้เป็นศาลากลางเมืองระนองเรื่อยมาต่อมาได้รื้อพระที่นั่งแล้วก่อสร้างศาลากลางตัวใหม่ขึ้นแทน

ที่ตั้งของพระราชวังรัตนรังสรรค์

พระราชวังรัตนรังสรรค์อยู่บนยอดเขาวังกลางตัวเมืองในจังหวัดระนอง

รูปภาพ 7 - 180 เนินเขานิเวศน์คีรี

ที่มา : www.ranong.go.th

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างพระราชวังรัตนรังสรรค์

มูลเหตุในการจัดสร้างพระราชวังนั้นเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ประพาสหัวเมืองแหลมมลายูเมื่อปี ร.ศ.109 ซึ่งเป็นการประพาสเมืองระนองเป็นครั้งแรกด้วย พระยารัตนเศรษฐี (คอซิมก้อง ณ ระนอง) เจ้าเมืองระนองขณะนั้นได้สร้างพลับพลาถวายเป็นที่ประทับนยอดเขาขนาดย่อมใจกลางเมืองระนองและทรงพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งรัตนรังสรรค์” ซึ่งแปลว่าพระที่นั่งที่พระยารัตนเศรษฐีเป็นผู้สร้าง²⁹ ทั้งนี้เพื่อเป็นเกียรติยศแก่สกุลและเมืองระนองเอง พระราชทานนามเขาว่า “นิเวศคีรี” และสถานที่ตั้งพระที่นั่งว่า “นิเวศนคร” พร้อมกันนั้นได้ทรงปลูกต้นมะขามไว้ 2 ต้นหน้าพระที่นั่ง เมื่อวันที่ 25 เม.ย. ร.ศ.109 (พ.ศ. 2433)

แบบแผนและรูปแบบในการวางผังพระราชวังรัตนรังสรรค์

แบบแผนของพระที่นั่งรัตนรังสรรค์นั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบันทึกไว้ค่อนข้างละเอียดไว้ในหนังสือ พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู ร.ศ.109 เล่มหนึ่ง อันเป็นพระราชนิพนธ์ที่ทรงบันทึกเรื่องราวความทรงจำส่วนพระองค์ ซึ่งในส่วนของ การเสด็จเมืองระนองนั้นได้ทรงเริ่มบันทึกตั้งแต่เรือพระที่นั่งเข้าเทียบฝั่งเมืองและพระราชดำเนินต่อโดยรถม้า ทรงบรรยายสภาพแวดล้อมระหว่างทางเสด็จจนถึงลักษณะทั่วไปของพระที่นั่งรัตนรังสรรค์ด้วย ซึ่งทำให้

²⁹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชนิพนธ์ในวันที่ 25 เมษายน พ.ศ.2433 ความตอนหนึ่งว่า “พระยาระนองขอให้ตั้งชื่อพลับพลานี้เป็นพระที่นั่งด้วยเขาจะรักษาไว้เป็นที่ถือน้ำพระพิพัฒน์สังจาย และขอให้ตั้งชื่อถนนด้วย จึงได้ให้ชื่อพระที่นั่งว่า รัตนรังสรรค์ เพื่อจะได้แปลกล้ำ ๆ พอมือชื่อผู้ทำเป็นที่ยินดี เขาที่ทำวังนี้ให้ชื่อว่า นิเวศคีรี ...”

เห็นภาพตัวพระที่นั่งและสภาพโดยรอบได้เป็นอย่างดี จากการศึกษาพบว่าบริเวณทางเข้าด้านหน้าสุดนั้นเป็นตำแหน่งที่ตั้งของเสาชิงช้า ตัวเรือนที่อยู่ทางด้านหน้าสุดนี้จะแยกออกไปเป็นปีกซ้ายและปีกขวา ด้านหนึ่งจัดไว้เป็นเรือนที่ประทับของเจ้านายและเป็นที่พักของเหล่าข้าราชการ ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นเรือนที่ใช้สำหรับจัดเลี้ยง บริเวณตัวเรือนส่วนกลางหน้าเสาชิงช้าเป็นทางเข้าสู่มุขโถงและห้องพระโรงตามลำดับ โดยมีปะรำกันสาดขนาดข้างอยู่ทั้ง 2 ด้าน ห้องที่อยู่ติดกับห้องพระโรงทางด้านหลังจัดให้เป็นที่พักของมหาดเล็ก ต่อจากนั้นจึงเป็นบันไดทอดขึ้นสู่พลับพลาที่ประทับส่วนต่าง ๆ ของฝ่ายใน ซึ่งเป็นบริเวณที่อยู่บนเนินสูงได้แก่ ที่ประทับของสมเด็จพระศรีสุวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โดยจัดมุขด้านเฉลียงโถงล้อมรอบที่ประทับแห่งนี้อยู่ตลอดทุกด้าน ณ จุดนี้บริเวณที่เมื่อมองออกไปจะสามารถแลเห็นเมืองระนองได้ตลอดทั้งเมือง แต่ไม่สามารถจับรายละเอียดได้ชัดเจนนักเนื่องจากอยู่บนเนินสูง สำหรับส่วนที่อยู่ต่อเนื่องเข้าไปทางด้านในจะทำสะพานแบบมีหลังคาเชื่อมต่อเอาไว้ แบบที่ในพระราชนิพนธ์ทรงเรียกว่า “คอนเซอเวตอรี” สะพานนี้ทอดยาวไปจนจรดพลับพลาที่ประทับส่วนพระองค์ทรงแปรเปลี่ยน เพราะเป็นจุดที่พระองค์สามารถทอดพระเนตรทัศนียภาพอันงดงามโดยรอบได้อย่างชัดเจน โดยช่องหน้าต่างเปรียบเสมือนรูปภาพรูปหนึ่งเป็นที่โปรดปรานมาก พื้นที่ส่วนรอบพลับพลาที่ประทับเป็นสนามหญ้าและมีการตกแต่งด้วยสวนไม้ดอกไม้ประดับโดยมีเรือนบริวารล้อมรอบ ได้แก่ ที่พักของเหล่ามหาดเล็ก ทหาร ตำรวจ และข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนั้น มีการแยกโรงครัวและที่โหล่นไว้ด้านในสุดดังพระราชนิพนธ์ความว่า (www.ranong.go.th)

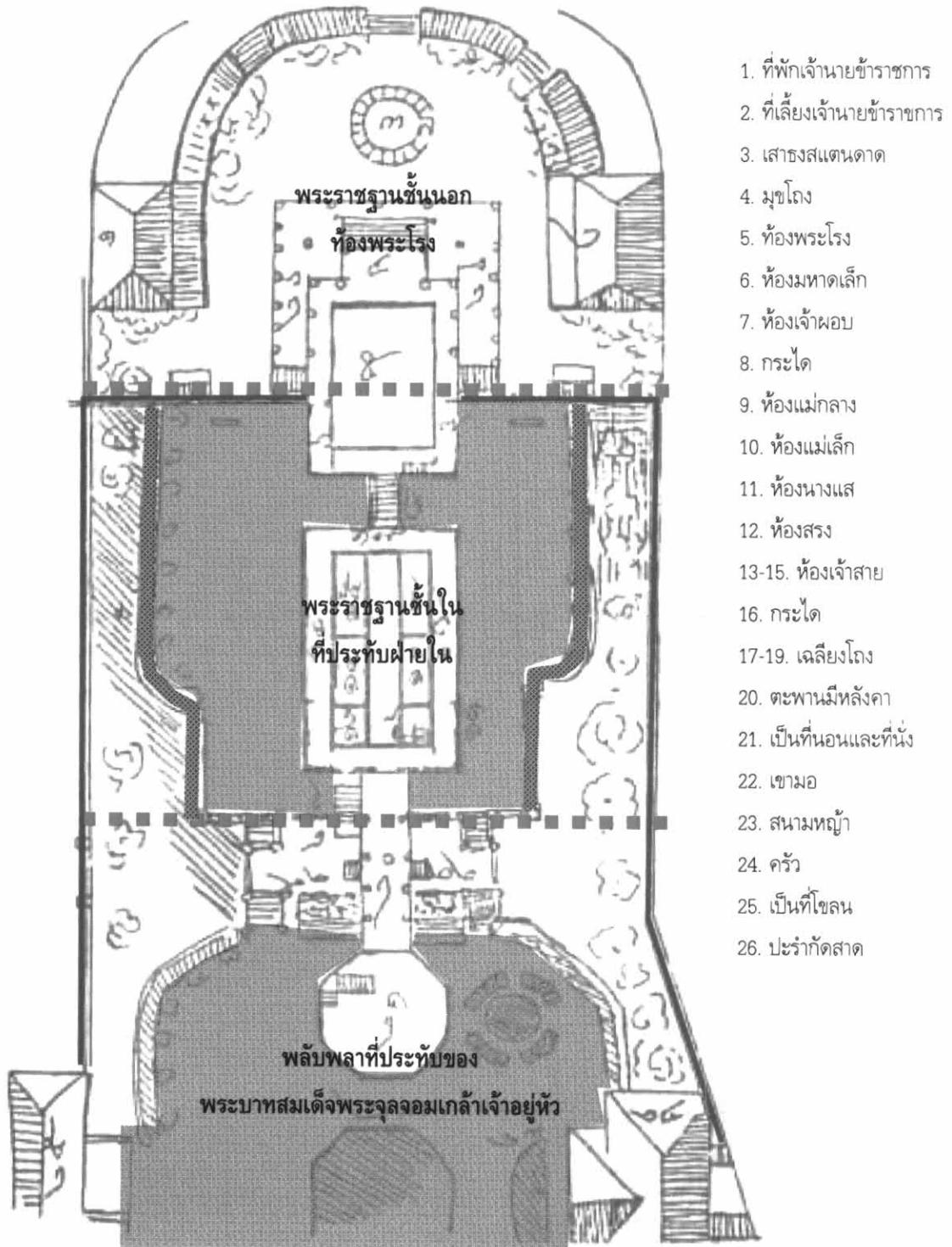
“... ที่เขานี้ เขาว่าสูงร้อยสิบพิท แต่เป็นเนินลาด ๆ มีที่กว้างใหญ่โตกว่าเขาสัตตนาถ³⁰ มาก พลับพลาที่ทำนั้นก็ทำเสาไม้จริง เครื่องไม้จริง กรอบฝาและบานประตูใช้ไม้จริง แต่กรูใช้ไม้ระกำทั้งลำเข้าเป็นลายต่างๆ หลังคานั้นมุงไม้เกล็ดแล้วสองหลัง นอกนั้นมุงจากคาดสี ใช้สีน้ำเงินจะให้เหมือนกันกับหลังคาไม้ซึ่งทาสีไว้ มีห้องพระโรงหลังหนึ่ง ที่อยู่ข้างในใหญ่หลังหนึ่ง ยกเป็นห้องนอนสูงขึ้นไปหลังหนึ่ง ที่อยู่ข้างในใหญ่หลังหนึ่ง มีคอนเซอเวตอรี³¹ ยาวไปจนหลังแปดเหลี่ยมอีกหลังหนึ่ง ที่หลังเล็กซึ่งเป็นที่นอนและที่หลังแปดเหลี่ยม แลดูเห็นเมืองระนองทั่วทั้งเมืองหน้าต่างทุก ๆ ช่อง เมื่อยืนดูตรงนั้นก็เหมือนหนึ่งดูปีกเขม่นหนึ่งแผ่นหนึ่ง ด้วยแลเห็นทุ่งนาออกไปจนกระทั่งถึงภูเขาซึ่งอยู่ไกลลัด ได้ยินเสียงระฆังร้องเนื่อง ๆ สลับซับซ้อนกันไป ด้านหนึ่งก็เป็นได้อย่างหนึ่ง ด้านหนึ่งก็เป็นอย่างหนึ่ง ไม่เคยอยู่ที่ใดซึ่งตั้งอยู่ในที่แลเห็นเขาทุ่งป่าและบ้านเรือนคนงามเหมือนอย่างที่นี่เลย

... การตกแต่งประดับประดาและเครื่องที่จะใช้สอยพร้อมบริบูรณ์อย่างป็นิ่ง ตามข้างทางและชายเนินก็มีเรือนเจ้านายและข้าราชการหลังโตๆ มีโรงบิลเลียด โรงทหารพร้อมจะอยู่สักเท่าใดก็ได้ วางแผนที่ทางขึ้นทางลงข้างหน้าข้างในดึกว่าเขาสัตตนาถมาก... เรื่องที่จะพรรณนาด้วยพลับพลาที่ยกเติมที่ จะยืดยาวนัก จึงต้องเขียนแผนที่ลงไปให้พออธิบายสั้นเข้า แต่ทางขึ้นลงบนเขานี้ลำบาก แต่ขึ้นมาแรกยังจำไม่ได้ว่ามาทางใดถนัด ต้องมองเป็นนานต่อเย็นจึงเข้าใจ วานพระชลยุทธเขียนแล้ว ที่เขียนนี้ไม่สิ้นบริเวณในวัง ถัดที่โหล่นอยู่ไปมีกรงสัตว์ตั้ง และต้องเข้าใจว่าที่เขียนนี้เป็นแปลนชั้นกลาง ชั้นต่ำกันห้องอย่างหนึ่ง ชั้นที่ 3 ในหลังยาวซึ่งยกเป็นห้องนอนสูงขึ้นไปไม่มีในแปลนนี้ ที่จะพรรณนาชี้แจงแผนที่นั้นดูที่เขียนไว้พอจะเป็นเค้าแล้ว จะว่าด้วยการที่ทำนั้นเขาขอแบบมาจากกรมสรรพสาตรา ที่ทำก็ทำตามแบบแท้เป็นแต่เพิ่มเติมบ้างคือกระไดเกยที่หมายเลข 27 กับมุขโถงหน้าที่หมายเลข 4.... ที่โรงครัวทำเป็น 2 หลังซ้อนกัน หลังหน้าเป็นห้องที่อยู่ของแม่ครัวถึงผู้คุม่านประตูติดบังตา ข้างนอกก็มีม่านไข่มุกมทั้ง 3 ด้านพัดชักนั้นติดทุกห้อง เพราะเขาวางกลางวันร้อนจัดปรอท 95 ในร่ม แต่เวลานั้นฝนตกเสียไม่ร้อน.....เดิมคิด

³⁰ ปัจจุบันคือวัดเขาวังในจังหวัดราชบุรี

³¹ คอนเซอเวตอรี (conservatory) หมายถึง เรือนกระจก

ว่าต้องมาค้างในเรือเสียนวัน 1 จะลดระนองเป็น 2 คืน แต่ครั้นมาเห็นที่ทางเขาทำรับสบายตกลงเป็นต้องผ่อนไปอีกวัน 1 เท่าเดิม...”

ผัง 7 - 29 แปลนพระที่นั่งรัตนรังสรรค์ฝั่งพระหัตถ์ของรัชกาลที่ 5 ตัวสะกดตามต้นฉบับ

จากผังที่ 7-29 เป็นภาพฝีพระหัตถ์แสดงพระที่นั่งรัตนรังสรรค์ในของรัชกาลที่ 5 สามารถที่จะวิเคราะห์แนวทางการวางผังตามแนวแกนเหนือใต้ มีการปรับพื้นที่ให้โล่งเพื่อเปิดมุมมองและใช้การปลูกต้นไม้และการสร้างรั้วเป็นแนวเขต เนื่องจากการวางผังในลักษณะอย่างนี้ทำให้เกิดที่ตรงปลายสุดของทั้งสองข้าง การแบ่งเขตพระราชฐานของพระที่นั่งมีการใช้ภูมิประเทศเข้าช่วย เนื่องจากมีสภาพเป็นยอดเขาที่มีความชันทำให้การออกแบบพระที่นั่งเป็นแนวสะพานระเบียงใต้ถุนสูงเปิดโล่งเกิดมุมมองที่กว้างไกลประกอบการทำรั้วที่ไม่สูงมากนัก ถ้าเปรียบเทียบกับพระราชวังบนเขาสัตนาด ราชบุรี ว่าสามารถทอดพระเนตรได้กว้างไกลกว่ามากดังพระราชหัตถเลขาความว่า (www.ranong.go.th) “รั้วค่ายทำไม่สูง ถ้าขึ้นบนเรือนเห็นข้างนอกตลอด ถ้าเป็นแบบเก่าหรือครั้งถูกละทิ้งแล้ว ใช้ไม่ได้แต่ของเราไม่ขัดขวาง อันใดยังดีกว่าเขาสัตนามาก” การปรับแต่งพื้นที่ให้เกิดทางราบเพื่อเป็นพื้นที่เปิดโล่งสนามหญ้า และใช้ความต่างกันของระดับและบันไดเป็นตัวบอกขอบเขตพระราชฐานได้เป็นอย่างดี ทำให้พระที่นั่งพระองค์นี้เป็นเป็นที่โปรดปรานพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมากจึงเสด็จค้างเพิ่มอีกหนึ่งคืนเท่ากำหนดการเดิม

สิ่งก่อสร้างในพระที่นั่งรัตนรังสรรค์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจเป็นผู้กำหนดแผนที่ทำพลับพลาเรือนไม้ถวายเป็นที่ประทับบนยอดเขาโดยใช้เครื่องไม้จริง ลักษณะทั่วไปของพระที่นั่งรัตนรังสรรค์เป็นพลับพลาเรือนไม้ขนาดใหญ่ แบ่งเป็นห้องขนาดต่างๆ มากมายทั้งส่วนที่ประทับและเรือนบริวาร องค์พระที่นั่งสร้างด้วยไม้สักและไม้กระยาเลยมีทางเดินเชื่อมต่อกันโดยตลอด ส่วนฝาพระตำหนักใช้ไม้ระกำ หลังคาเป็นรูปแปดเหลี่ยมมุงด้วยกระเบื้องไม้ ลักษณะพิเศษของพระที่นั่งนี้คือการเข้าสลักไม้แทนการตอกตะปูซึ่งเป็นการนำวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของภาคใต้มาใช้ในงานสถาปัตยกรรม ในส่วนของสภาพโดยรอบองค์พระที่นั่งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบันทึกอย่างละเอียดไว้ใน “พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ.109” และพระราชทานพระบรมราชาธิบายลักษณะและแปลนพระที่นั่งรัตนรังสรรค์อย่างละเอียดถี่ถ้วน ทำให้เห็นลักษณะของพระที่นั่งได้อย่างชัดเจนดังนี้

“..ไม้ที่ใช้เป็นไม้ที่ทั้งนั้น ไม้สักก็มี แต่เป็นต้นเล็กๆ มีน้อย ใช้ไม้แก่นอื่นๆ มาก ไม้กระยาเลยปนก็มี กรอบฝาใช้ไม้แก่นแต่ตัวฝาเป็นไม้ระกำโดยมาก บานประตูหน้าต่างเข้าเพ็ญเป็นอย่างฝรั่งทั้งสิ้น เพดานบางแห่งเป็นไม้ลอกประกอบอย่างดี แต่บางแห่งเป็นผ้าขาวเห็นจะไม่ทัน หลังคาหลังแปดเหลี่ยมมุงกระเบื้องไม้ แต่หลังอื่นๆ มุงจาก ดาดฝ้าย้อมครามขอบแดง ที่เป็นดังนี้เพราะในแบบหลังคาสีน้ำเงินหมายว่าจะมุงสังกะสี เขากลัวจะผิสีจึงเอาผ้าขาวทาคราม แต่ยังชอบใจสีอินทูลพลอยอยู่จึงเอาแดงเข้าทำขอบ แต่สีที่ทานั้นแกล้งเอาตามอย่างที่เขียนเลย ใช้สีมออย่างวิเศษ คือนำเงินสดนำเงินอ่อนเป็นพื้น เขียวจนถึงแดงก็ใช้ ปราลีนหลังคาเป็นอย่างไรก็จริง ถึงสอดสีเขียวสีแดงปิดทอง...ที่เป็นไม้ระกำราวกระไดบานหน้าต่างประตูใช้ทาน้ำมันบ้างทาสีบ้าง ที่บานใช้ทาน้ำมัน เห็นจะเป็นด้วยทำไม้ทัน แต่ฝาไม้ระกำนั้นตั้งใจทาน้ำมันเพราะเหมือนกันทั่วทุกแห่ง การที่ทำนั้นประณีตเป็นการทำให้งามและถาวรทุกอย่าง ด้วยที่เป็นไม้ทนได้หลายปีเพราะเขาคิดจะรักษาและคงจะเปลี่ยนต่อไป การที่ตกแต่งนี้ใช้ฝาประกอบมาก คือพนักและช่องกระจากกรุด้วยผ้าแดงทั้งสิ้น ตามชายประตูที่เป็นการสดกใช้ผ้าแดงทั้งสิ้น พื้นชั้นล่างปูกระเบื้องหน้าจั่วที่ที่หลัง 8 เหลี่ยมปูเสื่อท...ชั้นบนเป็นพื้นกระดานปูเสื่อลายตลอดทุกแห่งทุกห้อง ที่เป็นห้องที่บรรทม และห้องห้องพระโรงปูเสื่อแดง มีมุขี่ตามเฉลียงกรุผ้าซิ่นในทาสีหมดทุกช่อง เครื่องเฟอร์นิเจอร์มีแต่งทุกห้อง ที่ห้องพระโรงติดรูปเรา 3 รูป มีกระจากงา 2 แผ่น มีกระจากลาภญี่ปุ่นติดตามหลังหน้าต่างหว่างห้องทั้งปวง โคมแขวนเป็นระย้าข้างโคมดวงใหญ่ข้าง แล้วมีโคมแขวนมุมห้องน้ำมันปิโตรเลียมและน้ำมันพร้าวข้าง อยู่ข้างจะแขวนมากแล้วซุ้มโคมเงาติดฝาด้วยทุกเสา มีเก้าอี้ตั้งที่ห้องพระโรงและที่หลังแปดเหลี่ยม ที่เป็นห้องนอนมีเตียง มีที่ล้างหน้า ที่แต่งตัวทุกห้องมีเบ้ร่าอปรุ่งด้วยทุกแห่ง ภาชนะน้ำใช้น้ำฉันท้ทั้งผูกผูกตึตราหมด จนชั้นใต้ถุนก็ตั้งโต๊ะเก้าอี้มีฝาปู...”

การจัดภูมิสถาปัตยกรรมในพระที่นั่งรัตนรังสรรค์

สภาพโดยรอบและการจัดวางภูมิสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งรัตนรังสรรค์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์บรรยายถึงสภาพโดยรอบและการจัดวางภูมิสถาปัตยกรรมดังนี้

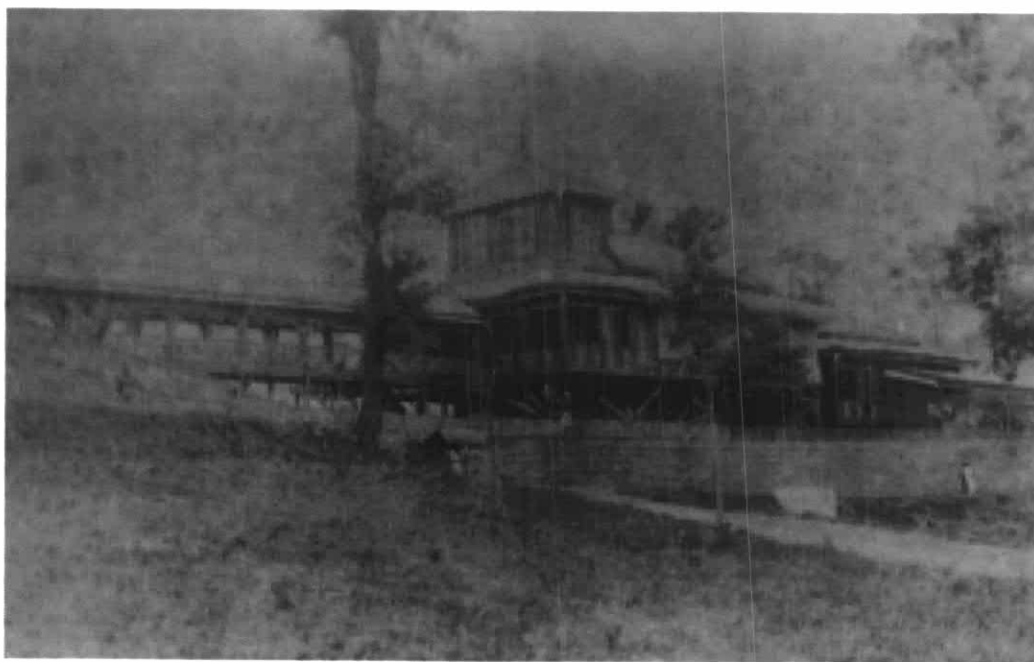
“เสียแต่ต้นไม้บนเนินนั้นไม่มีต้นไม้ใหญ่ ที่เหลือไว้ก็เป็นต้นไม้สู้โตต้นไม้เล็กๆ ที่ตัดก็ยังเป็นตอสะพรังอยู่โดยรอบ แต่ในบริเวณพลับพลาลูกหญ้าขึ้นเขียวสดบริบูรณ์ดีที่ทุกแห่ง พระยายุทธการโกศลมาคอยรับอยู่ที่เมืองระนองนี้ ห้าวันมาแล้ว เดิมคิดว่าต้องมานอนที่เกาะเขมาเกินโปรแกรมวันหนึ่ง จะย่นวันเมืองระนองเข้าอยู่แต่สองคืน แต่ครั้งไปเห็นที่เขาทำไว้ให้อยู่ลงนอนมาก และการต้อนรับนั้นด้วยความเต็มใจแข็งแรงจริงๆ จึงได้ผ่อนวันออกไปอีกวันหนึ่ง เวลาเย็นได้ลงดูตามเนินนั้นโดยรอบ แล้วขึ้นเขาเล็กอีกเขาหนึ่งซึ่งอยู่หน้าห้องห้องพระโรง คล้ายเขาหอพระปริตที่เพชรบุรี ปลูกศาลาไว้ในหม่อมไม้เป็นที่เงียบสงบ เวลากลางวันนี้ไม่ร้อนด้วยครีမ်ฝน เวลากลางคืนหนาวปรอทถึง 75 องศา ที่บริเวณข้างล่างเป็นพื้นดินแต่ปราบเรียบ ก่ออิฐขอบ มีที่ปลูกต้นไม้เป็นหย่อมๆ มีต้นกุหลาบและต้นไม้หอมอื่นๆ ที่ปลูกไว้ก่อนแล้วกำลังมีดอกก็มี เขามอก่อทำนองพระยาสวัสดิ์ที่บางปะอิน แต่มีดีกรามอะไรมากขึ้น ข้างหนึ่งเป็นชายกข้างหนึ่งเป็นเขาน้ำ มีต้นไม้ไว้สำหรับให้ลูกปลูกเล่นด้วย ที่ลานข้างหลังปลูกหญ้าเป็นหย่อมๆ ของเขาเขียวสดดี มีสัตว์ต่างๆ มาตั้งไว้คือสมเสร็จตัว 1 เขายิงแม่ตายที่นี้ได้ลูกมายังย่อมอยู่ กวางดาวตัว 1 เขาซื้อมาแต่เมืองบึงฉลือ 2 ตัว ชะมด 3 ตัว ตุ่นและอะไรต่างๆ อีก เราชอบใจในที่รอบคอบจังหวัดนี้ การที่จะได้อยู่ในที่ใกล้เขาเช่นนี้เป็นการไม่เคยรับแท้ ที่ห้องนอนชั้นบนแลเห็นได้ตลอดหมดทั้งเมือง แต่มันสูงเกินไปจนดูแผนที่ลงไปอยู่ใต้ดินเสียหมด ที่หลังแปดเหลี่ยมนั้นเป็นน้ำดูมาก มีที่เราหยอดมากอยู่สามหน้าต่าง ช่องตะวันออกเฉียงเหนือเห็นเขาซ้อนกันเป็นหลายชั้นงามเป็นที่ 1 ช่องเหนือเห็นที่ต่ำเป็นนาเป็นทุ่งงามเป็นที่ 2 หน้าต่างตะวันออกเฉียงใต้เห็นเขาเหมือนกันแต่ลาไปเป็นที่ 3 เป็นอันได้ชิมรสรูปภาพที่เห็นภูเขาจากทุกประสงค์ การที่จะว่าบริเวณเขานี้เป็นเหลือที่กำลัที่จะมาได้ ในวันนั้นก็กลับมาวันนี้ได้ดูแผนที่ที่เขาทำไว้แล้ว สนทนากับพระยาระนองเรื่องตึก จะตรวจวิธีทำให้ละเอียด แต่เวลายังไม่พอ คิดการที่จะไปเที่ยวเตร่จนยามหนึ่ง จึงได้กลับเข้ามากินข้าว ตกกลางคืนนอนไม่ได้นอนหัวค่ำ เพราะหนังสือนี้ค้างมาก ลงมือหนาวมาแต่หัวค่ำ 4 ทุ่มเศษปรอท 76 แล้วตึกต้องปิดหน้าต่างบ้าง ปรอทยังอยู่ 75...”

รูปภาพ 7 - 181 มุมมองจากระเบียงสู่ห้องพระบรรทมสังเกตเห็นไม้กระถางวางเรียงรายตามเสา

บริเวณโดยรอบพลับพลาที่ประทับมีการแผ้วถางปรับแต่งพื้นที่เป็นสนามหญ้าที่เป็นไม้คลุมดินเอาไว้เป็นอย่างดี ส่วนต้นไม้ใหญ่เป็นต้นไม้เดิมถึงแม้จะไม่ค่อยมีไม่มากนักและขนาดไม่สูงใหญ่เนื่องจากมีการตัดต้นไม้เพื่อทำการก่อสร้างพลับพลาที่ประทับ ทำให้เห็นต้นไม้เรียงรายโดยรอบที่มีการตัดแต่ก็ทำให้เกิดช่องมองเป็นการบังคับมุมมองตามแนวแกนเหนือใต้ตัวอาคาร ประกอบกับอยู่บนที่สูงทำให้เห็นสภาพธรรมชาติที่สามารถมองออกไปได้กว้างไกลทั่วทั้งตัวเมือง จากแผนผังมีการใช้ไม้พุ่มปลูกเป็นแนวเว้นระยะห่างขนานไม้ยืนต้นและอาคารเป็นการใช้ต้นไม้ในแนวระดับกลางต่ำกว่าไม้ยืนต้นที่เป็นไม้ระดับสูง ทำให้เกิดแนวอาณาเขตพื้นที่พระราชฐานเปรียบเสมือนแนวรั้วธรรมชาติร่วมกับการใช้แนวรั้วที่สร้างขึ้นมา จากรูป 7-182 สังเกตเห็นการใช้ต้นกล้วยมาตกแต่งด้วย ไม้ด้านล่างเป็นไม้ดอกไม้ประดับที่มีการก่ออิฐเป็นแนวขอบ การปลูกต้นไม้เป็นย่อมุมๆโดยใช้ไม้ดอกไม้กลิ้งหอมรอบบริเวณ ไม้ที่สำคัญคือต้นกุหลาบ นอกจากนี้มีการใช้สวนหินและสวนน้ำมาตกแต่งด้านล่างก่อนทางขึ้นพลับพลาที่ประทับแปลเปลี่ยนเหมือนที่พระยาสวัสดิ์ทำไว้ที่บางปะอิน มีการนำกรงสวนสัตว์เข้ามาประดับและพื้นที่โล่งก็ได้มีการปลูกเป็นสนามหญ้าที่ได้รับการบำรุงดูแลเป็นอย่างดี มีการใช้ไม้กระถางตกแต่งตามทางเดินประจำสาบนสะพานที่มีลักษณะเป็นระเบียบที่ไปสู่พลับพลาที่ประทับอันเป็นท้องพระบรรทมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณด้านในยังมีศาลาทรงจัตุรมุขหลังหนึ่งไว้สำหรับเป็นที่พักผ่อน มีการใช้ไม้แขวนจำพวกกล้วยไม้แขวนไว้ที่ระดับต่ำกว่าสะพานระเบียบดังรูป 7-181 ดังพระราชหัตถเลขาที่ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “มีกระถางต้นไม้ตั้งรายตามสะพานและหน้าห้องพระโรง มีฐานรองเป็นอย่างเจ๊กๆ ที่ซำต่ำของตะพานแขวนกล้วยไม้ที่แปลกมาบ้างก็มี” แม้แต่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนินมาด้วยในครั้งนี้ โดยมีที่ประทับอยู่ใกล้เนินทางด้านตะวันตก เป็นเรือไม้ชั้นเดียวทาสีน้ำเงินทั้งหลัง ก็ยังได้ทรงพระนิพนธ์บันทึกถึงบรรยากาศโดยรอบไว้ด้วยทรงชื่นชมเช่นกันว่า อากาศเย็นสบาย ทักษณียภาพโดยรอบสวยงามเห็นสภาพโดยทั่วไปทั้งป่าและบ้านเรือน

“มองออกไปจนถึงภูเขาซึ่งอยู่ใกล้ซิดได้ยินเสียงชะนีส่องเนื่องๆ สลับซับซ้อนกันไป ด้านหนึ่งก็เป็นได้อย่างหนึ่ง ด้านหนึ่งก็เป็นอย่างหนึ่งไม่เคยอยู่ที่ใด ซึ่งถึงอยู่ในที่แลเห็นเขาทุ่งป่าและบ้านเรือนคนงามเหมือนอย่างที่นี่เลย”

รูปภาพ 7 - 182 สังเกตไม้ยืนต้นโดยรอบมีขนาดเล็กและมีการใช้ต้นกล้วยตกแต่งรอบพลับพลาที่ประทับ

รูปภาพ 7 - 183 สภาพโดยรอบพระที่นั่งรัตนรังสรรค์บนยอดเขา

ที่มา : www.ranong.go.th

ท้องพระโรง

ฝ่ายใน

ระเบียงไม้

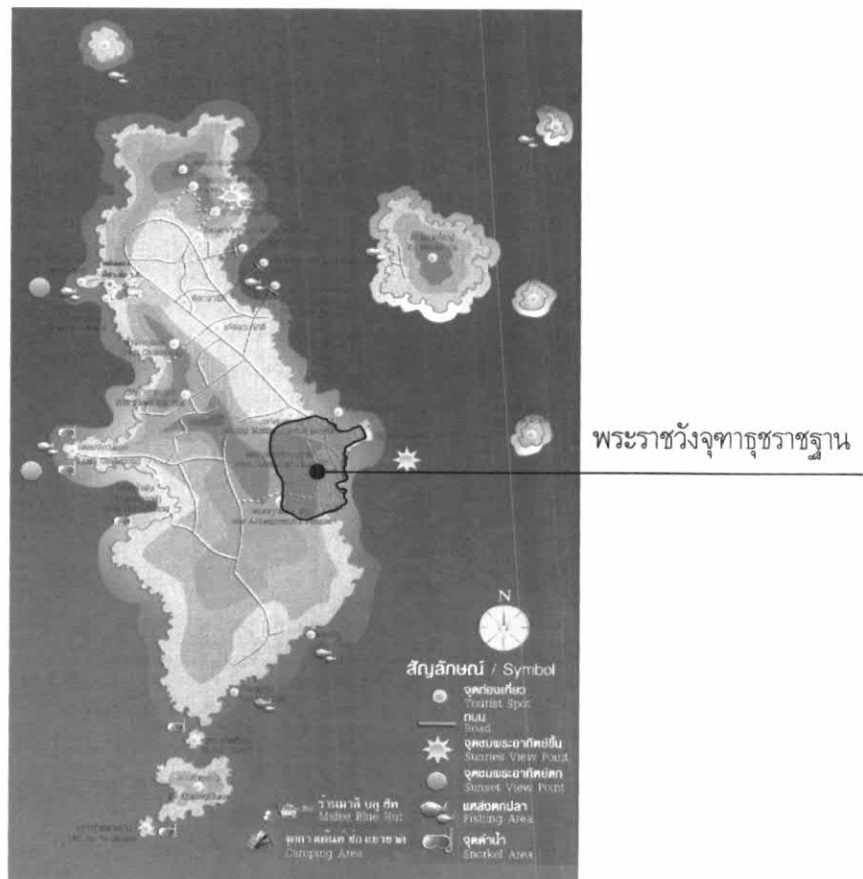
พลับพลาที่ประทับ

รูปภาพ 7 - 184 ภาพจำลองพระที่นั่งรัตนรังสรรค์องค์ใหม่ในปัจจุบัน

ที่มา : www.ranong.go.th

7.2.3 พระราชวังจุฑาธุชราชฐาน เกาะสีชัง ชลบุรี

เกาะสีชังเคยเป็นสถานที่ประทับแรมของรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6 มีหลักฐานปรากฏจากพระนามาภิไธยหลายแห่ง เพราะเป็นสถานที่ที่มีอากาศดีมีภูมิประเทศสวยงามประกอบด้วยอ่าวไม่ไกลจากเมืองหลวงมากนัก ทำให้บรรดาเจ้านาย ข้าราชการ ประชาชนทั่วไปตลอดจนชาวต่างประเทศต่างนิยมที่จะมาพักผ่อนพักผ่อนและรักษาตัวกันเป็นจำนวนมาก ในอดีต พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งยังดำรงตำแหน่งพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ก็เคยตามเสด็จ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาประพาสที่เกาะสีชังโดยเรือกลไฟสยามอรสมุผล ต่อมาภายหลังที่เสด็จขึ้นครองราชย์แล้วทรงมีพระราชดำริว่าเกาะสีชังนี้เป็นที่สบายเหมาะสมที่จะตั้งพระราชฐานให้มั่นคงเป็นที่เสด็จพระราชดำเนินมาประทับในฤดูร้อน และได้โปรดฯให้สร้างพระราชวังจุฑาธุชราชฐานขึ้น ปัจจุบันอยู่ในความดูแลของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมีพื้นที่ทั้งสิ้น 224 ไร่ ซึ่งได้รับมอบสิทธิการใช้ที่ดินจากกรมธนารักษ์ในปี พ.ศ. 2521 โดยได้ใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นสถานีวิจัยวิทยาศาสตร์ทางทะเลและศูนย์ฝึกนิสิต พร้อมทั้งดูแลโบราณสถานโบราณวัตถุในเขตที่ดินดังกล่าวให้อยู่ในสภาพที่เป็นประโยชน์แก่สาธารณชนสืบไป

รูปภาพ 7 - 185 แผนที่เกาะสีชังและพระราชวังจุฑาธุชราชฐาน

ที่มา : แฟ้มภาพอินเทอร์เน็ต

ที่ตั้งของพระราชวังจตุรธาฐาน

เดิมเกาะสีชังนั้นขึ้นอยู่กับเขตการปกครองของอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ จนถึง พ.ศ. 2486 จึงโอนมาขึ้นกับ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี ตัวเกาะอยู่ห่างฝั่งอำเภอศรีราชาประมาณ 12 กิโลเมตร มีพื้นที่รวมประมาณ 18 ตารางกิโลเมตร อยู่เกือบกึ่งกลางอ่าวไทยตอนใน โดยก่อนมาทางชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ส่วนใหญ่เป็นโขดหินมีที่ราบเพียงเล็กน้อย มีเกาะบริวารน้อยใหญ่ 8 เกาะ ได้แก่ เกาะยายท้าว เกาะคางคาว เกาะท้ายตาหมื่น เกาะขามใหญ่ เกาะขามน้อย เกาะสัมปันธ์น้อย เกาะปรัง และเกาะร้านดอกไม้

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างพระราชวังจตุรธาฐาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาประพาสเกาะสีชังตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 และเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ก็ได้เสด็จมาเนื่องๆ จึงทรงมีพระราชดำริว่าที่เกาะสีชังนี้เป็นที่อากาศดี มีภูมิสถานเป็นที่สบายดังบทพระราชนิพนธ์โคลงชมเกาะสีชัง ดังนี้

“ถิ่นสุขกายสุขด้วย	ถิ่นดี
จิตโปร่งปราศจากราคี	ชุ่มชื่น
สองสุขแห่งชาวสี	ชังเกาะ น้แะ
อายุย่อมยืนพื้น	แต่ร้อนเรือนริม”

เมื่อทรงเห็นว่าควรจะต้องสร้างพระราชฐานให้มั่นคง เป็นที่เสด็จพระราชดำเนินมาประทับในฤดูร้อน ได้โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่ง พระตำหนัก ตลอดจนสถานที่ต่างๆ พร้อมทั้งพระราชวังตามพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกาทิ ประสูติ ณ เกาะนี้ว่า “พระจุฑาธุชราชฐาน” ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสเมืองชายทะเลตะวันออกก็ถือเอาเกาะสีชังนี้ เป็นที่พักทอดเรือพระที่นั่งและเป็นที่พักตากอากาศ ปรากฏหลักฐานตามนี้

พ.ศ. 2431 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามหาชิราวุธ (รัชกาลที่ 6) ทรงพระประชวรทางแพทย์หลวงได้ถวายการเสนอแนะให้ไปรักษาพระองค์ที่เกาะสีชัง ซึ่งเวลานั้นยังไม่มีพลับพลาที่ประทับคงมีแต่เรือนเขียวซึ่งเป็นเรือนของหลวงให้ฝรั่งเช่าอยู่ ถัดมาเพียงเดือนเดียวสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี³² ก็ประชวรและเสด็จประทับเพื่อรักษาพระโรคที่เกาะสีชังเช่นกัน เมื่อไม่มีที่ประทับอื่นก็ต้องประทับในเรือทำให้ไม่สบายหนักยิ่งขึ้นจนในที่สุดต้องปลุกกระโจมขึ้นใต้ต้นมะขามใกล้เรือหลวงที่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอประทับอยู่เป็นการลำบากไม่น้อย ในครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับแรมด้วย ทรงมีพระราชดำริให้หาที่สร้างพระอารามใหม่แทนวัดที่ปลายแหลม เนื่องจากเวลาเสด็จพระราชดำเนินผู้คนพลุกพล่านทำลายความสงบของสงฆ์ จึงได้ที่ใหม่คือที่ตั้งพระอุโบสถเจดีย์วัดอัมฤงคณิมิตรในเวลาต่อมา

พ.ศ. 2432 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างตึกขึ้น 3 หลังบริเวณแหลมวังและใต้ลงมาบริเวณชายหาดโดยพระราชทานให้เป็นสถานที่สำหรับผู้ป่วยได้รับการรักษาตัวคือ ตึกวัฒนา ตึกผ่องศรีและตึกอภิรมย์ นับว่าเป็นตึกหลังแรกที่สร้างบนเกาะสีชัง ดังปรากฏในพระราชกิจจานุเบกษาความว่า

“ มีพระบรมราชโองการ นามพระบัณฑูรสีหนาท ให้ประกาศแก่มหาชนชาวสยามแลชาวต่างประเทศ ซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงสยามให้ทราบทั่วกันว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างอาไศรยฐานขึ้นไว้ ณ ตำบลเกาะสีชัง เป็นตึกสามหลัง หลังหนึ่งเป็นตึกสี่เหลี่ยมสองชั้น มีสีห้องแลเฉลียงนำทั้งสองชั้น หลังหนึ่งเป็นตึกกลมมีสามห้องเฉลียงรอบหลังหนึ่งเป็นตึกยาวมี 5 ห้อง เฉลียงหน้าหลัง แลมีครัวไฟห้องน้ำ

³² สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีซึ่งเวลานั้นดำรงพระยศเป็นพระนางเจ้าพระวรราชเทวี

พร้อม ดึกสามหลังนี้ได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์เป็นส่วนพระคลังข้างที่พระราชทานให้สร้างขึ้นไว้ เพื่อเป็นที่ อาศัยรอยแก่หาชนทั้งปวงด้วยทรงพระราชดำริเห็นว่าตำบลเกาะสีชังนี้ ไม่ไกลจากกรุงเทพหนักแลเป็นที่เรือไปมาได้ พักอาศัยอยู่เนื่องๆ บางทีผู้ป่วยไข้ที่จะหาประเทศที่รักษาโรคให้เป็นสุขสบายก็แปลงสถานออกมาอยู่ที่เกาะสีชัง เนื่องๆ ฤาผู้ที่มีกำลังอ่อนอ่อนอยู่ในบ้านเมืองไม่สบายจำเป็นต้องออกมาหาความสุขตามชายฝั่งทะเล ก็มาอาศัยรอยในที่นี้เนื่องๆ..."

พ.ศ.2434 สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีทรงประสูติพระราชโอรส ณ พระตำหนักมรกตสุทธและพระราชทาน นามพระราชฐานตามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก³³ ส่วนพระราชฐานให้เรียกว่าพระจุฑาธุชราชฐาน และในปี เดียวกันนั้นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธทรงพระประชวรหนักและได้เสด็จมาประทับที่เกาะสีชัง เพื่อพักรักษาตัว ในการนี้รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จมาด้วยจึงทรงมีพระราชดำริว่า

“ที่เกาะสีชังมีอากาศดีมีภูมิสถานเป็นที่สบาย ควรตั้งพระราชฐานให้มั่นคง เพื่อเป็นที่ประทับในฤดูร้อน เพราะมี ความสำคัญด้วยเป็นพระนครที่ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมาประทับ และเป็นเมืองท่าใหญ่แห่งหนึ่งของกรุงสยาม”

พร้อมทั้งได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสมุทรบุรุษรักรักษ์ สร้างพระตำหนัก ถนนหนทาง และสิ่งก่อสร้างอื่นๆ สำหรับที่จะ เป็นพระราชฐานอันถาวร และทรงสร้างสาธารณประโยชน์สำหรับประชาชน ไม่ว่าจะเป็นบ่อน้ำจืด สะพาน ประภาคาร สวนสาธารณะ ตลอดจนสร้างศาลเทพารักษ์ขึ้น ณ ไหล่เขาทางด้านเหนือแทนศาลเดิม โปรดเกล้าฯ ให้เชิญรอยพระพุทธรูปบาท จำลองของโบราณ ซึ่งพระเจ้าห้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพนำมาจากพุทธคยาประเทศอินเดียมาประดับฐานไว้บนไหล่ เขายอดพระจุลจอมเกล้าด้วย

ในปี พ.ศ.2436 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้น ณ ตำบลท่าวางษ์ อยู่ ตรงกลางของเกาะสีชัง มีพระที่นั่ง 4 องค์ พระตำหนัก 14 องค์ ศาลา 1 หลัง ประตูประราชฐานชั้นใน 3 ประตู ทางใน พระราชฐาน 26 ทาง บันได 21 บันได น้ำตก 5 แห่ง สระน้ำ 3 สระ น้ำพุ 4 แห่ง ธารน้ำ 2 ธาร ถ้ำ 3 ถ้ำ และบ่อน้ำ 13 บ่อ (ดูรายละเอียดชื่อสถานที่ต่างๆ ในภาคผนวก) เพราะเกาะสีชังขาดแคลนน้ำจืด บ่อและสระน้ำที่พระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างขึ้นนั้นมีน้ำเพียงพอใช้ในพระราชฐาน

แต่การก่อสร้างไม่เสร็จตามพระราชประสงค์เพราะเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสในปี พ.ศ.2437 ฝรั่งเศสยกกองเรือมา ปิดอ่าวไทย การก่อสร้างพระราชฐานจึงหยุดชะงักไปจนกระทั่งปี พ.ศ.2444 พระองค์ได้เสด็จประพาสหัวเมืองทางชายฝั่งทะเล ตะวันออกและได้ทอดพระเนตรเห็นพระที่นั่งมณฑลรัตนโรจน์ที่ยังก่อสร้างไม่แล้วเสร็จมีสภาพกรำง จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อไป สร้างในพระราชวังสวนดุสิต และพระราชทานนามใหม่ว่า พระที่นั่งวิมานเมฆ โดยให้พระราชโยธาเทพ เป็นแม่กองในการรื้อ ย้ายและก่อสร้างใหม่ ในการสร้างพระราชวังจุฑาธุชราชฐานมีมูลเหตุที่สำคัญ ดังนี้

1. เป็นสถานที่ที่ไม่ไกลจากพระนครสามารถเดินทางได้โดยสะดวก
2. เป็นสถานที่ที่เจ้านายหลายพระองค์ เสด็จมาทรงรักษาอาการประชวรอยู่เสมอ
3. เป็นสถานที่ที่มีอากาศดีเหมาะที่จะเป็นเป็นที่ประทับในฤดูร้อน เพราะมีความสำคัญด้วยเป็นสถานที่ที่พระเจ้าแผ่นดินมาประทับและเป็นเมืองท่าใหญ่แห่งหนึ่งของกรุงสยาม

³³ ได้ทรงกรมในภายหลังเป็นกรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย

รูปภาพ 7 - 186 พระที่นั่งมณฑลรัตนโรจน์ถูกรื้อไปสร้างเป็นพระที่นั่งวิมานเมฆในพระราชวังสวนดุสิต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

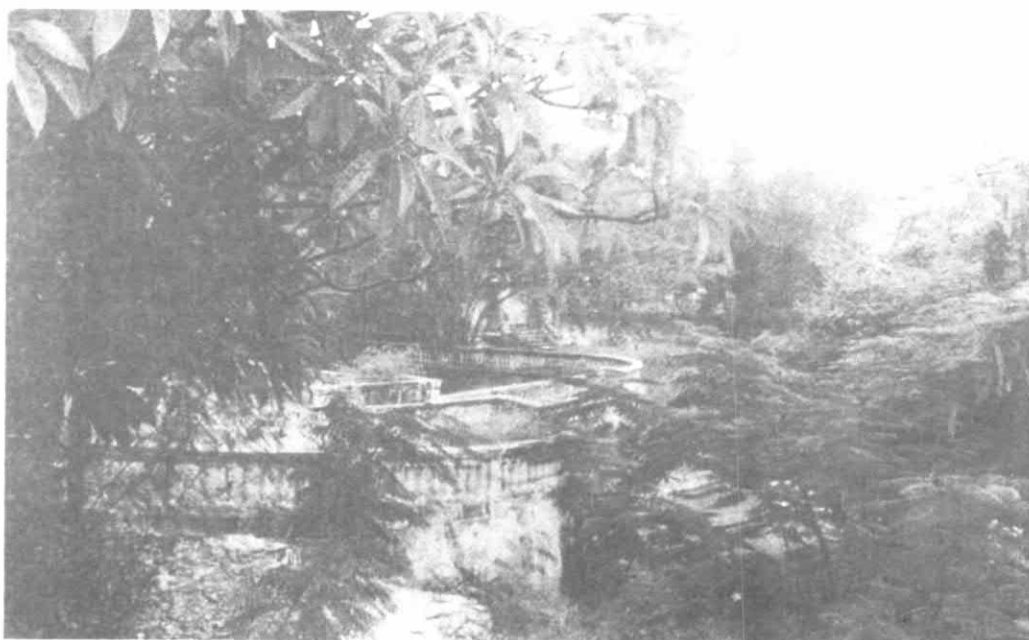
รูปภาพ 7 - 187 ทัศนียภาพบริเวณชายหาดหน้าพระราชวังจุฬาตุราชฐานในสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

แบบแผนและรูปแบบในการวางผังพระราชวังจุฑาธุชราชฐาน

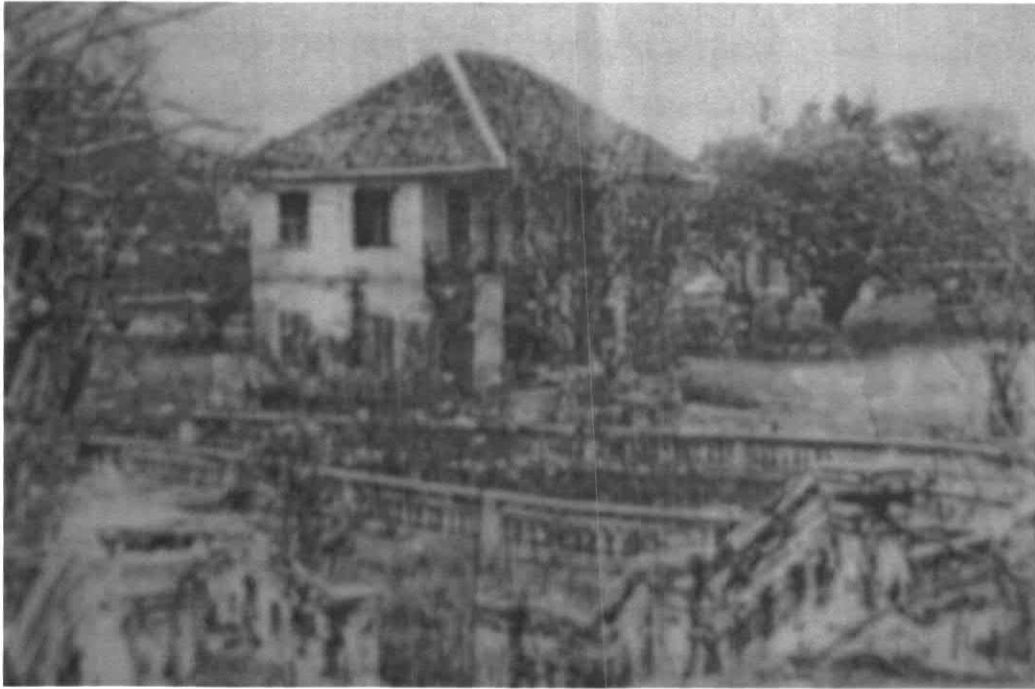
ในการออกแบบวางผังพระราชวังจุฑาธุชราชฐาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบวางผังและกำหนดการวางตำแหน่งของพระที่นั่ง พระตำหนัก ประตู ทางในพระราชฐาน บันได น้ำตก บ่อสระ ลำธารและน้ำพุต่างๆในพระราชวัง โดยอาศัยสภาพพื้นที่ที่มีลักษณะภูมิประเทศแบบภูเขาเป็นตัวกำหนดในการวางผัง การวางอาคารให้มีความเชื่อมลัดกันไปตามเชิงเขาเพื่อเปิดมุมมองแบบกว้างรับวิวของทะเลได้อย่างเต็มที่ ในส่วนของพื้นที่ชายทะเลบริเวณแหลมวังกำหนดให้เป็นอุทยานโดยออกแบบให้สอดคล้องกับลักษณะของธรรมชาติที่มีอยู่เดิมอย่างดงามในรูปแบบของสวนระเบียง (Teraced Garden) (นัยนา แยมสาขา, 2546: 83) มีการนำเอาเทคโนโลยีและลักษณะตามธรรมชาติเข้ามาใช้ประกอบในการวางผังอาคารอย่างสูงสุดในการตกแต่งสถานที่ทำให้เกิดสวนรื่นรมย์ เพราะทุกอาคารได้รับมุมมองแตกต่างกันแต่มีความพิเศษเฉพาะตัว อันเป็นการวางผังที่สอดคล้องกับพื้นที่เป็นอย่างดีซึ่งลักษณะโดยรวมของพระราชฐานแห่งนี้สันนิษฐานว่าเป็นแบบบ้านพักตากอากาศริมทะเล

การวางผังใช้ประโยชน์จากพื้นที่โดยการกระจายตำหนักต่าง ๆ ลาดหลั่นกันไปตามภูมิประเทศอย่างดงาม เช่น ตำหนักอภิรมย์ ตำหนักผ่องศรี เมื่อมองต่ำลงมายังเบื้องล่างที่เป็นวิวทะเลเกิดเป็นช่องมองที่กว้างไกลเป็นระยะทางยาวในลักษณะมุมมองเชิงเขา และพระที่นั่งมณฑลรัตนโรจน์ที่ตั้งอยู่ริมทะเลทำให้เกิดมุมมองทอดยาวไปในทะเลเกิดเป็นภาพที่น่าประทับใจ เมื่อเดินไปตามทางในเขตพระราชฐานความสูงต่ำของภูมิประเทศจะเห็นมุมมองที่ต่างกันไป บริเวณบ่อน้ำตามธรรมชาติจะอยู่ในที่ต่ำเป็นแหล่งน้ำสำหรับต้นไม้และเป็นแหล่งน้ำสำหรับน้ำพุ น้ำตกในสวน แต่เนื่องจากสวนอยู่ระดับสูงกว่าจึงมีปัญหาในการลำเลียงน้ำและการกักเก็บน้ำ ทำให้มีการก่อสร้างบ่อและสระเก็บน้ำเป็นจำนวนมากในเขตพระราชฐานเพื่อใช้อุปโภคและบริโภค เกิดเป็นสวนที่มีลักษณะลาดเอียงและแบ่งชั้นตามภูมิประเทศ ภาพของสวนจะแตกต่างและเปลี่ยนแปลงไปจากระดับสายตาที่เปลี่ยนไป มีการใช้สิ่งก่อสร้างเป็นโครงให้กับสวนในเขตพระราชฐาน เช่น เขื่อนริมทะเล กำแพงกันดิน บันได ทางลาด ขอบบ่อ ช่วยในการเปลี่ยนแปลงระดับพร้อมเชื่อมทางสัญจรเข้าด้วยกันและเป็นการป้องกันการพังทลายของหน้าดินจากการกัดเซาะของคลื่นลมทะเลได้ด้วย

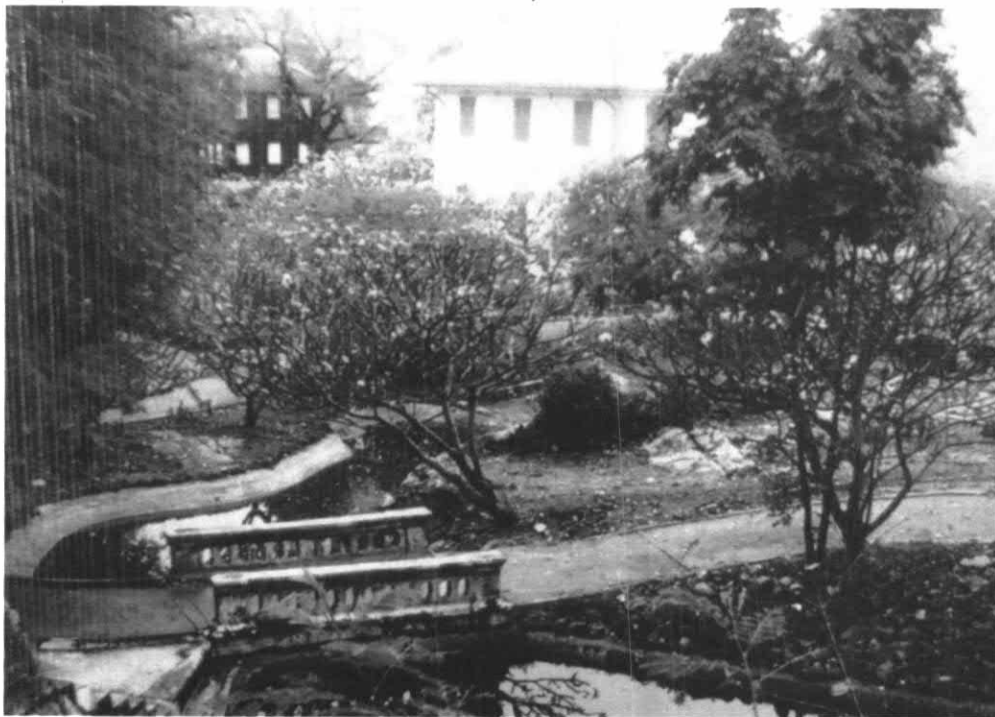
รูปภาพ 7 - 188 การจัดภูมิสถาปัตยกรรมเป็นแบบสวนระเบียง สภาพก่อนได้รับการปรับปรุง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

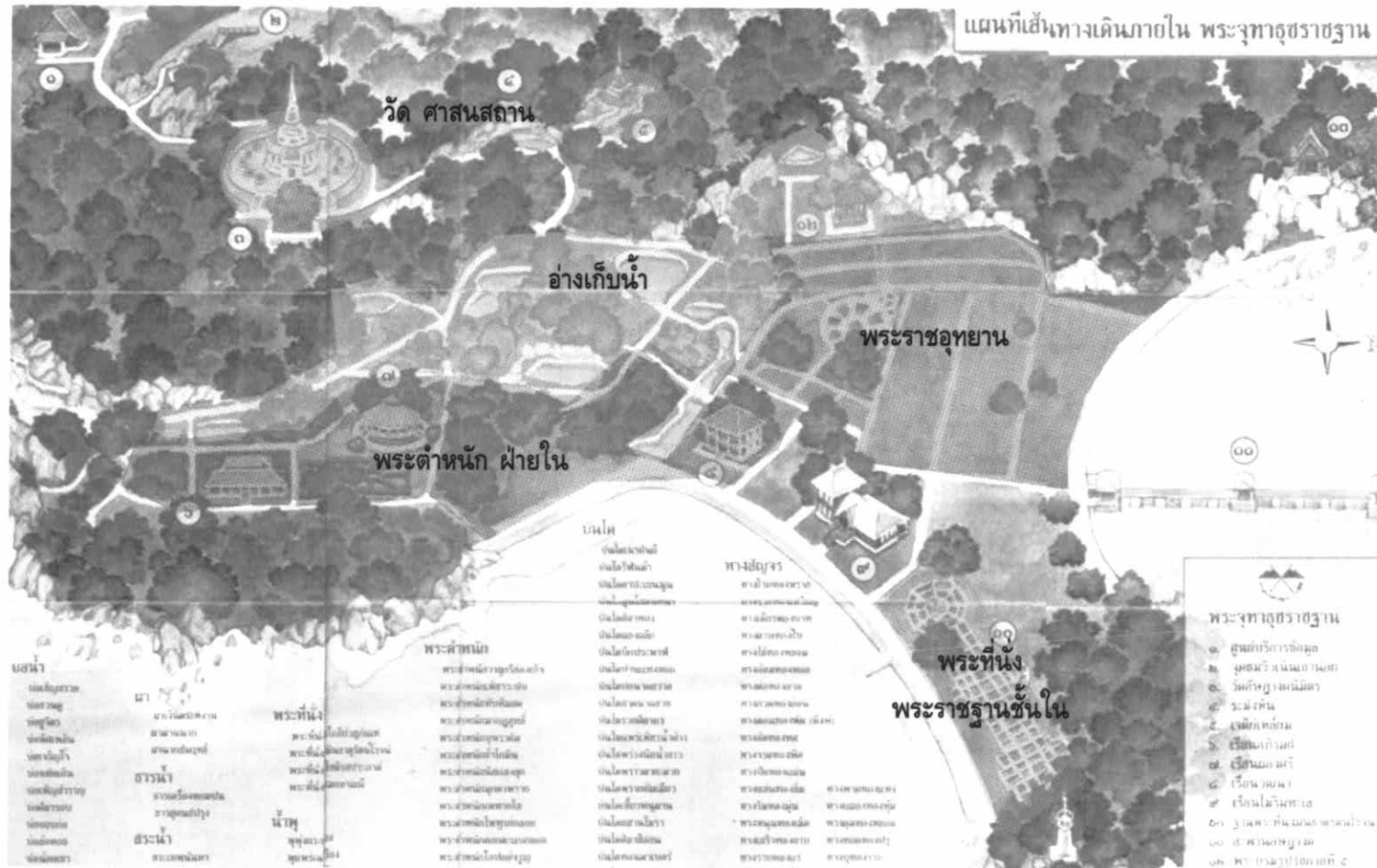
รูปภาพ 7 - 189 บ้านไฉและระเบียงกรรดูกรงใกล้ตึกักัฒนา สภาพก่อนได้รับการปรับปรุง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 190 บริเวณหลังตึกักัฒนาเป็นธารเครื่องหอมปนไหลผ่าน

ที่มา : ภาพนิทรรศการพระราชวังจุฬาฯราชฐาน

ผัง 7 - 30 แสดงการแบ่งเขตพระราชฐานภายในพระราชวังจุฑาธุชราชฐาน

ที่มา : แผนที่ประชาสัมพันธ์พระราชวังจุฑาธุชราชฐาน

สิ่งก่อสร้างในพระราชวังจุฑาธุชราชฐาน

1. การก่อสร้างในระยะแรก

ในการก่อสร้างในระยะแรกเมื่อ พ.ศ.2431 เนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ซึ่งที่สร้างตึก 3 หลัง ก่อสร้าง “อาศัยสถาน” สำหรับเป็นที่พักอาศัยสำหรับผู้ป่วยที่เดินทางมารักษาตัวที่เกาะสีชัง³⁴ เป็นอาคารปูนและเรือนไม้หลังคาปั้นหยาดตกแต่งด้วยชายฉลุไม้โดยรอบ ส่วนใหญ่มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมตะวันตกที่เรียกว่าแบบโคโลเนียล (Colonial style) ที่มีสร้างดังนี้

1.1 ตึกฟ่องศรี เป็นตึกชั้นเดียวรูปทรงกลมส่วนยอดเป็นโดม ตัวอาคารก่ออิฐถือปูน มีเฉลียงโดยรอบตั้งอยู่บนเขาพระราชทานนามตามพระนามพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระวรราชเทวี

1.2 ตึกอภิรมย์ เป็นอาคารชั้นเดียวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาว มีเรือนครัวและห้องน้ำด้านหลังขนานกับตัวตึก ตั้งอยู่บนเขาอยู่ใกล้ตึกฟ่องศรีมีส่วนลายคั่นกลาง หันหน้าสู่ทะเลด้านตะวันออก พระราชทานนามตามพระนามพระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์พระอัครชายาเธอ

1.3 ตึกวัฒนา เป็นตึกสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีเฉลียงด้านหน้าตลอดความยาวอาคาร หลังคาทรงปั้นหย่า เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ตั้งอยู่ริมชายหาดหันหน้าออกสู่ทะเล พระราชทานนามตามพระนามสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาพระบรมราชเทวี

รูปภาพ 7 - 191 ซ้ายตึกฟ่องศรี ขวาตึกอภิรมย์

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 192 ซ้ายตึกวัฒนา ขวาตึกเขียว

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

³⁴ ในช่วงเวลาที่รัชกาลที่ 5 เสด็จพระราชดำเนินประทับ ณ เกาะสีชังคือตั้งแต่ พ.ศ.2432-2436 นั้นไม่อนุญาตให้บุคคลทั่วไปเข้าไปพักอาศัย เนื่องจากอาศัยสถานดังกล่าวอยู่ในเขตพระราชฐานและใช้เป็นที่ประทับส่วนพระองค์พร้อมพระราชวงศ์

2. การก่อสร้างในระยะที่สอง

เมื่อ พ.ศ.2434 เน้นการก่อสร้างสาธารณูปโภค สาธารณูปการ ทำนุบำรุงสถานที่ต่างๆเพื่อนำความเจริญและอำนวยความสะดวกแก่ประชาชนที่อาศัยบนเกาะสีชัง ซึ่งสิ่งก่อสร้างที่สำคัญมีดังนี้

2.1 อัญญาค์คะวัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้าง วนะ หรือสวนป่าอย่างสวนสาธารณะของตะวันตกเพื่อให้ราษฎรที่มารักษาตัวที่เกาะสีชังจะได้ใช้เป็นสถานที่พักผ่อนพระราชทานนามตามพระราชโอรสว่า “อัญญาค์คะวัน” ทรงนำต้นไม้ที่ทนแล้งจากกรุงเทพฯไปปลูกในอัญญาค์คะวันร่วมกับไม้พื้นถิ่นอื่นๆด้วย มีการประดับตกแต่งสถานที่ด้วยน้ำพุ ตุ๊กตาหินอ่อนเรียงรายไปทั่วบริเวณ สถานที่และสิ่งต่างๆทั้งปวงทรงเป็นธุระทั้งสิ้นทั้งพระราชทานนาม ในการนี้ได้มีการก่อสร้างถนนด้วย

2.2 ศาลศรีชโลธรเทพ โรงเรียนเสาวภา โปรดฯให้สร้างศาลศรีชโลธรเทพอยู่บนไหล่เขาแทนศาลเจ้าเดิมซึ่งเป็นโรงจาก และทรงขยายการศึกษาโดยสร้างโรงเรียนเสาวภาแก่ประชาชนบนเกาะสีชังด้วย

รูปภาพ 7 - 193 ชาวอัญญาค์คะวัน ชายศาลศรีชโลธรเทพ

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 194 ชายเจดีย์วัดอัญญาค์คะวันมิตร ชาวโรงเรียนเสาวภา

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548 และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2.3 สะพานอักษฎางค์ อักษฎางค์ประภาคาร เสาธงอักษฎางค์ วัดอักษฎางค์นิมิตร ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับเกาะสีชังเป็นครั้งที่ 2 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ก่อสร้างถาวรสถานไว้หลายแห่งเพื่อประโยชน์แก่ประชาชนทั่วไปบนเกาะสีชัง สิ่งก่อสร้างที่สำคัญได้แก่ บ่อน้ำ สะพานเสาชิง ประภาคาร และถนนหนทาง เป็นต้น พร้อมทั้งพระราชทานนามสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ตามพระนามสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าอักษฎางค์เดชาวุธ เพื่อเป็นพระราชกุศล และแสดงความปลื้มปิติที่พระราชโอรสทรงคลายจากอาการประชวร

รูปภาพ 7 - 195 สะพานอักษฎางค์

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

3. การก่อสร้างในระยะที่สาม

ในการก่อสร้างในระยะที่สามเมื่อ พ.ศ. 2435 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังจุฑาธุชราชฐาน เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลกซึ่งประสูติ ณ เกาะสีชังและเป็นที่ประทับเพื่อทรงพระสำราญพระอิริยาบถระหว่างเสด็จแปรพระราชฐานในฤดูร้อน ซึ่งมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลยุคเรอเนสซอง (Italian Renaissance) มีสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ ทรงเป็นแม่กองควบคุมการก่อสร้าง (รายชื่อพระราชทานภูภาคผนวก)

3.1 พระที่นั่งและพระตำหนัก โดยทรงพระราชทานนามด้วยพระองค์เองให้มีความไพเราะคล้องจองเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งพระที่นั่งและพระตำหนักที่ได้สร้างขึ้นแล้วและมีพระราชดำริจะสร้างต่อไปทั้งสิ้น 4 พระที่นั่ง และพระตำหนัก 14 ตำหนัก เป็นชื่อของอัญมณีทั้งหลาย

3.2 วนะ ภายในเขตพระราชฐานโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวนะขึ้นที่ไร่นา 3 แห่ง วนะเหล่านี้มียอดเขา ธารน้ำ น้ำตก ถ้า เนินผาในการประดับตกแต่งสถานที่ด้วยน้ำพุ ตุ๊กตาหินอ่อนเรียงรายไปทั่วบริเวณ

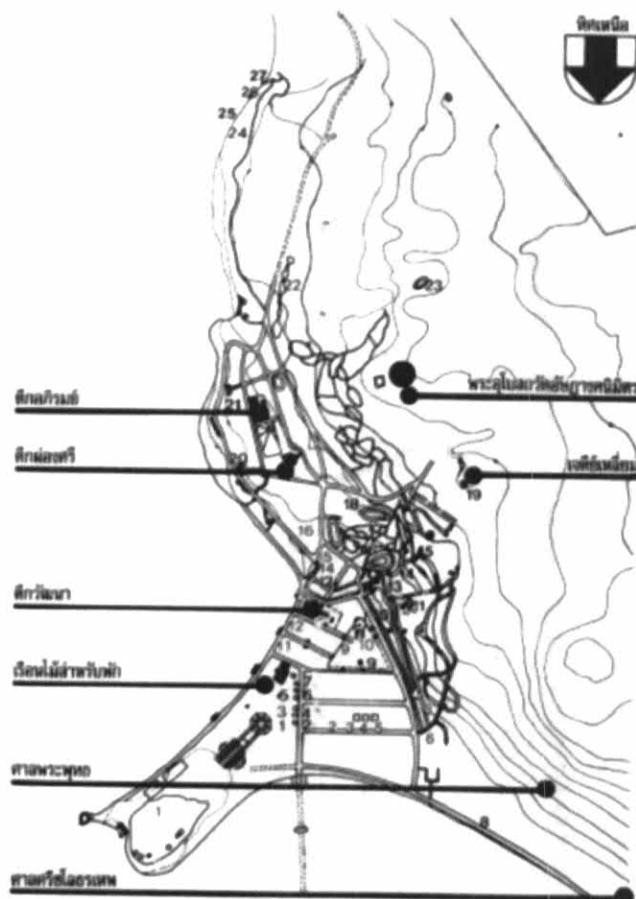
3.3 ถนน ส่วนถนนภายในเขตพระราชฐานนั้นมีลักษณะเป็นทางสัญจรคนเดินมีทั้งสิ้น 26 ทางและไม่มีชื่ออีกจำนวนหนึ่ง นอกจากนั้นได้โปรดเกล้าฯ ให้ตัดถนนต่าง ๆ ภายในเกาะ พระราชทานนามตามชื่อเจ้านายพระองค์ต่าง ๆ ดังนี้ ถนนอักษฎางค์ ถนนเสาวภา ถนนวัฒนา ถนนวชิราวุธ ถนนจักรพงษ์ ถนนสายวลี เป็นต้น

3.4 การก่อสร้างและปรับปรุงสถานที่ต่างๆ นอกจากนั้นยังได้มีการก่อสร้างและปรับปรุงพร้อมทั้งพระราชทานนามต่างๆภายในเขตพระราชฐานด้วยอาทิเช่น เชื้อนริมทะเล ประตุ บันได น้ำพุ ธารน้ำ เป็นต้น

รูปภาพ 7 - 196 ฐานพระที่นั่งมณฑลรัตนโรจน์

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

ผัง 7 - 31 แปลนพระราชวังจุฬาราชวิทยาลัยแสดงตำแหน่งสิ่งก่อสร้างที่ได้รับการปรับปรุงในปัจจุบัน

ที่มา : www.arri.chula.ac.th

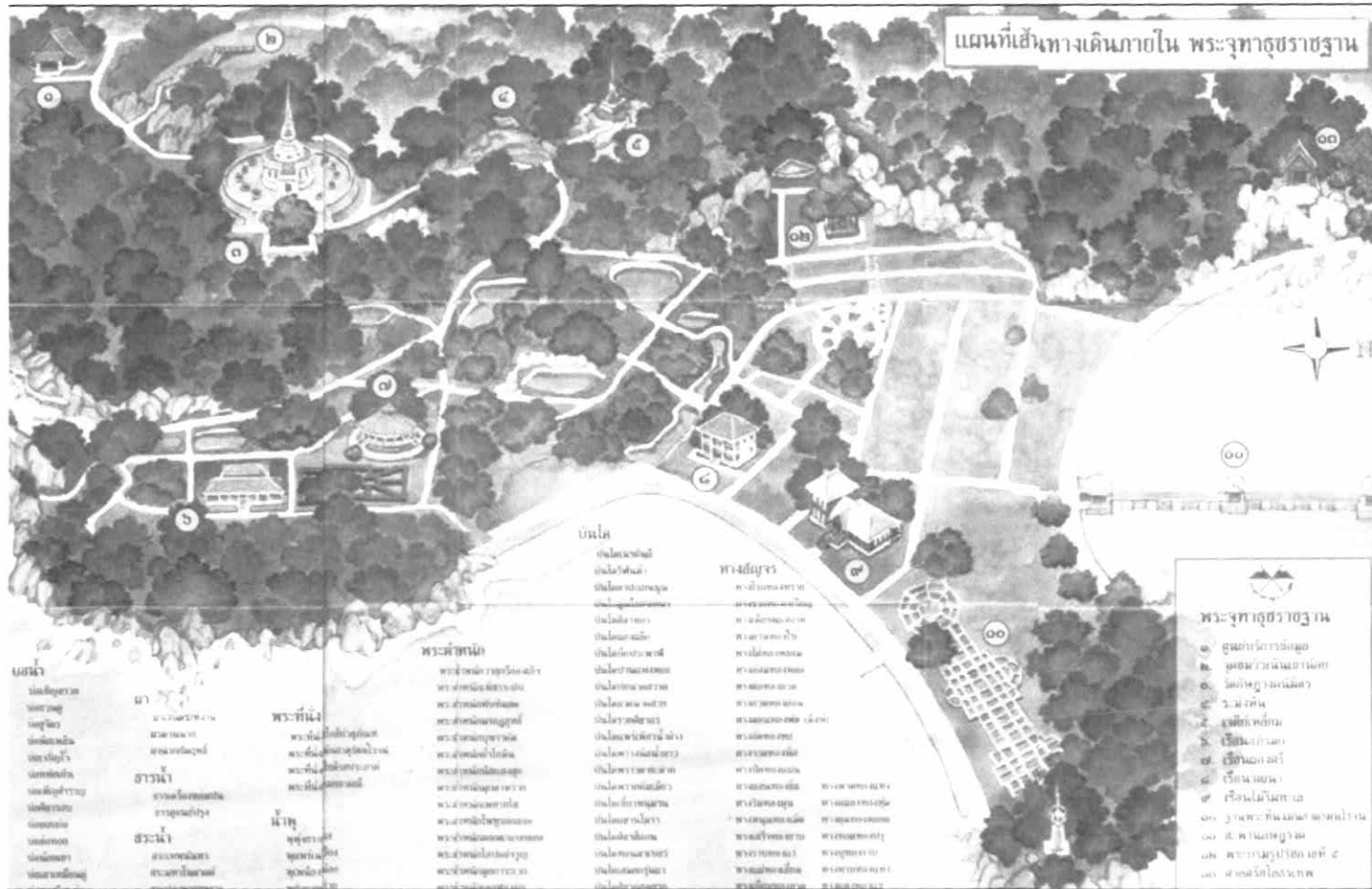
การจัดภูมิสถาปัตยกรรมในพระราชวังจตุรธาธาราฐาน

ในการศึกษาสภาพภูมิสถาปัตยกรรมของพระราชวังจตุรธาธาราฐานนั้น อาศัยการสำรวจสถานที่จริงเนื่องจากไม่พบหลักฐานจากรูปภาพเก่าหรือพบน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นสภาพในช่วงก่อนการปรับปรุงทำให้การศึกษาที่มีข้อจำกัดและหลักฐานจากสถานที่จริงมีเพียงร่องรอยของทางเดิน บ่อน้ำ อาศัยสถาน บันไดและระแนงที่ไม่สมบูรณ์ ส่วนเหล่าพระตำหนักต่างไม่ปรากฏร่องรอยทำให้การศึกษาค่อนข้างยากลำบาก ดังนั้นในการศึกษาเกี่ยวกับภูมิสถาปัตยกรรมอาศัยดูสถานที่จริงและสันนิษฐานจากหลักฐานทางเอกสารและสิ่งก่อสร้างที่ปรากฏในปัจจุบันเป็นแนวทางในการศึกษา

ในสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสจันทบุรีโดยเรือรกรทราซวเรเดซ เมื่อปี พ.ศ. 2419 ระหว่างทางเสด็จประพาสเกาะสีชังด้วย ทรงพระราชนิพนธ์สภาพของเกาะสีชังไว้ในจดหมายเหตุระยะทางเสด็จประพาสจันทบุรี ความว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในป. มหาพันธ์, 2540: 5-6)

“ เวลาบ่ายเกือบ 5 โมง เรือเข้าตรงเกาะสีชัง ต้องรอจักรเดินช้าๆมาเวลา 5 โมง เห็นเรือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ 2 ลำ กับเรือกันโบทต่อสู้อู่ไฟ เรือภริมาซึ่งออกมาคอยรับแต่เช้ามีทหารทอดอยู่ในเรือกันโบทเข้ามาหน่อยหนึ่งลงสมอที่เกาะสีชังเวลาบ่าย 5 โมง 45 นาที เรือรกรทราซวเรเดซครั้งนี้เดินช้ามากเพราะเครื่องไม่ได้ใช้มานานและคนที่เคยใช้ไม่ได้มาเป็นคนเปลี่ยนใหม่ หนึ่งจับเสียเร็วไปด้วยแต่ที่วันนี้เรือเราไม่ได้จอดตรงนำตะพาน ขึ้นบกเหมือนอย่างปฏิบัตินัก ลื่อนเหนือขึ้นมาหน่อยหนึ่ง ในที่จอดเรือบัดนั้นถ้าแลดูไปข้างตะวันตกเฉียงเหนือเป็นเกาะสีชังยาว มียอดหลายยอดเรือจอดพันปากช่องเกาะสีชังกับเกาะขามใหญ่มาหน่อยหนึ่งเหนือหมู่บ้านมามาก ถ้าแลดูตะวันออกเฉียงเหนือเห็นเกาะขามใหญ่ใกล้ทีเดียว ที่เกาะนี้มีหาดทรายเป็นทั้งามนัก แลอาบาสเตอร์ชมว่าน้ำที่นั่นอาบดีไม่เหนียวตัวเลย ตรงตะวันออกนั้นมีเกาะเล็กเรียกว่าเกาะโปลง ตะวันออกเฉียงใต้มีเกาะเล็กเรียกว่าเกาะร้านดอกไม้ที่เกาะนี้กรมขุน (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ) ท่านชมว่างามเหมือนฉากเขียนเป็นเกาะเล็กๆอยู่ในน้ำน่ารักจริงๆถ้าจะแลดูไปให้ไกลตั้งแต่ตะวันออกท้ายเกาะขามเห็นเขาที่ฝั่งตลอดไป ห่างที่เรือเราจอดประมาณ 5 ไมล์ 6 ไมล์ เขาที่เห็นนั่นคือเขาบางพระกับศรีมหาธาตเป็นเขาสูงข้างหลังข้างหน้าต่ำ ต่อไปนั้นเขาเขียวเป็นแนวเดียวกับเขาบางพระแต่ดูลึกเข้าไปหน่อยหนึ่ง ต่อไปนั้นเขากระสีแล้วแหลมกระบัง ที่ว่ามานี้ตามที่ได้แลเห็นแต่ที่เรือจอดนี่ไป...”

เกาะสีชังมีสภาพเป็นภูเขาพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นหิน พันธุ์ไม้ท้องถิ่นล้วนเป็นไม้เขตรกเรือไม้ป่า เช่น จิก มะม่วงป่าเลียบ เป็นต้น ในช่วงที่กำลังสร้างพระราชฐานนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้นำเอาต้นไม้พันธุ์ต่างๆจากกรุงเทพฯมาปลูกที่เกาะสีชัง อาทิ ไม้ยืนต้นขนาดย่อมถึงขนาดใหญ่ปลูกบริเวณอัษฎางค์วันที่เป็นสวนป่าสำหรับพักผ่อนและระแนงในเขตพระราชฐาน พันธุ์ไม้เหล่านั้นได้แก่ มะขาม มะม่วง มะขามเทศ ไม้ชนิดต่างๆ จั้วทะเล ต้นกบกมะพร้าวมูลศรี นุ่นสุพรรณ (งิ้ว) นุ่นแควใหญ่ หางนกยูงฝรั่ง ประยงค์และละมุดฝรั่ง ส่วนไม้ดอกสวนใหญ่ปลูกตามตำหนักต่างๆได้แก่ เข็ม ขามนาค กุหลาบ กระดังงาจีน ยี่หุบ จำปีแขก ลั่นทมขาว มะลิวัน มะลิลา จำปาแขก จำปี รสสุคนธ์ แก้วตาล กระดังงาสงขลา ลัดดา โกสน เข็ม อินทนิล พวงชมพู ฯ นอกจากนี้ยังมีต้นโพธิ์พันธุ์พระศรีมหาโพธิ์ที่นำหน่อมาจากพุทธคยาประเทศอินเดีย มาปลูกไว้ที่วัดอัษฎางค์นิมิตร ส่วนต้นลั่นทมขาวเป็นไม้ที่ใช้เป็นไม้ถนนตามทางและเป็นไม้ที่ใช้ตกแต่งสถานที่อันเป็นพันธุ์ไม้ที่เป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ในบริเวณสีชังและเขตพระราชฐานเต็มไปด้วยต้นลั่นทมขาวไปทั่วบริเวณ (นิทรรศการพระราชวังจตุรธาธาราฐาน)

รูปภาพ 7 - 197 แผนที่แสดงเส้นทางภายในพระราชวังจุฑาธุชราชฐาน

ที่มา : แผนที่ประชาสัมพันธ์พระราชวังจุฑาธุชราชฐาน

รูปภาพ 7 - 198 ทศนียภาพริมทะเลหน้าเขตพระราชฐาน

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 199 ต้นลำต้นทมหั้นได้ทั่วไปในเขตพระราชฐาน

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 200 ต้นศรีมหาโพธิ์ที่นำหน่อมาจากพุทธคยาประเทศอินเดีย

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 201 ต้นมะขามต้นไม้ดั้งเดิมปลูกสลับต้นลำต้นหมเรียงรายริมทะเล

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

แนวความคิดหลักในการออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมของพระราชวังแห่งนี้ ถูกกำหนดให้เป็นอุทยานที่สอดคล้องกับลักษณะภูมิประเทศอันเป็นที่ริมทะเล มีทางชันขึ้นไปเป็นภูเขาเป็นแนวทางการจัดภูมิสถาปัตยกรรมในรูปแบบของสวนระเบียง (Teraced Garden) โดยเน้นงานก่อสร้างเป็นโครงสร้างและเป็นตัวเชื่อมพื้นที่เข้าด้วยกันให้สอดคล้องกับลักษณะธรรมชาติที่มีอยู่เดิมอย่างกลมกลืน โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงออกแบบวางผังและกำหนดสถานที่ตั้งในพระราชวัง ซึ่งในเขตพระราชฐานพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง วนะ หรือสวนป่าอย่างสวนสาธารณะของตะวันตกเพื่อให้ราษฎรที่มารักษาตัวที่เกาะสีชังจะได้ใช้เป็นสถานที่พักผ่อน 3 แห่ง พระราชทานนามว่า จุลวัน มหาวันและมัชฌิมวัน ในการตกแต่งวนะเหล่านี้ มียอดเขา ธารน้ำ น้ำตก ถ้ำ เนินผาและยอดเขา ลักษณะเป็นชั้นสำหรับปลูกต้นไม้ต่างๆ มีการใช้บันไดลดหลั่นการตามพื้นที่ตั้งแต่ชั้นสูงสุดไล่ระดับมาจนถึงชั้นต่ำสุด นอกจากนี้พื้นที่บริเวณบนเขาใกล้ตึกอภิรมย์อยู่ใกล้ตึกผ่องศรีมีสวนลายคั่นกลาง สันนิษฐานว่าในอดีตการตกแต่งในเขตพระราชฐานด้วยไม้นานาพันธุ์ งดงามไปด้วยไม้ดอกและไม้พุ่มตัดแต่งให้เป็นลวดลายสวยงามท่ามกลางต้นไม้ใหญ่ให้ความร่มรื่น และยังได้หอมกลิ่นดอกกลิ่นหอมยามเดินตามรายทางทำให้เกิดสุนทรียภาพในการพักผ่อนเป็นอย่างดี ในเรื่องการใช้องค์ประกอบมีการนำเอาประติมากรรมมาช่วยตกแต่งสถานที่ ใช้ตุ๊กตาทินอ่อนเรียงรายไปทั่วบริเวณอันเป็นส่วนที่นำริมนัยการวางกระถางมักตั้งวางเรียงแถวให้เกิดความซ้ำกันเป็นระเบียบ มีการนำน้ำมาใช้ตกแต่งสถานที่เช่น การใช้น้ำพุตามธรรมชาติและน้ำพุที่สร้างขึ้นมาเป็นเขมอภายในมีการวางท่อน้ำซ่อนไว้ใช้สำหรับทำน้ำพุ (พุพเนียงน้อย) และน้ำพุที่ประดับกับรูปปั้นตุ๊กตาทินอ่อนอยู่บนเปลือกหอยหยายเป็นแอ่งรับน้ำพุที่ไหลล้นออกมาลงสู่กลางบ่อคอนกรีตซึ่งอยู่บนฐานเขมออีกชั้นหนึ่ง (พุฝอยสุหร่าย) การใช้น้ำตกที่เกิดจากการออกแบบให้น้ำไหลผ่านศิลาที่มีช่องมีทลึงและสภาพภูมิประเทศที่สูงชันจัดโดยมีช่องระบายน้ำให้ไหลออกมาจากอ่างหรือบ่อเป็นตัวเก็บน้ำทำให้เกิดน้ำตกที่เหมือนเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ในการตกแต่งพระราชฐานโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชเป็นแม่กอง และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานตั้งชื่อต่างๆด้วยพระองค์เอง

รูปภาพ 7 - 202 สวนภายในเขตพระราชฐานเชิงเขาริมทะเลสังเกตุเป็นชั้นบันได

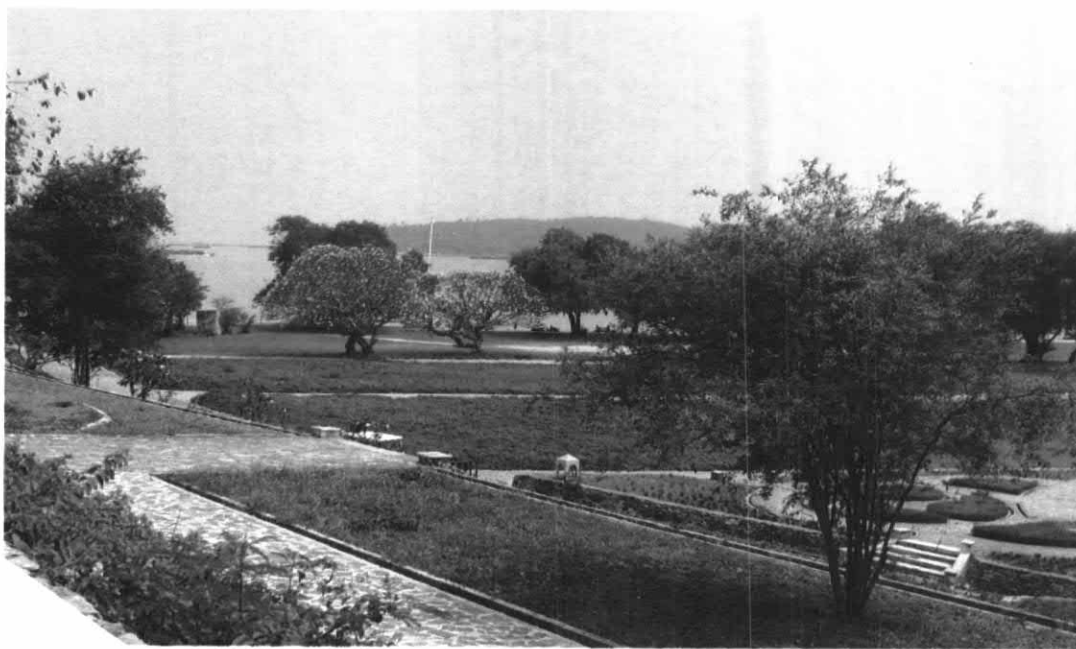
ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

ส่วนในเขตพระราชฐานพระที่นั่ง พระตำหนักนั้นได้ออกแบบให้ตั้งลดหลั่นกันไปตามภูมิประเทศอย่างงดงามเป็นการเปิดมุมมองไปสู่ทะเลโดยอาศัยสภาพพื้นที่ภูเขาเข้าช่วย ทำให้พระตำหนักได้เห็นสภาพที่แตกต่างกันอย่างสวยงามไม่แพ้กันแล้วยังประกอบด้วยศาลา น้ำตก บ่อน้ำขนาดใหญ่กรุงศรีอยุธยาที่ขึ้นติดต่อกันหมด โดยการจัดภูมิสถาปัตยกรรมโดยอาศัยความลาดชันและมีทางเดินระเบียงกรุด้วยลูกกรงโดยรอบนั้นมีลักษณะเป็นส่วนแบบระเบียง

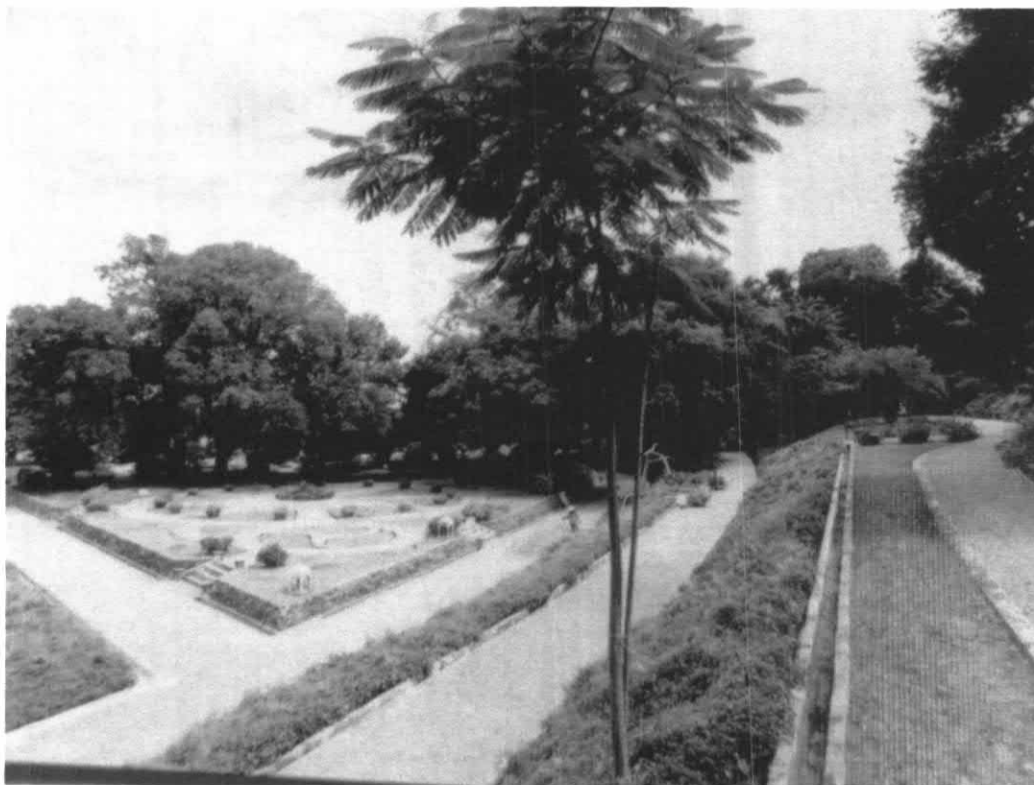
รูปภาพ 7 - 203 การจัดตกแต่งเนินมะขามที่ได้รับการปรับปรุงในปัจจุบัน

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

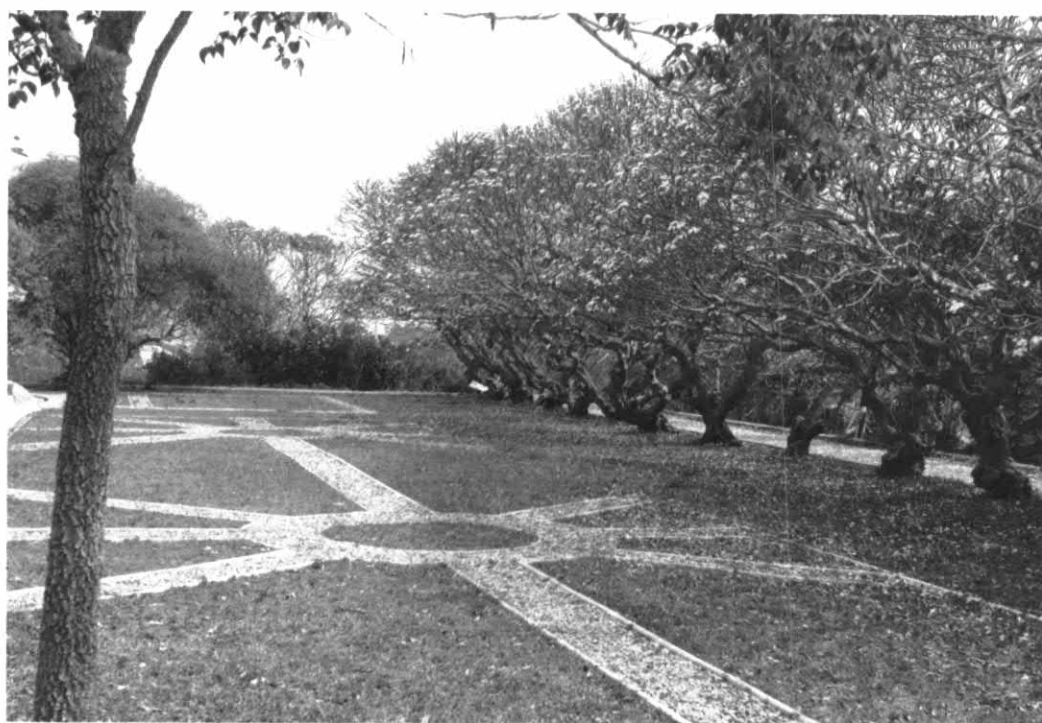
รูปภาพ 7 - 204 พื้นที่ส่วนหนึ่งของวนะยังเหลือร่องรอยการแบ่งพื้นที่อยู่

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

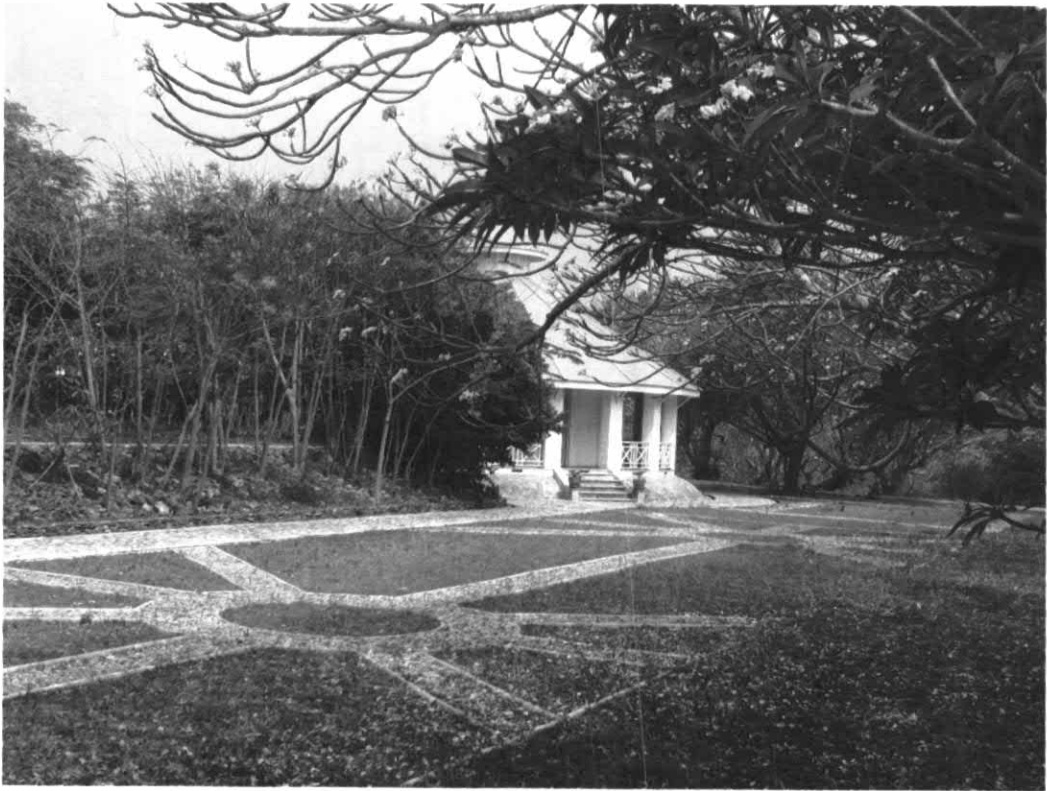
รูปภาพ 7 - 205 เนื่องจากสภาพพื้นที่ที่เป็นที่ลาดชันทำให้เกิดสวนแบบขั้นบันได

ที่มา : ภาพนิทรรศการพระราชวังจตุรธาธรฐาน

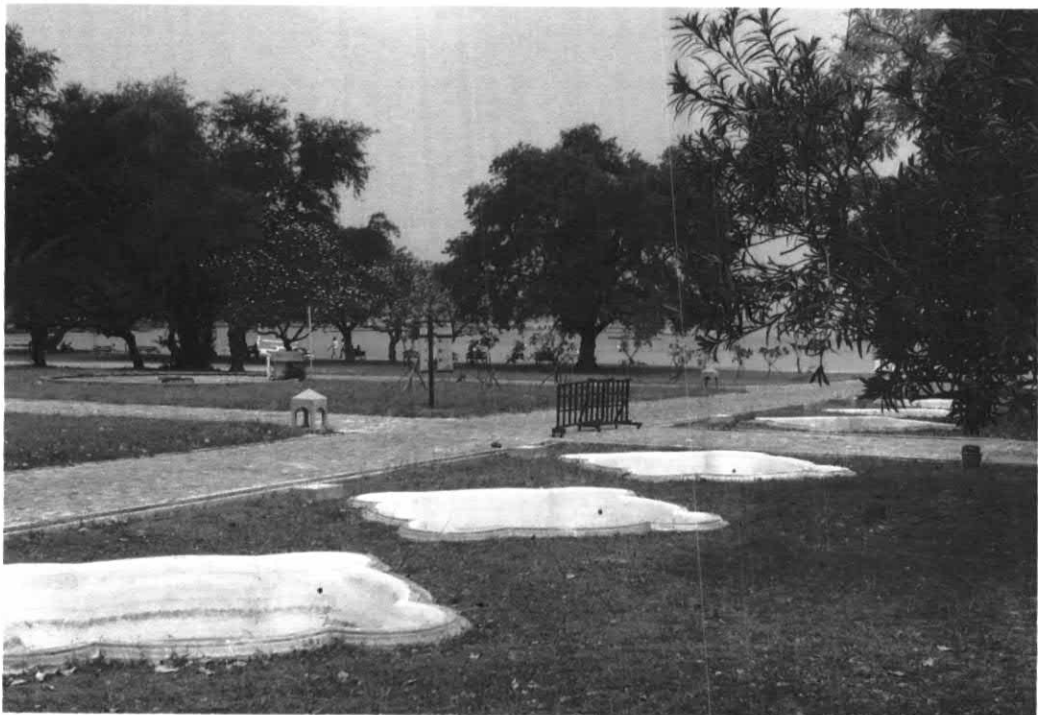
รูปภาพ 7 - 206 การนำสวนลายประดิษฐ์เข้ามาตกแต่งระหว่างพระตำหนัก

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 207 สวนลายใกล้ตำหนักพ้องศรี

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 208 บ่อน้ำพุตั้งเรียงรายตามทางเดินในเขตพระราชฐาน

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 209 พุฝอยสุหร่ายที่ใช้ตกแต่งในเขตพระราชฐาน

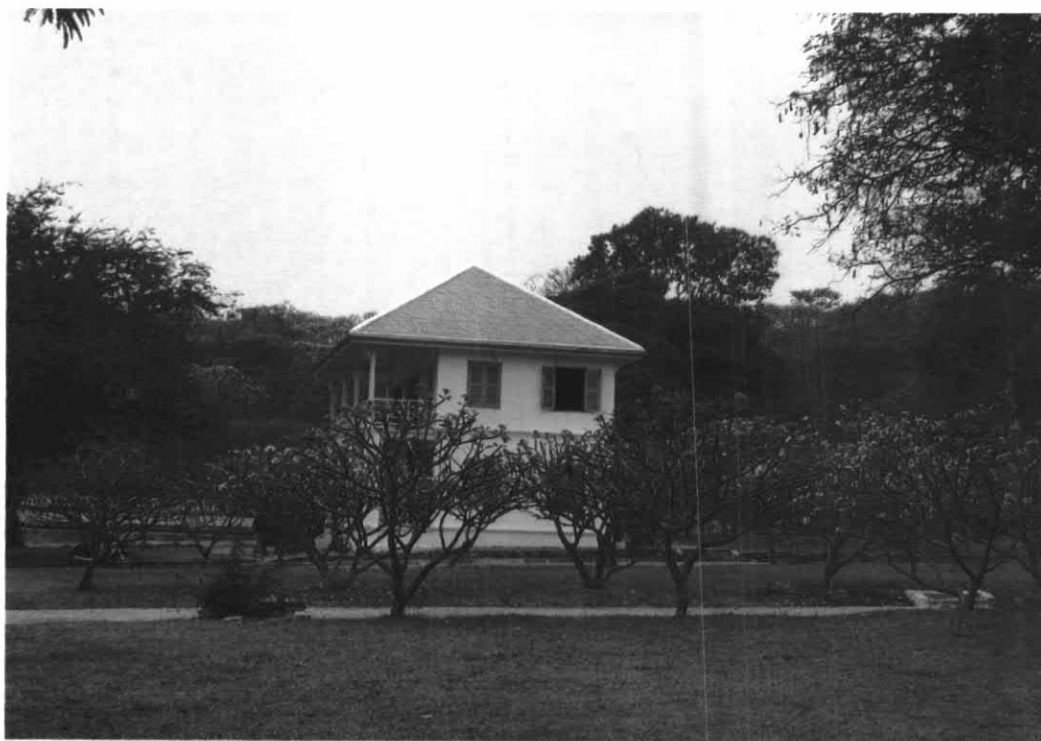
ที่มา : พระจุฬาราชราชฐาน เกษะสีซัง

ถนนหนทางในเขตพระราชฐานที่ทำไว้อย่างแข็งแรงออกแบบโดยอาศัยสภาพทางภูมิประเทศเข้าช่วยเหมือนที่พระนครคีรี การสร้างถนนใช้ศิลาก่อเป็นคันถนนแล้วถมดินถมทรายปราบศิลา ที่ขอบถนนให้ขุดเป็นรางน้ำไหลและมีการก่อท่อฝังข้ามถนนอันเป็นการจัดระบบการถ่ายน้ำที่มีประสิทธิภาพตามมาตรฐาน ซึ่งถนนหนทางในเขตพระราชฐานส่วนใหญ่ออกแบบเส้นทางมุ่งให้เดินสบายเป็นทางลาดปูด้วยอิฐเป็นทางคนเดินมีขนาด 1-2 วา แล้วพระราชทานนามทางเหล่านั้นให้คล้องจองกัน การออกแบบเส้นทางให้ลดเลี้ยวไปตามเชิงเขาในกลุ่มต้นไม้หรือริมสระน้ำ ตามเส้นทางมีบ่อน้ำมีธารน้ำคดเคี้ยวมีส่วนที่แคบและกว้างแตกต่างกัน ทำให้บรรยากาศที่แตกต่างกันไปตามตำแหน่งเช่น เลาะริมชายทะเล ห่างจากชายทะเลเข้ามาในดงต้นไม้ทึบ ทางเดินเปลี่ยนบรรยากาศจากที่โล่งบ้างทึบบ้าง ทางเดินขึ้นเนินลงเนิน สองข้างทางนี้มีกำแพงเตี้ยๆและแบบมีลูกกรงก่อด้วยอิฐกันเป็นขอบขึ้นไปตลอดทาง ทางลาดจะคดเคี้ยวไปตามไหล่เขา ถนนบางช่วงเป็นทางลาดถ้าเป็นที่สูงชันมากก็จะเป็นบันไดแทนทางลาด โดยตัวบันไดติดต่อกันหมดซึ่งลักษณะดังกล่าวคล้ายกับที่พระนครคีรี จังหวัดเพชรบุรี ตามรายทางปลูกต้นไม้ใหญ่ขนาดโตทั้งไม้เดิมและต้นอ่อนปลูกเป็นต้นไม้ถนนและกระจายแทรกตามซอกหินทำให้สองข้างทางร่มรื่นไปทั่วบริเวณ นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างสะพานข้ามธารน้ำต่างๆซึ่งมีลักษณะเดียวกันกับระเบียงคือมีราวสะพานเป็นลูกกรงตัวสะพานเป็นตัวเชื่อมและเป็นทางสัญจรเนื่องจากสภาพภูมิประเทศเป็นภูเขา การวางตำแหน่งของสะพานมีการคำนึงถึงการมองเห็นเมื่อเดินข้ามสะพาน การสร้างมุมมองภายในพื้นที่มีจุดเด่น เช่น ศาลา ต้นไม้ สะพาน หรือเป็นการนำจุดเด่นภายนอก (Borrowed scenery) อันได้แก่วิวทะเลมาเป็นมุมมองของสวน จากภาพสันนิษฐานว่าตามหัวบันไดและสะพานน่าจะมีการวางกระถางต้นไม้วางประดับประดาหัวเสาดังกล่าว

รูปภาพ 7 - 210 การออกแบบเส้นทางในเขตพระราชฐานให้ลดเลี้ยวไปตามเชิงเขาทางปลุกันทม

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

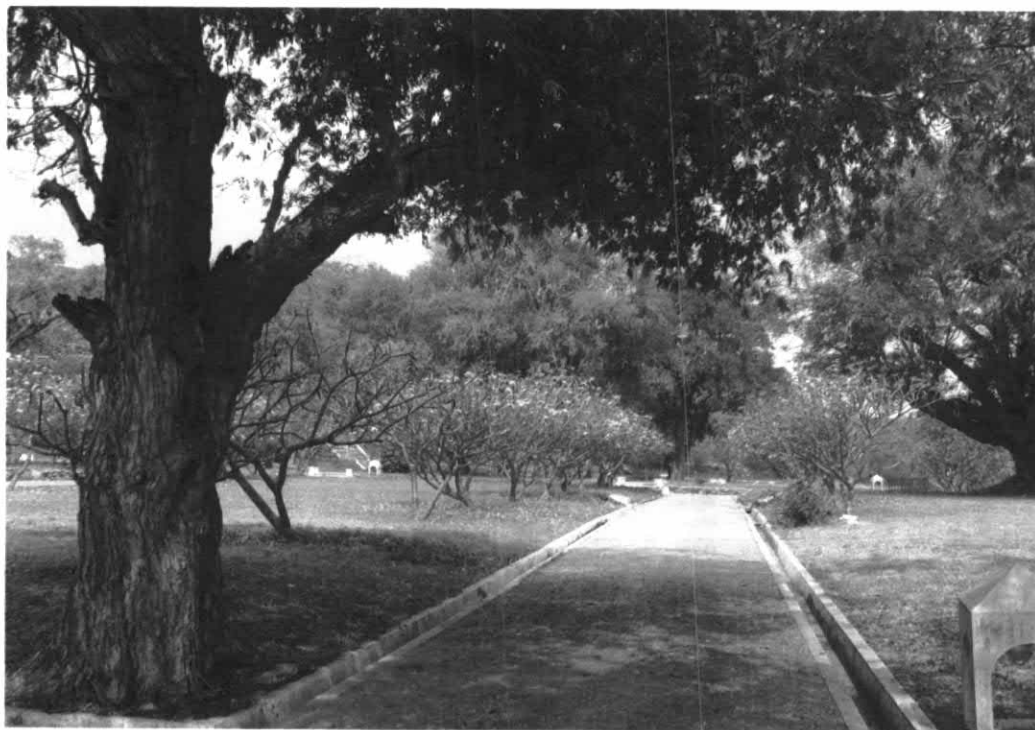
รูปภาพ 7 - 211 บริเวณทางแดงทองแซ่ใช้ต้นลั่นทมเป็นไม้ถนน

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

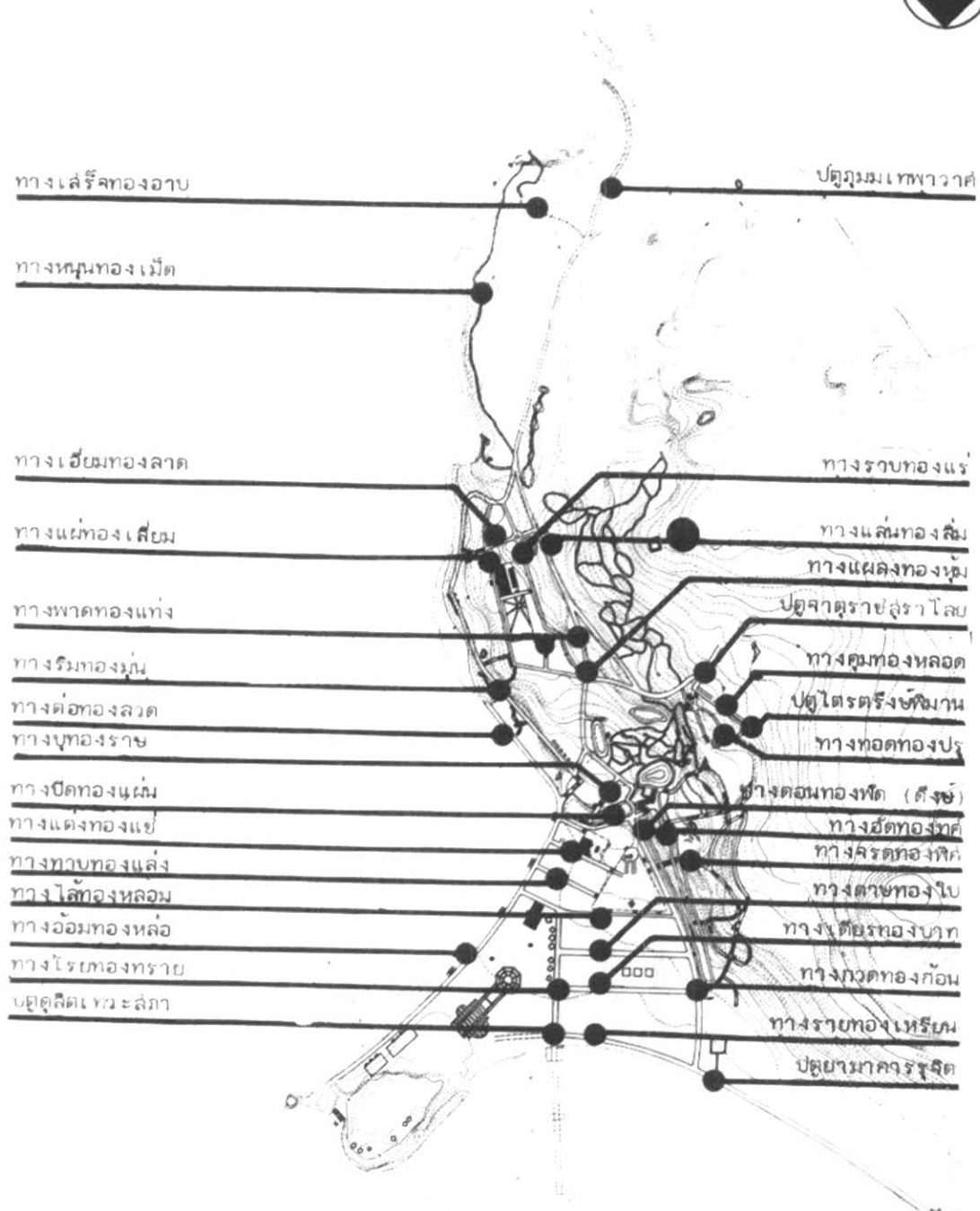
รูปภาพ 7 - 212 ทางลาดปูด้วยหินด้านหนึ่งปลูกต้นลำต้นไม่ตามทางเดินอีกด้านเปิดมุมมองไปยังทะเล

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 213 เส้นทางสัญจรมีระบบการระบายน้ำที่สอดคล้อง

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

ผัง 7 - 33 แสดงทางภายในพระราชวังจตุธาธาราฐาน

ที่มา : www.arri.chula.ac.th

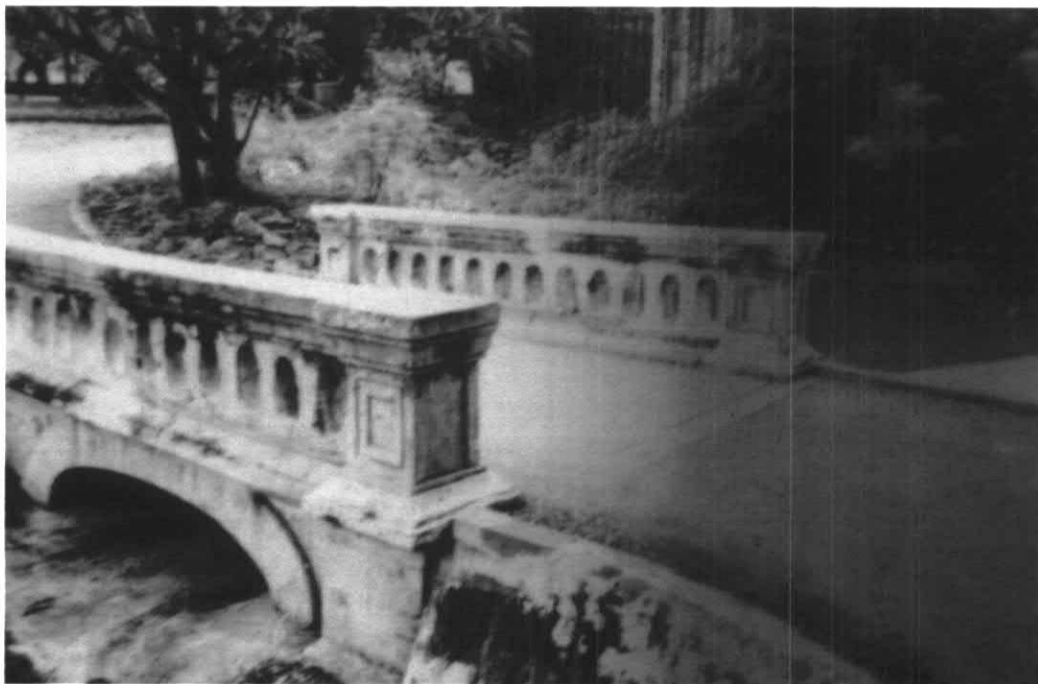
รูปภาพ 7 - 214 สังเกตจากหัวบันไดสันนิษฐานว่าคงมีต้นไม้กระถางวางประดับประดา

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 215 เส้นทางสัญจรอาศัยบันไดช่วยเนื่องจากสภาพที่สูงชัน

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 216 สะพานข้ามธารน้ำมีลักษณะเป็นราวระเบียงลูกกรง

ที่มา : ภาพนิทรรศการพระราชวังจุฑาธุชราชฐาน

เนื่องจากที่ตั้งเป็นที่เชิงเขาหินริมทะเลทำให้เวลาฝนตกน้ำฝนจะไหลบ่าไปตามที่ลาดและที่ชันลงทะเลอย่างรวดเร็ว ทำให้ไม่สามารถเก็บกักน้ำได้และจะขาดแคลนน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง จากเหตุดังกล่าวจึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการขุดบ่อทำสระน้ำ ธารน้ำหรือเป็นแอ่งน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติไปตามความลาดชันของเชิงเขา มีการจัดทำรางน้ำวางท่อทั้งระบบท่อเปิดและระบบท่อฝังดินไว้ใช้อุปโภคบริโภคภายในพระราชวังเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้และเสริมสร้างบรรยากาศ บ่อที่มีลักษณะเป็นสระก่อและสระขุดโดยใช้พื้นเดิมเป็นศิลาธรรมชาติหรือดาดพื้นด้วยซีเมนต์ และใช้ศิลาตามธรรมชาติมาก่อเป็นขอบบ่อใช้ปูนตกแต่งให้เป็นลักษณะเลียนแบบธรรมชาติลดหลั่นไปตามระดับความสูง มีท่อต่อและธารน้ำคดเคี้ยวไปตามธรรมชาติเชื่อมต่อไปยังน้ำตกและบ่อเก็บน้ำ การปลูกไม้ใหญ่เพื่อสร้างความร่มเงาให้ดูร่มรื่นโดยซึ่งในที่นี้อาจตั้งข้อสังเกตได้ว่าต้องการให้บริเวณสระน้ำเพื่อการพักผ่อนนั้นสวยงามเสริมบรรยากาศยังเป็นการป้องกันการระเหยของน้ำที่เกิดขึ้นได้ง่ายในอากาศร้อน อันเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องรักษาน้ำซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากในการตั้งพระราชวังบนภูเขาเช่นนี้ ในส่วนการทำธารน้ำนั้นเป็นทางน้ำเชื่อมติดต่อกันไปในรูปแบบตามธรรมชาติ ขอบธารบางช่วงเป็นศิลาบางช่วงก่ออิฐถือปูน มีเกาะอยู่กลางธารช่วงกลางธารมีทำนบขนาดย่อม พื้นธารเป็นศิลาธรรมชาติมีความลึกแตกต่างกัน บางช่วงทำเป็นน้ำตกมีลวดลายสวยงามด้วยการตกแต่งฉาบปูน ขอบกระยะที่ปลูกต้นไม้ด้วย เป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งภายหลังเกิดกรณีพิพาทกับฝรั่งเศสโดยส่งกองเรือมาปิดอ่าวไทย การก่อสร้างพระราชวังจึงหยุดชะงักไป พระที่นั่งและพระตำหนักหลายหลังยังมิได้ก่อสร้างมิดนั้นพระราชวังแห่งนี้ยังเป็นพระราชวังที่มีความยิ่งใหญ่และความงดงามเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะการจัดสวนวนะต่างๆและการออกแบบวางผังจะเป็นสถานที่ที่น่าศึกษารูปแบบงานภูมิสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นอย่างดี

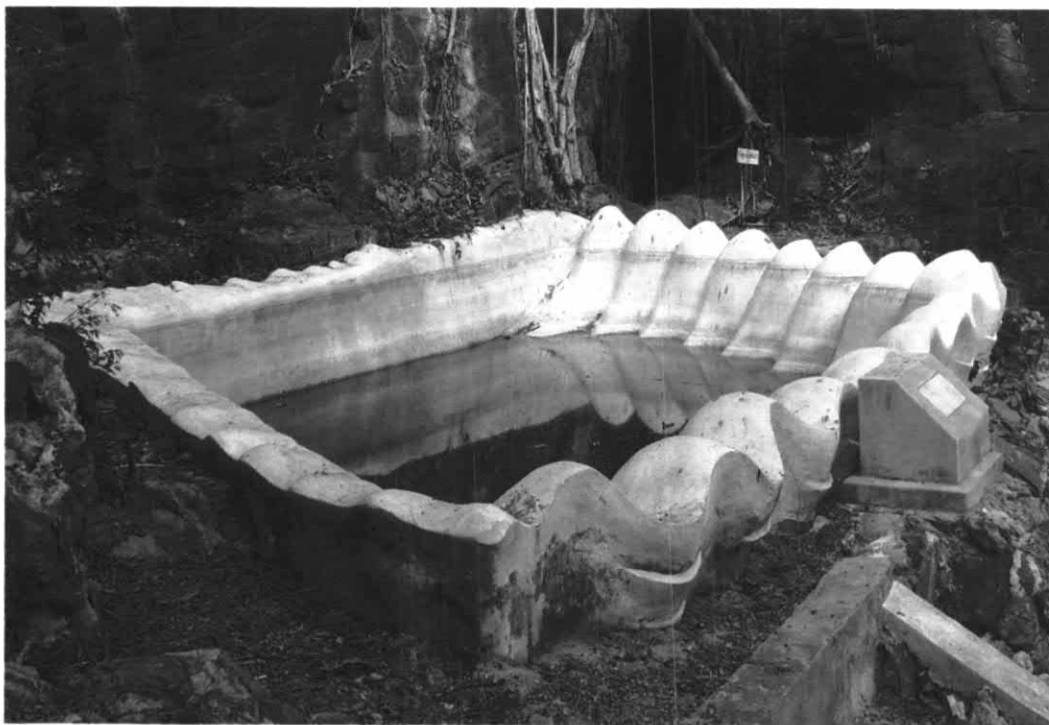
รูปภาพ 7 - 217 การก่อสร้างน้ำแบบธรรมชาติเป็นการเก็บน้ำไว้ใช้และช่วยตกแต่งสถานที่

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 218 สระมหานอนดาตสระเก็บน้ำขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐกรุด้วยลูกกระเบียงโดยรอบ

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 219 บ่อล้อย่อยเป็นการตกแต่งสระน้ำด้วยซีเมนต์เลียนแบบหอย

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

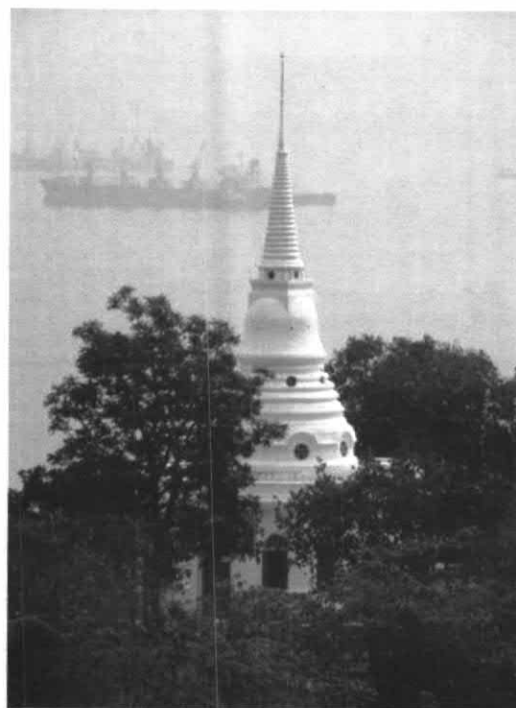
รูปภาพ 7 - 220 ธารเครื่องหอมปน

ที่มา : พระจุฑาธุชราชฐาน เกษลีสัง

รูปภาพ 7 - 221 การตกแต่งรอบสระน้ำด้วยต้นไม้ใหญ่

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 222 เขื่อนริมทะเลที่ได้รับการปรับปรุงใหม่เห็นเจดีย์วัดอโงะงากอนิมิตด้านหลัง

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

7.2.4 พระราชวังในเมืองราชบุรี

จากการที่รัฐบาลประสงค์ที่จะทำนุบำรุงหัวเมืองทางฝ่ายตะวันตกให้มีความเจริญมากขึ้น มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ตอนปลายที่โปรดฯให้ขุดคลองภาษีเจริญ ต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีขุดคลองดำเนินสะดวกเพื่อการค้าขายระหว่าง กรุงเทพฯ และราชบุรีให้มีความสะดวกมากขึ้น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยนั้น ได้เล็งเห็นว่าเมืองราชบุรีเป็นเมืองที่มีอากาศดี การเดินทางสะดวกกว่าที่เมืองเพชรบุรีมาก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดฯให้ สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ซึ่งเคยเป็นผู้อำนวยการสร้างพระนครคีรีในเมืองเพชรบุรีมาสร้างพระราชวังที่เมืองราชบุรีแห่งนี้ถึง 2 แห่งด้วยกัน

7.2.4.1 พระราชวังริมน้ำ ราชบุรี

มีประวัติว่าสร้างขึ้นตรงที่ฟลัปปลาเดิม ได้สร้างพระที่นั่งเป็นตึกหลังใหญ่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันตกตรงเมืองข้าม มีกำแพงล้อมรอบแต่ทำค้างไม่แล้วเสร็จต่อมาจึงโปรดฯให้ใช้เป็นโรงทหารอยู่ระยะหนึ่งเมื่อโรงทหารได้ย้ายไปแล้วพระราชทานเป็นที่สร้างโรงตำรวจ และเนื่องจากไม่ปรากฏหลักฐานแต่อย่างใดทำให้ไม่สามารถหาหลักฐานในการวิเคราะห์สภาพของพระราชวังริมน้ำแห่งนี้ได้

7.2.4.2 พระราชวังบนเขาสัตตนาถ ราชบุรี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์และเจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดีซึ่งเคยเป็นผู้อำนวยการสร้างพระนครคีรีที่เมืองเพชรบุรี มาสร้างพระราชวังที่เมืองราชบุรีเมื่อสร้างแล้วเสร็จ พระองค์ใช้เป็นที่ประทับเพียงครั้งเดียว และได้ใช้รับรองราชทูตจากโปรตุเกสเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2420 อีกครั้ง ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ไม่โปรดและไม่เคยเสด็จประทับเลยจึงทำให้พระราชวังแห่งนี้ทิ้งร้างไปในที่สุด แต่ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 โปรดเกล้าฯพระราชทานให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ตั้งแต่ พ.ศ.2476 จึงเป็นที่ตั้งของวัดเขาวัง ราชบุรี เป็นต้นมาในปัจจุบัน

ที่ตั้งของพระราชวังบนเขาสัตตนาถ

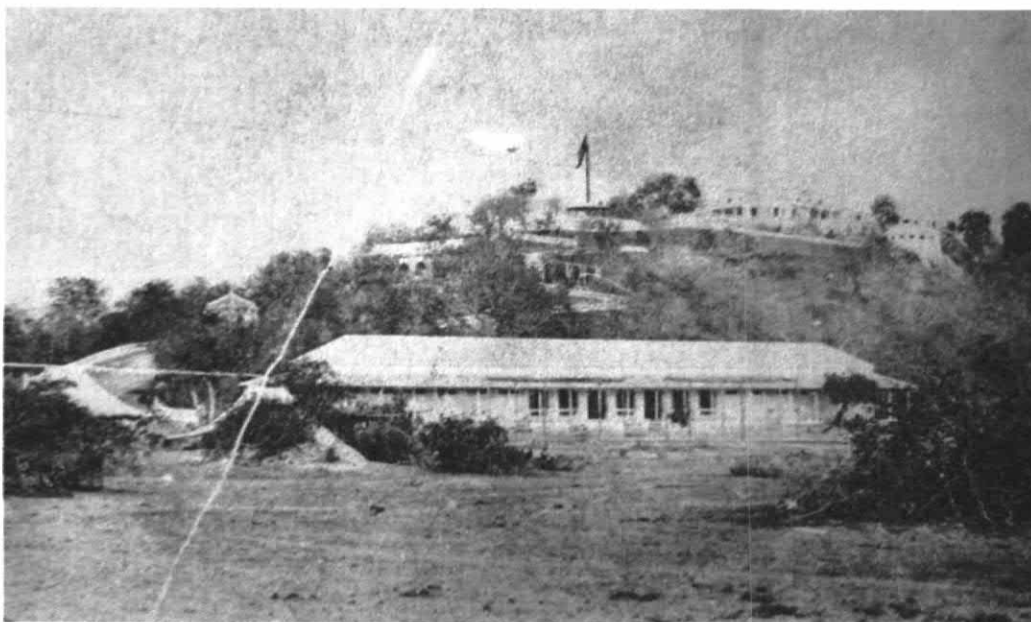
ตามหลักฐานทางเอกสารระบุว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้สร้างพระราชวังแห่งนี้ขึ้นไว้บนเขาสัตตนาถเป็นพระราชวังขนาดเล็ก สูงประมาณ 44 เมตร อยู่ห่างจากตัวเมือง ไปทางทิศตะวันตกประมาณ 2 กม. มีการทำถนนและวางรางเหล็กสำหรับขนของตั้งแต่พระราชวังริมน้ำขึ้นไปจนถึงเขาสัตตนาถ

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างพระราชวังบนเขาสัตตนาถ

เหตุที่สร้างพระราชวังแห่งนี้เนื่องจากเมืองราชบุรีในสมัยนั้นเป็นเมืองใหญ่ที่มีความเจริญมากแห่งหนึ่ง เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จบนยอดเขาสัตตนาถก็ทอดพระเนตรเห็นตัวเมืองราชบุรีได้ทั้งหมดและเป็นทำเลที่อากาศสบาย จึงพระราชดำริว่าที่นี้เป็นที่พักตากอากาศได้ดีจึงโปรดฯให้สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จัดการสร้างพระราชวังบนยอดเขาแห่งนี้ โดยมีพระยาเพชรบุรีซึ่งเคยเป็นนายงานสร้างพระนครคีรีมาแล้วเป็นแม่กองงานก่อสร้าง

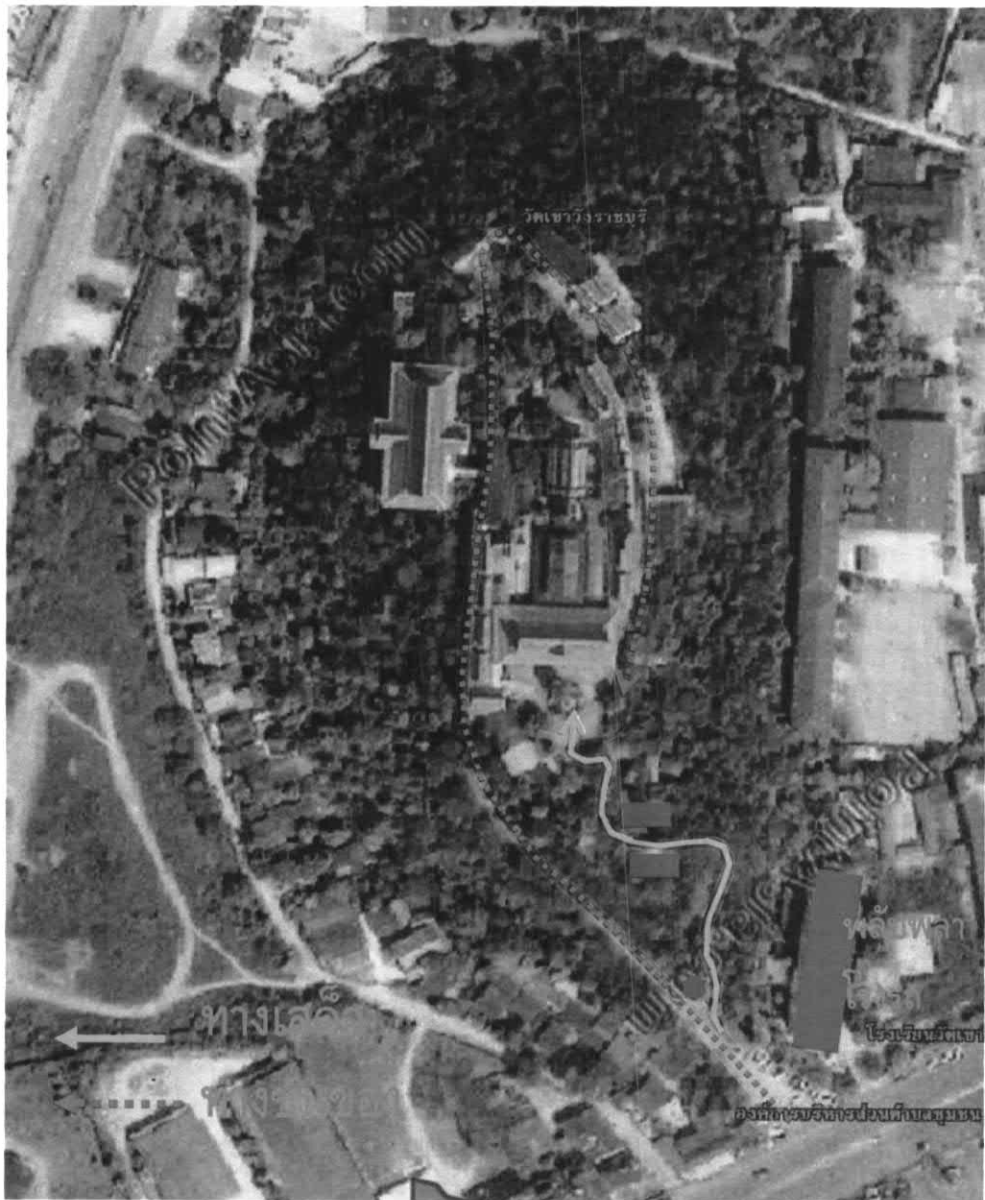
แบบแผนและรูปแบบในการวางผังพระราชวังบนเขาสัตตนาถ

เนื่องจากมีพระราชประสงค์ให้เป็นพระราชวังประทับแรมขนาดเล็กสำหรับตากอากาศ ทำให้ภายในพระราชวังไม่มีพระมหาราชสวาทและวัดประจำพระราชวังตามประเพณีที่ปฏิบัติกันมา ทำให้การจัดแบ่งฝ่ายหน้าฝ่ายในกระทำอย่างไม่ยุ่งยาก เมื่อขึ้นไปสู่ตัวพระราชวังซึ่งลักษณะโดยรวมเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก จะมีระเ็จมพักทหทารยามอยู่ริมถนนด้านขวามีลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนรูปหกเหลี่ยมชั้นเดียวลักษณะเหมือนป้อมปราสาทโบราณบนเขาในยุโรป ซึ่งถนนนี้ไปสู่วังรถและโรงมามีลักษณะเป็นอาคารชั้นเดียวเปิดโล่งด้านหน้ามีคูหาโค้งเรียงราย หลังคาทำเป็นคานฟ้ามีระเ็จมเบียงล้อมรอบ ต่อจากนั้นจะมีพลับพลาเชิงเขาไว้สำหรับที่พักก่อนที่จะเข้าสู่ท้องพระโรงซึ่งมีลักษณะเป็นอาคารชั้นเดียวมีทางขึ้นด้านหน้าและด้านสกัด แต่ทางขึ้นหลักอยู่ด้านหน้าและมีทางลงด้านหลังเพื่อเข้าสู่ฝ่ายใน ด้านข้างทางปีกขวาของท้องพระโรงมีอาคารเปิดโล่งด้านหน้าชั้นเดียว หลังคาทำเป็นคานฟ้ามีระเ็จมเบียงด้านล้อมรอบลักษณะเหมือนอาคารบริวารสำหรับรักษาการณ์ ต่อจากท้องพระโรงมีกำแพงกันมีซุ้มประตูอยู่ 2 แห่งเป็นอันสุดเขตฝ่ายหน้าถัดจากซุ้มประตูจะเป็นฝ่ายใน ประกอบด้วยพระที่นั่งเป็นอาคารชั้นเดียวหลังเล็กเหมือนท้องพระโรง ด้านข้างทางปีกซ้ายของพระที่นั่งมีอาคารชั้นเดียวเหมือนด้านข้างของท้องพระโรงอีกหลังหนึ่ง ถัดไปจึงเป็นตำหนักประทับของฝ่ายในจำนวน 2 หลัง มีบันไดทางลงจากเขตฝ่ายในนี้ไปสู่วังเขาก่ออีกด้านหนึ่ง สันนิษฐานว่าเป็นทางสำหรับข้าราชการบริวารใช้ขึ้นลงทำกิจธุระต่างๆ จากฝ่ายหน้ายังมีถนนสายหนึ่งอ้อมด้านข้างเขตฝ่ายในลงมาบรรจบกับทางขึ้นตรงระเ็จมพักทหทารยามข้างหลัง ถนนสายนี้คือถนนที่อยู่ด้านซ้ายมือด้านข้างถนนตามไหล่เขาจะมีเรือนไม้ตั้งเรียงรายกันไปน่าจะเป็นที่อยู่ของข้าราชการบริวาร (กิตติ วัฒนะมหาตม์, 2539: 92-97) เป็นที่น่าสังเกตได้ว่าแม้ว่าตัวพระราชวังบนเขาสัตตนาถจะมีลักษณะภูมิประเทศเดียวกันกับพระราชวังรัตนรังสรรค์แต่การตกแต่งและการวางผังได้นำเอาสภาพแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติมาใช้เอื้ออำนวยต่อการวางผังและมุมมองที่เกิดขึ้นแตกต่างกัน ซึ่งสามารถศึกษาได้จากพระราชนิพนธ์เปรียบเทียบอ้างอิงถึงการออกแบบพระราชวังรัตนรังสรรค์ที่ใช้รั้วไม้สูงมากและการนำเอาทางขึ้นเข้ามาช่วยในการจัดพลับพลาที่ประทับ ให้เห็นสภาพโดยรอบเป็นการเปิดมุมมองที่กว้างไกลกว่าไม่บังสายพระเนตรอย่างชัดเจนกว่าพระราชวังบนเขาสัตตนาถ ราชบุรี

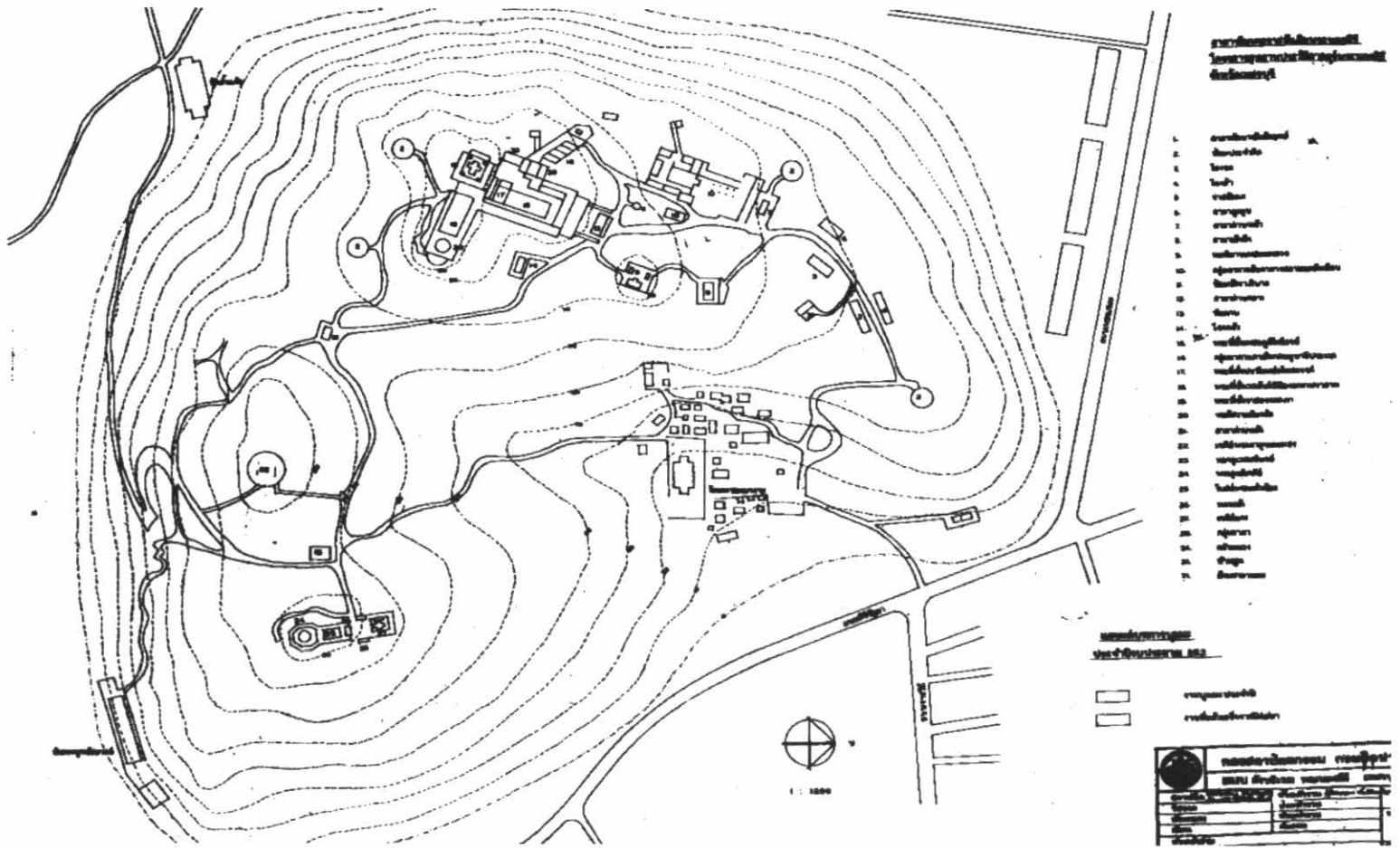

รูปภาพ 7 - 223 สภาพพระราชวังบนเขาสัตตนาถ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ผัง 7 - 34 แปลนสันนิษฐานพระราชวังเขาวัง ในปัจจุบันกลายเป็นวัดเขาวังราชบุรี
ที่มา : ผู้วิจัยสำรวจเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

ผัง 7 - 35 แปลนพระราชวังพระนครคีรีเป็นต้นแบบของพระราชวังบนเขาสัตนาถ

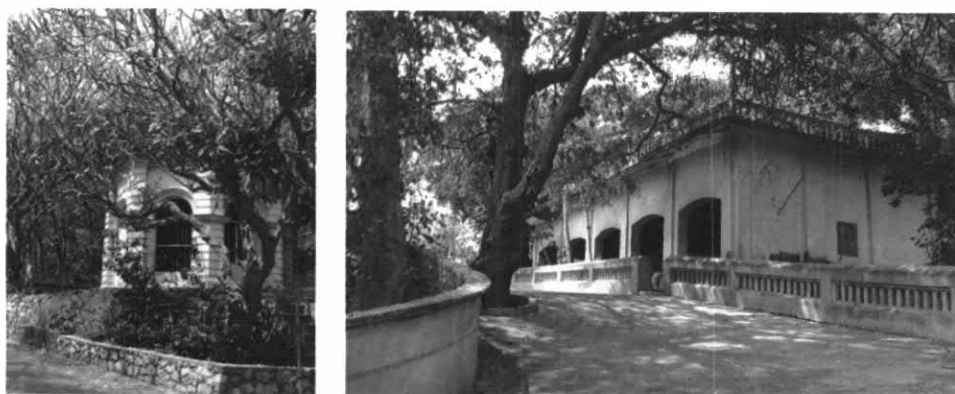
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สิ่งก่อสร้างในพระราชวังบนเขาสัตนาถ

พระราชวังที่สร้างขึ้นใหม่นี้ประกอบด้วยพระที่นั่งและท้องพระโรงเป็นตึกหลังเล็กชั้นเดียว มีตำหนักเจ้านายบนยอดเขาใกล้เคียงอีก 2 แห่ง ที่เชิงเขาตรงทางขึ้นมีโรงทหารรักษาพระองค์และหลังพลับพลาเชิงเขามีโรงรถ โรงม้า ขึ้นไปอีกตรงทางสองแพร่งมีป้อมหรือกระโจมเป็นที่พักทหารยาม เหนือขึ้นไปอีกเป็นโรงทหารมหาดเล็กและทิมดาบตามลำดับ

1. กระโจมพักทหารยาม กระโจมนี้เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนรูปหกเหลี่ยมชั้นเดียวมีประตูและหน้าต่างรูปโค้งครึ่งวงกลมโดยรอบ ลักษณะเป็นป้อมยามและมีการตกแต่งโดยทำลายปูนปั้นเน้นกรอบวงโค้งแต่ละวง แบ่งช่องประตูหน้าต่างด้วยเสาติดผนังและบัวหัวเสาสองชั้น รับวงโค้งและรับหลังคา ตัวเสาก็แบ่งเป็นช่อง ๆ เลียนแบบการก่ออิฐ (Rustication)

2. โรงรถหลังพลับพลาเชิงเขา ตั้งอยู่ริมทางขึ้นด้านขวามือของถนนเป็นตึกชั้นเดียวเปิดโล่ง หลังคาทำเป็นคาน้ำฝักมีระเบียบล้อมด้านหน้ามีคูหาโค้งเรียงรายสันนิษฐานว่าของเดิมเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลม

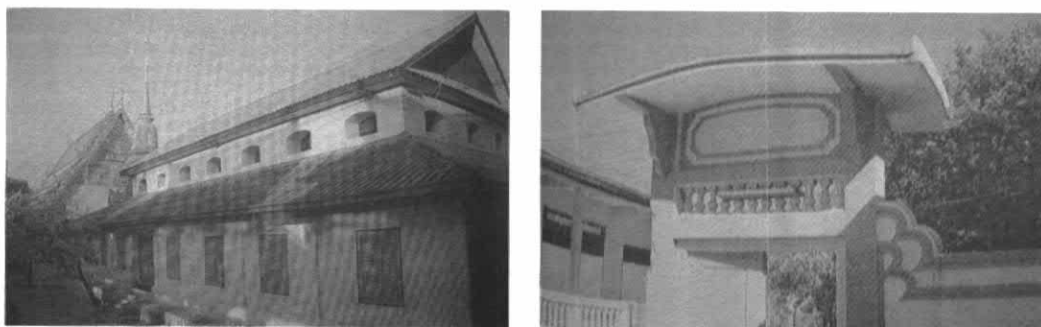

รูปภาพ 7 - 224 ซ้ายกระโจมพักทหารยาม ขวาโรงรถหลังพลับพลาเชิงเขา

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

3. ท้องพระโรง เป็นตึกก่ออิฐถือปูนขนาดเล็กชั้นเดียว ลักษณะสถาปัตยกรรมตะวันตกปนไทยเหมือนในรัชกาลที่ 5 ท้องพระโรงนี้มีทางขึ้นทางด้านหน้าและด้านสกัด แต่ทางขึ้นหลักอยู่ทางด้านหน้าและมีทางลงทางด้านหลังเพื่อเข้าสู่ฝ่ายใน

4. ซุ้มประตูและกำแพงกันเขตฝ่ายหน้า-ฝ่ายใน ซุ้มประตูทั้งสองนี้เป็นลักษณะของการก่ออิฐเลียนแบบซุ้มประตูไม้ทางเข้าเคหสถานต่างๆ ที่นิยมกันในรัชกาลที่ 5 กล่าวคือเหนือช่องประตูมีลูกกรงแบบลูกกรงระเบียงแบบฝรั่ง

รูปภาพ 7 - 225 ซ้ายท้องพระโรง ขวาซุ้มประตู

ที่มา : วังเจ้า วังเดิม 3

5. **ตึกข้างห้องพระโรง** เป็นตึกก่ออิฐถือปูนเปิดโล่งด้านหน้าชั้นเดียว หลังคาทำเป็นดาดฟ้ามีลูกกระงะเบียงล้อม ลันนิษฐานว่าเป็นโรงทหารรักษาพระองค์

6. **ตึกหนังกี่ประทับ** มีสองหลังหลังหนึ่งทำเป็นโรงเรียนปริยัติธรรมอีกหลังเป็นกุฏิเจ้าอาวาส รักษาไว้แต่โครงสร้าง เดิม นอกนั้นการประดับตกแต่งทั้งภายนอกและตัวอาคารเปลี่ยนแปลงไปหมด

การจัดภูมิสถาปัตยกรรมในพระราชวังบนเขาสัตนาถ

เนื่องจากหลักฐานของพระราชวังบนเขาสัตนาถไม่ค่อยปรากฏมากนัก ทำให้การวิเคราะห์มีขีดจำกัดและหลักฐานที่เป็นโบราณวัตถุได้แปรเปลี่ยนสภาพและถูกรื้อทิ้งไปจนสิ้นเหลืออยู่เพียงไม่กี่อาคารที่ยังพอที่จะเป็นหลักฐานได้ แต่จากสภาพในปัจจุบันทำให้พอสันนิษฐานได้ว่าการจัดภูมิสถาปัตยกรรมคงมีลักษณะใกล้เคียงกับพระนครคีรีเนื่องจากได้แมงงานคนเดียวกัน ทำให้แผนผังและการออกแบบทางภูมิสถาปัตยกรรมของพระราชวังแห่งนี้จึงดูเหมือนการจำลองและคัดย่อมาจากพระนครคีรี แต่เนื่องจากเขาสัตนาถนั้นมีขนาดเล็กกว่าเขาสมณ (ที่ตั้งของพระนครคีรี เพชรบุรี) ถนนที่ขึ้นไปสู่พระราชวังบนเขาคายลักษณะเด่นทางภูมิศาสตร์ที่มีอยู่มากมาย ลดเลี้ยวไปยังพระราชฐานฝ่ายหน้า ฝ่ายใน การกำหนดที่ตั้งของห้องพระโรง พระที่นั่งและตำหนักต่างๆตลอดจนโรงรถ โรงม้าและจุดรักษาการณ์นั้นคล้ายกับที่พระนครคีรีมาก เพียงแต่พระราชวังบนเขาสัตนาถมีจำนวนอาคารน้อยกว่าและสร้างด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แตกต่างกัน พรรณไม้ที่ใช้ตกแต่งสถานที่เป็นไม้พื้นถิ่นดั้งเดิมและใช้ไม้ชนิดที่ชอบภูมิประเทศสูงชันบนเขา บำรุงดูแลรักษาขง่ายอันได้แก่ต้นลำทมที่ปลูกกระจายกันไปตามไหล่เขาและได้ปรากฏมาจนปัจจุบันนี้ พระลานและบันไดอันเป็นตัวเชื่อมต่อของที่ประทับน่าจะได้รับการตกแต่งด้วยไม้กระถางจำพวกไม้ตัดเพราะเป็นไม้ทนลมทนแดดได้เป็นอย่างดี ต้องการน้ำน้อยเนื่องจากอยู่ในที่โล่งแจ้งลมโกรกอยู่เสมอ อีกทั้งการใช้น้ำต้องมีขีดจำกัดด้วยอยู่บนที่สูงอาศัยน้ำจากน้ำฝนและจากลูกหาบที่หาบขึ้นมาเท่านั้น เหตุผลอีกประการหนึ่งซึ่งเชื่อได้ว่าใช้ไม้ตัดเป็นไม้ประดับในเขตพระราชฐานคือเป็นของที่ได้รับทูลเกล้าฯถวายจากหัวเมืองใกล้เคียงซึ่งนำมาจากเพชรบุรี ราชบุรี นครชัยศรีเหมือนพระนครคีรีในสมัยรัชกาลที่ 4

รูปภาพ 7 - 226 บันไดและทางเดินคดเคี้ยวที่ปกคลุมไปด้วยต้นไม้ใหญ่

ในส่วนของถนนบนเขานี้มีทางถนนขึ้นไปบนยอด 2 ทาง เป็นทางเสด็จและทางขนของ สองข้างทางนี้มีกำแพงเตี้ยๆและแบบมีลูกกรงกอดด้วยอิฐกันเป็นขอบขึ้นไปตลอดทาง ทางลาดจะคดเคี้ยวไปตามไหล่เขาถ้าเป็นที่สูงชันก็จะใช้บันไดแทนทางลาด ต้นไม้ทั้งไม้เดิมและต้นล้มล้มปลูกกระจายแทรกตามซอกหิน ไปตามรายทางทำให้สองฝั่งร่มครึ้มไปด้วยไม้หน้อยใหญ่นานาชนิดขึ้น ส่วนอาคารพลับพลาโรงรถและอาคารโถงท้องพระโรงมีลักษณะเป็นอาคารชั้นเดียวมีดาดฟ้าด้านบนพร้อมราวลูกกรงระเบียงทำให้สันนิษฐานได้ว่าน่าจะเป็นที่ไว้ดูยามและไว้พักผ่อนและมีการจัดภูมิสถาปัตยกรรมในลักษณะสวนบนหลังคา นอกจากนั้นบรรดาอาคารต่างๆกระจายไปทั่วพื้นที่ถูกเชื่อมต่อกันด้วยสวนระเบียงและลานหินพร้อมไม้ยืนต้นเพื่อความร่มรื่นไปทั่วบริเวณเป็นไปตามลักษณะของสวนป่าธรรมชาติ อาจจะมีการตกแต่งสถานที่ด้วยไม้กระถางวางเรียงรายตามทางเดินที่ลดเลี้ยวไปตามลักษณะภูมิประเทศทำให้มองมาเบื้องล่างเป็นการเปิดช่องมองเห็นสภาพตัวเมืองราชบุรีได้อย่างชัดเจน แต่เป็นที่น่าเสียดายเนื่องจากสภาพโดยรวมถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมากมีการสร้างอาคารขึ้นมาใหม่สำหรับวัด ทำให้มีการรื้อถอนและเปลี่ยนแปลงสถาปัตยกรรมเดิมของพระราชวังทำให้หลักฐานและสภาพที่สวยงามของพระราชวังเก่าหายไป ซึ่งพระราชวังบนเขาสัตนาถน่าจะเป็นพระราชวังอีกแห่งหนึ่งที่มีความสวยงามไม่แพ้พระนครคีรีแม้จะมีขนาดเล็กแต่ก็เป็นสถานที่ที่ควรอนุรักษ์รักษาไว้ให้เป็นประโยชน์แก่ประวัติศาสตร์ต่อไป

รูปภาพ 7 - 227 ด้านซ้ายเป็นทางขนของด้านขวาเป็นทางเสด็จสังเกตต้นล้มล้มสันนิษฐานว่าเป็นของเดิม

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 228 ทางเสด็จที่ค่อนข้างชันและคดเคี้ยว

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 229 สภาพเส้นทางพระราชดำเนินในปัจจุบันได้รับการบูรณะและทาสีราวระเบียงใหม่

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 230 เส้นทางขึ้นเขาวังสันนิษฐานว่าเป็นทางขนของในอดีต

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 231 การตกแต่งพระราชฐานด้วยต้นลำทมสันนิษฐานว่าเป็นของเดิมเมื่อคราวแรกสร้างพระราชวัง

สังเกตภาพด้านซ้ายเป็นราวระเบียงของเดิม ส่วนด้านขวาเป็นราวระเบียงใหม่ในปัจจุบัน

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 232 โรงทหารด้านบนเป็นดาดฟ้าเพื่อสังเกตการณ์ ในอดีตคงตกแต่งในรูปแบบของสวนหลังคา

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

7.2.5 พระราชวังบ้านปืน (พระรามราชนิเวศน์) เพชรบุรี

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ให้สร้างพระราชวังบ้านปืนด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดซื้อที่จากราษฎรและให้จอมพลเรือสมเด็จพะเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้บัญชาการกรมทหารเรือกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นแม่กองจัดการก่อสร้างรวมทั้งถนนในจังหวัดเพชรบุรีอีกด้วย ในตอนแรกตัวพระราชวังสร้างเป็นพระตำหนักเครื่องไม้เป็นที่ประทับชั่วคราวในระหว่างการก่อสร้างตัวพระราชวังดังที่เห็นในปัจจุบัน แต่การก่อสร้างตัวพระตำหนักยังคงสร้างไปไม่ได้มาก พระองค์ก็เสด็จสวรรคตเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2453 เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จครองราชย์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการก่อสร้างต่อจนสำเร็จเมื่อ พ.ศ.2459 พร้อมพระราชทานนามพระราชวังบ้านปืนใหม่ว่า พระรามราชนิเวศน์

ที่ตั้งของพระราชวังบ้านปืน

พระราชวังบ้านปืนตั้งอยู่ในหมู่บ้านบ้านปืน ฝั่งตะวันตกริมแม่น้ำเพชร ตำบลบ้านหม้อ อำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นเหตุของชื่อพระราชวัง มีเนื้อที่ 347 ไร่ 1 งาน 16 ตารางวา

ทิศเหนือ	จดถนนดำรงรักษ์เข้าถนนดำเนินเกษม
ทิศใต้	จดถนนสะพานอรุพงษ์
ทิศตะวันออก	จดแม่น้ำเพชรบุรี
ทิศตะวันตก	จดถนนราชดำเนิน

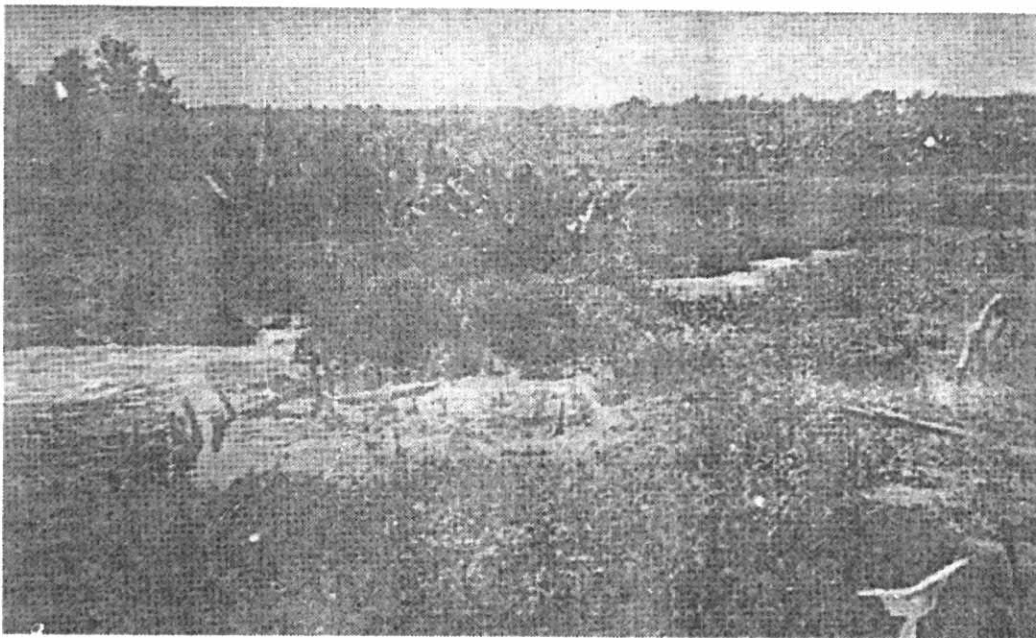
ผัง 7 - 36 แสดงที่ตั้งของพระราชวังบ้านปืน

ที่มา : แผนที่ท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ประวัติความเป็นมาและมูลเหตุในการสร้างพระราชวังบ้านปืน

พระราชวังบ้านปืนสร้างในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อ พ.ศ.2452 เนื่องด้วยพระองค์ทรงพระประชวรอยู่บ่อยครั้งในช่วงเดือนกันยายนซึ่งเป็นช่วงของฤดูฝนทำให้ทรงแปรพระราชฐานไปประทับตามหัวเมืองต่างๆ เมื่อเสด็จมาที่เพชรบุรีจึงทรงมีพระราชดำริว่าที่เมืองเพชรมีอากาศไม่ชื้นเท่ากรุงเทพฯเหมาะแก่การเสด็จแปรพระราชฐาน เมื่อครั้งบวชเนตรพระองค์ก็เคยเสด็จมาประทับที่ศาลาการเปรียญจตุรमुखที่วัดมหาสมณารามทรงค้างถึงห้าคืน และในขณะที่ยังไม่ได้ทำการก่อสร้างพระตำหนักบ้านปืน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จไปสถานที่บ้านปืนอยู่เสมอ เช่นในคราวเสด็จประพาสสมณุตราชบุรี ในปีระกา วันที่ 12 กันยายน ร.ศ. 128 ซึ่งพระองค์ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาไว้ว่า

“ เวลาบ่ายได้ขึ้นรถไฟที่บ้านปืน ซึ่งได้ชื่อไว้หมายจะมาเป็นที่พัก ด้วยเหตุว่าที่หน้าตึกซึ่งเรียกว่า จวน เดียวนี้เป็นที่พักราชการและอยู่ใกล้ทางรถไฟยิ่งกว่าเมืองราชบุรี ได้ตัดถนนไปถึงบ้านปืนแต่เมื่อคราวก่อนถ้าจะไปจากแถวที่เรียกว่าจวนนี้ทาง 50 เส้นเศษ อยู่เยื้องวัดเกาะ วัดจันทร์ ปากคลองไปบางทะเลหน้อยหนึ่งแต่ยังไม่ได้ทำอะไร ให้ราษฎรทำไร่อยู่อย่างเดิม ถนนฝั่งตะวันออกที่เป็นตลาดไปถึงวัดเกาะแล้ว ถ้าที่สะพานข้ามที่นั้น ก็ไม่ไกลจากตลาดเท่าใด”³⁵

รูปภาพ 7 - 233 สภาพพื้นที่บริเวณก่อนที่จะสร้างพระราชวังบ้านปืน

ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับเมืองเพชร

แม้ทรงเสด็จมาประพาสเพชรบุรีหลายครั้งแต่ก็ไม่โปรดพระนครคีรีเพราะอยู่บนยอดเขาและทางขึ้นพระราชวังไม่สามารถใช้การได้ในหน้าฝน ทำให้พระองค์ทรงหาที่สำหรับสร้างพระราชวังแห่งใหม่เพื่อเป็นพระราชนิเวศน์สำหรับประทับแรมในฤดูฝนที่จะสามารถเสด็จพระราชดำเนินไปถึงโดยสะดวก จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรพันธ์พิสุทธิ์ (เทศ บุนนาค)

³⁵ ในปัจจุบันทางเทศบาลได้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำเพชรบุรีเชื่อมตะวันตกถนนดำรงรักษกับฝั่งตะวันออกถนนอินทารามแล้ว น่าจะขอพระนามว่า “สะพานจุลจอมเกล้าฯ” เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่พระองค์ท่าน (เสยย์ เกิดเจริญ, 2537: 165)

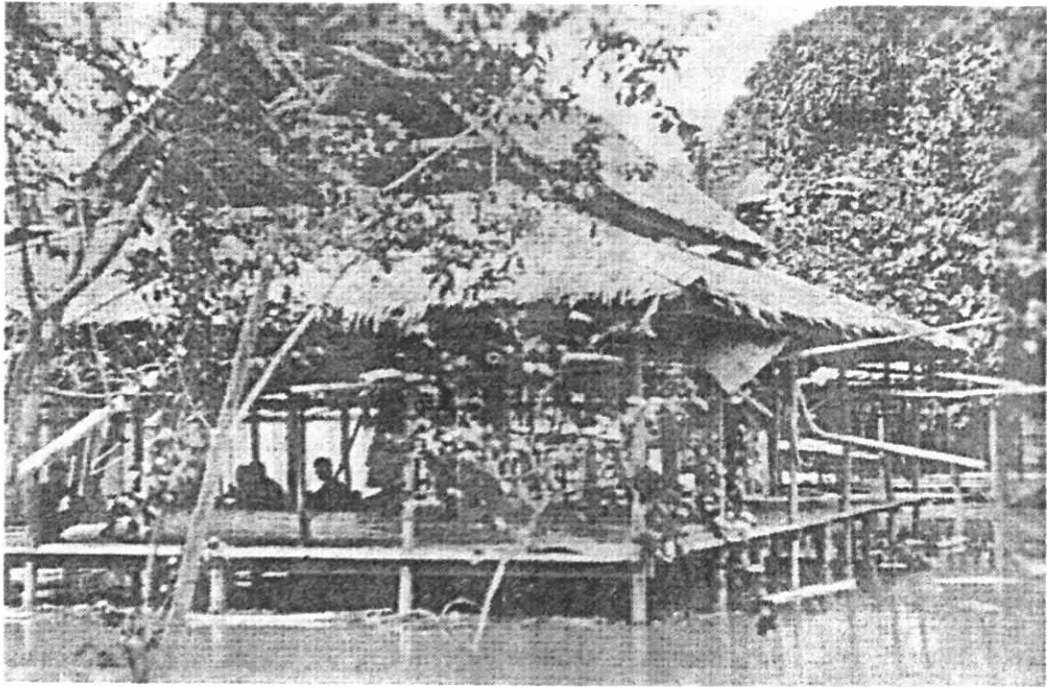
ดำเนินการจัดการซื้อที่ดินที่บ้านป็น ตำบลบ้านหม้อ ด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ที่เรียกว่าพระคลังข้างที่เป็นเงิน 22,394.49 บาท และเป็นค่ากระทำมาติกรรมที่ดินวัดสิงห์และวัดชีปะขาวร้างที่อยู่ในเขตพระราชฐานเป็นเงิน 1,600 บาท เพื่อสร้างพระราชวังบ้านป็นด้วยทรงเห็นว่าสถานที่บ้านป็นเป็นที่ดอน มีหลักฐานเป็นชายธงข้างโคตยูริมแม่น้ำเพชรบุรีและเลี้ยวเข้าไปในทุ่งนาเกินเขตวังไปอีกมาก บนดอนนี้น้ำฝนไม่ขังน้ำท่าไม่ท่วมได้ข้อสืบสวนกาลแต่โบราณและตรวจสอบข้อมูลระดับน้ำมาถึง 6 ปีแล้ว เพราะฉะนั้นพระองค์จึงตกลงให้สร้างพระที่นั่งบนหลังที่ดอนนั้นไม่ได้ถมดินให้สูงขึ้นอีกเลย ด้วยเพราะว่าสูงกว่าระดับน้ำในแม่น้ำเวลาน้ำมากอยู่ตอกหนึ่งแล้ว และเสด็จวางศิลาพระฤกษ์เมื่อวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ.2453 เวลาเช้า 9 นาฬิกา 7 นาที 11 วินาที พร้อมทรงกระแสดพระบรมราชโองการเขียนบรรจุศิลาพระฤกษ์เพื่อแสดงพระราชดำริของพระองค์ไว้ดังนี้ (โรงเรียนพรหมานุสรณ์, 2537: 31)

“มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้แสดงความนี้ไว้เมื่อรัตนโกสินทรศก 123 ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประพาสเมืองเพชรบุรี ทรงพระราชดำริว่า เมื่อเพชรบุรีเป็นภูมิภาคอันอุดมและบริบูรณ์เคยเป็นที่เสด็จประพาสของพระเจ้าแผ่นดินในกาลก่อนตลอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมชนกนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระนครคีรีขึ้นเป็นที่ประทับแรม แลเสด็จพระราชดำเนินประพาสปีละหลายหน ครั้งมาในรัชกาลปัจจุบันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประพาสหลายคราว ทรงพระราชดำริว่า แต่ก่อนมาทางไปมาเมืองเพชรเป็นการลำบาก บัดนี้มีรถไฟไปมารวดเร็วสะดวกกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก คงจะเสด็จพระราชดำเนินมาประพาสเนื่องๆ แต่พระนครคีรีตั้งอยู่บนเขา จะเสด็จประทับแรมย่อมเป็นความลำบากไม่สะดวกจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรพันธุ์เลือกหาภูมิสถาน ซึ่งสมควรสร้างที่ประทับแรม เจ้าพระยาสุรพันธุ์พิสุทธ์เลือกที่ตำบลบ้านป็น อันตั้งอยู่ริมแม่น้ำเป็นรมณีสถาน ไม่ห่างไกลจากท้องตลาดที่ประชุม มีระยะบ้านติดต่อดต่อดที่ประชุมชนก็เป็นการสะดวก สมควรจะสร้างที่ประทับแรมในที่นั้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดซื้อที่ของราษฎร ในตำบลบ้านป็นด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เพื่อสร้างพระราชนิเวศน์เป็นที่ประทับแรมในเวลาเสด็จประพาส แต่ครั้งกระนั้นก็มีพระราชภารกิจมาก การที่จะสร้างที่ประทับแรมจึงค้างมา”

รูปภาพ 7 - 234 คนงานกำลังปรับแต่งพื้นที่เตรียมการก่อสร้างพระราชวังบ้านป็น

ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับเมืองเพชร

รูปภาพ 7 - 235 พลับพลาที่ประทับชั่วคราวขณะสร้างพระราชวังประมาณ พ.ศ.2452

ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับเมืองเพชร

ครั้ง ๓ เดือนกันยายน พ.ศ.2452 เสด็จพระราชดำเนินมาประทับแรมที่เมืองเพชรบุรีเป็นเวลานาน จึงทรงเริ่มสร้างที่ประทับแรมที่ทรงพระราชดำริไว้แต่ก่อนนั้น โดยเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรภูมิสถานทรงกระทำการที่จะสร้างพระตำหนักแลสถานต่างๆ พร้อมโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อที่เพิ่มเติมต่อออกไปให้พอแก่การที่จะก่อสร้างแลโปรดเกล้าฯ ให้กรมโยธาธิการตัดถนนหลวง กว้าง 6 วา ตั้งแต่ที่ซื้อจะตั้งสถานีรถไฟตรงมายังบ้านป็นเป็นระยะทาง 16 เส้น 18 วา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ผู้บัญชาการกรมทหารเรือกับพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพเป็นแม่กองจัดการก่อสร้างพระตำหนักแลถนนหนทางสถานต่าง ๆ ที่เพชรบุรี โปรดเกล้าฯ ให้พระยาสุรินทรฤไชย ผู้ว่าราชการจังหวัดเพชรบุรี เป็นผู้จ่ายเงินแลสั่งของทำการ แลเป็นผู้ตรวจการ โปรดเกล้าฯ ให้ ดร.คาร์ล ชิกพรีด เดอริง นายช่างเยอรมัน เป็นผู้คิดเขียนแบบรูปพระตำหนักตามกระแสพระราชดำริ ดร.ดวด ไบเยอร์ นายช่างชาวเยอรมัน เป็นนายช่างก่อสร้าง (เสยย์ เกิดเจริญ, 2537: 165) ในการก่อสร้างพระราชวังพระองค์ทรงเปรียบเทียบงานสร้างพระตำหนักที่เพชรบุรีกับงานที่พระที่นั่งอนันตสมาคมตามที่ปรากฏที่ทรงมีพระราชหัตถเลขาถึงพระยายมราช เมื่อวันที่ 24 ตุลาคม พ.ศ. 2452 ว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยายมราช, 2482 : 166-167)

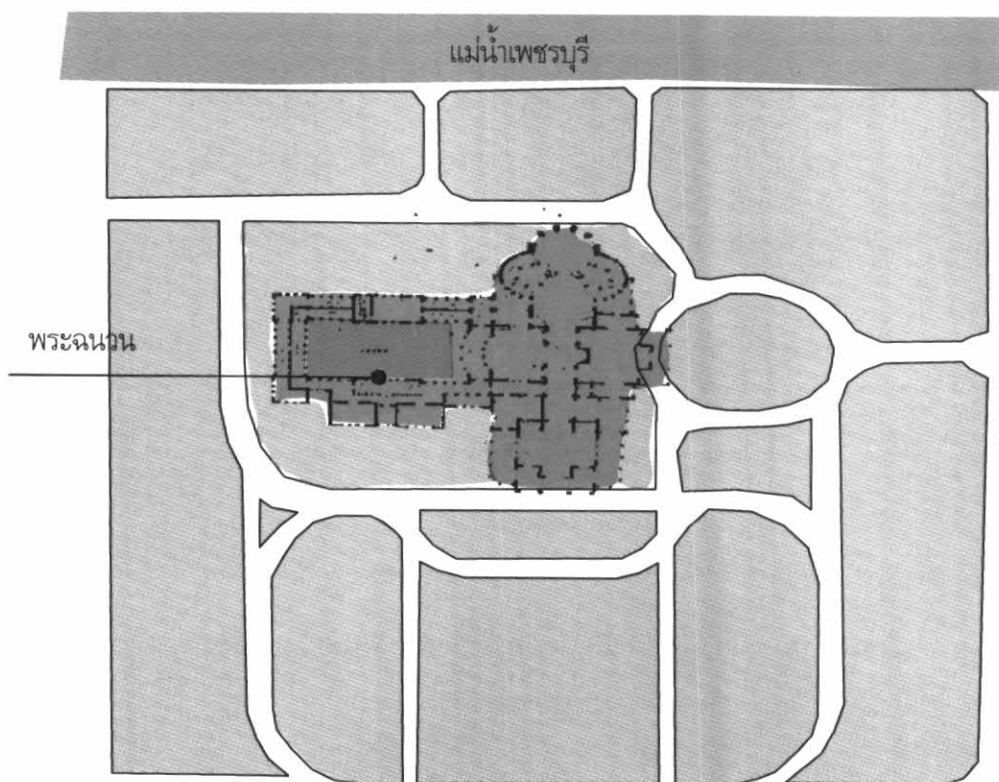
“...วันนี้ตื่นนอนขึ้นก็นั่งดูพระที่นั่งอนันตสมาคมพลางกินข้าวพลาง เกิดปิติขึ้นมาในใจ จนถึงตรัสจดหมายเตือนไปยังกรงหลวงดำรงฯ เรื่องงานเมืองเพชรบุรี เทียบกับพระที่นั่งอนันตสมาคม คือตั้งแต่ลงมือก่อมาจนบัดนี้ 11 เดือนยังเหลืออีก 7 เดือน จึงจะถึงกำหนด...แล้วไม่เห็นเหตุว่าทำไม 18 เดือนจะไม่แล้ว...ความสำเร็จของพระที่นั่งอนันตสมาคม มีกลิ่นดีเป็นที่ตั้งยิ่งกว่าสิ่งอื่น ส่วนที่เพชรบุรีนั้น ถ้าจะเอาอิฐได้ที่นั่นก็นับว่าไกลกว่าชนจากบางซื่อ ซื่อปูนขาวจากราชบุรีก็ได้ ดีกว่าเอาเข้ามากรุงเทพฯ หรายก็มีอยู่แล้ว ขาดอย่างเดียวแต่ไม่เป็นการประดักประเดิดที่จะหาในเพชรบุรีได้...เพราะฉะนั้นงานที่เพชรบุรีถ้าไม่แล้วใน 18 เดือนออกจะเสียๆ”

การก่อสร้างตัวพระตำหนักยังคงสร้างไปไม่ได้มาก พระองค์ก็เสด็จสวรรคตเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ.2453 ทำให้ไม่เสร็จตามพระราชประสงค์ที่จะให้แล้วเสร็จภายใน 18 เดือน คือเริ่มทำฐานรากวันที่ 15 มกราคม พ.ศ.2452 เมื่อเสด็จสวรรคต

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จครองราชย์ได้โปรดเกล้าฯให้ดำเนินการก่อสร้างต่อจนสำเร็จเมื่อพ.ศ.2459 และมีพระราชพิธีขึ้นพระตำหนักใหม่เมื่อวันที่ 13 มิถุนายน พ.ศ. 2461 (ใช้ระยะเวลาในการก่อสร้างทั้งสิ้น 8 ปีเศษ) ได้พระราชทานนามองค์พระที่นั่งว่า “พระที่นั่งศรเพชรปราสาท” มีสำเนาพระบรมราชโองการลงวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ.2461 มีพระบรมราชโองการตรัสเหนือเกล้าฯทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เปลี่ยนนามพระราชวังบ้านปืนขนานนามพระราชทานใหม่ว่า พระรามราชนิเวศน์

แบบแผนและรูปแบบในการวางผังพระราชวังบ้านปืน (พระรามราชนิเวศน์)

พระราชวังแห่งนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพอพระทัยพระราชวังริมทะเลสาบของพระเจ้าวิลเฮล์ม ไกเซอร์ (Wilhelm Kaiser) แห่งเยอรมนีอันเป็นที่ประทับในฤดูร้อน ตามที่ได้เสด็จประทับแรมเมื่อคราวเสด็จประพาสยุโรป จึงมีพระราชประสงค์จำลองย่อส่วนมาสร้าง ณ พระราชวังบ้านปืน โดยตัวพระราชวังด้านหนึ่งหันหน้าไปทางแม่น้ำเพชรบุรีด้านตะวันออกไปราว 50 เมตร ด้วยการผสมผสานทั้งศิลปะแบบโรมานเนสก์ ซึ่งมีการวางผังเป็นรูปดอกจิกและศิลปะบาโรกซึ่งนิยมทำหอคอยพร้อมหน้าบันทรงโค้ง รวมทั้งผนังตึกโค้งทั้งภายในและภายนอกอาคารเพื่อสร้างทัศนียภาพลวงตา ทำให้การจัดภูมิสถาปัตยกรรมของพระราชวังแห่งนี้ตกแต่งตามแบบพระราชวังของยุโรปกล่าวคือมีลานกว้างอยู่ด้านหน้าอาคาร มีลานโล่งอยู่ตรงกลางภายในตัวอาคารด้านตะวันตกเรียก “พระฉนวน” ซึ่งถือเป็นสนามเบดมินตันแห่งแรกในประเทศไทย แต่ในปัจจุบันเป็นสวนลายประดับน้ำพุ โดยแบบแผนดังกล่าวทำให้พระราชวังแห่งนี้เปรียบเสมือนบ้านพักผ่อนตากอากาศสำหรับเปลี่ยนอิริยาบถ โดยตัวพระราชวังมีขนาดไม่ใหญ่มากอีกทั้งอยู่ท่ามกลางต้นตาลอันเป็นไม้พื้นถิ่นของเพชรบุรี

ผัง 7 - 37 แบลนสันนิษฐานของพระราชวังบ้านปืน

ที่มา : ผู้วิจัยสำรวจเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

รูปภาพ 7 - 236 พระณวนลานกลาง (Courtyard) ภายในตัวอาคารเป็นสนามแบดมินตันแห่งแรกในประเทศ

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

สิ่งก่อสร้างในพระราชวังบ้านปืน (พระรามราชนิเวศน์)

พระราชวังบ้านปืนเป็นพระตำหนักตามกระแสพระราชดำริที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมยุโรปสมัยใหม่ (Modern Style) ไม่ว่าจะเป็นการวางผัง การทำหอคอย หน้าบันทรงโค้ง ผังนั่งตักโค้งทั้งภายในและภายนอกหรือการใช้เส้นโค้งพลิ้วไหวของลายพรรณพฤกษา กับลายเรขาคณิตมาตกแต่งตามช่องลม ราวลูกกรง โคมไฟ ซึ่งปรากฏในยุโรปประมาณ ค.ศ.1900 หรือในช่วงพ.ศ. 2443 ตัวพระตำหนักเป็นแบบเดียวกับพระราชวังแห่งหนึ่งของพระเจ้าไกเซอร์ที่ประเทศเยอรมัน โดยทำเป็นแบบสองชั้นมียอดสองยอด คือยอดพระตำหนักหลังใหญ่ 1 ยอดมุข 1 ยอดยาวแต่มุขทิศตะวันออกถึงทิศตะวันตก 1 เส้น 15 วา กว้างทิศเหนือถึงทิศใต้ 1 เส้น 10 วา ตัวพระตำหนักหันหน้าไปทางทิศใต้และอยู่ห่างจากแม่น้ำเพชรบุรีประมาณ 50 เมตร ในบริเวณเขตพระราชวังมีประตูเข้าออกทางทิศใต้ (ออกถนนสะพานอุรุพงษ์) ทิศตะวันตก (ออกถนนราชดำเนิน) ทิศเหนือ (ออกถนนดำรงรักษ์) เข้าถนนดำเนินเกษม นอกจากนี้ยังได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักอินทราราม³⁶ ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเพชรบุรี ตรงข้ามกับพระตำหนักเครื่องไม้ เพื่อใช้เป็นที่รับรองอาคันตุกะ ดังปรากฏในพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีไปถึงเจ้าพระยามรธาเมื่อวันที่ 7 กันยายน ร.ศ.129 ว่า “ตระเตรียมกับอาคันตุกะ กันมานานไว้แล้ว ซึ่งเจ้าพระยามรธาออกมาอาศัยที่นั่นเข้าที่คืนัก”

³⁶ พระตำหนักรับรองหลังนี้คงสร้างด้วยไม้และคงอยู่ในเขตวัดร้าง คือวัดอินทรารามควบคู่กับวัดจันทราวาสด้านเหนือ เขตเดียวกับพระตำหนักภูมิของกรมพระสมมตอมรพันธ์ (เสวยย์ เกิดเจริญ, 2537: 165-166)

รูปภาพ 7 - 237 ลักษณะพระราชวังที่ได้รับอิทธิพลจากยุโรปเป็นสถาปัตยกรรมแบบ Modern Style

ที่มา : ภาพถ่ายในพระราชวังบ้านปืน

รูปภาพ 7 - 238 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงวางศิลาฤกษ์สร้างพระราชวังบ้านปืนเมื่อ พ.ศ. 2453

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รูปภาพ 7 - 239 เริ่มก่อสร้างฐานพระราชวังเมื่อวันที่ 15 มกราคม ร.ศ.128 (พ.ศ.2452)

ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับเมืองเพชร

รูปภาพ 7 - 240 ถังน้ำประปาที่รัชกาลที่ 5 โปรดฯให้สร้างริมฝั่งแม่น้ำเพชรบุรีเชิงสะพานอรุณพงษ์

ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับเมืองเพชร

การจัดภูมิสถาปัตยกรรมในพระราชวังบ้านปืน (พระรามราชนิเวศน์)

เนื่องจากสภาพโดยทั่วไปของพื้นที่เป็นทุ่งนาและต้นไม้ที่เห็นได้โดยทั่วไปคือต้นตาล ทำให้สันนิษฐานได้ว่าตัวพระราชวังอยู่ท่ามกลางดงตาลและบริเวณรอบๆคงจะเห็นต้นตาลขึ้นทั่วบริเวณ เนื่องจากตัวพระราชวังสร้างอยู่ติดริมหน้าเพชรบุรีตามแบบแผนของพระราชวังของพระเจ้าโกเซอร์ทำให้เห็นบรรยากาศเด่นชัดมากขึ้น ด้านหน้าพระราชวังมีลานโล่งตามอย่างพระราชวังยุโรปทำให้เป็นการเปิดมุมมองสู่องค์พระที่นั่ง ซึ่งการจัดภูมิทัศน์ภายในนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกระแสรับสั่งไปยังเจ้าพระยามรราชเมื่อวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.128 บรรยายอากาศของเพชรบุรีว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยามรราช, 2482 : 157)

“การมาครั้งนี้ไม่ได้ไปเที่ยวแห่งใด นอกจากบ้านปืนที่ได้ชื่อไว้สำหรับเป็นที่พัก กำลังทำแผนที่อยู่อากาศเมืองเพชรบุรีเวลารุ่งขึ้น เหมือนปลายฤดูซั่มเมอในเมืองเยอรมนี เช่นฮอมเบิร์ก เป็นต้น ต่างกันแต่ที่โน้นหนาวมาก แต่อาการที่เปลี่ยนร้อนเปลี่ยนหนาวเหมือนกัน คือถ้าฝนตกก็ต้องห่มผ้า ถ้าฝนไม่ตกก็ค่อยๆ ร้อนไป ร้อนพอเราบ่นฝนก็ตก เวียนกันอยู่เช่นนี้มักจะมีแดดแฉงในวันที่ย้อนจัดนั้นวันเดียว พอฝนตกแล้วก็มัวๆ ไปอีก 2-3 วัน พอแดดแฉงก็ฝนตก ผิดกับกรุงเทพฯ ที่ไม่มีอย่างนั้นๆ เป็นอากาศแห้ง แต่ไม่แห้งอย่างบางปิ่น บางทีจะเป็นด้วยอยู่ในน้ำ ที่บางปิ่นนั้นเวลาแห้งแดดแฉง แลดูเป็นเปลวแดดฝนตกลงมาไม่ขึ้น เพชรบุรีได้เปรียบบางปิ่นอยู่ดังนี้”

ก่อนการเริ่มการสร้างพลับพลาที่ประทับชั่วคราวและสร้างสวนภายในเขตพระราชฐาน โปรดฯให้ลงต้นไม้ก่อนโดยนำมาจากโรงเพาะชำที่พระราชวังสวนดุสิตรวมทั้งพันธุ์ไม้พื้นเมืองเข้าไปปลูกด้วย เสด็จทอดพระเนตรการทำถนน สวนและพระที่นั่งพร้อมทรงเป็นธุระทั้งสิ้น ดังพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์เมื่อวันที่ 28 กันยายน ร.ศ.128 เรื่องไม้ผลที่จะปลูกที่ในบริเวณบ้านปืนเพราะนอกจากจะให้ความร่มรื่นและร่มเงาแก่บริเวณแล้ว ยังสามารถนำผลมารับประทานได้อันเป็นเอกลักษณ์ของสวนไทยที่จะต้องไม้ผลเป็นไม้ประกอบมาประยุกต์กับศิลปะตะวันตก รวมทั้งต้นตาลซึ่งเป็นไม้พื้นถิ่นของพื้นที่บริเวณพระราชวังบ้านปืน (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมหวน สุริยคำ, 2528: 70)

“ข้ามีที่บ้านที่เพชรบุรีตำบลบ้านปืน ต้องการไม้ผลสำหรับจะปลูก คือ มม่วงอย่างที่เขาในกระบอกพวยๆ ลัก 100 ต้น ส้มที่อย่างอยู่ในหม้อประมาณลัก 100 ต้น ขนุนลัก 100 ต้น เขาขนาดเล็กๆ ถ้าจะประทุกรถไฟจะหนักต่อหนัก หาเรือประทุกมาส่งก็ได้ ถ้าหากมารถไฟถูกกว่าเรือก็ให้ส่งมาทางรถไฟ อย่างฝันไปว่าจะเล่นโตๆ อย่างบางกอกเพราะปีหนึ่งมาดูที่คงมันเร็วกว่าที่อยู่เสมอ”

และพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยามรราชเมื่อวันที่ 4 ตุลาคม ร.ศ.128 เรื่องต้องการต้นมะฮอกกานีปลูกด้านตะวันตกเพื่อบังแดดพลับพลาพระที่นั่งว่า (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในเจ้าพระยามรราช, 2482: 159)

“ที่ต้องการต้นมะฮอกกานีใหญ่หน่อยนั้น เพราะจะปลูกเรือนด้านตะวันตกให้บังแดด ต้นใหญ่หน่อยจะได้โตเร็วๆ ต้นเล็กที่ส่งมากว่าจะโตก็ตาลอย”

พร้อมทั้งทรงให้คำแนะนำในการปลูกด้วยดังพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยามรราชเมื่อวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ.129 ความว่า (เรื่องเดียวกัน, 2482 : 253)

“อนึ่งต้นปามแดงเมืองสายได้เอามาลองปลูกดูที่นี้ตั้งแต่แรกมาถึงเป็นเวลาเดือนหนึ่ง ที่ลงดินลองดูมากกว่าอยู่ในกระถางมาก”

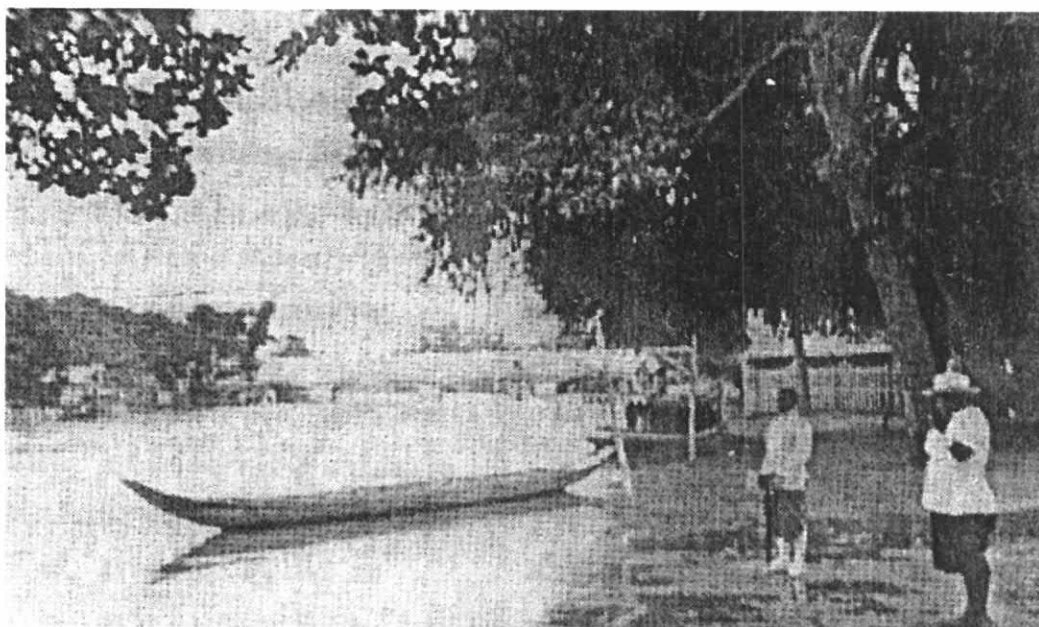
และได้ทรงสังเกตการเติบโตของต้นมะฮอกกานีที่ได้ทรงทดลองปลูกว่ามีอาการเจริญเติบโตเป็นอย่างไรในเขตพระราชฐาน ปรากฏว่าได้ผลดีพร้อมบอกกล่าวแก่บุคคลใกล้ชิดดังพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีถึงเจ้าพระยามรราชเมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม ร.ศ.129 ว่า (เรื่องเดียวกัน, 2482: 224-225)

“...ต้นไม้งามมาก ได้ชั้นสูตรต้นมะฮอกกานีซึ่งปลูกลงไว้ในถึงซีเมนต์เมื่อเดือน 10 เวลาที่สูงประมาณคอกเศษหนึ่ง
สองคอก เตี้ยนี้สูง 5 คอกเศษใน 11 เดือนนี้สูงถึงสามคอกเศษ ต้นขนาดเล็กสูงประมาณ 1 คืบ ปลูกอยู่ในหม้อ
เตี้ยนี้สูงถึง 2 คอกคืบ 2 คอกคืบหม้อทั้งนั้น”

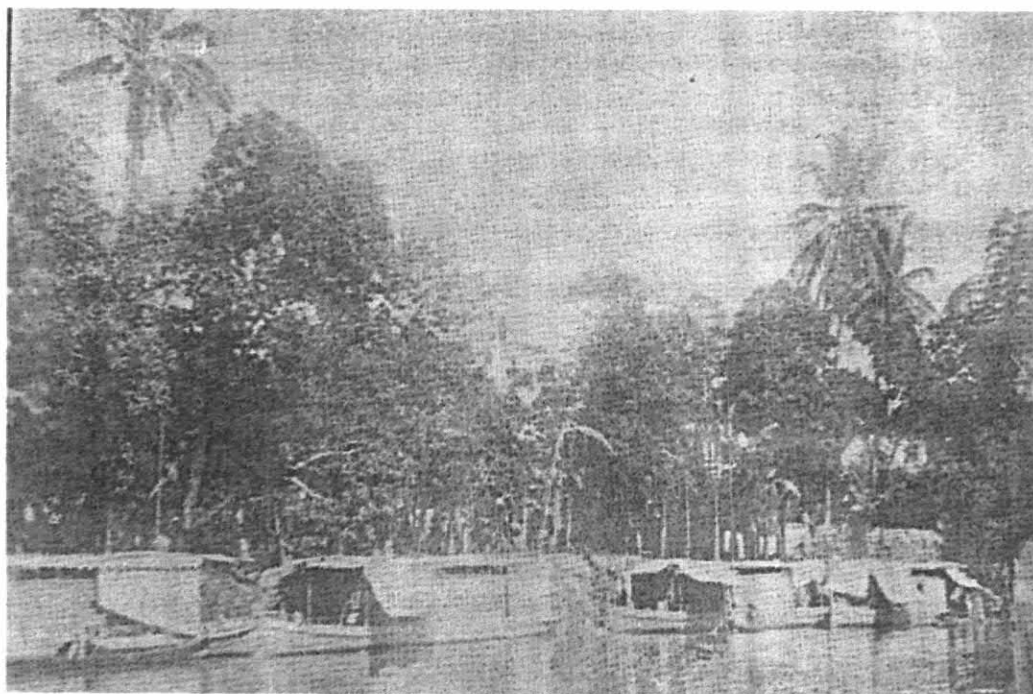
รูปภาพ 7 - 241 สภาพทุ่งนาบริเวณบ้านเป็นก่อนการสร้างพระราชวังสันนิษฐานประมาณก่อนปี พ.ศ.2452

ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับเมืองเพชร

รูปภาพ 7 - 242 แม่น้ำเพชรบุรีหน้าพระราชวังบ้านปืนด้านทิศตะวันออก สันนิษฐานประมาณปี พ.ศ.2452

ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับเมืองเพชร

รูปภาพ 7 - 243 ทศนียภาพริมฝั่งแม่น้ำเพชรบุรีด้านหน้าพระราชวังบ้านปืน สันนิษฐานประมาณปี พ.ศ.2452

ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับเมืองเพชร

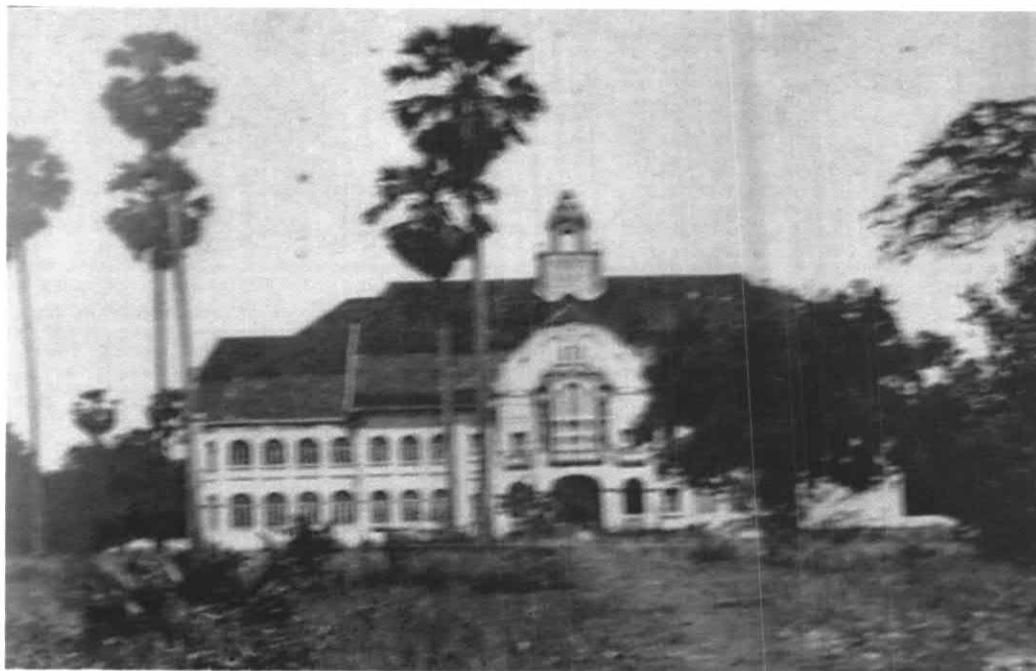

รูปภาพ 7 - 244 ลานโสงหน้าพระที่นั่งที่ได้รับอิทธิพลจากพระราชวังยุโรป

ที่มา : ผู้วิจัยถ่ายเมื่อ มีนาคม พ.ศ. 2548

จากการศึกษาพบว่าพืชพรรณที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นพระอรหันต์มีทั้งไม้ยืนต้นและไม้ผล เนื่องจากต้องการความร่มรื่นและร่มเงาของต้นไม้แล้วยังสามารถนำไม้ผลมารับประทานได้อีกด้วย และยังเป็นการทดลองนำต้นไม้ต่างๆมาปลูกเพื่อหาคุณสมบัติของต้นไม้เหล่านั้นว่าสามารถปลูกได้ดีในสภาวะอากาศและน้ำอย่างไรบ้าง ในส่วนของถนนภายในพระราชวังบ้านปืนก็ได้มีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวรพงษ์พิพัฒน์เกี่ยวกับต้นไม้ถนนสนามไชยและถนนคันธนูซึ่งจะให้มีการปลูกต้นไม้แบบไม่เป็นระเบียบมากนัก เพราะต้องการให้เกิดความรู้สึกสวนธรรมชาติจึงมีพระราชดำรัสผ่านพระราชหัตถเลขาเมื่อวันที่ 14 สิงหาคม ร.ศ. 129 ดังนี้ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอ้างถึงในหอมหวน สุริยคำ, 2482: 79)

“จะว่าด้วยเรื่องปลูกต้นไม้ เพื่อจะให้เข้าใจกันตลอดเสียว่าจะเอาอย่างไร จะได้กะต้นไม้ต้องเข้าใจว่าหนังสือฉบับนี้ถึงพระยาบุรุษด้วย ให้พูดกันเสียให้เข้าใจตลอด จะต้องซักกล่าวถึงต้นไม้ถนนสนามไชย ลักษณะที่จะปลูกไม่ใช่เป็นถนนทางคนไปมา เป็นถนนในสวน อย่างเดียวกันกับปลูกต้นสนถนนพระฉนวน ปลูกขึ้นไปบนหญ้าเป็นไม้ลอย จะต้องดูที่ช่องตรงริมสระ จะลงต้นไม้ห่างถนนเท่าใดจะได้ 8 ศอก 6 ศอกจน 4 ศอก ถ้าที่หัวสระลงได้เท่าใด ที่อื่นก็ลงแนวเดียวกันได้ ปลูกเป็นไม้คู่ ระยะไม้จำจะต้องสี่เหลี่ยม ถนนคันธนูไม่มีไม้ริมถนน จะใช้ปลูกแนวที่เป็นรั้วซึ่งโอนไปตามแนวถนนนั่นเอง เอาไม้สูงขึ้นไว้เป็นแกนกลางแต่ที่นั่นคงจะมีกำแพงถาวร ถ้าเป็นกำแพงไม้ใหญ่อยู่ข้างริมกำแพงไม้เล็กต่ำลงมาแต่ไม้ใช้เรียบเป็นรั้ว ส่วนข้างฟากนอกคือฟากข้างใต้ ปลูกแต่เป็นหย่อมๆ เฉพาะที่ถนนโอน ให้เห็นเป็นที่เหมือนกับว่าถนนนั้นโอนด้วยเหตุจะหลีกเลี่ยงต้นไม้ คราวนี้ต้นไม้ที่จะเป็นสายยาวก็รอบกำแพง จะใช้เหมือนอย่างในกำแพงสวนแห่งต่งด้านใต้งานไม้แนว 3 อย่างนี้ พอที่จะทำได้นานแลเปลี่ยนต้นไม้มาก คราวนี้ควรจะกำหนดที่มุมที่ซอกซึ่งเขาหมายได้ในแผนที่สำหรับวางหย่อมต้นไม้ หากลากปีกเสียทีเดียว ว่าหย่อมไม้ หย่อมไม้ มีอะไรจะได้ไปปลูกเอง ส่วนตาปลาจัดการให้ได้ปลูกในวันที่ 24 มีข้อที่จะต้องคิดอีกอย่างหนึ่ง คือเรื่องปลูกหญ้า จะต้องปลูกบ้างฤาโดยมาก จะเป็นหน้าที่ใครสำหรับปลูก แลการที่จะรักษาหญ้าต่อไปภายหน้า จะใช้แขกฤาใช้ไทย จะต้องซักซ้อมหลวงบริบาลให้บังคับบัญชาให้ได้ ให้รู้จักรักษา”

รูปภาพ 7 - 245 ต้นตาลเป็นต้นไม้พื้นถิ่นที่ขึ้นภายในพระราชวังบ้านปืน สันนิษฐานหลังปี พ.ศ. 2459

ที่มา : ภาพถ่ายในพระราชวังบ้านปืน

รูปภาพ 7 - 246 ลักษณะการจัดตกแต่งพระราชวังบ้านปืน

ที่มา : พระพุทธเจ้าหลวงกับเมืองเพชร

จากพระราชหัตถเลขาต่างๆที่นำมาศึกษานี้จะเห็นลักษณะการจัดสวนรอบๆบริเวณตัวตำหนัก มีการจัดวางผังและแบบแผนขั้นตอนในการปลูกต้นไม้ ตำแหน่งของต้นไม้และแปลงไม้ดอก ไม้พุ่ม โดยมีการปักหลักทำสัญลักษณ์เพื่อให้รู้ว่าบริเวณใดปลูกต้นไม้ชนิดใดอันเป็นลักษณะของการจัดสวนในปัจจุบันที่มีการวางตำแหน่งของชนิดที่จะปลูกไว้ด้วย ถึงแม้ว่าพระราชวังบ้านปืนจะเป็นพระราชวังลำดับสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ 5 และทรงมีพระราชดำริในการตกแต่งพระราชวังผ่านพระราชหัตถเลขาถึงบุคคลต่างๆ แต่พระองค์ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อนที่จะสร้างพระราชวังให้สำเร็จลุล่วง แต่ก็ยังเป็นพระราชวังที่มีความงดงามไม่น้อยไปกว่าพระราชวังอื่นๆที่ทรงมีพระราชดำริให้สร้างแต่อย่างใด